

STATE UNIVERSITY OF JAN KOCHANOWSKI
DEPARTMENT OF ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATION

**STRATEGIC MANAGEMENT:
GLOBAL TRENDS AND NATIONAL PECULIARITIES**

**Collective monograph
edited by A. Pawlik, K. Shaposhnykov**

Kielce, Poland
2019

UDC 330.34
S 88

*Recommended for publication
by the Academic Council of State University of Jan Kochanowski*

*Recommended for publication
by the Academic Council of SSI "Institute for the Education Content Modernization"
of the Ministry of Education and Science of Ukraine (Minutes No. 6 on 26.06.2019)*

Reviewers:

Olga Galtsova – Professor, Doctor of Economics, Head of the Department of National Economy, Marketing and International Economic Relations, Classical Private University, Ukraine.

Natia Gogolauri – Professor, Dr. of Economics, Head of Quality Assurance, New Higher Education Institute (NEWUNI), Georgia.

Scientific Board:

Andrzej Pawlik – Professor, Dr. of Economics, Head of Department for Entrepreneurship and Innovation, State University of Jan Kochanowski, Poland.

Paweł Dziekański – Dr. of Economics, Associate Professor of Department for Entrepreneurship and Innovation, State University of Jan Kochanowski, Poland.

Jan Žukovskis – Associate Professor, Dr. of Economics, Head of Business and Rural Development Management Institute, Aleksandras Stulginskis University, Kaunas, Lithuania.

Kostiantyn Shaposhnykov – Professor, Dr. of Economics, Head of Black Sea Research Institute of Economy and Innovation, Ukraine.

Lina Pileliene – Associate Professor, Dr. of Economics, Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania.

Martina Diesener – Professor, Dr. of Economics, Faculty of Economics and Management Science, Leipzig University, Germany.

Hélder Ferreira Vasconcelos – Professor, Dr. of Economics, NOVA School of Business and Economics, Lisbon, Portugal.

Xavier Martínez-Giralt – Professor, Ph.D, Dr of Economy, Dean at Departament d'Economia i d'Història Econòmica at the Universitat Autònoma de Barcelona, Spaine.

Yurii Safonov – Doctor of Economy, Professor, Deputy Director of the SSI "Institute for the Education Content Modernization" of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

The authors of articles usually express their own opinion, which is not always comply with the editorial Board's opinion. The content of the articles is the responsibility of their authors.

Strategic Management: Global Trends and National Peculiarities. – Collective monograph. – Poland: Publishing House "Baltija Publishing", 2019. – 712 p.

CONTENTS

1. STRATEGIC MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Вагонова О. Г., Досужий В. С. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЗАСАДАХ	1
Крилова І. І. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ.....	19
Kuksa I. M., Orlova-Kurilova O. V., Hnatenko I. A. PARAGENESIS OF ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATION AS DRIVERS OF THE FUTURE ECONOMY	48
Malinoshevska K. I., Korzh M. V. STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY	62
Martynenko V. V. ESTIMATION OF THE EFFICIENCY OF THE TAX COMPONENT OF THE FISCAL POLICY IN UKRAINE	76
Mostova A. D. THE EUROPEAN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF FOOD SECURITY	94
Omelyanenko V. A. NETWORK-BASED STRATEGIES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT: CONCLUSIONS AND IMPLICATIONS FOR INSTITUTIONAL CHANGES	108
Прясецька-Устич С. В. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ ВІДНОСИН ЯК СИСТЕМНА ЗАГРОЗА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ.....	122
Pleskach V. L., Kulyk A. V. STRATEGIC MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY ON THE BASIS OF BUDGET PROGRAMMING.....	140
Mokiy A. I., Pynda Ju. V., Poliakova Ju. V., Naumenko N. S. STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CONSTRUCTION SECTOR ENTERPRISES	155
Поченчук Г. М., Бабух І. Б., Венгер Є. І. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА ЯК ЗМІНА ПАРАДИГМИ УПРАВЛІННЯ	169
Prisyazhnyuk A. Yu., Mykolaichuk I. P., Safonov Yu. M. ASSESSMENT OF FINANCIAL POTENTIAL FOR CLUSTERING OF THE UKRAINIAN ECONOMY	188
Ступницький О. І., Баллак Е. ОСОБЛИВОСТІ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ СТРАТЕГІЙ КРАЇН ЛІГИ АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	199
Telishchuk M. M. INFLUENCE OF THE INTERNATIONAL COMPETITION ON STATE TAX POLICY	219

Ladychenko K. I., Tunitska J. M. FEATURES OF TRADE FACILITATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY.....	234
Шедяков В. Е. ВЫБОР СТРАТЕГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ: CUI PRODEST	254
2. TERRITORIAL DEVELOPMENT STRATEGIES: CLUSTERS, REGIONS, CROSS-BORDER COOPERATION.	
Гриценко С. І. РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ В МЕЖАХ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ.....	267
Dobryk L. O. THE THEORETICAL PLATFORM OF THE SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL OF THE REGION.....	281
Dobuliak L. P. LEVEL OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF UKRAINE.....	304
Задорожний В. П., Неділько А. І. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	322
Кожина А. В. ІНКЛЮЗИВНИЙ МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМАТИКА ТА ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ.....	335

1. STRATEGIC MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Вагонова О. Г.

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної економіки,
підприємництва та публічного управління
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»*

Досужий В. С.

*асистент кафедри прикладної економіки,
підприємництва та публічного управління
Національного технічного університету
«Дніпровська політехніка»*

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ЗАСАДАХ

Анотація

Управління основними засобами (ОЗ) підприємства є складним, конфліктним та вимогливим до ресурсів процесом, що призводить до переваги оперативних рішень в управлінні ними, насамперед, заходів підтримки придатності наявного устаткування до виготовлення продукції. Інноваційний характер оновлення засобів пов'язаний з ризиками та вимагає від повноважних суб'єктів певної рішучості, ініціативності й інших якостей, притаманних підприємницькій діяльності [1; 2]. У той же час управління основними засобами є невід'ємною складовою управління розвитком підприємства, що ставить додаткові наукові та практичні завдання стосовно сценарію та концепції відтворення машин, агрегатів, пристроїв, які застосовуються. Високий знос основних засобів машинобудування, обмеженість доступних джерел фінансування проектів оновлення ОЗ, відсутність можливостей виробляти конкурентну продукцію на зношеному устаткуванні – це основні проблеми, які стримують розвиток цієї перспективної галузі національної економіки. Нижче проаналізований сучасний досвід та узагальнені науково-практичні оцінки ефективності відтворення основних засобів машинобудування, визначено підприємницькі складові інструментарію відтворення придатності цих засобів. Методичною особливістю викладених авторами досліджень є більш ґрунтовне вивчення чинників, мотивуючих до ініціації процесу відтворення

ОЗ в аспекті уваги до формування факторів, що впливають на стан внутрішнього середовища (підприємство, інтрапренерство).

Вступ

За даними [3] Державної служби статистики 22,9% кількості машинобудівних підприємств України отримали збитки за підсумками господарської діяльності в 2017 році, проте рівень рентабельності їх операційної діяльності у цей період становив 9,3% [4]. Підприємницька активність промислових підприємств з метою підвищення працездатності основних засобів виробництва шляхом їх модернізації та оновлення є недостатньою: питома вага підприємств, що впроваджували інновації в 2017 р., склала 14,3%, а частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової досягла історичного мінімуму з 2000 року – 0,7%.

Особливість управління основними засобами підприємств машинобудування визначається необхідністю використання прогресивної техніки та інших матеріальних активів для виробництва власної продукції – інноваційних машин, механізмів, конструкцій, які надалі виступатимуть в якості основних засобів споживачів цієї продукції. Тому відтворення основних засобів машинобудівних підприємств розглядається як похідна змісту та результатів їх поточних та перспективних підприємницьких проектів.

Пошук і впровадження нових підходів до модернізації виробничого устаткування машинобудівного підприємства, що забезпечують підвищення конкурентоздатності його продукції, у цілому зводяться до розв'язання бізнес-проектів підвищення технічного рівня основних засобів виробництва. Розглянемо концептуальні підгрунття щодо формування підприємницької складової, а саме наявності суб'єктів та умов, за яких будуть ініційовані та реалізовані підприємницькі проекти відтворення ОЗ. Результати дослідження мають містити розробку елементів дієвого інструментарію відтворення виробничого устаткування на підставі інноваційного та інвестиційного контексту підприємницької діяльності.

Розділ 1. Чинники впливу на ефективність відтворення основних засобів за досвідом їх експлуатації на машинобудівних підприємствах

Дослідження стану основних засобів, як результату управління ними, та напрямів їх відтворення проведено на прикладі ПАТ «Дніпроважмаш» (ДВМ). Основний вид економічної діяльності Дніпроважмашу є виробництво важкого машинного обладнання [5]. Для ОЗ ДВМ характерно: тенденція до підвищення рівня зносу та зменшення рівня придатності в період 2011-2016 рр.; високе значення коефіцієнту зносу (80%) на кінець періоду аналізу. На кінець 2016 р. 84,2% обладнання підприємства має термін використання більше 25 років. Отже, зношеність основних засобів ДВМ є чинником підвищеного ризику невиконання виробничої програми підприємства у

разі виходу з ладу робочого устаткування та додаткових витрат на відновлення його придатного стану.

За період 2011-2016 рр. підприємство щорічно вводило в експлуатацію нові основні засоби, але їх вартість суттєво відрізнялася за роками, що було пов'язано з фінансовим станом підприємства (рис. 1). Найбільший обсяг капітальних інвестицій в оновлення основних засобів спостерігався в 2013 та в 2016 роках, отже попередні роки були фінансово успішними або підприємство отримувало доступ до інших джерел інвестицій. Упродовж періоду сукупні амортизаційні відрахування склали 76,5 млн. грн. та повністю забезпечили відповідну суму капітальних інвестицій в основні засоби на рівні 73,9 млн. грн.

Рис. 1. Показники оновлення основних засобів Дніпроважмашу

Загальним підсумком аналізу стану ОЗ підприємства є високий знос, нерегулярне та незначне за обсягом оновлення. Звідси, потребує дослідження середовище прийняття рішень щодо оновлення основних засобів, де мотивація та якості ключових повноважних суб'єктів процесу оновлення будуть ідентифіковані як його базисні передумови. Протягом останніх років ДВМ активно впроваджувало у виробництво нові види продукції та опанувало новітні технології (рис. 2). Це свідчило про стратегічну гнучкість підприємства, пов'язану з відновленням проектної діяльності, що орієнтована на перспективні споживчі ринки.

За умов орієнтації на збереження традиційних ринків пріоритетними заходами щодо оновлення зношених засобів може залишитися їх ремонт та модернізація. Отже, така політика підприємства стосовно управління основними засобами переважно спрямована на виживання підприємства в складних ринкових та фінансових ситуаціях. Тому, актуальним є удосконалення моделі управління відновленням основних засобів з акцентом

уваги на контроль динамки процесу та рівня їх інноваційності, а також на заходи ініціації діяльності повноважних та зацікавлених в оновленні основних засобів суб'єктів.

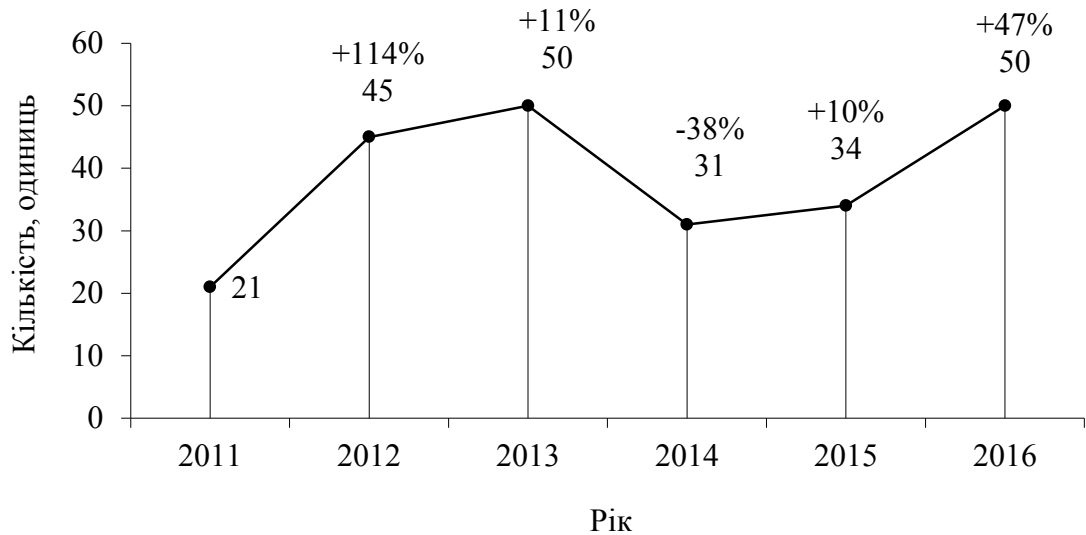

Рис. 2. Кількість інноваційної продукції ДВМ, одиниць

Результати процесу управління основними засобами на відбиває показник їх зносу, що дозволяє визначити придатність основних засобів підприємства до ефективного здійснення виробничих процесів та його потенціал щодо випуску конкурентної продукції в цілому. За даними [4] стан ОЗ машинобудівних підприємств, які здійснюють однакові з ПАТ «Дніпроважмаш» види економічної діяльності (Секція С, розділи 28, 25, 24 за КВЕД ДК 009:2010), характеризується значним ступенем їх зносу – 50% й вище (рис. 3).

В період 2014-2017 рр. ступінь зносу ОЗ підвищився у металургійному виробництві (+25,9 п.п.), а також у виробництві машин та устаткування, не віднесених до інших угруповань (+7,7 п.п). Враховуючи, що обсяги допоміжного металургійного виробництва ПАТ «Дніпроважмаш» малі у порівнянні з профільними металургійними заводами, можна прогнозувати погіршення стану основних засобів за умов зберігання сучасної моделі бізнесу з відповідними її наслідками – відсутністю власних коштів підприємства на відтворення ОЗ та його низькою інвестиційною привабливістю для здійснення додаткової емісії акцій.

Станом на початок 2018 р. ступінь зносу основних засобів ПАТ «Дніпроважмаш» сягнула 84%, що відповідно відбиває ступінь готовності засобів – 16%. Серед основних українських підприємств-конкурентів ПАТ «Дніпроважмаш» найбільший ступінь зносу основних засобів виробничого призначення в групах «Машини та обладнання», «Транспортні засоби» мають ПАТ «Азовмаш», ПрАТ «Старокраматорський

машинобудівний завод», ПрАТ «Ново-краматорський машинобудівний завод» (табл. 1). Що стосується групи «Інші основні засоби», за якою можуть вести облік інструменту, приладів, інвентарю, офісного обладнання, меблів та інших ОЗ, то анти-лідерами є ПАТ «Азовмаш» та ПрАТ «Старокраматорський машинобудівний завод».

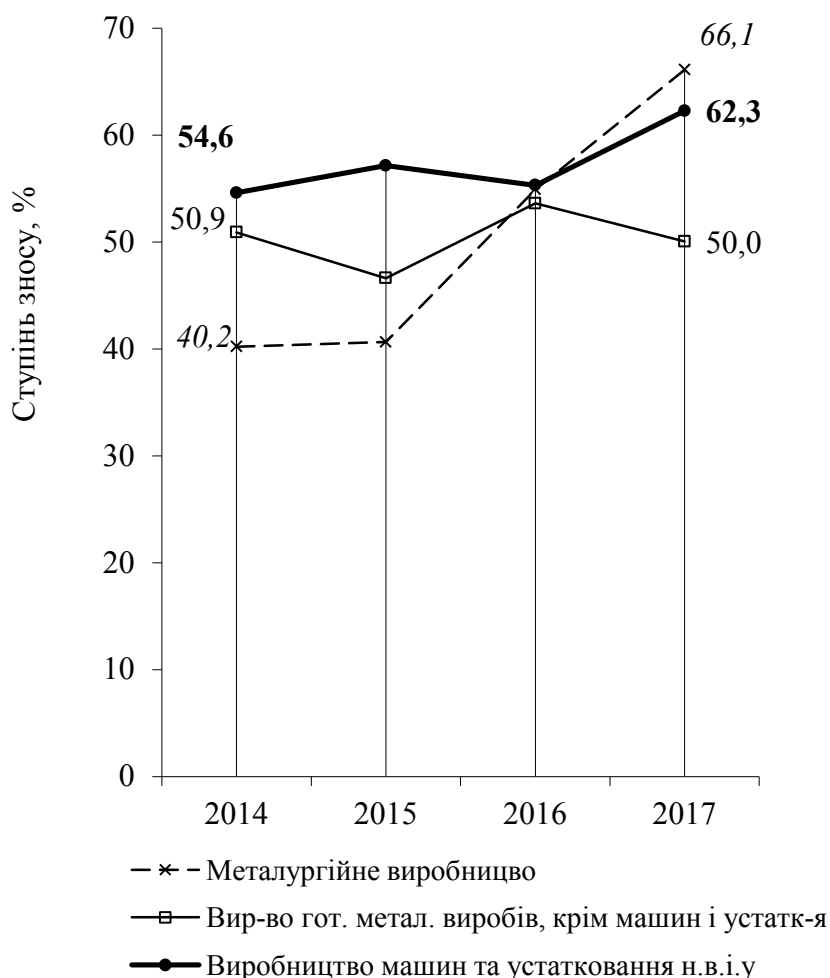

Рис. 3. Динаміка ступеня зносу основних засобів за видами діяльності, характерними ПАТ «Дніпроважмаш»

Джерело: сформовано за даними [6]

Виходячи з результатів аналізу, стала тенденція щодо підвищення ступеню зносу технологічного устаткування у цілому на підприємствах машинобудівної галузі України буде продовжуватися. Загалом наведені оцінки незадовільного стану основних засобів дозволяють припустити, що такий стан також може бути пов'язаний з відсутністю або недоліками політики підприємств стосовно відтворення основних засобів в контексті стратегії розвитку бізнесу.

Ступінь зносу основних засобів виробничого призначення підприємств-конкурентів ПАТ «Дніпроважмаш»

Основні засоби	ПрАТ «Старокраматорський машинобудівний завод» [7]	ПрАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування» [8]	ПАТ «Азовважмаш» [9]	ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» [10]
Будівлі та споруди	10,32	10,39	35	45
Машини та обладнання	53,02	28,43	70	51
Транспортні засоби	86,0	40,30	77	85
Інші основні засоби	74,07	37,00	99	54

Розділ 2. Моделювання процесу відтворення основних засобів в контексті інноваційного розвитку їх придатності

Під відтворенням основних засобів тут і далі загалом розуміються придбання нових ОЗ, капітальний ремонт, реконструкція, модернізація та технічне переозброєння наявних машин, механізмів, конструкцій тощо. Кожний з наведених заходів визначатиме певну модель відтворення (МВ) ОЗ, що має власні цілі, змістовні особливості та можливості ресурсного забезпечення. Модель відтворення ОЗ визначає обсяг та статті витрат на його здійснення, згідно з чим встановлені способи відшкодування цих витрат. Наприклад, витрати на поточний ремонт включають до операційних витрат періоду, а витрати на капітальний ремонт збільшують вартість ОЗ та призводять до підвищення розміру амортизаційних відрахувань. Звідси витікає різний обсяг прибутку та податку на прибуток підприємства. Насамкінець, модель суттєво впливає на інвестиційну привабливість проекту відтворення ОЗ.

Основними моделями відтворення основних виробничих засобів, що відрізняються між собою принциповими ознаками та особливостями застосування, виділені вибуття, ремонт, модернізація і оновлення (табл. 2). Визначена авторами характеристика цих моделей наведена в публікації [11].

Моделі та особливості відтворення основних виробничих засобів

Особливості	Модель відтворення			
	вибуття	ремонт	модернізація	оновлення
Зміст за призначенням	списання з балансу підприємства фізично зношених та морально застарілих засобів виробництва, інші обставини	технічне обслуговування, поточний та капітальний ремонт шляхом придбання або виготовлення запасних частин і вузлів	удосконалення устаткування, що експлуатується, шляхом придбання або виготовлення поліпшених пристроїв та облаштування	впровадження нового, придбаного або виготовленого самім підприємством, устаткування вищої якості
Рівень інновації	традиційний підхід до об'єктів інвестування	традиційний підхід до конструювання й виробництва	виходячи з технічного та морального старіння виробленої продукції	впровадження інноваційних розробок
Мета (причина) здійснення	заміна технічних засобів виробництва	підтримання працездатності	поліпшення виробничих характеристик	перехід на якісно вищий рівень продукції – підвищення економічних зисків
Спосіб відшкодування витрат	продаж основних засобів, отримання доходу	віднесення повної суми витрат до витрат поточного періоду	віднесення витрат до витрат поточного періоду повністю або частинами згідно з характером експлуатації устаткування	віднесення витрат за сумою амортизації нового устаткування до кошторису виробництва

Визначимо умови, за якими слід впроваджувати певну модель МВ відтворення основного засобу. Складові сумарних витрат B_m на виконання ремонтно-відновлюваних процесів перебувають в тій або іншій залежності $B_{mij}(MB)$ від моделі відтворення. Внаслідок цієї залежності доданки за витратами на i -й процес можуть або зменшуватися або збільшуватися й для

j -ої моделі відтворення один і той же доданок матиме різну величину. Частіше доцільним буде такий порядок відтворення основного засобу.

Спочатку придатність ОЗ до виготовлення продукції (або надання послуг) забезпечується шляхом проведення ремонтно-відновлюваних робіт за моделлю 1 (рис. 4). По мірі експлуатації ОЗ його придатність знижується, витрати на названі роботи збільшуються. Крім того, цей засіб може не задовольняти новим вимогам споживачів до виготовленої продукції. Ураховуючи вплив цих факторів підприємець приймає рішення про відтворення придатності ОЗ за моделлю 2 (момент $T_{м.1-2}$). Безумовно, відтворений засіб задовольнятиме підприємця як по витратах на виготовлення продукції, так і по відповідності вимогам споживачів цієї продукції.

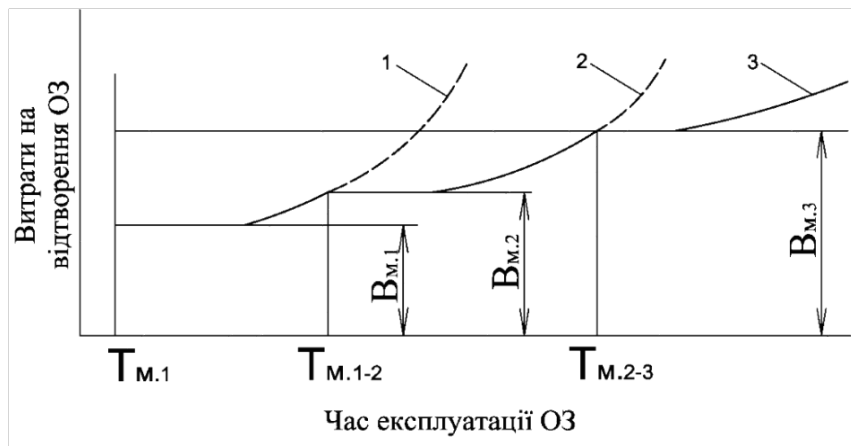

Рис. 4. Графіки, що демонструють зміну витрат на відтворення придатності ОЗ за моделями: 1 – ремонт; 2 – модернізація; 3 – оновлення

Після деякого часу експлуатації основного засобу, відтвореного за моделлю 2, може скластися ситуація, коли він не буде здатний виготовляти конкурентну продукцію (згідно з вимогами її споживачів на момент оцінки під впливом тих же факторів, що відзначені стосовно моделі 1). Також вона може відзначатися недостатнім рівнем інноваційності. У такому разі потребується відтворення ОЗ за 3-ю моделлю, що передбачає впровадження новітніх засобів техніки, технології тощо (момент $T_{м.2-3}$). І так далі за описаним порядком може здійснюватись відтворення ОЗ з метою підтримання, розвитку та приведення його в відповідність змінним у часі вимогам на виготовлювану продукцію.

Стосовно описаного порядку відтворення основного засобу моделі, які вибираються на заміну попереднім моделям, не можуть призводити до погіршення економічних результатів виробничого процесу за участю цього засобу. Пропонується ефективність моделей відтворення оцінювати за рентабельністю продукції (послуг) R_n , що виготовляється. Доцільність їх впровадження підтверджується виконанням умови:

$$R_n = R_{m.1} \leq \frac{П_{m.1}}{B_{m.1}} \leq \frac{П_{m.2}}{B_{m.2}} \leq \dots \leq \frac{П_{m.n}}{B_{m.n}}, \quad (1)$$

де $R_{m.1}$ – порівняльна рентабельність продукції, що виготовляється, або послуги, що надається, при відтворенні придатності ОЗ за 1-ою з початку експлуатації моделлю;

$П_{m.1}, П_{m.2}, \dots, П_{m.n}$ – прибуток від реалізації продукції, виготовленої за допомогою основного засобу, що розглядається, в результаті відтворення його придатності до ефективного здійснення виробничих процесів;

$B_{m.1}, B_{m.2}, \dots, B_{m.n}$ – сумарні витрати на всі ремонтно-відновлювані процеси відтворення придатності ОЗ за 1-ою, 2-ою, ..., n-ою моделями, відповідно.

Розраховуючи за вираженням (1) на основі прогнозних оцінок витрат B_m та прибутків $П_m$ рентабельність відтворення ОЗ для всіх n можливих моделей, за умови підвищення рівня рентабельності порівняно з попередньою моделлю визначають доцільні моделі відтворення та черговість їх впровадження.

Обсяг основних засобів, що підлягають відтворенню, є функцією їх придатності до виготовлення конкурентної продукції в заданих умовах експлуатації. Придатність пропонується оцінювати за різницею втраченої та відновленої вартостей машин, обладнання, споруджень. Враховуючи ремонт, оновлення й вибуття частини основних засобів, їх модернізацію, зміну придатності засобів упродовж поточного року визначено за коефіцієнтом:

$$K_{з.в} = 1 + \frac{W_n - W_v - A_{в.з} + B_{р.м} + W_{он}}{W_n}, \quad \text{частка од.,} \quad (2)$$

де $K_{з.в}$ – коефіцієнт, що відображає зміну вартості ОЗ порівняно з їх вартістю W_n на початок року, частка од.;

W_n, W_v – вартість основних засобів виробництва, відповідно, що введені в експлуатацію та вибули з неї упродовж поточного року, грн.;

$A_{в.з}, B_{р.м}$ – відповідно, амортизаційні відрахування і витрати підприємства на ремонт і модернізацію ОЗ у поточному році, грн./рік;

$W_{он}$ – витрати на впровадження інноваційних об'єктів у поточному році.

За допомогою формули (2) може бути встановлено наскільки підвищиться (при $K_{з.в} > 1$) або знизиться (при $K_{з.в} < 1$) придатність засобів, що застосовуватиме підприємство для виготовлення продукції у наступному році. За цим вираженням необхідний обсяг коштів залежить від співвідношення величин залишкової вартості основних засобів на початок і кінець планованого року, а також обсягу виділених коштів на підтримку виробничої потужності засобів у попередньому році.

Вираження (2) у зручній зрозумілій формі може бути корисним для планування витрат B_m на ремонтні й відновлювальні заходи, що слід реалізувати на кінець

поточного року для забезпечення прийняттого рівня придатності технічного устаткування для виготовлення конкурентної продукції в наступному році. Відповідно до втрати залишкової вартості основних засобів на кінець цього року будуть придбані нові одиниці устаткування, здійснена його модернізація тощо й загалом проаналізовані всі процеси утворення відновленої вартості основних засобів щодо доцільності обсягів цих процесів згідно із призначенням ОЗ.

На практиці витрати на поточний і середній ремонти включають до витрат виробництва, а витрати на капітальний ремонт відшкодовують з фонду розвитку підприємства. Значить, в одному випадку за рахунок собівартості продукції підприємець має сплачувати витрати на ремонт в повному обсязі, в іншому – частинами за розміром амортизаційних відрахувань. Звідси витікає різний обсяг прибутку та податку підприємства. Підприємець частіше буде інвестувати розширене (інноваційне) відтворення ОЗ. Це відтворення ґрунтується на новаторстві шляхом здійснення нових комбінацій щодо техніки і технології, а також випуску нових або старих видів продукції новими методами. Загалом ефективність впровадження нового інноваційного або модернізація наявного діючого устаткування для підвищення зацікавленості інвестора в реалізації того чи іншого підприємницького проекту має бути обґрунтована за усіма можливими моделями відтворення засобів (табл. 2). Так контролюватиметься динаміка процесу відновлення, яку відображає динаміка збільшення частки інноваційних ОЗ та вартості їх ремонту для підтримки в працездатному стані.

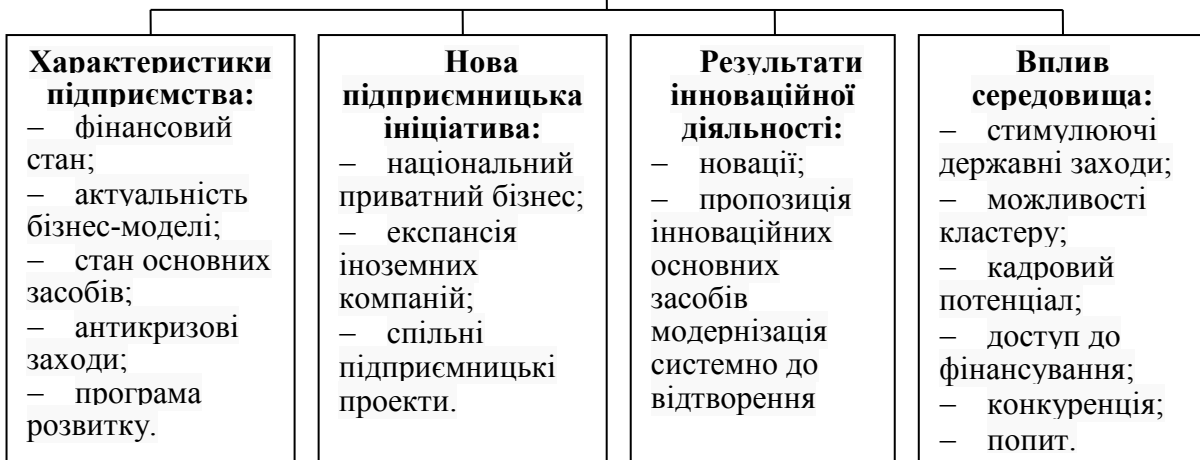
Ініціація процесів відтворення основних засобів, які оцінюються за коефіцієнтом $K_{з.в}$ пов'язана з комплексом елементів інноваційно-інвестиційної моделі відтворення ОЗ (рис. 5). Порядок викладення елементів моделі визначений наступними міркуваннями:

1) актуальність ініціації процесів відтворення ОЗ на діючих підприємствах обмовлена не лише проблемами їх зношеності та заходами підтримки з боку держави, але й наявністю пропозиції інноваційних засобів, що також сприяє формуванню підприємницького інтересу від інших суб'єктів. Саме цей елемент окреслює проблеми та можливості інноваційного відтворення ОЗ, а також утворює інтерес до можливих зисків від процесу оновлення;

2) очікувані результати, як позитивний мотивуючий чинник, відтворення ОЗ розподіляються на групи, пов'язані з інвестиційним інтересом, посиленням ринкових позицій традиційної продукції, виведенням на ринок нової продукції, формуванням іміджу та партнерських відносин в інноваційній сфері. Конкретизація позитивних змін для підприємства від оновлення основних засобів є передумовою складання та аналізу зацікавлених сторін в різних сферах економічної діяльності і професійних інтересів;

3) залежно від характеристик суб'єктів процесу (вмотивованість, повноваження, доступ до ресурсів, ризикованість тощо) визначатиметься ймовірний характер відтворення основних засобів. Істотним аспектом вивчення суб'єктів процесу є визначення та оцінка взаємозв'язків між суб'єктами та їх групами (поточний стан та перспективні сценарії);

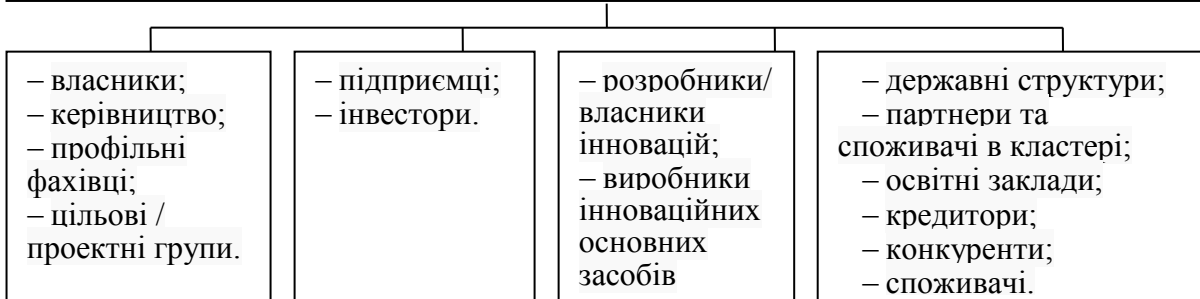
1. ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

2. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

- повернення та збільшення інвестиційного капіталу;
- пропозиція інноваційної продукції;
- пропозиція традиційної продукції, виготовленої з використанням інноваційних основних засобів (собівартість продукції; споживчі якості продукції; вартість експлуатації продукції);
- формування/поліпшення іміджу інноваційно-орієнтованого підприємства;
- розвиток партнерських відносин з суб'єктами інноваційної діяльності;
- нові конкурентні переваги на внутрішньому та зовнішніх ринках.

3. СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

4. ХАРАКТЕР ПРОЦЕСУ ВІДТВОРЕННЯ

- звужене/просте/розширене; – реактивне/проактивне; – системне/незв'язне;
- традиційне (типова продукція) /підприємницьке (новітня продукції)

5. ХАРАКТЕР ВПЛИВУ СУБ'ЄКТІВ ВІДТВОРЕННЯ:

- прямий/опосередкований; – директивний/рекомендаційний;
- стимулюючий/стримуючий; індивідуальний/груповий.

Рис. 5. Елементи інноваційно-інвестиційної моделі відтворення основних засобів машинобудівних підприємств на засадах підприємницького підходу

4) характер процесу відтворення ОЗ визначається за різними ознаками, що надає можливість сформувати індивідуальний для підприємства та умов його середовища профіль процесу відтворення (сукупність характеристик за різними ознаками). Найбільші перспективи для підприємства закладає підприємницьке відновлення засобів в послідовності «підприємницький проект – оновлення основних засобів», а не навпаки;

5) з урахуванням характеру процесу відтворення ОЗ треба формувати стратегію, політику, процедури та регламенти для діяльності суб'єктів відтворення. Це надасть можливість розподілити сфери відповідальності за відтворення в межах робіт, передбачених підприємницькими проектами, які виконуються відповідальними виконавцями та іншими зовнішніми суб'єктами.

Насамкінець цього підрозділу слід відзначити, що основні засоби не треба розглядати лише як похідну бізнес-проекту, оскільки життєвий цикл об'єкту, обумовлений його фізичним та моральним зносом, може бути більш тривалим за життєвий цикл бізнес-проекту, який ініціював процес утворення зазначеного об'єкту основних засобів. Тобто, підтримка придатності ОЗ в робочому стані та наявність рішень щодо їх ймовірної модернізації може бути основою появи підприємницьких альтернатив.

Розділ 3. Формування організаційного середовища для відтворення основних засобів на засадах інтрапренерства

Сутність управління складовими відтворення ОЗ на підприємницьких засадах розкривається через основні функції підприємництва: інноваційну (творчу); організаційну; ресурсну; стимулюючу (мотиваційну). Функція ініціації бізнесу (творча) стосується пошуку нової бізнес-ідеї та опрацювання майбутньої бізнес-моделі (рис. 6). Для реалізації цієї функції, насамперед, необхідні такі особисті риси як самостійність, креативність, спроможність прийняття рішень в умовах невизначеності, компетентність тощо.

Організаційна функція спрямована на розв'язання питань захисту інтересів власників під час створення та реорганізації бізнесу, а також на оптимізацію бізнес-процесів для досягнення максимальної ефективності використання ресурсів. Аналогічно підприємництво виконує й ресурсну функцію: на етапі запуску бізнесу – пошук ресурсів для розробки продукту та виходу на ринок, визначення ключових ресурсів бізнесу для утворення споживчої цінності; на етапі розвитку бізнесу – систематична діяльність із забезпечення підприємства ресурсами. В центрі стимулюючої (мотиваційної) функції знаходиться задоволення потреб усіх суб'єктів, залучених до необхідних видів діяльності (виробництво, обслуговування, устаткування, консультації, будівельні послуги тощо).

Рис. 7. Функції та критерії успішності підприємницької діяльності

Наведені особливості функцій підприємництва поглиблюються у разі здійснення внутрішньо-фірмового підприємництва, тобто інтрапренерства, що пов'язано з індивідуальними характеристиками кожного підприємства як системи з власними формальними та неформальними процесами, а також наявним ресурсним забезпеченням [12; 13]. Інтрапренери або внутрішньо-фірмові підприємці – це персонал, залучений до процесу підготовки та прийняття рішень, які змінюватимуть поточні та формуватимуть перспективні бізнес-плани (рис. 8). До цього персоналу можуть належати представники різних категорій персоналу, але відповідальність за актуальність бізнесу покладається на менеджерів найвищого рівня. Попри

схожість загальних ознак підприємництва та інтрапренерства персонал підприємства перебуває в системі формальних відносин, які визначаються внутрішніми нормативним документами підприємства та корпоративною культурою.

Головною відмінністю господарської діяльності від підприємницької є орієнтація останньої на *отримання прибутку*. Звісно, що весь персонал підприємства впливає на цей показник успішності бізнесу. Однак існуючі системи контролю та стимулювання працівників за виконання посадових обов'язків роблять цей зв'язок істотно опосередкованим, невідчутним. Виконання професійних функцій працівниками та досягнення встановленого рівня *KPI* є підставою для отримання винагороди незважаючи на спільний результат – прибуток підприємства. Зауважимо, що ПАТ «Дніпроважмаш» має тенденцію до погіршення основних фінансових результатів: чистий збиток в 2016-2017 рр. дорівнював 70 та 71,3 млн. грн відповідно.

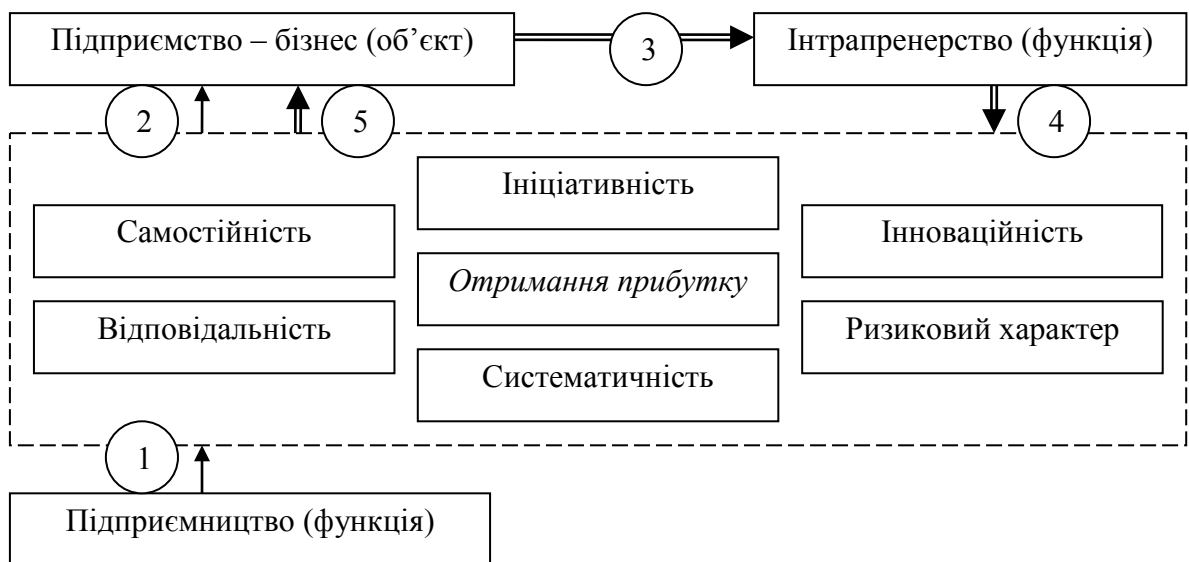

Рис. 8. Довгостроковий розвиток підприємства в системі «підприємництво-інтрапренерство»:

**1, 2 – започаткування бізнесу та створення підприємства;
3, 4, 5 – етапи циклу розвитку підприємства**

У випадку заснування нового бізнесу пошук та прийняття рішення щодо відтворення основних засобів обумовлено ризиками стартапів (рис. 9, А), а у випадку планування діяльності вже існуючого підприємства (рис. 9, Б) – ризиками його негнучкого бюрократичного середовища. Звідси, зниження зазначених ризиків може бути пов'язано з використанням початківцями практичного досвіду партнерів/менторів та створенням корпоративної культури й системи стимулів до інтрапренерства на діючих підприємствах. Отже, поширення засад інтрапренерства на підприємстві потребує

підвищення рівня самостійності персоналу, що має бути організовано та вмотивовано топ-менеджментом. Ці висновки є важливими для наявної сьогодні практики підприємництва на машинобудівних підприємствах.

Для підприємств важкого машинобудування зі споживачами в гірничо-металургійній та будівельній галузях актуальним буде опанування новітніх технологій та залучення інноваційного обладнання для забезпечення вищого рівня індивідуалізації продуктів/послуг, що обумовлено унікальністю умов діяльності замовників. Успішні бізнес-проекти можуть бути використані як шаблон для підприємницьких ініціатив в аспекті нових підходів до управління ними, зокрема інтеграції з системами основного бізнесу. Це може бути обов'язкова інноваційність технологій виробництва продуктів, оцінка наслідків для ділової репутації, ноу-хау в сфері фінансування бізнес-портфелю тощо. Опрацювання нової бізнес-моделі та отримання досвіду на малих проектах дозволить їх масштабувати з більшою ймовірністю комерційного успіху.

Рис. 9. Особливості формування організаційного середовища для прийняття рішень з управління основними засобами

Розглянуто досвід інтрапренерства в діяльності провідних компаній світового масштабу, за яким визначено, що інтрапренерська ініціатива відзначається багатовекторністю, а синергетичність або конгломератність пропозицій з розвитку бізнесу обумовлена рішеннями інтрапренера. Системні зміни в процесах управління відтворенням основних засобів ПАТ «Дніпроважмаш, як базою його подальшого розвитку, мають ґрунтуватися на стратегії збільшення доходів від реалізації продукції та валового прибутку, що потребує сприяння генеруванню та реалізації бізнес-ініціативи персоналу підприємства, тобто, поширення культури інтрапренерства із ефективним стимулюванням персоналу до відповідної активності.

На підставі аналізу практичного досвіду та теоретичних засад інтрапренерства пропонується виокремлювати такі види його функції:

1) *централізована*: повноваження та відповідальність за розвиток бізнесу концентрується на вищому управлінському рівні підприємства;

2) *децентралізована*: повноваження з підготовки бізнес-проектів делегуються центрам відповідальності (проектним групам, інноваційним підрозділам тощо);

3) *дифузна (авторська розробка)*: функція не обмежується категорією персоналу та спеціалізацією підрозділу, є вільно розподіленою, що обумовлено спроможністю суб'єктів та груп персоналу здійснювати інтрапренерську діяльність. Тобто розвиток інтрапренерства відбуватиметься шляхом дифузії концепції інтрапренерства та підприємства – проникнення в елементи внутрішнього середовища підприємства принципів інтрапренерської діяльності. В результаті внутрішнє середовище буде змінюватись, але характер та інтенсивність змін (сприйняття культури підприємництва) залежатиме від характеристик самого підприємства. Каталізатором інтрапренерству є цілеспрямоване формування топ-менеджментом підприємницьких компетентностей та культури. Інтрапренерська активність також може охоплювати суб'єктів різних структурних підрозділів, професійного спрямування тощо, або зовнішніх залучених осіб. Отже, дифузна інтрапренерська функція може бути визначена як різнорідна, змішана, нечітка (за постановкою цілей). Тому інтрапренерська ініціатива є багатовекторною, а синергетичність або конгломератність пропозицій з розвитку бізнесу – рішення інтрапренера.

Оскільки інтрапренерство виникає в сприятливому середовищі, то це прямо пов'язує інтрапренерство з розвитком людського капіталу підприємства та особистості. У такому разі

$$I\Phi = f(LKn + LKo), \quad (3)$$

де $I\Phi$ – інтрапренерська функція; LKn , LKo – людський капітал відповідно підприємства та особи (суб'єкту персоналу).

Звідси, формуватиметься інтрапренерська дифузність персоналу – спроможність співробітника(ів) генерувати варіанти поліпшення або альтернативного використання матеріальних активів підприємства (основних засобів),

пов'язаних з безпосередніми функціональними обов'язками. Тут надзвичайно складним буде навчання та мотивування суб'єктів керуючої системи щодо створення умов для інтрапренерів, інвестування в розвиток людського капіталу, вирішення похідних завдань інтрапренерства (заміна інтрапренера на основному робочому місці у разі його залучення в проект). Це потребуватиме як саморозвитку топ-менеджерів, так і впливу власників підприємства.

Висновки

Відтворення придатності основних засобів передбачає їх безперервне оновлення, що визначатиме стан ОЗ та спроможність підприємства виробляти конкурентну продукцію, утримувати власну частку на поточному товарному ринку, створювати або виходити на нові ринки. Високий рівень фізичного та морального зносу основних засобів українських машинобудівних підприємств з тривалою історією функціонування та істотних реорганізаційних змін свідчить про актуальність переходу від фрагментарних заходів з поліпшення стану наявних засобів до їх систематичного відтворення. Підґрунтям відтворення цих засобів є науково-прикладний підхід, який визначатиме принципи та орієнтири здійснення цього процесу персоналом підприємства.

З урахуванням нестабільного на тепер фінансового стану підприємств машинобудівної галузі (збиток, дебіторська заборгованість) утримання на ринку традиційної продукції та забезпечення портфелю замовлень в умовах закриття традиційних ринків окремих країн варто розглядати як чинники ризику, які унеможливають вивільнення уваги та ресурсів на розробці нових інноваційних моделей бізнесу. За умов орієнтації на збереження традиційних ринків пріоритетними заходами щодо оновлення зношених ОЗ може залишитися їх ремонт та модернізація. Отже, така політика підприємства стосовно управління основними засобами переважно спрямована на виживання підприємства в складних ринкових та фінансових ситуаціях.

Відтворення основних засобів на засадах внутрішнього підприємництва – інтрапренерства – потребує інвестицій в розвиток людського капіталу підприємства для інтелектуального забезпечення цього процесу. Про низький рівень інтрапренерства українських підприємств свідчить низький рівень інноваційної продукції в структурі ВВП України та в структурі продукції промислових підприємств зокрема. За таких обставин, метою подальших досліджень має бути удосконалення методичного інструментарію визначення та оцінювання функції ухвалення управлінських рішень щодо відтворення основних засобів на засадах інтрапренерства.

Особиста відповідальність кожного працівника підприємства за колективний людський капітал має розглядатися як похідна його особистого капіталу, що визначатиме зміни в стратегічному управлінні підприємством, організації бізнес-процесів, системі контролю та мотивації, передусім, управлінського персоналу тощо.

Список використаних джерел:

1. Самолюк Н.М. Інноваційне підприємництво: стан та перспективи розвитку в Україні. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2016. Вип. 1(73). С. 135–142.
2. Бойчук А.Б. Формування та реалізація інноваційних програм як сукупність базових передумов, мотивів та етапів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 10. С. 71–74.
3. Статистична інформація. Діяльність підприємств. Чистий прибуток (збиток) великих та середніх підприємств за видами промислової діяльності у 2017 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2018).
4. Статистична інформація. Діяльність підприємств. Рентабельність операційної діяльності великих та середніх підприємств за видами промислової діяльності у 2017 році. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 16.05.2018).
5. Вагонова О.Г., Прокопенко В.І., Досужий В.С. Підприємницькі аспекти відтворення основних засобів машинобудівних підприємств на сучасному етапі. *Форум гірників – 2018: праці міжнар. наук.-техн. конф., м. Дніпро, 10–13 жовтня 2018 р. Дніпро, 2018. С. 297–306.*
6. Економічна статистика. Економічна діяльність. Основні засоби. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.10.2018).
7. ПрАТ «Старокраматорський машинобудівний завод». Інформація про основні засоби емітента (за залишковою вартістю). URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/112904/178/templ> (дата звернення: 25.10.2018).
8. ПрАТ «Краматорський завод важкого верстатобудування». Інформація про основні засоби емітента (за залишковою вартістю). URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/117007/178/templ> (дата звернення: 26.10.2018).
9. ПАТ «Азовмаш». Річний звіт за 2017 рік. URL: <http://www.azovmash.com/ua/investors/1379924032> (дата звернення: 25.10.2018).
10. ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод». Інформація про основні засоби емітента (за залишковою вартістю). URL: <https://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/111360/178/templ> (дата звернення: 25.10.2018).
11. Досужий В.С. Сучасний інструментарій відтворення основних фондів машинобудівних підприємств на підприємницьких засадах. *Economics and Finance*. 2018. № 8. С. 19–34.
12. Захарченко В.І., Захарченко В.Н. Пошук та впровадження нових форм і методів господарювання на основі розвитку внутрішнього підприємництва. *Економічний вісник університету*. 2017. Вип. 35(1). С. 129–139. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/есви_2017_35\(1\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/есви_2017_35(1)_21) (дата звернення: 22.03.2018).
13. Грудзевич Ю.І. Система стимулювання інтрапідприємництва на підприємствах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 17. С. 72–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_17_18 (дата звернення: 18.09.2017).

Крилова І. І.
кандидат юридичних наук, докторант
Національної академії державного управління
при Президентові України

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація

У статті здійснено аналіз інституціональної природи державної політики у сфері водопостачання та водовідведення в Україні. Виділено основні інституції, які впливають на розвиток державної політики у сфері водопостачання та водовідведення. Розглянуто загальні та спеціальні принципи державної політики у сфері водопостачання та водовідведення. Визначено та проаналізовано недоліки інституційного забезпечення державної політики у сфері водопостачання та водовідведення. З'ясовано про значний вплив інституцій на ефективність реалізації державної політики та розвиток сфери водопостачання та водовідведення. Розглянуто основні засади стратегічного планування. Визначено, що для ефективності реалізації стратегічних напрямів державної політики у сфері водопостачання та водовідведення, вони мають бути узгоджені із стратегічними цілями державної політики в інших сферах – соціальній, екологічній, податковій, енергетичній, фінансово-економічній, житловій, національної безпеки тощо. Запропоновано пріоритети стратегічного розвитку державної політики у сфері водопостачання та водовідведення, засновані на принципах стратегії розвитку країни, цілях стратегічного розвитку водної сфери в ЄС з урахуванням особливостей сфери водопостачання та водовідведення.

Вступ

Основною метою реформування системи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на ринку комунальних послуг, до яких відносяться підприємства водопостачання та водовідведення, було впровадження прозорого та ефективного механізму регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. Основними завданнями реформування системи державного регулювання були: визначення концептуальних засад функціонування системи державного регулювання та створення належних умов для розвитку ринку комунальних послуг; розмежування функцій управління та регулювання; визначення органу, уповноваженого здійснювати державне регулювання суб'єктів природних монополій, та межі його відповідальності; забезпечення рівних можливостей для доступу до послуг (товарів), що надаються (виробляються) суб'єктами природних монополій; створення комунікаційної інфраструктури для забезпечення отримання

інформації, налагодження тісних зв'язків з громадськістю та засобами масової інформації. Орієнтирами вдосконаленої системи державного регулювання було обрано підвищення ефективності державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій; надання (вироблення) комунальних послуг належної якості у необхідному обсязі за економічно обґрунтованими цінами і тарифами та адаптацію вітчизняного законодавства до законодавства ЄС [32].

Проте, за період вдосконалення і розвитку системи державного регулювання у сфері водопостачання та водовідведення, її не вдалося ніякою мірою наблизити до європейських систем регулювання. Всі програми реформування сфери не досягли поставлених цілей (Загальнодержавна цільова програма «Питна вода України» закінчує свою дію у 2020 році). Як переконує аналіз функціонуючих європейських моделей регулювання у сфері водопостачання та водовідведення, процес формування і становлення моделі регулювання здійснювався одночасно із інституційними трансформаціями в країнах в контексті стратегії розвитку водної політики та забезпечення сталого економічного розвитку країн.

Національним реформам у сфері водопостачання та водовідведення були притаманні такі якості: відсутність стратегічних напрямків розвитку сфери в цілому, безсистемність, суперечливість принципів, бажання швидких адміністративних перетворень із одночасним збереженням колишніх неефективних механізмів регулювання та управління, заполітизованість процесів, а також відірваність від пріоритетів державної політики в інших сферах економіки, які мають безпосередній вплив на сферу водопостачання та водовідведення. Тому, на наше переконання, сучасні пріоритети державної політики та державного регулювання у сфері водопостачання та водовідведення потребують перегляду та модернізації через нормативно-правовий, фінансовий та організаційний механізми державного управління, в контексті стратегії розвитку сфери водопостачання та водовідведення.

Зміна пріоритетів державної політики у сфері водопостачання та водовідведення безпосередньо залежить від обраної моделі державного управління та регулювання у сфері водопостачання та водовідведення, яка має адекватно враховувати поточну ситуацію, бути орієнтованою на споживача, гарантоване забезпечення якісними послугами, збалансовувати інтереси підприємств водопостачання та водовідведення, споживачів, органів місцевого самоврядування та держави, а також повинна мати відповідний інструментарій для досягнення цілей державної політики. Проблема вибору ефективної моделі державного управління та регулювання у сфері водопостачання та водовідведення потребує системного підходу та інституційних перетворень не тільки у сфері водопостачання та водовідведення, але й в інших сферах економіки країни. Крім того, процес формування державної політики у сфері водопостачання та водовідведення залежить від різних зовнішніх факторів, таких як міжнародні зобов'язання, світові принципи розвитку водної сфери, суспільна ідеологія, що формується

на основі усталених неформальних взаємовідносин і правил поведінки між державою, бізнесом і суспільством, що відповідно визначає цілі, загальну стратегію та специфіку інструментарію розвитку промисловості. Саме тому дослідження проблематики державної політики у сфері водопостачання та водовідведення та розроблення стратегії розвитку галузі є актуальним.

Розділ 1. Розвиток державної політики у сфері водопостачання та водовідведення України. Інституціональний аналіз

Державна політика будь-якої сфери економіки залежить понад усе від ролі держави в суспільстві та в сучасному світі, оскільки саме держава (її апарат) є ініціатором державної політики та державних реформ. Відношення до поняття держави та до її ролі в суспільстві постійно змінюється під впливом історичних, соціальних, політичних, економічних, макроекономічних перетворень. В економічній теорії держава сприймається як сукупність суспільних інституцій, які здійснюють державну владу [36]. До таких інституцій можна віднести: 1) базові: територія, населення, влада; 2) формальні ринкові: власність, ринки товарів, грошей, капіталу, фінансові системи та механізми; 3) формальні неринкові: система трудових відносин, пенсійна система, система охорони здоров'я, система освіти тощо (закладені радянською системою влади); 4) неформальні квазіринкові: тіньова економіка, бартер, механізми уникнення податків тощо [33, с. 39; 37, с. 6].

Зазначені інституції можуть показати реальну роль держави в суспільстві. З одного боку, держава створює ці інституції, перетворює та реформує інституційну середу, а з іншого боку – провокує виникнення конфліктних ситуацій, неузгодженості політик та цілей. Недооцінювати вплив цих інституцій на державну політику та на стратегічний розвиток сфер економіки та країни в цілому не можна. Доведеним є факт, що між інститутами, створеними державою, станом економіки та рівнем розвитку країни існує тісний нерозривний зв'язок: чим кращі інститути, тим більш ефективна економіка і тим вищий рівень розвитку країни [25, с. 45]. Тобто, про ефективне управління економікою у контексті досягнення цілей структурних перетворень у сфері водопостачання та водовідведення можна говорити лише тоді, коли держава створює для цього ефективні інститути, зокрема ті, що надають як самій державі, так і підприємствам у сфері водопостачання та водовідведення, і споживачам відповідні стимули для діяльності, визначають їх бажану поведінку з точки зору слідування визначеним напрямам структурних трансформацій, мають внутрішню систему примусу, винагород і покарань за відповідність отриманих результатів діяльності поставленим цілям [5].

На жаль, при здійсненні реформ (інституційних трансформацій) в Україні, існування взаємозалежності та взаємообумовленості інститутів та стану виробництва фактично не враховувалося. Під впливом рекомендацій міжнародних фінансових установ та міжнародних експертів реформування інститутів було прийнято за самоціль, що згубно відобразилося на всіх

сферах економічної діяльності країни [11, с. 146]. Копіювання успішних моделей реформування економіки розвинутих західних країн та перенесення їх інструментарію та методів в нашу країну не надало очікуваного ефекту. Причиною цього, науковці називають певну підміну понять і знеособлення держави, відношення до держави, як до знеособленого абстрактного суб'єкта економічної політики, який діє виключно в інтересах всієї країни.

Державу представляють цілком реальні фізичні особи, об'єднані в інститути державної влади й наділені владними повноваженнями. Вони діють від імені держави, й ухвалюють рішення керуючись не лише інтересами суспільства і країни, але й власними мотивами та інтересами, або ж інтересами певних груп, які їх «делегували» у владу, видаючи ці інтереси за державні [11, с. 148]. Саме цей фактор впливає на результативність і ефективність реалізації в Україні державної політики в усіх сферах економічної діяльності, в тому числі, і в сфері водопостачання та водовідведення.

Державна політика у сфері водопостачання та водовідведення базується на загальних (що властиві державній політиці у будь-якій сфері економіки) та спеціальних принципах (властивих тільки сфері водопостачання та водовідведення), що зазначені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Загальні на спеціальні принципи державної політики
у сфері водопостачання та водовідведення**

Загальні принципи	Спеціальні принципи
1) законності (дотримання Конституції та законів України, без виключень та, так званих, «політичних рішень»); 2) прозорості; 3) пріоритету права і людини; 4) верховенства права (не просто декларація верховенства права, а має виражатися у праві оскаржувати в суді рішення державних органів та відновленні порушених прав із відшкодуванням шкоди, заподіяної неправомірними рішеннями); 5) гласності та врахування громадської позиції (цей принцип має базуватись на організованій роботі з громадськістю, просвітництвом, моніторингом громадської думки та сприйняттям громадою державної політики, відкритістю тощо);	1) державного управління і регулювання відносин; 2) пріоритетності питного водопостачання перед іншими видами спеціального водокористування; 3) гарантованого першочергового забезпечення питною водою населення для забезпечення питних, фізіологічних, санітарно-гігієнічних та побутових потреб; 4) раціонального використання питної води; 5) науково обґрунтованого нормування якості питної води, нормативів її споживання та формування тарифів на послуги централізованого водопостачання і водовідведення;

Загальні принципи	Спеціальні принципи
<p>6) демократизму методів і стилю роботи;</p> <p>7) компетентності;</p> <p>8) змінюваності (державна політика має бути гнучкою та враховувати всі тенденції розвитку суспільства, країни та реалізації самої державної політики);</p> <p>9) економічності, науковості;</p> <p>10) єдності і поділу влади (виражається в тому, що влада здійснюється єдиною системою державних органів, що функціонують на підставі єдиного для усіх законодавства, в межах однієї країни, на засадах єдиних принципів, єдиних принципових цілей і напрямків у діяльності державних органів);</p> <p>11) правонаступництва та послідовності (цей принцип має забезпечувати дотримання одного державного курсу розвитку сфери і не залежати від кадрових змін в державному апараті. Система має чітко працювати при будь-яких змінах).</p>	<p>6) наближення вимог національних стандартів на питну воду, питне водопостачання та водовідведення, технологій виробництва питної води, нормативів щодо очищення стічних вод, а також засобів вимірювання і методів оцінки до відповідних стандартів, нормативів, технологій, засобів і методів, прийнятих у ЄС;</p> <p>7) запобіжного характеру заходів щодо охорони джерел і систем питного водопостачання;</p> <p>8) дотримання оптимального балансу використання поверхневих і підземних вод для питного водопостачання;</p> <p>9) обов'язковості державної експертизи і оцінки експлуатаційних запасів підземних вод для питного водопостачання;</p> <p>10) обов'язковості оцінки впливу на довкілля і державної санітарно-епідеміологічної експертизи проектів господарської, інвестиційної та іншої діяльності, яка може негативно вплинути на стан джерел і систем питного водопостачання;</p> <p>11) економічного стимулювання раціонального використання питної води споживачами; невідворотності відповідальності у разі порушення законодавства у сфері;</p> <p>12) відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення законодавства у сфері;</p> <p>13) забезпечення вільного доступу до інформації про якість питної води, стан джерел та систем питного водопостачання та водовідведення, порядку формування нормативів питного водопостачання та тарифів на послуги централізованого водопостачання і водовідведення;</p> <p>14) додержання єдиних правил, норм і стандартів усіма суб'єктами відносин у сфері питної води, питного водопостачання та водовідведення;</p>

Загальні принципи	Спеціальні принципи
	15) ліцензування господарської діяльності із централізованого водопостачання та водовідведення; 16) заборони відключення об'єктів питного водопостачання та централізованого водовідведення від системи енерго-, газо-, теплопостачання як об'єктів життєзабезпечення і стратегічного значення [30].

Основною метою формування та реалізації державної політики у сфері водопостачання та водовідведення є забезпечення її сталого функціонування та розвитку, спрямованого на гарантоване забезпечення населення якісною та безпечною для здоров'я людини питною водою. Проте, механізми та інструменти державної політики у сфері водопостачання та водовідведення виявилися неспроможними забезпечити досягнення задекларованих державою принципів та пріоритетів розвитку сфери.

Серед недоліків інституційного забезпечення державної політики у сфері водопостачання та водовідведення можна визначити наступні:

1) деформацію інституту власності в державі та проблему формування ефективного власника в комунальній сфері. Зокрема, у 1991 році держава відмовилась від управління державними підприємствами з водопостачання та водовідведення, передавши їх органам місцевого самоврядування. При цьому, належним чином не було розмежовано державну та комунальну власність, не визначено гарантій інституту власності та захисту права власності, тощо. Розвиненість і врегульованість інституту власності безпосередньо визначає ефективність господарської системи країни, спроможність останньої розвиватися у бажаному напрямі, уникаючи загрози саморуйнації внаслідок внутрішніх конфліктів на ґрунті неупорядкованості, незахищеності та розмитості прав власності. Тому держава, маючи намір здійснити будь-які реформи, в тому числі й реформу самого інституту власності, повинна зважати, що вони завжди матимуть своїм наслідком зміни у системі прав власності, причому необов'язково позитивні для суспільства в цілому [11, с. 158];

2) неякісне правове забезпечення функціонування сфери водопостачання та водовідведення. Зокрема, правові та технічні помилки в нормативно-правових актах, відсутність в законах механізмів їх реалізації; суперечність норм між законами, що регулюють одне питання; наявність порожніх юридичних норм (відсильна норма на неіснуючі акти); несвоєчасний перегляд або нездійснення перегляду нормативно-правових актів з метою приведення їх у відповідність до нововведень; декларативний характер норм законів, які не призначені до виконання; невиконання норм законів, тощо;

3) нерозвиненість судової системи та її неефективність (деформація принципу верховенства права);

4) неефективна фінансово-економічна політика держави;

5) неефективна адміністративна реформа держави, відсутність правонаступництва в державному апараті. Зокрема, центральний орган виконавчої влади, що формує та реалізує державну політику у сфері водопостачання та водовідведення, було реорганізовано більше п'яти разів за десять останніх років, відповідно позиція центрального органу виконавчої влади щодо державної політики у сфері постійно змінювалась, ідеї та напрацювання «попередників» критикувались і змінювались. Інше питання неефективної адміністративної реформи полягає в порушенні принципу законності. Цей принцип, нажаль, уже давно перетворено на принцип суто декларативного характеру. А сам закон використовується як засіб для вирішення особистих або політичних питань, далеких від нагальних питань галузі та держави. Зокрема, утворення та функціонування державного регулятора у сфері комунальних послуг (НКРЕКП), який втручається в господарську діяльність підприємств, що складають 72% ринку послуг із життєзабезпечення країни, відбулося з порушенням Конституції. Правовий статус НКРЕКП визначено окремим Законом України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг». НКРЕКП є постійно діючим незалежним державним колегіальним органом, метою діяльності якого є державне регулювання, моніторинг та контроль за діяльністю суб'єктів господарювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Регулятор є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, що є державною власністю, рахунки в органах, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням [29]. Проте, жодна теорія держави і права не містить такого визначення як «незалежний державний колегіальний орган» в системі органів державної влади (державного апарату). А саме від рівня розвитку державних органів, їх взаємодії, чіткості повноважень залежить рівень розвитку і ефективність державного апарату і державного управління. Тим більше, коли мова йде про державне регулювання суб'єктів господарювання. Наріжним каменем у визначенні статусу НКРЕКП є його незалежність, яку кожен сприймає по різному і намагається забезпечити різними шляхами, навіть через порушення Конституції України. Створення незалежних регуляторів на національних ринках природних монополій є механічним втіленням моделей регулювання розвинутих країн. Регуляторна незалежність – це основна передумова успішної лібералізації ринку і реформування галузі, але в рамках закону. Регулюючі органи створювались, щоб регулювати монополістичну діяльність та сприяти розвитку ринкових механізмів у виробництві і збуті, контролюючи конфлікт інтересів між органами виконавчої влади і підприємствами. Причина створення інституту незалежного регулюючого органу полягає в спробі ізолювати регулятори не тільки від впливу компаній,

діяльність яких регулюється, а й від політичного втручання, оскільки для громадськості важливо отримувати стабільні, безпечні і доступні комунальні послуги; саме тому уряди (виконавча влада!) беруть участь у регулюванні комунальної галузі, прийнятті рішень і встановленні цін тощо. А гарантіями незалежності регуляторів є самостійність та незалежність у прийнятті рішень. Що досягається не порушенням закону (деформація законності), а системою стримувань і противаг. Правовий статус органу державної влади пов'язаний із конституційним статусом цього органу, оскільки конституційний статус забезпечує стабільність державного апарату, закріплення законності в його діяльності, та є передумовою динамічності правового статусу державного органу, що знаходить своє відображення в актах законодавства. За таких умов реалізується один із найважливіших принципів організації і діяльності державного апарату – принцип розподілу влади. І багато неузгодженостей, на нашу думку, напряму залежить від розуміння питань про систему органів державної влади, про сутність державної влади та принцип її поділу в Україні. Державна влада є неподільною категорією, для здійснення якої використовуються різні функції, що надаються певним органам і особам. Конституційне гарантування принципу поділу державної влади повинно бути не тільки своєрідним запобіжником узурпації влади, але й чіткою схемою взаємодії органів державної влади. Тому, задля узаконення правових статусів НКРЕКП, прокуратури, Президента інших державних органів, слід запровадити інший принцип, який з урахуванням традиційних особливостей держави та права, історичних умов існування держави, можна буде реалізувати повністю, а саме: принцип поділу функцій влади, що можливо тільки шляхом внесення змін до Конституції України [12; 21];

6) формування викривленої суспільної ідеології. Зокрема, коли в державі декларуються принципи порушення або невиконання законодавства, тощо. Що в результаті впливає на довіру громадськості до держави, до державних органів, до державної політики, на сприйняття реформ тощо [15];

7) інституційна неспроможність органів влади. Зокрема, прийняття законів не задля регулювання суспільно важливих питань, а задля лобіювання приватних інтересів, інтересів бізнес-груп. Ігнорування та недотримання встановлених правил гри у сфері водопостачання та водовідведення самими органами державної влади і відсутність відповідальності за таку поведінку;

8) низький рівень суспільної культури. Несприйняття реформ, необізнаність громадян у своїх правах та обов'язках, тощо;

9) низька активність або відсутність громадської позиції, що підсилює роль держави у сфері водопостачання та водовідведення. Позиція дуже проста, у разі посилення громадської активності і намагання громадою управляти та контролювати всі процеси на своїй території призводить до підвищення ролі органу місцевого самоврядування (реалізація, так званої, децентралізації влади). І навпаки, у разі інертної позиції громади – посилюється роль держави в урегулюванні процесів. Зокрема, одною з причин утворення

НКРЕКП є зменшення рівня корупції у тарифній політиці або, хоча б, переміщення її на інший рівень;

10) заполітизованість процедур регулювання (порядків та механізмів тарифоутворення). Зокрема, до 2011 року тарифи на послуги водопостачання та водовідведення затверджували органи місцевого самоврядування, які маніпулювали своїми повноваженнями із затвердження тарифів заради політичного іміджу чи інших особистих благ. З 2011 року тарифи для крупних підприємств водопостачання та водовідведення, що утворюють 74% ринку послуг, затверджує НКРЕКП, який також є заполітизованим органом. Але, на практиці, підприємству водопостачання та водовідведення простіше і дешевше «узгодити» питання тарифоутворення з одним органом влади НКРЕКП, ніж із депутатами міської ради;

11) орієнтованість державної політики на вирішення інтересів впливових бізнес-структур. Орієнтування заходів державної політики на швидку вигоду, а не на тривалу модернізацію сфери [18];

12) відсутність кадрової політики держави, як на рівні органів державної влади, так і на рівні спеціалістів підприємств водопостачання та водовідведення. Сьогодні підприємства водопостачання та водовідведення констатують факт відтоку кадрів від 15%-20%. Така динаміка призведе до того, що нікому буде обслуговувати виробництво. Крім того, в державній політиці сфери водопостачання та водовідведення взагалі відсутній кадровий та компетентісний підхід [17; 19; 22; 23].

Вплив цих інституцій на ефективність реалізації державної політики та розвиток сфери водопостачання та водовідведення настільки великий, що яким би ефективним не було управління та регулювання підприємствами водопостачання та водовідведення та якими б ефективними та перевіреними розвинутими західними країнами не були моделі та інструментарії управління та регулювання, результат не буде відповідати очікуванням. Тому, враховуючи національні особливості, якість інституцій країни, економічний, культурний, політичний та соціальний рівень країни, неможна винайти чи перейняти універсальну модель формування ефективної державної політики у сфері водопостачання та водовідведення (рівно як і в інших сферах господарської діяльності). Але це не означає, що держава не має формувати стратегію розвитку країни та стратегії розвитку окремих сфер господарської діяльності, зокрема сфери водопостачання та водовідведення. Цілком обґрунтованим є підхід визначення векторів розвитку сфери водопостачання та водовідведення на прикладі розвинутих країн світу з урахуванням аналізу еволюції їх державної політики.

Розділ 2. Стратегічне планування та пріоритети розвитку сфери водопостачання та водовідведення

Стратегічне планування є багатоплановим, формально-поведінковим управлінським процесом, який допомагає формулювати та виконувати ефективні стратегії, що сприяють балансуванню відносин між будь-якою

організацією та зовнішнім середовищем, а також досягненню встановлених цілей. Вихідною ідеєю, що відображає сутність концепції стратегічного планування, є ідея необхідності врахування взаємозв'язку та взаємовпливу зовнішнього та внутрішнього середовища при визначенні цілей організації. Стратегії в цьому випадку виступають як інструменти досягнення цілей, а для їхньої реалізації необхідно, щоб уся організація функціонувала у стратегічному режимі [24].

Метою стратегічного управління є визначення місії, цілей та стратегій, розробка і забезпечення виконання системи планів як інструментів реалізації стратегічних орієнтирів з удосконалення організації та її окремих елементів, що є основою для забезпечення її конкурентоспроможного існування в довгостроковій перспективі [24].

Важливою умовою стратегічного планування є чітке встановлення цілей, їхнє розмежування на кінцеві цілі як критерії ефективності результатів (стратегічні цілі, цілі другого рівня) та інструментальні цілі. Процес планування передбачає аналіз сучасного стану і майбутнього положення сфери економіки, на основі підсумків якого визначаються її можливості і перспективи, ставляться цілі, вибирається курс дій, розробляються стратегії, складаються програми, бюджети, визначаються і оцінюються інструменти, що дозволяють їх найбільш ефективно реалізувати.

Визначення місії стратегії розвитку сфери водопостачання та водовідведення, державного регулювання сфери водопостачання та водовідведення, концептуального бачення підходів до її здійснення, формування стратегічних пріоритетів розвитку, цілей, завдань та механізмів їх реалізації повинно відбуватись з урахуванням спроможності галузі забезпечити стійкість і відтворювальну здатність господарської системи, розв'язання низки соціальних та безпекових проблем країни з урахуванням тих зовнішніх та внутрішніх пріоритетів і загроз, які перед нею постали. При цьому, місія стратегії розвитку сфери водопостачання та водовідведення, має вибудовуватись із загальної місії стратегії розвитку країни.

На сьогоднішній день напрями стратегічного розвитку країни визначено у Стратегії сталого розвитку країни до 2020 року [31]. Метою Стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами: 1) вектор розвитку – це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему; 2) вектор безпеки – це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у

європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів; 3) вектор відповідальності – це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нести відповідальність за розвиток всієї країни; 4) вектор гордості – це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей [31].

Для ефективності реалізації стратегічних напрямів державної політики у сфері водопостачання та водовідведення, вони мають бути узгоджені із стратегічними цілями державної політики в інших сферах – соціальній, екологічній, податковій, енергетичній, фінансово-економічній, житловій, національної безпеки тощо. Лише, взаємоузгоджена державна політика у різних сферах господарської діяльності сприятиме ефективності державної політики країни в цілому.

Зокрема, *державна соціальна політика* направлена на підвищення рівня та якості життя окремих верств населення, яким підприємства водопостачання та водовідведення надають оплатні послуги. Перевантаження підприємств водопостачання та водовідведення соціальними зобов'язаннями (знижки, пільги, звільнення від оплати за послуги тощо), може підірвати загальну ефективність господарської діяльності підприємств. Зокрема, останні зміни державної соціальної політики в частині субсидій призвели до значного приросту заборгованості перед підприємствами водопостачання та водовідведення [6]. Тому при узгодженні цілей державної соціальної політики та державної політики у сфері водопостачання та водовідведення важливо забезпечити баланс збереження мінімальних соціальних гарантій та ефективністю господарської діяльності підприємств.

Формуючи *податкову політику*, держава шляхом збільшення або зменшення державного обсягу податкових надходжень, зміни форм оподаткування та податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаданню господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури на ринку, умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, реалізації збалансованої

соціальної політики, що безпосередньо впливає на ефективність діяльності підприємств сфери водопостачання та водовідведення.

Основним джерелом доходів підприємств водопостачання та водовідведення є кошти споживачів за отримані послуги з централізованого водопостачання та водовідведення. Фактором, що впливає на розмір виручки від реалізації послуг з централізованого водопостачання та водовідведення є встановлення тарифів на послуги з централізованого водопостачання та водовідведення. У структурі собівартості послуг з централізованого водопостачання та водовідведення головними статтями витрат є витрати на оплату праці та на електричну енергію. Їх частки складають 36% та 32% у водопостачанні та 50% і 27% у водовідведенні відповідно. Іншими вагомими складовими собівартості є амортизація, витрати на ремонти, реагенти та пально-мастильні матеріали, а також витрати на сплату податків і зборів, зокрема збору за спеціальне використання води (рентна плата), плати за користування надрами для видобування прісних підземних вод [8]. Це означає, що будь-яка зміна *державної політики у сфері енергетики, хімічної промисловості (реагентів), паливно-мастильних матеріалів, оплати праці* впливає на собівартість послуг з централізованого водопостачання та водовідведення і на ефективність діяльності підприємств сфери.

Нові правила гри *державної енергетичної політики* стали серйозною проблемою для підприємств водопостачання та водовідведення у 2019 р. Згідно із Законом України «Про ринок електричної енергії» підприємства централізованого водопостачання та водовідведення мають увійти на ринок електроенергії з 100% передоплатою та укласти нові договори з енергопостачальними організаціями. Підприємства водопостачання та водовідведення не зможуть забезпечити 100% передоплату через низку об'єктивних причин: 1) фінансово-економічна недостатність підприємств (більшість підприємств збиткові); 2) економічну необґрунтованість тарифів (тариф не покриває всі витрати підприємств); 3) вартість електроенергії в тарифі становить у середньому 35%; 4) тарифи на послуги з централізованого водопостачання та водовідведення переглядаються рідше, ніж зростає вартість електроенергії (коли відбувається підвищення вартості електроенергії, не відбувається автоматичне підвищення вартості електроенергії в тарифі); 5) процедура коригування складових тарифів занадто затягнута в часі; 6) більшість підприємств водопостачання та водовідведення не отримали погашення заборгованості з різниці в тарифах, що утворилася до 01.01.2016 року (до тарифної реформи); 7) несвоєчасне відшкодування сум пільг та субсидій; 8) значна зношеність технічного стану та висока енергозатратність обладнання підприємств водопостачання та водовідведення; 9) відсутність коштів для модернізації, оновлення основних фондів та впровадження енергозберігаючих технологій, тощо [26].

Інша проблема збалансування цілей державної політики у сфері водопостачання та водовідведення та в інших сферах економіки проявляється при лобіюванні інтересів бізнес-структур певних сфер господарської

діяльності за рахунок або без урахування державної політики сфери водопостачання та водовідведення напругу шкодить стану та розвитку сфери, нівелюючи при цьому роль держави та державного регулятора. Наприклад, у ході розрахунків собівартості послуг для встановлення тарифів на централізоване водопостачання та водовідведення здійснюється планування витрат із застосуванням нормативного методу на підставі державних і галузевих нормативів використання матеріальних та паливно-енергетичних ресурсів, норм з оплати праці, нормативів витрат з управління та обслуговування виробництва з урахуванням фактичних показників попередніх періодів та прогнозу індексів зміни цін виробників промислової продукції на планований період. Витрати, об'єктивне нормування яких неможливе, плануються з урахуванням економічно обґрунтованих витрат за попередні періоди на підставі кошторисів. Тобто, практично, при формуванні тарифів на централізоване водопостачання та водовідведення витрати на електроенергію приймаються державним регулятором на рівні фактичного споживання електроенергії за попередній до планового року та тарифів, що діяли на момент розрахунку з урахуванням прогнозного індексу цін виробників промислової продукції, який складає у середньому близько 5%. Що по факту, значно відрізняється від дійсності. Зокрема, тарифи на електроенергію у 2018 році зросли: за першим класом споживання – на 16%, за другим класом – на 15%, вартість хлору з липня 2018 року зросла на 193%. Згідно із даними Держстату України індекс цін виробників у 2018 році становив 14,3% [4; 8; 9]. Ці збитки підприємств водопостачання та водовідведення тарифами не відшкодовуються.

Регіональна політика має безпосередній вплив на розвиток сфери водопостачання та водовідведення, як локального ринку послуг. Вплив органів місцевого самоврядування, як власників основних фондів, на підприємства водопостачання та водовідведення в частині оформлення/неоформлення земельної документації, технічної та юридичної документації на цілісні майнові комплекси, на базі яких утворено підприємства. Не секрет, що більшість державних та комунальних підприємств не мають оформленої документації на земельні ділянки та на основні фонди, які використовують в своїй діяльності (з різних причин від безгосподарності до фінансових проблем), що в свою чергу впливає на ефективність розрахунку тарифів та на ефективність діяльності підприємств. Крім того, регіональна політика передбачає розвиток регіону, розміщення продуктивних сил, створення підприємств, розвиток житлового та промислового будівництва, розвиток інфраструктури, що впливає на стан сфери водопостачання та водовідведення регіону.

Збалансування цілей державної політики у сфері водопостачання та водовідведення із державною політикою *ринку послуг з приймання готівкових платежів від споживачів* необхідне для вирішення проблеми подвійного утримання комісійної винагороди за приймання платежів від споживачів послуг з централізованого водопостачання та водовідведення.

Ринок послуг з приймання готівкових платежів від споживачів за спожиті послуги з централізованого водопостачання та водовідведення є регіональним ринком. Основні надавачі послуг з приймання платежів від фізичних осіб – банки, УДППЗ «Укрпошта»; споживачі цих послуг – фізичні особи. Банківські установи, УДППЗ «Укрпошта» утримують комісійну винагороду зі споживачів під час приймання платежів за послуги з централізованого водопостачання та водовідведення (і інші комунальні послуги) відповідно до встановлених тарифів, у той час коли зазначену комісійну винагороду закладено в тариф (зокрема, Порядками формування тарифів на послуги з централізованого водопостачання та водовідведення в структурі тарифу на централізоване водопостачання та водовідведення у складі витрат на збут передбачено витрати на оплату послуг банків та інших установ з приймання і перерахування коштів споживачів за послуги з централізованого водопостачання та/або водовідведення) [7; 14].

Державна політика у сфері оборони та національної безпеки безпосередньо пов'язана із державною політикою у сфері водопостачання та водовідведення, оскільки підприємства водопостачання та водовідведення належать до об'єктів критичної інфраструктури, нормативно-правове регулювання якої потребує розроблення та впровадження. Підвищення безпеки та стійкості (надійності) національної критичної інфраструктури відносно будь-яких ризиків і загроз є стратегічною ціллю державної політики з національної безпеки, оскільки саме критична інфраструктура забезпечує життєвоважливі для населення, суспільства і держави послуги та функції, без яких неможливі їх існування і розвиток. З метою впровадження на підприємствах водопостачання та водовідведення системи управління ризиками, пов'язаними з загрозами безпечного водопостачання та водовідведення, держава має передбачити серед принципів державної політики безпечне водопостачання та водовідведення і запровадити систему управління ризиками, пов'язаними з зазначеними загрозами. При цьому, система управління ризиками, пов'язаними з загрозами безпечного водопостачання та водовідведення повинна передбачати ідентифікацію, аналіз та визначення ступеню ризиків, пов'язаних з загрозами, ідентифікацію ймовірних наслідків, причин їх настання та сценаріїв розвитку, систему моніторингу та застосування заходів попередження та/або мінімізації негативних наслідків [16; 20].

Зовнішньоекономічна політика держави також впливає на розвиток сфери водопостачання та водовідведення. Це пояснюється такими факторами, як: 1) міжнародні зобов'язання України, які виникають при укладанні кредитних угод з МФО щодо фінансування заходів з відновлення комунальної інфраструктури, екологічного розвитку, соціально-економічного розвитку; 2) міжнародні зобов'язання України в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, частиною якої є реформування у сфері довкілля; 3) вплив глобалізації та транснаціоналізації світової економіки та водного сектору, вибудовування світових схем із залученням окремих країн, особливо країн із перехідною економікою [2; 3; 27; 34; 35].

У таблиці 2. наведено пріоритетні цілі розвитку водної сфери, визначені деякими міжнародними організаціями [2; 3; 27; 28; 34; 35].

Таблиця 2

Пріоритетні цілі розвитку водної сфери

Цілі	Документ
<p>Чиста вода та належні санітарні умови:</p> <p>1) Забезпечити доступність якісних послуг з постачання безпечної питної води, будівництво та реконструкцію систем централізованого питного водопостачання із застосуванням новітніх технологій та обладнання;</p> <p>2) Забезпечити доступність сучасних систем водовідведення, будівництво та реконструкцію водозабірних та каналізаційних очисних споруд із застосуванням новітніх технологій та обладнання;</p> <p>3) Зменшити обсяги скидання неочищених стічних вод, насамперед з використанням інноваційних технологій водоочищення на державному та індивідуальному рівнях;</p> <p>4) Підвищити ефективність водокористування;</p> <p>5) Забезпечити впровадження інтегрованого управління водними ресурсами;</p>	<p>Глобальні Цілі сталого розвитку (ЦСР)</p>
<p>Підвищення дієвості водного врядування</p> <p>1) Чітко виділити та розрізнити ролі та відповідальність за розробку водної політики, впровадження політики, оперативне управління і регулювання, та сприяти координації цих відповідальних органів</p> <p>2) Управляти водою на відповідному рівні в межах інтегрованих систем басейнового врядування, щоб відобразити місцеві умови та сприяти координації між різними рівнями;</p> <p>3) Заохочувати узгодженість політики шляхом ефективної міжгалузевої координації, особливо між політикою щодо води та навколишнього середовища, здоров'я, енергетики, сільського господарства, промисловості, територіального планування та землекористування;</p> <p>4) Пристосувати рівень спроможності відповідальних органів до складності викликів, пов'язаних із водними ресурсами, і до набору компетенцій, необхідних для виконання їх обов'язків</p>	<p>Принципи Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)</p>

Цілі	Документ
<p>Підвищення ефективності водного врядування</p> <p>5) Створювати, оновлювати та ділитися своєчасними, послідовними, порівняльними та пов'язаними з політикою даними та інформацією щодо води, та використовувати їх для керівництва, оцінки та вдосконалення водної політики;</p> <p>6) Забезпечити, щоб органи державного управління сприяли мобілізації водного фінансування та ефективного, прозорого та своєчасного розподілу фінансових ресурсів;</p> <p>7) Забезпечити ефективне впровадження та застосування належних систем регулювання водними ресурсами для досягнення суспільних інтересів;</p> <p>8) Сприяти прийняттю та впровадженню інноваційних методів водного врядування у відповідних органах влади, рівнях уряду та зацікавлених сторін;</p> <p>Підвищення довіри та залучення до водного врядування</p> <p>9) Посилення практик цілісності та прозорості у водній політиці, водних інститутах та системі водного врядування для більшої підзвітності та довіри до прийняття рішень</p> <p>10) Сприяти залученню зацікавлених сторін для поінформованого та орієнтованого на досягнення цілей внеску у формування та впровадження водної політики</p> <p>11) Сприяти розвитку систем водного врядування, які допомагають досягти компромісів серед водокористувачів, сільських і міських територій та поколінь</p> <p>12) Сприяти регулярному моніторингу та оцінці водної політики та врядування, де це доречно, надавати результати громадськості та, за потреби, вносити корективи</p>	
<p>1) До 2015 року в 50% країн будуть прийняті механізми консультацій, участі та координації, які дозволять зацікавленим сторонам на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях ефективно сприяти прийняттю узгоджених, цілісних та інтегрованих рішень. До 2021 року 100% країн буде залучено.</p>	<p>Цілі 6-ого Світового водного форуму</p>

Цілі	Документ
<p>2) До 2015 року 50% країн посилять регуляторні рамки та затвердять показники ефективності (надання послуг) для моніторингу та оцінки водної політики; всі країни будуть впроваджувати процеси нарощування спроможності на національному та місцевому рівнях для сприяння належному врядуванню у наданні послуг. До 2018 року всі країни будуть залучені.</p> <p>3) До 2021 р. збільшити кількість планів управління басейнами річок на 30% (аналіз початкового стану та основних питань).</p> <p>4) До 2015 року збільшити кількість країн з діагностикою водної безпеки та інструментами врядування на основі наявних (локальних, національних, міжнародних) регуляторних та законодавчих рамок та механізмів ГУВР.</p> <p>5) До 2018 року 30 країн зобов'язуються сприяти цілеспрямованості у водному секторі, діагностувати / відобразити існуючі або потенційні корупційні ризики та забезпечити належну та ефективну антикорупційну політику.</p> <p>6) До 2018 року в 30 країнах буде впроваджена прозорість бюджетних процесів в галузі водних ресурсів, включаючи інформацію про планування та впровадження інвестицій у водну інфраструктуру (фінансовий, технічний та соціально-економічний впливи); а також методи та інструменти для підвищення прозорості та підзвітності у водному секторі.</p>	
<p>1) Гарантувати доступ до води і право на воду для всіх.</p> <p>2) Поліпшити для всіх доступ до комплексу санітарно-технічних споруд.</p> <p>3) Внести вклад в покращення гігієни і здоров'я через воду і санітарію.</p> <p>4) Запобігати і реагувати на пов'язані з водою ризики і кризи.</p> <p>5) Сприяти співробітництву і світу через воду</p> <p>6) Збалансувати багатостороннє використання водних ресурсів через впровадження інтегрованого управління ними.</p> <p>7) Забезпечити продовольчу безпеку за допомогою оптимального використання води.</p>	Світовий водний форум

Цілі	Документ
<p>8) Привести у відповідність плани розвитку гідроенергетики та можливість їх забезпечення наявними водними ресурсами.</p> <p>9) Підтримувати екологічно орієнтований економічне зростання.</p> <p>10) Поліпшити якість водних ресурсів і забезпечити стійкість екосистем.</p> <p>11) Регулювати діяльність людини, яка чинить тиск на воду.</p> <p>12) Пристосовуватися до кліматичних та глобальних змін в урбанізованих світі</p>	
<p>Співробітництво з ЄС з цілями:</p> <p>1) розвитку всеосяжної стратегії у сфері навколишнього середовища, яка включатиме заплановані інституційні реформи (з визначеними термінами) для забезпечення виконання і впровадження природоохоронного законодавства; розподіл повноважень природоохоронних органів на національному, регіональному та місцевому рівнях; процедури прийняття рішень та їх виконання; процедури сприяння інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики держави; визначення необхідних людських і фінансових ресурсів та механізм їх перегляду;</p> <p>2) розвитку галузевих стратегій в галузях покращення якості повітря; якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; управління відходами та ресурсами; захист природи; промислове забруднення та промислові аварії; хімічні речовини, зокрема чітко визначені терміни і основні етапи імплементації, адміністративну відповідальність, а також фінансові стратегії залучення інвестицій в інфраструктуру й технології;</p> <p>3) розвитку та імплементації політики з питань зміни клімату, зокрема, як визначено у Додатку XXXI до цієї Угоди.</p>	Угода про асоціацію між Україною та ЄС
<p>Цілі зрівноваженої водної політики ЄС:</p> <p>1) Забезпечення людей питною водою,</p> <p>2) постачання води для інших господарських потреб,</p> <p>3) охорона водного середовища;</p> <p>4) обмеження наслідків повеней і посухи.</p>	Водна рамкова директива (Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та

Цілі	Документ
<p>Основні принципи водної політики:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) комплексний підхід до захисту усіх вод – річок, озер, прибережних і підземних вод; 2) досягнення «доброго» стану для всіх вод до 2015 року (цілеспрямований менеджмент); 3) управління водними ресурсами за басейновим принципом; 4) посилення транскордонного співробітництва прибережних країн (один річковий басейн – єдиний план управління); 5) ефективне використання водних ресурсів за принципом «забруднювач платить»; 6) широкомасштабне залучення громадян, зацікавлених сторін, НГО; 7) удосконалення законодавства. <p>Головні цілі регулювання у водній сфері:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) впровадження концепції інтегрованого управління басейнами рік, беручи до уваги потреби всіх споживачів; 2) впровадження принципів створення водних регіонів; 3) єдине визначення цілей і методів правового регулювання; 4) визначення спеціалізованої урядової адміністрації на рівні басейнів рік; 5) впровадження програм і планів як інструмента для досягнення належного стану вод; 6) встановлення правил повернення витрат за водні послуги 	<p>Ради від 23.10.2000 року)</p>

Таким чином, сформована державна політика у сфері водопостачання та водовідведення має бути переглянута з урахуванням недоліків, виявлених в процесі реалізації державних програм за 20 років реформування галузі, а також з урахуванням сучасних пріоритетів стратегічного розвитку країни та всіх сфер економіки. Крім того, державна політика має охоплювати не тільки сферу питної води та питного водопостачання, але й сферу водовідведення, що наразі лише є формально регламентується державною політикою і потребує належного унормування та врегулювання.

Пріоритетами розвитку державної політики у сфері водопостачання та водовідведення мають стати:

1) *забезпечення надійного функціонування та сталого розвитку сфери водопостачання та водовідведення.* Забезпечується шляхом організації

роботи підприємства в цілому, роботи із профілактичного обслуговування систем та мереж водопостачання та водовідведення, запланованих реконструкції та капітальних ремонтів зношених фондів, впровадження новітніх технологій, запобігання аварійних ситуацій тощо, із ефективною інвестиційною політикою, із політикою погашення кредиторської заборгованості. Зокрема, одним із варіантів вирішення проблеми запобігання виникнення та зростання кредиторської заборгованості може бути виключення норми Закону України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» в частині заборони обмеження водопостачання для споживачів (населення). Зазначені зміни дозволять підприємствам водопостачання та водовідведення відключати від централізованого водопостачання та водовідведення споживачів-неплатників. Ефективнішою моделі боротьби з неплатниками та попередження виникнення заборгованості, а також формування суспільної ідеології щодо обов'язкової платності послуг – немає. Такий підхід не буде порушенням права людини на воду, гарантованого Конституцією України, оскільки держава не обмежує доступ споживача до джерел водопостачання (як надр), а також забезпечує споживачів безкоштовним нецентралізованим водопостачанням із облаштованих бюветів (безкоштовна альтернатива платним послугам з централізованого водопостачання);

2) *забезпечення безпечного водопостачання та водовідведення.* Здійснюється шляхом утворення системи функціонування сфери водопостачання та водовідведення, водної інфраструктури країни, за якої усі споживачі повинні мати постійний безперебійний доступ до послуг водопостачання та водовідведення у прийнятній кількості та якості для здоров'я, засобів до існування та виробництва у поєднанні з прийнятним рівнем можливих ризиків, пов'язаних з водою. Крім того, об'єкти водопостачання та водовідведення відносяться до об'єктів критичної інфраструктури. Підвищення безпеки та стійкості (надійності) національної критичної інфраструктури відносно будь-яких ризиків і загроз є стратегічною ціллю державної політики з національної безпеки, оскільки саме критична інфраструктура забезпечує життєво важливі для населення, суспільства і держави послуги та функції, без яких неможливі їх існування і розвиток. Таким чином, безпечне водопостачання та водовідведення має бути визначено принципом державної політики у сфері водопостачання та водовідведення (не тільки щодо якості питної води) із запровадженням системи управління ризиками у сфері водопостачання та водовідведення, пов'язаними із різними загрозами. Унормована система управління ризиками, пов'язаними з загрозами безпечного водопостачання та водовідведення повинна передбачати ідентифікацію, аналіз та визначення ступеню ризиків, пов'язаних з загрозами, ідентифікацію ймовірних наслідків, причин їх настання та сценаріїв розвитку, систему моніторингу та застосування заходів попередження та/або мінімізації негативних наслідків [13];

3) *створення законної збалансованої ефективної моделі державного регулювання у сфері водопостачання та водовідведення.* Здійснюється шляхом утворення ефективної моделі регулювання у сфері водопостачання та водовідведення з урахуванням наступних факторів. Модель має бути: законною, гнучкою, підтримувати баланс інтересів між підприємствами, споживачами, органами місцевого самоврядування і державою в особі регулятора. Фактор законності має проявлятися у правовому статусі регулюючих органів. Зокрема, правовий статус державного регулятора має відповідати Конституції України, яка визначає чіткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову. Ніяких регулюючих, контролюючих та інших органів влади нинішня редакція Конституції України не визначає. Тому державний регулятор у сфері водопостачання та водовідведення має відноситись до органів виконавчої влади, щодо яких чітко встановлені процедури утворення, ліквідації і функціонування. Іншим шляхом вирішення проблеми правового статусу державного регулятора (а також АМКУ, інституту Президента і прокуратури) є внесення змін до Конституції України, шляхом запровадження іншого принципу, який можна буде реалізувати повністю, а саме: принцип поділу функцій влади на законодавчу, судову, виконавчу, регулюючу, контролюючу, правоохоронну, інформаційну тощо [12; 21]. При цьому, гарантією незалежності державного регулятора буде його самостійність та незалежність у прийнятті рішень, що дотягатиметься системою стримувань і противаг.

Під ефективним регулюючим впливом держави на процеси у сфері водопостачання та водовідведення слід розуміти збалансований підхід з використання інструментів та методів державного регулювання. При цьому, модель регулювання обирається в залежності від стратегічного напрямку розвитку держави. Або регулювання здійснюється на рівні органів місцевого самоврядування, які за законом зобов'язані забезпечувати громаду комунальними послугами, і які є власниками і управлінцями комунального майна підприємств водопостачання та водовідведення. В такому випадку орган місцевого самоврядування бере на себе відповідальність і за реалізацію державної політики у сфері, і за забезпечення населення послугами, і за ефективне функціонування підприємств, що відповідатиме державній політиці із децентралізації. Або регулювання здійснюється на рівні держави. В такому випадку, утворення державного регулятора свідчить про недовіру держави до органів місцевого самоврядування, що підкріплюється наступними доводами: слабкий рівень органів місцевого самоврядування (фінансовий, кадровий, організаційний), неактивна позиція громади, корупційні дії органів місцевого самоврядування, тощо. Проте така модель не має бути постійною і має відповідати стану розвитку сфери водопостачання та водовідведення на певних етапах. У разі посилення ролі органів місцевого самоврядування роль державного регулятора може змінюватись і переглядатись;

4) *Збереження водних об'єктів та забезпечення стійкості екосистеми.* Екологічна безпека у сфері водопостачання та водовідведення передбачає такий стан виробництва послуг з водопостачання та водовідведення, при якому забезпечується попередження погіршення екологічного стану навколишнього середовища та водних ресурсів та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічну безпеку у сфері водопостачання та водовідведення не можливо забезпечити без застосування комплексних інституцій і заходів державної політики і затвердження стратегії розвитку сфери водопостачання та водовідведення із короткостроковими та довгостроковими заходами. В той же реформування сфери водопостачання та водовідведення, приведення її у відповідність до європейських стандартів (в тому числі в частині екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища) потребує значних фінансових вкладень у модернізація та/або будівництво нових об'єктів водопостачання та водовідведення, заміну технологій; інституційних змін в частині чіткого визначення повноважень органів місцевого самоврядування в управлінні та регулюванні об'єктами водопостачання та водовідведення; вдосконалення нормативної бази у сфері водопостачання та водовідведення;

5) *забезпечення доступності послуг з централізованого водопостачання та водовідведення.* Під доступністю розуміють такий рівень тарифів на послуги водопостачання та водовідведення, який би забезпечував фінансову стабільність підприємств і був при цьому прийнятний для суспільства як з економічної, так і соціальної позицій. Пріоритет доступності послуг з водопостачання та водовідведення має бути також пріоритетним напрямком державної соціальної політики, і перебувати під постійним моніторингом. Для цього державна політика має передбачати правові та інституційні зміни з метою створення державного органу з повноваженнями моніторингу та аналізу доступності комунальних послуг в країні, стану соціального сприйняття тарифоутворення та реформування сфери та створення єдиної інформаційної бази щодо доступності комунальних послуг та аналізу. Сьогодні певні данні доступності та соціального сприйняття аналізуються різними органами, науково-дослідними інститутами, окремими дослідниками за індивідуальними замовленнями. На державному рівні таку функцію, наприклад, може виконувати головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері житлово-комунального господарства. А інформацію щодо доступності послуг та соціального сприйняття необхідно розміщувати у щорічній Національній доповіді про якість питної води;

6) *забезпечення захисту прав споживачів.* Здійснюється шляхом формування та реалізації державної політики, орієнтованої на споживача. Цілями державної політики країни у сфері водопостачання та водовідведення в частині забезпечення захисту прав споживачів має стати: охорона здоров'я, безпеки та економічних інтересів споживачів, а також підтримка права споживачів на інформацію, просвіту, права на створення організацій та умов

для захисту інтересів споживачів. Принцип державної політики щодо забезпечення захисту прав споживачів у сфері має стати дієвим та реалізовуватись за допомогою конкретно визначених механізмів та інституцій. Зокрема, інституційні засади забезпечення прав споживачів у сфері водопостачання та водовідведення мають включати: наявність організаційних структур різних форм власності з захисту прав споживачів; наявність стандартів обслуговування; наявність альтернативних моделей врегулювання спірних питань; інформаційно-консультаційне забезпечення; науково-методичне забезпечення; моніторинг і контроль захисту прав споживачів; створення ефективного інституту відповідальності та відновлення порушених прав, тощо.

Створення наступних умов для забезпечення захисту прав споживачів у сфері водопостачання та водовідведення: створення інституту захисту прав споживачів (інституту адвоката /омбудсмена споживача); визначення ефективних альтернативних механізмів досудового врегулювання спірних питань; орієнтація споживчої політики на підтримку інтересів споживачів та забезпечення високого рівня їхнього захисту; затвердження моделей врегулювання ситуацій, коли існує порушення або загроза порушення прав великої кількості споживачів; затвердження стандартів обслуговування споживачів (від стандарту надання послуги з централізованого водопостачання та водовідведення до стандарту опрацювання претензій, скарг споживачів); розробка практичних посібників для споживачів послуг та ін.

7) *забезпечення якості питної води та якісних послуг з водопостачання та водовідведення.* Здійснюється шляхом формування та реалізації державної політики, орієнтованої на споживача. Предметом державного регулювання у сфері водопостачання та водовідведення має бути не діяльність підприємств водопостачання та водовідведення, а кінцевий результат їх діяльності, тобто послуга належної якості та кількості. Відповідно мають бути розроблені стандарти якості обслуговування, ефективні збалансовані механізми реалізації прав споживача і підприємств водопостачання та водовідведення, прості та доступні механізми відновлення порушених прав споживачів щодо якості тощо.

8) *забезпечення раціонального водокористування.* Здійснюється шляхом впровадження водозберігаючих технологій та раціонального водокористування. Питне водопостачання залишається пріоритетним водокористуванням. У сфері виробничого водокористування слід передбачити впровадження нових технологічних процесів і запровадження маловодних і безводних технологічних процесів та інших технологій для скорочення питомого водоспоживання (наприклад, застосування систем сухого очищення газів і повітря аспіраційних систем від пилу, використання випарного охолодження, пневмо- і пневмогідравлічних систем транспортування дозволяє скоротити питоме водоспоживання в середньому на 20-30%). Створення замкнених систем водопостачання, в яких відбувається скорочення споживання свіжої води з природних водойм за

рахунок їхнього багаторазового використання в системах оборотного водопостачання і повторного використання (що дозволить в десятки разів знизити забір свіжої води і скоротити скидання відпрацьованих вод у водойму). Зазначений пріоритет передбачає також впровадження інституту водного аудиту (як визначення скорочення використання водних ресурсів, мінімізацію витоків та втрат) із утворенням інституційних складових – механізмів, порядків, правил, вимог до спеціалістів, навчання, сертифікації та атестації тощо. У разі встановлення конкретних цілей щодо скорочення питомого водоспоживання, водний аудит має визначити яким чином забезпечити ефективне водокористування та зменшення втрат і витрат питної води в процесі її добування, очищення, транспортування і споживання. Крім того, водний аудит має визначати цілі сталого розвитку водопровідно-каналізаційного господарства населеного пункту, регіону, тощо. До повноважень водного аудиту буде віднесено: інвентаризацію водокористування (повне розуміння того, де і як організація, підприємство, домогосподарство використовує воду; ідентифікація системи водопостачання та водовідведення, потужність, технічний стан тощо); облік (здійснення різних вимірів водоспоживання на основі показників засобів обліку водопостачання, показників аналогічних об'єктів, норм споживання тощо); профілактичне обслуговування для підвищення ефективності системи при одночасному зменшенні експлуатаційних витрат (перевірка кранів, клапанів, труб, систем охолодження тощо); просвітницька діяльність щодо споживчої політики та прав споживачів; розроблення та впровадження плану водозбереження (план дій щодо скорочення водокористування); аналіз виконання заходів, визначених у плані водозбереження [1];

9) *Кадрова політика*. Забезпечується шляхом впровадження інституційних механізмів забезпечення кадрової політики і компетентісного підходу у сфері водопостачання та водовідведення. Сучасного державне регулювання у сфері водопостачання та водовідведення має передбачати і методи, направлені на ефективне управління підприємствами сфери та ефективну експлуатацію водопровідно-каналізаційного господарства. В процесі підготовки фахівців сфери водопостачання та водовідведення беруть участь держава, навчальні заклади, підприємства-роботодавці. І головне, що має створити держава, це безперервно скоординований процес навчання і підвищення кваліфікації фахівців галузі. В якому, на законодавчому рівні, будуть чітко визначені вимоги до кваліфікації персоналу підприємств водопровідно-каналізаційного господарства, та взаємодія всіх учасників процесу: освітніх установ, які забезпечують реалізацію освітніх програм і формують компетенцію випускників і можуть супроводжувати підвищення кваліфікації; підприємств-роботодавців, які формують вимоги до компетенції випускників, беруть участь у розробці професійних стандартів, навчальних програм, атестації; профільних міністерств, які реалізують державну політику у сфері, і погоджують навчальні програми на предмет відповідності сучасним вимогам державної політики і реформ [22; 23];

10) *Формування інституту ефективного власника у сфері водопостачання та водовідведення.* Найважливіше завдання держави – охорона відносин власності, їх чітке правове регулювання, захист прав власників від будь-якого неправомірного втручання. Тому всі нормативні документи щодо власності мають бути чіткі, прямі і безальтернативні (не допускати двоякого тлумачення та спірних питань). Власність – це основа економічних взаємовідносин в країні, гарантія серйозності намірів, взятих зобов'язань тощо. Власність зобов'язує власника утримувати її належним чином, що передбачає обґрунтовані витрати. На державному рівні має бути чітко визначено і розмежовано державну власність і комунальну власність. Крім того, формування інституту ефективного власника в Україні має передбачати відхід від пострадянського режиму функціонування власності, який стимулює вибір власника на користь отримання «швидких» грошей від проїдання власності та використання комунальної власності для індивідуальних інтересів, до ефективного режиму отримання доходів від виробничої експлуатації власності [11, с. 168]. Зазначені трансформації не завжди можуть бути вирішені шляхом правового регулювання. У випадку, коли повноваження суб'єктів щодо розпорядження власністю стають перешкодою для реалізації політичних інтересів влади, вирішення може бути в політичному або адміністративному впливі. Важливо зазначити, що нелегітимність власності в Україні є одним із чинників консервації структурно-технологічної відсталості виробництва. Навіть винайдення достатніх для модернізації ресурсів без вирішення проблеми легітимізації власності не дозволить подолати відсталість розвитку сфери водопостачання та водовідведення. Нелегітимність власності завжди буде першопричиною розмитості та нестабільності прав на неї, а отже і джерелом спотвореної мотивації економічних агентів та неефективного (з точки зору суспільних інтересів, в даному випадку пов'язаних із структурно-технологічною модернізацією) розміщення ними ресурсів [10, с. 7–8];

11) *Формування суспільної ідеології та культури.* Здійснюється шляхом здійснення на державному рівні інституціональних системних перетворень, які передбачають організацію формування суспільної ідеології у сфері водопостачання та водовідведення (доступність послуг, раціональне водокористування, заощадливість, платність послуг, захист прав споживачів, орієнтованість державної політики, принципи державного регулювання, механізми тарифоутворення тощо) через систему навчальних закладів, систему самоосвіти, використання ЗМІ та Інтернету. Ідеологія має бути такою, що чим вищим буде рівень соціальної культури громадян, чим повніше люди будуть поінформовані про правила гри у сфері водопостачання та водовідведення (як і у сфері комунальних послуг), тим відповідальніше вони будуть ставитись до власних зобов'язань та до основних політик держави у сфері водопостачання та водовідведення;

12) забезпечення будівництва, модернізації та оновлення основних фондів підприємств водопостачання та водовідведення (із впровадженням новітніх технологій);

13) забезпечення ефективної інвестиційної політики;

14) формування цілісної національної інноваційної системи.

Висновки

Таким чином, ефективність державної політики у сфері водопостачання та водовідведення неможлива без системних інституціональних змін щодо: інституту власності; правового забезпечення функціонування сфери водопостачання та водовідведення; реформування судової системи; впровадження дієвих альтернативних механізмів досудового врегулювання спорів; ефективної фінансово-економічної політики держави; адміністративної реформи; формування суспільної ідеології; підвищення інституційної неспроможності органів влади; активної позиції органів місцевого самоврядування; обмеження політичного впливу на державне регулювання сфери; орієнтування заходів державної політики на тривалу модернізацію сфери; запровадження компетентісного підходу у підготовці фахівців у сфері водопостачання та водовідведення; забезпечення балансу між підприємствами, споживачами, органами місцевого самоврядування та державою, тощо. Існуюча державна політика у сфері водопостачання та водовідведення має бути переглянута з урахуванням сучасних пріоритетів стратегічного розвитку країни та всіх сфер економіки. Вектори розвитку сфери водопостачання та водовідведення та принцип державної політики мають бути відображені в стратегії розвитку сфери водопостачання та водовідведення, яка має відповідати стратегії розвитку країни і координуватись із стратегіями розвитку водної галузі, соціальної сфери, сфери захисту навколишнього природного середовища, сфери національної безпеки, енергетичної сфери та ін. Пріоритетами розвитку державної політики у сфері водопостачання та водовідведення мають стати: забезпечення надійного функціонування та сталого розвитку сфери водопостачання та водовідведення; забезпечення безпечного водопостачання та водовідведення; створення законної збалансованої ефективної моделі державного регулювання у сфері водопостачання та водовідведення; збереження водних об'єктів та забезпечення стійкості екосистеми; забезпечення доступності послуг з централізованого водопостачання та водовідведення; забезпечення захисту прав споживачів; забезпечення якості питної води та якісних послуг з водопостачання та водовідведення; забезпечення раціонального водокористування; кадрова політика; формування інституту ефективного власника у сфері водопостачання та водовідведення; формування збалансованого інституту відповідальності за правопорушення у сфері; формування суспільної ідеології та культури; забезпечення будівництва, модернізації та оновлення основних фондів підприємств водопостачання та водовідведення (із впровадженням новітніх

технологій); забезпечення ефективної інвестиційної політики; формування цілісної національної інноваційної системи. При цьому, переважною формою власності у сфері водопостачання та водовідведення має бути комунальна власність із прямим комунальним управлінням або делегованим управлінням на умовах, вигідних для органу місцевого самоврядування. Разом з тим, нові мережі та об'єкти у сфері водопостачання та водовідведення можуть належати інвесторам чи замовникам на правах приватної чи спільної власності. Поки органи місцевого самоврядування не досягнуть відповідного рівня активності (відповідальності) щодо ефективного управління та регулювання у сфері водопостачання та водовідведення, функції регулятора слід залишити за державою. Правовий статус державного регулятора має відповідати Конституції та Законам України. На сьогодні такі регулюючі органи можуть бути утворені в системі виконавчої влади, а статус їх незалежності має забезпечуватись механізмом стримувань і противаг. Система заходів, направлених на досягнення поставлених стратегією розвитку сфери водопостачання та водовідведення цілей, має відобразитись у цільовій державній програмі.

Список використаних джерел:

1. James Piper. How Does a Water Audit Work? An audit can show how much water efficiency measures can save – and what they will cost. 2008. *Facilities Management Web Sites*. URL: <https://www.facilitiesnet.com/green/article/How-Does-a-Water-Audit-Work--9363> (дата звернення: 05.06.2019).
2. Matthias Finger & Jeremy Allouche. Water Privatisation: Trans-National Corporations and the Re-Regulation of the Water Industry. *ResearchGate Web Sites*. 2002. URL: https://www.researchgate.net/publication/37408336_Water_-_Privatisation_Trans-National_Corporations_and_the_ReRegulation_of_the_Water_Industry (дата звернення: 05.06.2019).
3. World water council. URL: <http://www.worldwatercouncil.org/ru/-vsemirnyi-vodnyi-forum> (дата звернення: 05.06.2019).
4. Дніпроазот підняв ціну на хлор у 5 разів: комунальники кажуть – тарифи на воду зростуть, 2018. Укрінформ: веб сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2502860-dniproazot-pidnav-cinu-na-hlor-u-5-raziv-komunalniki-kazut-tarifi-na-vodu-zrostut.html> (дата звернення: 05.06.2019).
5. Доклад о мировом развитии 2002 года. Создание институциональных основ рыночной экономики / Всемирный банк. пер. с англ. Москва: Издательство «Весь Мир», 2002. 264 с. URL: <http://documents.vsemirnyjbank.org/curated/ru/-704061468138870671/World-development-report-2002-building-institutions-for-markets> (дата звернення: 05.06.2019).
6. Експерт розповів, як отримувачі субсидій сплачують за воду. 2019. УНІАН: веб сайт. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/10511715-ekspert-rozpoviv-yak-otrimuvachi-subsidiy-splachuyut-za-vodu.html> (дата звернення: 05.06.2019).
7. Звіт АМКУ за 2016 рік. АМКУ: веб сайт. URL: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712&> (дата звернення: 05.06.2019).
8. Звіт про результати діяльності НКРЕКП у 2018 р. НКРЕКП: веб сайт. URL: <http://www.nerc.gov.ua/?id=39678> (дата звернення: 05.06.2019).
9. Індекси цін виробників промислової продукції: статистичний збірник / Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ-/operativ2018/ct/icv_pm/icv_pm_u/arh_icv_pm2018_u.html (дата звернення: 05.06.2019).

10. Капелюшников Р.И. Собственность без легитимности? Москва : ГУ ВШЭ, 2008. 40 с.
11. Кіндзерський Ю.В. Державна політика структурно-технологічної модернізації промисловості. Дис. ... доктора економ. наук. Київ, 2015. 531 с.
12. Крилова І.І. Акти прокурорського реагування: правовий статус та реалізація. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2010. 253 с.
13. Крилова І.І. Безпечне водопостачання та водовідведення як частина державної політики. *Державне і муніципальне управління: теорія, методологія, практика*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Запоріжжя, 1-2.03.2019. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019. С. 77–81.
14. Крилова І.І. Вплив інших ринків на сферу водопостачання та водовідведення. *Сучасні підходи до ефективного використання потенціалу економіки*: Збірник Міжнародної науково-практичної конференції. м. Запоріжжя, 20.04.2019. Запоріжжя : ГО «СІЕУ», 2019. С. 26–29.
15. Крилова І.І. Деякі питання доступності послуг з водопостачання та водовідведення в Україні. *Perspectives of science and education*: Матеріали The 7th International youth conference. м. Нью Йорк, 15.02.2019. С. 598–608.
16. Крилова І.І. Критична інфраструктура: безпека, стійкість та управління ризиками. *Розвиток економічної системи в контексті міжнародного співробітництва* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Одеса, 18.05.2019. Одеса : ЦЕДР, 2019. С. 21–24.
17. Крилова І.І. Питання оцінки відповідності персоналу водопровідно-каналізаційного господарства. *Бізнес та умови його розвитку: національна та міжнародна практика* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Одеса, 15.09.2018. Одеса : ЦЕДР, 2018. С. 9–16.
18. Крилова І.І. Протистояння води та енергії. Правові наслідки введення в дію Закону України «Про ринок електричної енергії». *Сучасні тенденції розвитку світової економіки: нові виклики та проблеми* : Збірник VI Міжнародної науково-практичної конференції. м. Одеса, 19.04.2019. Одеса : МГУ, 2019. С. 72–76.
19. Крилова І.І. Системний підхід до підготовки фахівців у сфері водопостачання та водовідведення. *Перспективи модернізації економіки та фінансової системи України* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Запоріжжя, 07.09.2018. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2018. С. 22–27.
20. Крилова І.І. Стратегічні цілі сфери водопостачання та водовідведення в рамках створення національної системи захисту критичної інфраструктури. *Фінанси, бухгалтерський облік та підприємництво: національні особливості та світові тенденції* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Київ, 18.05.2019. Київ : КЕНЦ, 2019. С. 27–30.
21. Крилова І.І. Щодо правового статусу державного регулятора у сфері комунальних послуг. *Тридцять економіко-правові дискусії* : Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. м. Львів, 01.10.2018. Львів : ГО «Наукова спільнота», 2018. С. 16–21.
22. Крилова І.І., Олійник Н.І. Компетентнісний підхід у професійній підготовці фахівців у сфері водопостачання та водовідведення». *Актуальні питання підготовки фахівців у сфері публічного управління та адміністрування* : Матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю. м. Київ, 1-2.11.2018. Київ : НАДУ, 2018. Т.2. С. 219–224.
23. Крилова І.І., Олійник Н.І. Питання атестації і сертифікації працівників у сфері водопостачання та водовідведення. *Інвестиції: Практика та Досвід. Серія: Державне управління*. 2018. № 20. С. 55–61.
24. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг: Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 384 с. URL: http://cul.com.ua/preview/management%20u%20sferi%20posl_Morgulez.pdf (дата звернення: 05.06.2019).

25. Отчет о мировом развитии 1997. Государство в меняющемся мире. Всемирный банк. Москва: «Прайм–ТАСС», 1997. 322 с. URL: <http://documents.vsemirnyjbank.org/curated/ru/886571468156582917/World-development-report-1997-the-state-in-a-changing-world> (дата звернення: 05.06.2019).

26. Презентація до прес-конференції на тему «Загроза припинення роботи водоканалів України, які споживають електричну енергію від постачальника останньої надії Укрінтеренерго», 2019. Українська асоціація підприємств водопровідно-каналізаційного господарства «Укрводоканалекологія»: веб сайт. URL: <https://ukrvodokanal.in.ua/prezentatsiya-do-pres-konferentsiyi-na-temu-zagroza-prypynennya-roboty-vodokanaliv-ukrayiny-yaki-spozhyvayut-elektrychnu-energiyu-vid-postachalnyka-ostannoyi-nadiyi-ukrinterenergo/> (дата звернення: 05.06.2019).

27. Принципи ОЕСР щодо водного врядування (2015). URL: https://www.oecd.org/cfe/regionalpolicy/OECD%20Principles%20on%20Water%20Governance_Ukrainian.pdf (дата звернення: 05.06.2019).

28. Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики: Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23.10.2000 р. / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/994_962 (дата звернення: 05.06.2019).

29. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг: Закон України від 22.09.2016 № 1540-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/1540-19> (дата звернення: 05.06.2019).

30. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення: Закон України від 10.01.2012 р. № 2918-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2918-14> (дата звернення: 05.06.2019).

31. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 05.06.2019).

32. Про схвалення Концепції розвитку системи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на ринку комунальних послуг: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.07.2008 р. № 932-р / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2008-%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).

33. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків : Консум, 2008. 656 с.

34. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/984_011 (дата звернення: 10.06.2019).

35. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. URL: http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf (дата звернення: 10.06.2019).

36. Чепінога В.Г. Економічна теорія: Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 656 с. URL: https://pidruchniki.com/1292052239817/politekonomiya/-ekonomichna_-rol_derzhavi_rinkoviy_ekonomitsi (дата звернення: 10.06.2019).

37. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ): в 3-х ч. под ред. Р.М. Нуреева. Москва: 2003. Ч. 3 «Государство в современной России». 309 с. URL: <http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/espr3.pdf> (дата звернення: 10.06.2019).

Kuksa I. M.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of Department of Finance,
Taxation and Information Technologies
Luhansk National Agrarian University*

Orlova-Kurilova O. V.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Management,
Statistics and Economic Analysis
Luhansk National Agrarian University*

Hnatenko I. A.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student at Department of Entrepreneurship and Business
Kyiv National University of Technologies and Design*

PARAGENESIS OF ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATION AS DRIVERS OF THE FUTURE ECONOMY

Summary

The research considers the issues of innovation activity and entrepreneurship state regulation. The emphasis is placed on the fact that innovation activity and business activity take place in a rather changing external environment, which requires managers to adapt quickly to negative changes. It is determined that the current state of development of innovation policy and entrepreneurship in Ukraine is in an unsatisfactory state. Factors for ensuring innovation in crisis conditions in accordance with management levels were specified. The toolkit for the realization of the state policy of innovation activity and entrepreneurship promotion was pointed out. There was underlined the need to stimulate innovation in the most necessary segments for the national economy: aerospace industry, pharmaceuticals, and medicine, defence sector, agricultural sector. It was pointed out that the actual issue of innovations effective management is the formation of the Institute of Innovative Territorial Clusters, which represents a tool for uniting the participants of the innovation process for the implementation of joint innovation projects aimed at increasing the competitiveness of cluster participants.

Introduction

In the modern conditions, the national economy's development is ensured not only by the presence of factors of production and the volume of attracted investments but also by the efficiency of innovation, which ultimately leads to a positive result at the micro and macro levels of the economic system. The well-known fact is that the leading positions in the world economic system are set by those countries whose national economy is associated with the active use of the

derivatives of the knowledge economy and information technologies as long as they consider commitment to an innovative type of development not only as a catalyst for sustainable economic growth but also as the guarantee for increasing competitiveness on the world stage. For modern Ukraine, the formation of competitive advantages is an urgent task in the context of ensuring its stable functioning and further development. At the same time, the skilful and well-considered innovation management, encouragement of the innovative entrepreneurship development determine the effectiveness of solving this problem within the domestic economy in many respects.

Innovation and entrepreneurship are key drivers of economic development and welfare growth. Science, technology, and innovation increasingly define macroeconomic indicators, provide new opportunities for entrepreneurship, and increase the competitiveness of territories. Innovation is a major source of competitive advantages, especially in a changing environment where technological change and trade liberalization constantly increase opportunities for economic interaction. A particularly significant issue of the present is the expansion of innovation activity during the period of exacerbation of contradictions in the political and socioeconomic systems, which trigger the tendencies of crisis phenomena in the national economy.

The military operation in the east of Ukraine, the aggressive expansion of the Russian Federation and, in some cases, ineffective public administration policies have led to the exhaustion of the factors of extensive economic growth, which urgently requires the formation of an innovation strategy through a complete reformation and relaunch of the economic management system. Moreover, such reloading should occur taking into account the assumption that future sustainable economic development will depend on domestic innovative resources and savings optimization rather than on unrestricted permanent freely available foreign financing.

The actualization of our study is especially due to the fact that recently the expert community in the study of the conditions for sustainable socio-economic development of the national economy has increasingly used the term «driver of economic development». This term means «something that triggers economic development» or «something that starts and provides movement/development in the economy». The aforementioned actions in our study are considered as the continuous state policy in support of innovation and entrepreneurship development, which represent themselves the drivers of the domestic economy.

Indeed, the priority of the state's policy in terms of innovation and entrepreneurship is characteristic for many developed countries. At the highest political levels, the role of innovation development is recognized as the basis, the driver of social and economic growth whose accelerating is actively implemented. In the conditions of the post-industrial information society, the growth of incomes and living standards of the population directly depends on the ability to produce innovations, that is, to receive and introduce new knowledge, ideas, technologies, advanced products, services, procedures, etc. By virtue of the solutions in the field of innovations, conditions for qualitative growth and for activation of non-standard business activity are created, as well as an important contribution to the solution of

acute social, environmental, and economic problems are realized. It should be noted that the central place is set by the social innovation aimed at overcoming the essential problems associated with quality of life, healthcare, education, unemployment, etc. Other priorities, such as productivity enhancement and others are increasingly becoming non-critical and do not have sufficient justification for large government expenses on research, development, and technology. Adhering to the principles of active innovation policy, the state is increasingly acting as a partner (companion) of the business sector and not in order to help enterprises in the process of increasing profits but to assist in the commercialization of the most successful and effective innovations of a social nature and orientation.

Part 1. Innovation and entrepreneurship management in crisis conditions

Studies conducted by foreign and domestic scholars, namely: I. Balabanov, L. M. Hanushchak-Efimenko, V. Verba, O. Vlasenko, E. Ivanova, S. Ilyashenko, O. Knyaz, N. Krasnokutskaya, O. Popovich, O. Yankovskaya, and other authors show that effective management of innovations and entrepreneurship allows achieving: increase in labour productivity; reduction in the innovation cycle of project implementation; balance of demand and supply in the labour market; the rapid development of industry, etc. The synergy of these achievements provides a powerful development of the future economy and fundamentally strengthens the financial security of the national system. At the same time, state development is not uniform; it is constantly changed and transformed under the influence of external trends. That is why the state policy in the direction of innovation management must constantly change and improve in the present.

Successful advanced economies are states that are actively implementing an innovative way of evolutionary development, using which they successfully adapt to the challenges and opportunities of a rapidly changing and not always favourable global economy. The innovation is a risky activity where it is usually difficult to predict a result. The level of risk, the need for attracted innovation and investment depend on the bifurcation point in the picture of the country lifecycle. Intuition, internal premonitions, and manager's level of professionalism are capable of realizing the intended inventive intentions. It should be borne in mind that the crisis can be characterized as a basis for future growth and a key opportunity to foster the development of a knowledge-based, innovative economy. Thus, the new post-crisis development paradigm should be adequately reflected in the packs of innovative incentives and especially during the chaotic times and the elimination of old inefficient economic systems.

The established evolutionary world paradigm proves that the development of global economies, economic systems, states, etc. occurs with uneven cycles. The birth of new organizations synergistically linked to each other takes place at the ascendant spirals. At the same time, the approach to the bifurcation point contributes to the increase of turbulence and disorganization, the increase of internal problems and contradictions whose fluctuations undoubtedly lead to a systemic crisis due to the loss of unity.

The introduction of innovation and operation of the enterprise occurs in a fairly variable external environment, which requires managers to adapt quickly to negative changes. The slump in production volumes, the reduction of real employment, lower household incomes, and unprofitable lending threaten the implementation of any innovation project and reduce entrepreneurial initiative [1]. The systemic crisis that struck Ukraine after the aggressive policy of Russia has led to the plight of many sectors of the economy, as well as of the depressed regions in the east of the country where the level of social tension and, accordingly, the mood of open discontent is particularly enlarged.

It is considered that it is the current period when the development of Ukraine is at the point of bifurcation, the getting out of which can lead whether to prosperity or a complete decline of the domestic economy.

If to analyse the current state of development of innovation policy in Ukraine, then its depressed and unsatisfactory state should be determined. In particular, the Global Competitiveness Index, which is a roadmap for potential foreign investors, is a fairly demonstrative indicator of the effectiveness of the implementation of innovation projects, measures, programs, etc., As an example, the experience of individual countries (not only the states of Western Europe and the USA but also China, South Korea, Brazil, India, and other countries) indicates that competitiveness is being ensured by a number of conditions, the main of which are: the accumulated scientific and technical potential; institutional factors of technological progress, the presence of large knowledge-intensive corporations [2]. That is, the competitiveness of any country directly depends on the effectiveness of innovative development.

The World Economic Forum in Davos presented the results of the above Global Competitiveness Index. According to its results, Ukraine was on the 85th place in 2016–2017 (the 79th place at the previous period) [3]. That is, Ukraine was assigned to the group of the countries that move from the first stage (factor-driven economy is the one that oriented to the creation of production potential) to the second stage (efficiency-driven economy, which is an economy oriented to increase efficiency). Moreover, the third stage is the innovation-driven economy that is an innovation-oriented one.

The experts point out ten reasons for the decline of the Global Competition Index [4]. They will be considered in more details.

1. Inhibition of the financial market due to the turbulence of the banking system.
2. The deterioration of the country's credit rating due to the growth of public debt.
3. The imperfect system of national investors' protection, which is connected with the ineffective mechanism of a state guarantee of investment protection. According to a study by the World Economic Forum, the system of protecting property rights and private property does not fully function in Ukraine; also an obstacle is the incompleteness of judicial reform, which leads to «selective» equality by the law.
4. Unprofessional managerial management, which is conditioned by «debauchery» in the highest public positions.
5. The outflow of highly skilled workers and talented young people to other countries due to the country's inability to hold «talents». The problems of «brain

drain» are related to the lack of state incentives for employment and the provision of the first workplace. In particular, according to the Ministry of Foreign Affairs, 5 million Ukrainian citizens are legally abroad. The initiative of the governments of Poland and Hungary on the acceptance of 1.5 million migrant workers from Ukraine promotes the demographic challenge.

6. The low level of the possible influence of business structures on conditions and measures of direct foreign investment. This is over the lack of effective levers of cooperation between the state and the private sector in the investment policy, that is, officials do not take into account the interests of business.

7. The imperfect taxation system for potential investors, which is mainly caused by the absence of tax incentives for investors and the ineffectiveness of special economic zones – taxes perform only a fiscal function rather than stimulating.

8. Total violation of intellectual property rights. So, Ukraine ranks first place in the world among the most «pirate» countries. There are no lawsuits against illegal distribution of content on the Internet in our country, no penalty has been introduced (for example, there is a fine from 1000 euros for a downloading of unlicensed content in Germany).

9. The low level of effectiveness of antimonopoly legislation, which greatly undermines the position of entrepreneurship. In addition, significant administrative pressure on small and medium-sized businesses eliminates its effective development and, accordingly, impedes the launch of its own business.

10. The catastrophic level of innovation infrastructure, which significantly reduces the investment attractiveness of the country. The abovementioned creates a shortage of funding for scientific and technological projects and new developments. In particular, the Transport Strategy of Ukraine for the period of 2020, which was approved in 2010, is still not implemented at this time.

The Global Competitiveness Index reflects the catastrophic state of the socio-economic development of the state, which is definitely an obstacle to implementing even the simplest innovative measures. The regression of sustainable socio-economic development is due to the lack of comprehensive and sectoral effective innovation policy for the long-term period. However, the development of long-term innovation policy taking into account the strengths and weaknesses in line with the Global Competitiveness Index will provide an opportunity to formulate tactical and strategic tasks for the Ukrainian government, which will help to increase the investment attractiveness of Ukraine and to create a powerful innovation policy on this basis.

Thus, ensuring an effective innovation policy and supporting entrepreneurship in the context of sustainable social and economic development of Ukraine is one of the most promising but also the most complex issues of the XXI century.

In order to increase the country's competitiveness, the modern modernization of domestic politics and the economy envisages, on the one hand, thoughtful and balanced innovative policy, on the other hand, an ambitious (in a good sense) one. It is necessary that such a policy, firstly, takes into account the interests of all economic actors, and not only the corporate interests of certain sectors of the national economy, and secondly, would not become a bad copy of the path that

was passed by highly developed countries long ago. At the same time, the innovative way must become not just a tactical manoeuvre of power for the simulation of transformations but a strategic choice of the ruling elite, business, and society. It should be noted that the state can act as the initiator and regulator of innovation transformations, and the creator of the necessary conditions (institutional, financial, legal, etc.) for private innovation.

One of the main innovative tasks of the state at the point of bifurcation of the economic system is the achievement of economic growth. This will have not only a positive socio-economic significance but also an important political meaning since the government demonstrates this way its effectiveness in the eyes of the population. In this case, a unified innovation system will be formed, within which the actual innovator, enterprise/organization, and the environment are represented. The innovators include those who conduct research, implement design development, and introduce new technologies. Accordingly, innovators enter the wider space called «organization», which represents the enterprise where they operate. As for the organization/enterprise, they in their turn are a part of a more complex system – of the political, economic, social, and natural environment. It is worth noting that in this multi-component system, these are horizontal interconnections that should dominate but not the vertical ones. At the same time, the main actor here is the state as a whole or the most «dynamic» part of the political elite. In addition, all the mentioned parts of the specified «hyper system» should be in constant interaction as far as the effectiveness of each of them depends on the partners. An effective growth policy at the bifurcation point should include a policy of expectations stabilizing, structural dynamics policies, and potential dynamics policies. The policy of expectations stabilizing should aim at neutralizing negative market challenges and at stimulating effective business activities. In such a policy, the leading role should be assigned to the state, which in order to ensure the stability and progressive development of the country is obliged to combat unemployment, to maintain the proper course of the national currency, to ensure a positive trade balance, etc. The policy of structural dynamics should be focused on finding business interaction, primarily in terms of attracting private investment (sometimes within the framework of public-private partnership). This is also extremely important as the state alone will not cope with the financing of expendable modernization projects. The policy of the same potential dynamics should be focused on building innovative infrastructure, which is necessary both for maintaining economic stability and for ensuring the country's long-term development.

In the process of state policy implementing at the point of bifurcation, it should be borne in mind that the innovative complexity of the model of system self-development is indicated by the fact that the catastrophic result of innovation in approaching the point of bifurcation is most likely, because the entropy of the system causes even bigger depression of the external environment. On the other hand, innovations that have already been introduced lead to a more rigorous selection of innovation generators among entrepreneurs, that is, the majority of

innovators perish along with their ideas, and only some more adapted ones survive and accommodate to difficult conditions. Ultimately, the adapted innovative ideas begin to be implemented, synergistically interact, adjust to one another that undoubtedly lead to the renewal and further development of an effective system.

It should be noted that at the point of bifurcation during the crises periods, the most «incomprehensible», «utopian», and sometimes unexpected ideas can be realized, which given the uncertainty of the parameters of influence on the system, can lead to a powerful innovation blast, economic «miracle» and extra profits. That is, only «his majesty the chance» can open up for the innovator's vast expanses of implementation of the innovative idea, and for the system to provide a change in the development path to the optimal and effective one.

So, according to our vision, the point of bifurcation in the parametric system is the most optimal period for the implementation and realization of the innovative idea. The metered influence on the parameters of the system by means of innovative leverage can lead to the emergence of new structures that reduce the fluctuation and improve the quality of socio-economic development.

In this sense, there is a completely clear and correct idea of J. Schumpeter who invented the term «creative destruction» in the well-known work «Capitalism, Socialism and Democracy» and defined it as «... a fundamental impetus that supports the engine of capitalism in motion, proceeds from new needs, new products, new methods of production and transportation, from new markets, new forms of industrial organizations. The process of creative destruction is the key to capitalism...» So it is believed that J. Schumpeter defined «creative destruction» as the process of transformation, which is accompanied by radical innovations [5, p. 26].

It is expedient to consider the scientific ideas of Harvard Business School Professor K. Kristensen who founded the theory of models of «subversive innovations» in his work «The Innovator's Dilemma» [6, p. 19]. According to this theory, there is a process where well-known powerful world companies have lost their leading position and primacy in the face of the emergence of new technologies in the market. That is, everything changes when the «subversive technologies» find their consumer in the target market who is ready to accept the properties of the new product even with existing shortcomings. Having received such a consumer, the new technology begins to evolve, in the process of which the volume of its sales increases, and in the end begins to justify its name of the «subversive innovation». The examples of «subversive innovations» include: telephone, steamship, semiconductors, digital cameras, e-mail, etc.

Due to the emergence of the point of bifurcation, the obstacles and the desire to overcome them, the emerging innovative idea appears among entrepreneurs. It is important to respond in time with the creative thinking about the need to introduce certain innovations, taking into account the initial impulses that indicate evolutionary changes in the system (change in demand, supply or behaviour of the consumer). Especially during the crisis periods, «subversive innovations», which are utopian at first glance, can change the trend of the system's development by obtaining operational synergies.

Thus, the exit from the point of bifurcation or the crisis is possible due to entrepreneurship and innovation that are interconnected and mutually determinant. The crisis is an inevitable, compulsory stage of the system development and brings the economy out of a state of equilibrium, thereby forcing to seek progressive ways of development. Active innovation activity is an effective method for the bringing of the economic system out of the crisis, as well as a stable basis for its further development. An economic crisis can help the economic system restructuring, highlighting the strategic industries and removing corporate segments with weak technological capabilities, thereby stimulating innovation. In the innovation theory, crises are regarded as progressive as they prove the failure of the old system existence and act as a catalyst for their destruction or even for complete elimination by clearing the space for the construction of a new system.

Using the aforementioned assumption, it is reaffirmed that the domestic economy has already approached its point of bifurcation. Total crisis phenomena increase the instability of the system and require the emergence of promising innovations that can bring the system to a new stage in its development. As a rule, the system approach to the point of bifurcation during the periods of greatest instability can push the system to effective development. The inclusion of co-evolution, non-linear synthesis in a combined synergetic unified entity can provide the basis for the innovation and entrepreneurial development of the system.

It is believed that support for innovation and entrepreneurship should be carried out at all levels of government. Therefore, it is proposed a planned introduction of factors supporting the innovation and entrepreneurial activity in Ukraine in crisis conditions at micro, meso, and macro levels (Table 1). Note that the factors shown in Table 1 enhance the effectiveness of the concept of the innovation activities development in the state in its synergy.

The exclusion of any factor will result in inefficiency or complete destruction of the innovation plan in the management system. It is also important to strengthen the investment component in order to accelerate the implementation of innovative development [7-8].

Thus, in the course of the study, it has been found that the points of bifurcation in the system are affected not only by negative consequences. In particular, they can be considered as progressive objects and those that destroy old ineffective structures and are the driving catalysts for the development of a new system. However, the abovementioned is possible only with the successful implementation of innovations at the macro, meso, and micro levels. Crisis events at the bifurcation point lead to a periodic update, which is the basis of the cyclical development of the system. It is time to found a modern innovation model of the state's development focused on the structural adjustment of the economy through the introduction of effective European experience. The development of such a model should be carried out with the close cooperation of the government, entrepreneurs, the public, and the involvement of European partners. Only such cooperation can provide the desired synergy in innovative entrepreneurial activity.

Table 1

Factors for providing innovation activities in crisis conditions according to the levels of management

Macro level (state)	Meso level (regional/branch)	Micro level (enterprise)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Increasing the effectiveness of the implementation of the state's innovation policy by means of effective distributing of the coordinating and controlling functions of governance between legislative and executive authorities. 2. Implementation of the state support mechanism for stimulating the innovative activity of depressed territories (in particular, Luhansk and Donetsk regions). 3. Ensuring prestige of the venture, scientific engineering, and entrepreneurial activity. 4. Increase of innovation initiative among enterprises with a state share in the authorized capital by developing and introducing the innovative development programs in their activities. 5. Formation of perspective strategies for cooperation with international organizations that can be involved as donors for investing in innovation activities. 6. Ensuring active participation of business entities in solving the issues of financing of priority scientific and technological sectors of development. 7. Comprehensive encouragement of engineering development and the introduction of tax breaks or holidays for the development of information technology. 8. Development of a program for stimulating the creation of innovative enterprises among temporarily displaced people from the eastern and southern regions of Ukraine. 9. Establishment of a State Fund for Technological Development aimed at financial, organizational, and consulting support for innovative projects at all stages of the innovation cycle. 10. Support of domestic innovation companies' access to foreign markets; the purchase of high-tech foreign assets, etc. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Creation of an interregional cluster for the generation and commercialization of knowledge aimed at sharing experience in conducting innovation activities; search for investors; providing advice on organization and business dealing. 2. Forecast of priority allocation of financial resources from local budgets to finance innovative small and medium enterprises. 3. Conducting exhibitions, seminars, promotional events in other regions of Ukraine and abroad to attract investors. 4. Distribution of grant-winning and fundraising activities among entrepreneurs. 5. Search for talented children capable of generating innovative ideas. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Development of strategic maps of the innovative development of enterprises in conditions of the unstable external environment. 2. Search for creative and talented personnel capable of generating innovative ideas: ensuring continuity of their retraining and advanced training. 3. Forecasting of priorities of innovative production depending on: consumer mood; the pace of economic growth; global socio-economic changes; general trends of foreign trade. 4. Search and involvement of innovative projects of donors, investors among domestic and international institutions.

Source: the author's development

Part 2. Tools for creating a supportive environment for innovation and entrepreneurship

Management of innovations and entrepreneurship within the national economy is based on a balanced system policy of the state, which includes a set of measures aimed at creating a favourable environment for the generation, development, and implementation of innovative measures among entrepreneurs. According to our vision, the toolkit for implementing such a policy in a simplified form includes the three blocks depicted in Fig. 1.

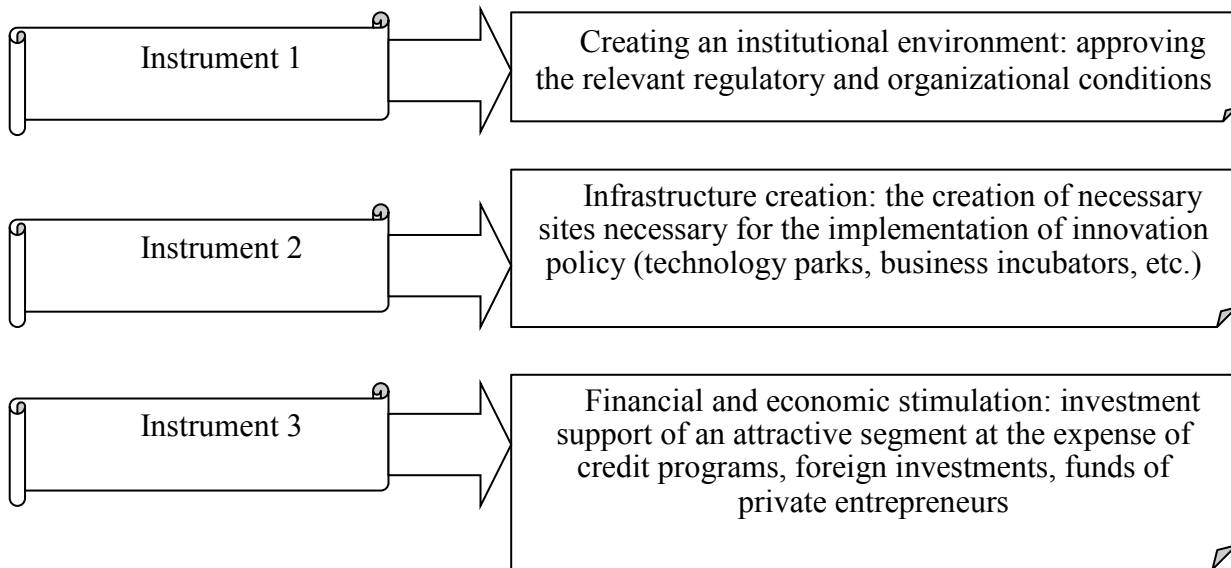

Fig. 1. Instruments for the implementation of state policy promoting innovation and entrepreneurship: abbreviated interpretation

Source: the author's development

Within the framework of the first bloc, the necessary regulatory acts are developed and approved, which regulate: innovative processes among the main participants of the innovation policy; activities of financial and non-financial institutions to support the innovation process; legal bases of the relations of competitors in the market of innovations; intellectual property protection system created as a result of innovation activity, etc.

The first block also includes the provision of organizational conditions for: the formation and implementation of innovative programs; assistance in the personnel policy, namely: training, retraining, and raising the qualifications of the personnel who carry out innovative activity; implementation of information support; promotion of innovative products to international markets; protection of the interests of domestic producers of innovative products in case of international disputes, etc.

The main stakeholders in the implementation of the state policy of promoting innovation and entrepreneurship should be state, venture funds, technology parks, business incubators, innovative enterprises, etc. The state appears to be the main source of demand for innovation, embodying the features of the main regulator of innovation processes, and acting as an intermediary in the process of implementing an innovation project by entrepreneurs. Regulatory and legal regulation of innovation policy is being implemented at the state level, however, the creation of infrastructure elements and financial and economic support for the implementation of innovative processes are integral components of such policies.

The next block includes the mandatory creation of new and support for existing infrastructure elements (technology parks, venture funds, business incubators, leasing companies, financial and credit institutions, etc.) necessary for the implementation of the state policy to promote innovation and entrepreneurship.

The financial and economic stimulation of state innovation policy should include: granting preferential treatment to participants of the innovation process; provision of the customs privileges of the innovation process participants, which carry out the assimilation and distribution of innovative products; support of measures for modernization of equipment and leasing of science-intensive products; development of foreign economic relations in the innovation sphere; allocation of direct state investments for the implementation of innovative programs and projects that are potentially important for the state but not attractive to private investors; creation of a favourable investment climate in the field of innovations; provision of subsidies, preferential loans, guarantees to domestic and foreign investors who take part in innovation activities; ensuring demand for innovative products, etc.

These measures, which are carried out by the state in the process of implementation of the state policy of promoting innovation and entrepreneurship, are not exhaustive, they can be adjusted, supplemented, changed, reduced, depending on the chosen strategic and political course of the country.

The third block of the implementation of the state policy of promoting innovation and entrepreneurship involves economic stimulation through investment support of an attractive segment of the national economy. Taking into account the socio-economic and political conditions of modern Ukraine, attractive segments are the defence sector, the aerospace industry, the agricultural sector, pharmaceuticals and medicine.

The state's encouragement of the development of small and medium-sized innovative enterprises (hereinafter – SMIE) is of great importance in the process of implementation of the said state policy. It should be noted that the significant innovation engine is the SMIE, which are the generators of innovation, as far as these are they who stimulate the demand for innovative products, increase the efficiency and competitiveness of the economy, create new jobs, provide revenue to the budget, enhance the world's image of the country and strengthen the state defence capability. Useful foreign experience for Ukraine, which testifies to the need for the development of SMIE is the functioning of the national innovation

system of the United States, which has the leading position in the field of innovation activity. If we analyse the reasons for the success of innovation policy in the United States, then it should be noted that innovation in this state runs its cycle (from origin to commercialization) in a perfect market economy, minimal state interference in private business and effective antimonopoly legislation. At the same time, the formation of clusters, business incubators, venture funds, and free economic zones is an important direction that stimulated the innovations development in the United States. Strong legislative framework, extensive infrastructure support, and effective deregulation contributed to the active dissemination and commercialization of innovative ideas and projects.

The experience of SMIE support that is implemented in the United States was borrowed from Japan whose government in conjunction with the agency of the Organization for the Support of Small and Medium Enterprises and Innovation Development of the Regions of Japan has used the practice of setting up consultancy centres for small innovative enterprises. Interestingly, pensioners were chosen as advisers who have proven themselves as highly qualified specialists in the past. These centres were formed in accordance with the local government and the chambers of commerce and industry, which make the following infrastructure support centres: 8 venture support centres (they provide: consulting services for selecting projects, preparing a strategy for entering the market, consulting in the field of law, including issues patenting, as well as financial and technical advice; holding lectures and seminars on a variety of business-related issues and disseminating information on a successful business strategy project commercialization); 59 regional support centres (oriented towards supporting small innovative enterprises that meet the needs of the respective prefectures; provide consulting services, etc.); 261 municipal support centres (which differ from the indicated functional responsibilities of venture support centres and regional support centres only in terms of size and resources but have a high concentration within the country).

In general, State Support Funds for SMIE of Japan repeat SBIR program, which operates in the United States. The examples of individual countries, such as: China's government policy to create technology parks and business incubators «Shenzhen», «Beijing Experimental Zone», «Nanhu», etc.; the creation of the Scientific and Industrial Research Institute in India, the Consultative Commission on Science, the National Bureau of Science and Technology for the support and creation of science-based and high-tech companies, the Independent Association of Technoparks of India and others are effective enough active state projects aimed at developing innovations in the national sector of the economy. The mentioned government measures allowed these countries to increase significantly the effectiveness of state policy and ensure the high specificity of the country [9-10].

The world experience in implementing the state policy of promoting innovation and entrepreneurship allows us to highlight a number of recommendations that should be implemented in the national economy. Primarily, the focus should be on the legislative framework, which will determine the status, operating conditions,

and competitive advantages of SMIE. The key state position should be the consolidation of the provisions of the Tax Code with regard to innovative enterprises (provision of preferential conditions for research works, acceleration of depreciation for innovative intangible assets, granting of tax holidays and privileges for residents of special economic zones, etc.). There is a need to formulate a single legislative act, which would determine the essence of innovation, the only transparent mechanism for the implementation of innovation activities, the forms of attracting foreign investment, and the practice of promotion of domestic innovative products in world markets. There is a need for identifying key stakeholders that regulate the innovation procedure for public innovation management. An example of such identification can be a clear division of government bodies into those that regulate innovation management, determine the policy of supporting innovative business entities, and finance innovative projects.

Conclusions

The urgent issue of the effective implementation of the state policy of promoting innovation and entrepreneurship is also the creation of the Institute of Innovative Territorial Clusters, which represents a tool for uniting the participants of the innovation process for the implementation of joint innovation projects aimed at increasing the competitiveness of the cluster participants. Meanwhile, the stated goal is achieved through the interaction of organizations that are geographically close to each other, have access to innovative technologies, use highly qualified personnel, have joint projects with a high degree of cooperation and have little transaction costs. An additional advantage of the formation of innovative clusters is the mechanism of attraction of foreign investments, technologies and, consequently, the activation of foreign economic activity. The success factors of the participants in the innovation cluster are: a strict selection of residents on the basis of the new available development potential; provision of technological and consulting services; high qualification of personnel, etc. However, it should be borne in mind that the important problem faced by territorial innovation clusters is the uneven distribution of regional potential, which slows down the achievement of strategic goals of innovation development.

Proceeding from the conducted scientific research, it should be noted the key role of the state in the formation and implementation of policies promoting innovation and entrepreneurship in the national economy. One of the important tools for improving innovation policy is to stimulate innovation in sectors, which are attractive to the national economy: the defence sector, the aerospace industry, pharmaceuticals and medicine, and the agro-sector. There is a need for a clear division of functional responsibilities between the main regulators of innovation in the national economy in the areas of regulation, implementation, financing, and control of innovation policy. World experience points to the need to implement cluster initiatives at all levels and to support actively infrastructure elements capable of launching innovative processes in the national economy.

References:

1. Orlova-Kurylova O.V. (2017). Determinanty innovatsiinoi diialnosti v umovakh systemnoi kryzy [Determinants of Innovation Activity in a Systemic Crisis]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu [Scientific Herald of Kherson State University]*. No. 25 (Part 1). Pp. 186-189. (in Ukrainian)
2. Tarasenko O.M., Khil'ska I.I. (2013) Mizhnarodnyi ta vitchyzniani dosvid innovatsiinoho rozvytku [International and Domestic Innovation Development Experience]. Available at: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2013/Economics/2_124896.doc.htm (accessed 10 June 2019).
3. The World Economic Forum. The official page (2019). Available at: <https://www.weforum.org/> (accessed 12 June 2019).
4. Khomenko O. (2016). Top-10 prychyn, chomu Ukraina opustylas v hlobalnomu reitynhu konkurentospromozhnosti [Top 10 Reasons Why Ukraine Has Fallen in the Global Competitiveness Rating]. Available at: <http://hvylyya.net/analytics/economics/top-10-prichin-chomu-ukrayina-opustilas-v-globalnomu-reytingu-konkurentospromozhnosti.html> (accessed 12 June 2019).
5. Schumpeter J. (1950). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper and Row.
6. Clayton M. Christensen (2011). *The Innovators Dilemma: The Revolutionary Book That Will Change the Way You Do Business*. Moscow: HarperBusiness.
7. Kuksa I.M. (2013). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti APK [Organizational and Economic Mechanism of State Regulation of Innovation Activity of Agroindustrial Complex]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini [Formation of Market Relations in Ukraine]*. No. 10(149). Pp. 125-128. (in Ukrainian)
8. Hnatenko I.A. (2018). Systemolohiia instytutsionalnoho seredovyscha innovatsiinoho rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini [Systemology of the Institutional Environment of Innovation Development of Entrepreneurship in Ukraine]. *Naukovyi zhurnal «Prychornomorski ekonomichni studii» [Scientific journal «Black Sea Economic Studios»]*. No. 36 (Part 1). Pp. 44-47 (in Ukrainian)
9. Cherniak V.Z. (2015). *Istoriia pidpriemnytstva: uchbovyi posibnyk dlia studentiv, yaki navchaiutsia za ekonomichnymy spetsialnostiamy [The History of Entrepreneurship: a Manual for Students Studying in Economics]*. Kyiv : YuNITI-DANA. (in Ukrainian)
10. Zianko V.V. (2008). *Innovatsiine pidpriemnytstvo: sutnist, mekhanizmy i formy rozvytku [Innovative Entrepreneurship: the Essence, Mechanisms and Forms of Development]*. Vinnytsia : UNIVERSUM. (in Ukrainian)

Malinoshevska K. I.
*Candidate of Economic Sciences,
Financial Director of Ltd «Highline Media»*

Korzh M. V.
*Doctor of Economic Sciences, Professor at Department of Marketing
Kyiv National University of Trade and Economics*

STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF THE AGRARIAN SECTOR OF UKRAINE'S ECONOMY

Summary

Agricultural development strategies are a prerequisite for the effective functioning of agriculture in general. The strategic direction of innovation development of business entities of the agroindustrial complex is the competitiveness of goods and quality through the formation of the necessary conditions for production. To implement strategic directions of development of enterprises of the agrarian and industrial complex, it is necessary to create favourable conditions in the form of strengthening of industrial infrastructure, adoption of laws and by-laws in the interests of agribusiness enterprises, support of agro-industrial complex from the state and regional authorities. Our research proves that an actual approach to the analysis of strategic directions is to create a coherent economic community, the so-called cluster. Agreed cluster interaction ensures the development of not only the industries of the economy but also in general social communities. It follows that a cluster approach is very important for regulating the economy. The cluster approach is implemented by coordinating the enterprises of the region. Thus, the problem of evaluating the effectiveness of strategic directions of development of business entities of the agroindustrial complex is of particular interest today.

Introduction

The agrarian sector of Ukraine plays a decisive role as it ensures the realization of vital interests of the population, society, and the state and has a direct impact on national security. Therefore, the state agro-food policy needs improvement in the direction of subordination to the interests of the person, the introduction of a socially-oriented economy, ensuring economic freedom of citizens and high productivity. At all levels of government, it is necessary to more actively create favourable conditions for the development of the agrarian sector, promote fair competition, and adequately respond to the dangers and threats in this area.

The state food policy should be based on national priorities, take into account the need for Ukraine's integration into the world economic space, and pursue the following directions: customs policy; financial and credit policy; pricing policy; structural policy; scientific and technical policy; social policy, as well as control

over the quality and safety of food; adaptation of Ukrainian legislation to international norms.

The development and implementation of a complex of customs and tariff measures for the regulation of foreign trade activities in the field of import of food products should become one of the most important functions of the state in ensuring the development of the agrarian sector. The measures taken will provide an opportunity to protect the economic interests of national producers.

In order to stimulate growth in the agrarian sector, it is necessary to strengthen state regulation and increase its efficiency in the field of foreign trade in the following areas:

- protection of the domestic food market and economic interests of domestic agricultural producers by tariff and non-tariff methods of regulation;
- rationalization of the structure of import-export in keeping with the balance of economic interests of the country, agricultural enterprises, and population;
- the transformation of import duties into a source of purely targeted, targeted financing of the support of the domestic producer of agricultural products.

In order to increase the level of development of the agricultural sector of Ukraine, in addition to state support and stimulation of the development of the national agricultural and food sector and measures to reduce poverty, it is necessary to develop and legislatively establish mechanisms for increasing the availability of food, based on the urgent tasks of improving the health of the nation, providing as follows:

- development of the food market infrastructure and ensuring its availability for all commodity producers in the agricultural and food sector;
- maximally stimulate the transition from the production of «impersonal» food to the release of domestic food products under trademarks, which will raise the quality and increase the competitiveness of products of domestic commodity producers;
- improve the procedures for assessing the quality and safety of food products.

It is necessary to develop a clear state conception of food pricing, which would provide the necessary profitability for agricultural producers, high profitability and availability of plant and livestock products to the population. At the heart of state regulation of the economic availability of food in Ukraine is the control of prices for socially important types of food.

Part 1. Trends in the development of the agro-industrial complex

Stability of food supply depends on the size and range of accumulated food supply. The state should be extremely interested in the permanent accumulation of reserves and guarantee to agricultural producers that it will at all times procure their products of the appropriate quality. Such a guarantee of acceptance of products will strengthen the confidence of agricultural producers and protect them from bankruptcy, will encourage the development of their economy, which will lead to stabilization of the market.

In ensuring stable access to food, an important role should be given to state regulation of demand for food products, first of all, to support the supply, prices, and revenues of producers. However, together with the support policy, special attention should be paid to market conditions, especially at the stage of their formation, and the state must pay attention to supporting the demand to stabilize and increase the incomes of millions of consumers. The size of real solvent demand is determined by the number of those or other goods that buyers can buy at those prevailing prices and for available cash income. The size of the offer is the quantity of goods available for sale at a given price or may be offered for sale.

The most important elements of the system of state regulation of food security should be: stimulating the solvent demand of the population; anti-monopoly regulation and increase of the competitive potential of the industry; development of market infrastructure; support of a stable market environment by means of state interventions; providing villages with preferential loans, creating favourable conditions for domestic producers in competition with foreign commodity producers.

Along with the necessary state support, each domestic agricultural enterprise needs to maximize its capabilities, introduce economic self-sustaining management methods, and form a model of effective management based on scientific research.

In order to ensure a sufficient level of quality of agricultural products, state support is needed for the formation and development of the infrastructure of the agro-food market, which is based on commodity exchanges, rural procurement points, wholesale and retail markets, livestock auctions, information and marketing network, and state monitoring system.

Taking into account that the current state policy in the field of food security is characterized by unsystematic and ineffective legislative provision of rational use of natural resources potential, as well as inconsistency or absence of mechanisms for observance of laws, their timely adjustment, to achieve the formation of a high level of food security without the implementation of state policy of development for environmentalizing production through the manufacture of environmentally friendly products is very difficult.

The objective need to ensure food security in modern conditions requires a combination of state and market methods for regulating the innovative component of the formation and growth of food grain resources. It is important to support producers in the direction of further regulation of the sphere of production of social varieties of bread, the formation of a national seed resource of high-yielding stable varieties, improvement of agri-credit and agri-insurance mechanisms, improvement of tax legislation, taking into account the various sizes and structure of grain producers that form food resources and promote agricultural production.

Due to changes in Ukrainian society in recent years, in particular, the development of farmers' structures and other entities of agricultural production of various forms of ownership, the study of the main factors of quality assurance of agricultural products in the regional aspect is of particular importance.

Strategic planning is an important element of state regulation of the development of the regional food complex, which will promote the establishment of rational reproductive proportions of intersectoral nature, the formation of promising ways to intensify production and increase the efficiency of the functioning of the food complex, as well as the maximum satisfaction of social needs.

Another strategic objective of improving the quality of agricultural products is the reform of the agrarian sector management system in the direction of a rational combination of territorial self-government and sectoral management systems for the integrated development of agriculture and rural areas. When forming a system for managing the agricultural market, it is necessary to intensify the use of regulatory measures of market character at the regional level, which corresponds to the necessity of the priority regulation of the food market and the strengthening of the regional component of the state economic policy and the interests of the direct producers of grain crops. To achieve such a balance of interests is possible through the implementation of a policy in the field of pricing, which should be based on the state's actions aimed at: supporting a reasonable level of procurement prices for grain and grain products, limiting the growth of costs for their transportation and processing, limiting the monopoly influence of processors of agricultural raw materials and exporter intermediaries, preventing excessive trade margins.

The main accents of the state policy of development of rural territories should be the social development of them, effective agricultural management, which would ensure the country's food security and preservation of the natural environment. In the absence of effective measures for the restructuring of agriculture, the adoption of successful foreign experience in rural areas management, the activation of the rural population to find innovative approaches to agriculture and increase its efficiency, it will be difficult to provide the necessary level of food security in the regions of Ukraine. If the current situation is not radically changed, in a few years the losses from the reduction in agricultural output will be tangible, and the need to increase food imports at rising world prices will cause additional difficulties with the country's balance of payments.

State regulation at the regional level, which envisages the legislative, organizational, and economic system of measures of state institutions, aimed at ensuring even development and stable functioning of the economy and social sphere of the region. It aims to eliminate imbalances in the development of territories, which simplifies the designation of institutional regulation in solving the complex problems that arise. The main purpose of such regulation of the economy is economic and social stability, ensuring sustainable economic growth and economic self-sufficiency. At the same time, there is a widespread view that the state should not help eliminate disproportions but ensure a rational and fair distribution of production, a uniform development of territories, not allowing disproportions at the level of their economic and social development. Stability of food supply depends on the size and range of accumulated food supply. The state should be extremely interested in the permanent accumulation of reserves and guarantee to agricultural producers that it will at all times procure their products of

the appropriate quality. Such a guarantee of acceptance of products will strengthen the confidence of agricultural producers and protect them from bankruptcy, will encourage the development of their economy, which, after all, will lead to stabilization of the market.

In ensuring stable access to food, an important role should be given to state regulation of demand for food products, first of all, to support the supply, prices, and revenues of producers. However, together with the support policy, special attention should be paid to market conditions, especially at the stage of their formation, and the state must pay attention to supporting the demand to stabilize and increase the incomes of millions of consumers. The size of real solvent demand is determined by the number of those or other goods that buyers can buy at those prevailing prices and for available cash income. The size of the offer is the quantity of goods available for sale at a given price or may be offered for sale.

The main obstacles to ensuring an effective state regulation of regional development in Ukraine include:

- lack of a systematic approach to regional policy, uncertainty of strategic prospects for regional development;
- insufficient use of existing instruments of state regulation aimed at stimulating the development of regions, including depressed territories;
- low institutional and financial capacity of local authorities to address local issues;
- lack of effective and effective mechanisms for the formation of local budgets on the basis of state-guaranteed social standards for the provision of services to the population regardless of their place of residence;
- the incompleteness of the formation and imperfection of the management model at the regional level.

One of the most difficult issues is the delineation of competences, powers, and functions between state and regional authorities, on which the effectiveness of the entire mechanism of the system depends. There are no normative legal acts that clearly regulate the range of responsibilities and the scale of economic functions of state and regional authorities. The main functions of state regulation of agriculture at the present stage are: support of prices and incomes of commodity producers; adjustment of supply and demand; carrying out sectoral and socio-economic structural changes; stimulating the development of scientific and technological progress; ensuring the state's needs for food and so on.

Part 2. Organizational-structural transformations in the field of strategic development of the agro-industrial complex

The national food market of Ukraine is heterogeneous in its structure; therefore, each region has its own conditions for its functioning, which depend on resource and production potential, features of investment and logistics, level of legal protection, specifics of property relations, internal fiscal policy, features of the development of market infrastructure.

The formation of mechanisms for developing a system for quality assurance of agricultural products should take place on the principles of regionalization, as well as in the interconnection and interdependence with those already applied in the economic sectors that form the food complex, in the socio-economic sphere, and those that take into account the complex development of the territory. On these principles, the directions of the formation of mechanisms, namely regulatory, organizational, economic, and communicative-information, with the definition of state and regional vectors, as well as the specification of the applied instruments, were developed.

So, today, at the regional level, such tools as programs and concepts are used to formulate a regulatory and legal mechanism. The economic mechanism involves regulating prices for individual food products in the regional market.

According to external indicators of the growth of agricultural production in Ukraine, there are serious problems, namely:

1) Agriculture of Ukraine is not socially oriented, which leads to the depopulation of the rural population. Taking into account that in Ukraine, there are more than 35% of land users from the general population, this is a serious mistake by politicians, because it is a rather high percentage that it should not be taken into account. The views of agrarians themselves, on social policy in the countryside, have changed. Thus, according to a survey conducted by the agency Agri Survey, 61% of them, without thinking, consider agriculture as a business, and the social component is not decisive. At the same time, 50% believe that further development of the village depends only on the state financing of social infrastructure, and only 21% consider agriculture as a social project. As long as in Ukraine, who is responsible for the social development of the village, more than 15 villages disappear annually. Scientists already talk about the psychological factor of the critical state of the village.

2) The structure of crop areas with elements of the monoculture is broken. There is a calming of some crops with overexcited winter wheat, sunflower, and corn. At the same time, crops of winter rye, cereals, oats, legumes decrease. This leads to the loss of soil fertility, lower cost of land, pollution of the environment.

3) Raw export orientation, with minimal added value, which negatively affects the economy of Ukraine. The added value of the loss is 25 million UAH per 100 thousand tons of grain exports.

4) Lack of a purposeful, understandable system of state support to agriculture. To date, the criteria for supporting this support have not been developed.

5) The inefficiency of the lending system or its almost non-existence.

In the process of implementing regulatory influences on food supply, it is necessary, first of all, to present a mechanism for strengthening its main components forming production, distribution, and consumption. In view of this, it is advisable to distinguish the following main stages of food security (Table 1) and elements of the mechanism for solving major problems in the process of production and consumption of food.

Table 1

Main stages of the food supply

Stages	The content of the stages	Ways of solving food security at this stage
Stage I	Protection of the least secured segments of the population	Making the production of the cheapest, easily reproducible products (bread, potatoes, vegetables, cereals, sugar)
Stage II	Radical improvement of the overall nutrition structure due to a significant increase in the proportion of more expensive and rich proteins and vitamins	Increase consumption of meat, fish products, vegetables, fruits by looking for internal reserves
Stage III	Gradual growth in the diet of a delicacy product	In the conditions of increase of consumer properties strengthening of material and technical base and deeper processing of agricultural raw materials in full-fledged food products
Stage IV	Consumption of environmentally safe products in a diverse range	Material incentives for the production of environmentally friendly expensive products: veal, lamb. Use of technologies that exclude the use of biostimulants, pesticides, dairy products).

The strategy and tactics of the formation of agricultural production at the regional level in conditions of increased instability and uncertainty of territorial development factors is a particularly urgent task for agricultural enterprises of different forms of ownership and the sectors of the economy of the population that produce products and services of various functional purposes with the aim of ensuring food security of Ukraine at the regional level.

In order to increase the efficiency of functioning of the food market of the region and to establish stable relations between commodity producers and consumers, the creation of a network of interregional wholesale food markets, which will promote the effective promotion of food products to the final consumer, should be considered as a priority.

The problem of protecting consumers from low-quality products, both imported and domestic, does not lose its relevance. The poor quality of food products that appear on the market from time to time is a result of unsatisfactory state control at all stages of the social reproduction process, the lack of specialized storage facilities for agricultural products, packaging equipment, etc.

Thus, in order to realize the foundations of the concept of sustainable development, the following components in the agricultural quality assurance system need to be identified:

- organizational (organizational measures to build an effective mechanism),
- institutional (formation of institutions for the implementation of the main functions of the mechanism),
- normative-legal (formation of a normative base for ensuring the effective functioning of the mechanism),
- financial and economic (ensuring the use of economic instruments and creating conditions for attracting money resources),
- infrastructure (application of infrastructure levers);
- scientific and methodological (development of scientific and methodical principles of effective functioning of the mechanism),
- socio-labour (ensuring food availability for all social groups).

Part 3. Strategies for the development of investment activity in the agro-industrial complex

Today, the leading role of innovations as a catalyst for positive changes in the field of agriculture and its release to a new level of a highly developed industry of the national economy of a new type – the «knowledge and information economy» – is no longer in doubt. Almost all of the last decade, the program documents on the development of the agrarian economy and the Ukrainian countryside determine that one of the reasons for the difficult economic and social situation in the village is the inadequate stimulation of the introduction of innovative technologies and investments in agro-industrial production, which does not allow achieving the proper level of production of agricultural products and food products, ensuring their quality.

The development of an innovative model of the agrarian sector envisages a permanent partnership between state and local authorities, business structures, and scientific institutions, and one of the recognized effective organizational tools for the development of this cooperation today is a cluster approach.

At present, it is also necessary to implement measures of state policy on the development of agrarian clusters at the local level of a more general nature, for example, provision of appropriate infrastructure, the development and implementation of information registers and databases, investment promotion, and a number of other organizational and information orientations identified by the joint efforts of the state, communities, and interested representatives of agribusiness.

Agrarian clusters have a number of advantages over other forms of integration and contribute to the development of the agricultural sector through:

- growth of enterprises through better access to labour and suppliers, specialized information, institutions, and market expansion;
- stimulating innovation through cooperation with specialized higher education institutions and relevant research institutes;

- ability to implement rapid changes and sufficient flexibility, lower cost of the experiment, pressure of competitors and other cluster participants;
- minimizing risks through their distribution among cluster participants;
- internal coordination of the actions of the cluster participants, which contributes to the efficiency of the use of external investments, the creation of enterprises through better visualization of the niche for new enterprises, the availability of the necessary raw materials, components, and labour;
- infrastructure development in rural areas.

The experience of the cluster strategy in the development of agriculture and rural areas is evidenced by foreign experience, in particular, the successful functioning of agrarian clusters in the USA, Canada, Australia, Brazil, Argentina, Turkey, Finland, the Netherlands, Denmark, Poland, Sweden, Italy, Japan, France, Portugal etc. A widespread and vivid example is Chile, where, on the initiative of the head of state, a cluster of Chilean wine was created. The union, based on the cluster ideology of the work of farmers, scientific institutions, state authorities and the involvement of foreign experts, has allowed several times to increase wine exports, to substantially raise its quality, and to claim numerous international awards.

Large and medium-sized agricultural enterprises have the necessary capacity to diversify production in industry, transport, construction, service, tourism, and thus, unlike small enterprises and farms, they have the opportunity to overcome the barriers to penetration into new markets. This testifies to the need to create new institutional forms in the agroindustrial complex operating on the basis of cooperation, integration, and diversification, which in our opinion can create a solid foundation for the modern economy of rural areas.

Multifunctionality of agriculture involves the comprehensive and efficient use of resources in the economy, which is directly related to a wide range of diversification, and the distribution of capacities and capital in other sectors, including technologically not related to each other, is the most significant source of the increase of resource efficiency.

Thus, diversification is a complex of analytical, organizational, control measures aimed at the creation, maintenance, and expansion of economically viable business activities for achieving its strategic objectives. The exit into new spheres of activity provides for the competitive advantages of an agrarian enterprise: efficient use of resources, economies of scale, reduction of dependence on suppliers, synergy effect, rational use of by-products, distribution of investment risk, etc.

Diversification strategies are used when an enterprise finds attractive opportunities beyond its business or there is an urgent need. The basis of the strategy of diversification is the production of qualitatively new products, the search for new consumers, promising channels of sales and trade, active methods of promotion of goods. Considering diversification from the point of view of managing the formation of competitiveness of agricultural enterprises, we mean a complex of decisions and actions aimed at obtaining income from different

sources, which within each enterprise meet the stated goals and contribute to the achievement of the ultimate goal.

Diversification should be used in the following cases:

- when there is a stagnation of the market;
- when there is an excess of capital stock and there is a need for its use;
- when the company loses the opportunity to earn additional profit in the traditional market due to the decrease in competitiveness.

In recent years, the leading countries are actively taking measures to develop and support organic agricultural production. This is due to the increase in the level of food needs of the population and the awareness of the humanity of the problem of environmental degradation caused by the intensification of agriculture. The methods of producing organic agricultural products guarantee the necessary quality level of such products, food safety, and also do not harm the environment.

A positive factor is the growth of the domestic consumer market for organic products in Ukraine. If in 2007 it was 500 thousand euros, in 2008 – 600 thousand euros, in 2009 – 1,2 million euros, in 2010 – 2,4 million euros, in 2011 this figure increased to 5,1 million euros, in 2012 – to 7.9 million euros, in 2013 – to 12.2 million euros, in 2014 – to 14.5 million euros, then by 2015 – 17.0 million euros. Such an increase in the domestic consumer market can be attributed to increased awareness of Ukrainians about the use of quality certified organic products, the certainty that the use of GMOs, chemically synthesized mineral fertilizers, plant protection products, chemical pesticides, antibiotics, artificial colours, flavourings of preservatives is prohibited in the process of organic production, etc., which is constantly monitored and certified by appropriate certification by certification companies according to organic standards.

According to the UN Council on Trade and Development, organic farming in underdeveloped countries has every chance to exceed the indicators of the conventional and traditional agricultural production system from the standpoint of yield, diversification, and economic efficiency.

The production of organic agricultural products in Ukraine is increasingly referred to as a promising business. It's not just about profitable business but also about health, which provides quality nutrition to society. These benefits are supported by more and more people. Therefore, nowadays a lot of domestic agrarians are evaluating their own forces to join the organic movement, find a niche in the Ukrainian and foreign markets.

Indicators of the development of this area are the increase in the area of agricultural land certified in accordance with organic standards in 2015 to 5% and in 2020 – to 7%, against 0.7% in 2010 and the increase in the share of organic products in 2015 to 7% of gross of products in 2020 – up to 10%, against 5% in 2010. The economic efficiency of this strategic direction will be to expand the volume of organic farming and increase the share of production of environmentally friendly products in gross to 10% and the introduction of No-Till and other innovative technologies.

To activate the mechanisms of transition to the principles of sustainable (balanced) development of the national economy of Ukraine, it is extremely important to form a strategic vision of the role of innovative management of organic farming processes, which should be based on the effective use of its advantages, such as increasing the competitiveness of the country; natural reproduction of production factors; increased competition; improvement of social, economic, and ecological components of domestic policy of resource conservation and redevelopment; implementation of promising forms of innovation-investment planning (programming); raising the living standards of the population, etc. In this context, organic production is of great importance for the development of Ukraine's food security.

The experience of developed economies shows that the field of organic agricultural production is attractive for investment, since such products always have a steady demand that does not tend to decrease, and organic produce itself will never become obsolete technically and technologically, which is confirmed by the evolutionary process of economic development.

In the context of worsening socio-economic crises, diversification becomes a source of additional income for producers of the agricultural sector, villagers and promotes the integrated development of rural areas. Particularly important reserve of economic impetus in the development of agriculture is the revival and expansion of the livestock sector, the development of industrial production by agricultural producers, turning into a peculiar economic donor of agricultural production.

Through the diversification of homogeneous or related industries, agricultural enterprises, through a combination of crop and livestock production, stabilize and increase the overall production efficiency. It should also be taken into account that every livestock workplace creates three to five jobs in crop production, which is especially important in the context of economic reform. On the basis of the development of differentiated agricultural production conditions are created for the effective use of existing production potential and investments, which helps to transform agricultural enterprises into highly efficient multifunctional farms with high employment and income level of the local rural population.

Consequently, diversification stabilizes activity, makes the agrarian enterprise less vulnerable to crisis phenomena. Due to this, diversified enterprises are more stable and more competitive than highly specialized ones. They can transfer capital to the most profitable production. Therefore, diversification is an organizational and economic factor for increasing the efficiency of production and competitiveness.

One of the most urgent priority directions of science development in the food industry is to improve technological processes for the production of high quality, environmentally friendly food products, which in turn has a positive effect on food security.

Continuous accumulation of experience, analysis of the best world trends in the field of development of new technological equipment, interaction with technical services of food companies – allowed creating new types of equipment for food business: cryo-concentrator for extraction of water from juices, extracts, milk, for

the production of concentrates, food colorants and flavours; freezer for cooling, freezing and defrosting of meat carcasses; a press for the removal of worm from grape clusters for primary winemaking factories of any productivity; a device for homogenizing milk for the production of milk, sour milk products, ice cream; thermosetting unit for heat treatment of viscous and finely divided food products and materials; ice maker for restaurant business; heat-weight disintegrator; innovative equipment of enterprises for storage and processing of grain. These and many other innovative developments allow solving the following main problems of development of food industry enterprises:

- ensuring the safety of agricultural and food raw materials, food products;
- reduction of the incidence associated with the use of malnutrition and environmental pollution;
- complex processing of agricultural raw materials on the basis of new non-waste and environmentally sound technologies;
- reduction of losses of agricultural products on the way from the field to the consumer;
- environmental protection in the production of agricultural raw materials and food products.

It can be noted that in today's economic crisis, the implementation of innovative development processes is a major factor in improving the efficiency of food businesses, thereby positively affecting food security (Fig. 1).

Considering one of the important principles of the formation of the socio-economic cluster – the principle of balance of economic efficiency and social protection of the population, it should be noted that the effectiveness of government is largely determined by the ability to protect the interests of its citizens, maintain a balance of social forces, and ensure the progressive development of civil, democratic trends local the community. In accordance with this, the efforts of local self-government bodies should be aimed primarily at removing social tensions, preventing social disasters, risk situations, man-made disasters and, consequently, achieving the main goal – improving the quality of life of citizens.

Thus, a model of a socio-economic cluster based on the following principles can be based on the mechanism of sustainable development of rural areas:

- 1) the principle of balance of economic efficiency and social protection of the population;
- 2) the principle of social self-realization;
- 3) the principle of public participation;
- 4) the principle of social equalization of rural territories;
- 5) the principle of social partnership.

Elements of the functioning of a multicomponent social and economic cluster can be considered a social policy of enterprises aimed at supporting the population.

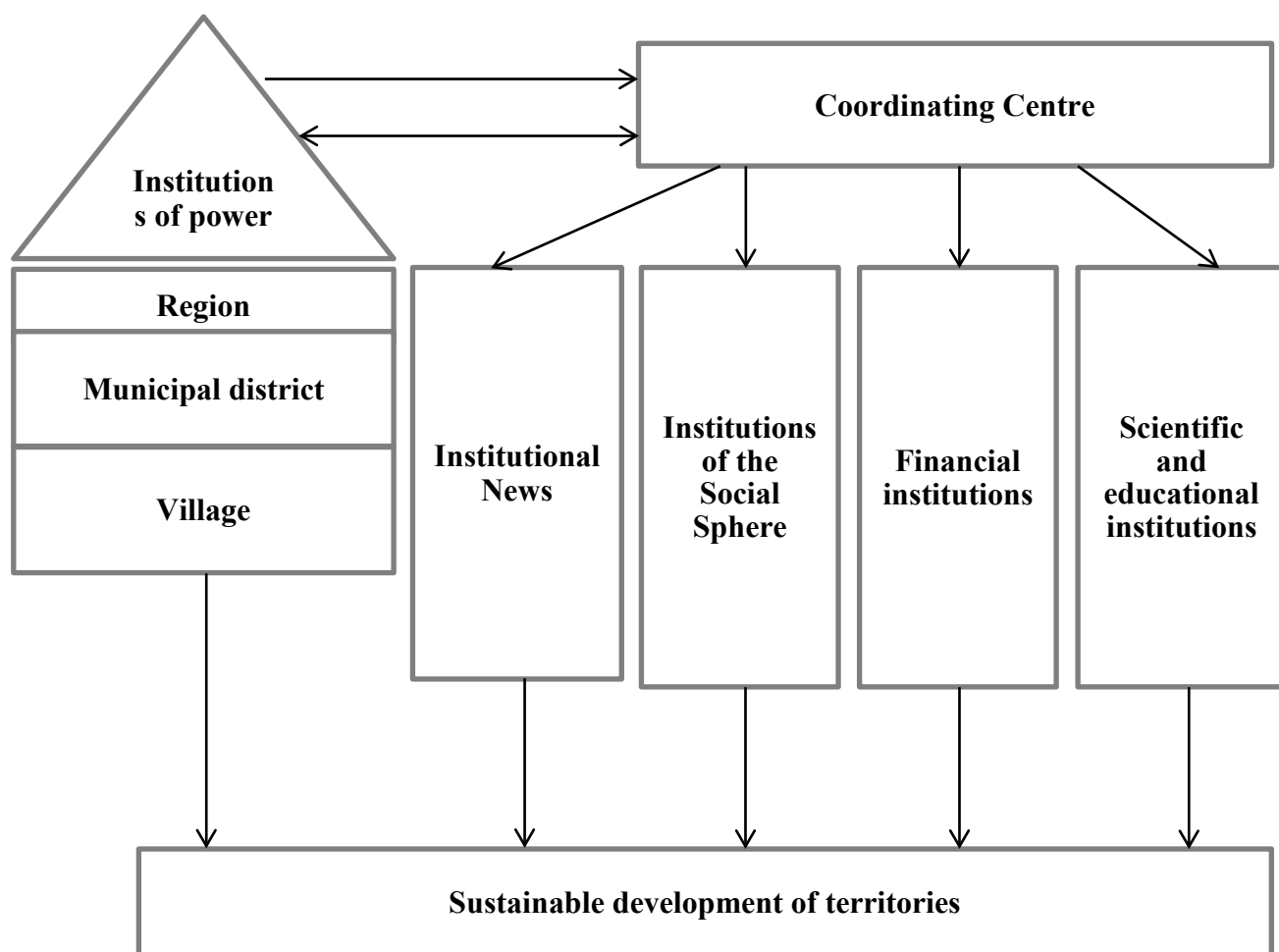

Fig. 1. Model of a multi-component socio-economic cluster

Conclusions

Changes occurring in the agro-industrial complex require a new look at the agroindustrial complex, its essence, and understanding of the development trends, including in terms of their impact on the innovative growth of domestic agriculture.

Based on theoretical generalizations and analysis, we have proposed ways to improve the organizational mechanism of strategic development of the agro-industrial complex.

The main task of the agro-food complex, as the leading sector of the Ukrainian economy, is to ensure the country's food security at a level that ensures the population's needs in foodstuffs at least 80% of rational consumption standards at the expense of own production, and the effective use of export opportunities for the sale of surplus food.

As practice shows, the development of any direction is impossible without attracting investments, therefore, in order to ensure the development of the agro-industrial complex, it is proposed to attract investments in the development of livestock, processing, and food industry.

The development of an innovative model of the agrarian sector envisages a permanent partnership between state and local authorities, business structures, and scientific institutions, and one of the recognized effective organizational tools for the development of this cooperation today is a cluster approach.

Application of the model of agronomic cluster is a combination of agroindustrial and other enterprises of different ownership forms with the purpose of forming in a certain territory a closed complete system for the development, production, processing, and marketing of agro-industrial innovative products, technologies or services for the purpose of obtaining and distributing competitive agricultural products and promoting the development of the social sphere of the village.

References:

1. Ambrosov V. Y. (2013). Rynok i stratehiia rozvytku silskohospodarskykh pidpryiemstv [The market and the strategy of development of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 72-79.
2. Andriichuk V. G. (2013). Novi typy ahropromyslovykh formuvan v ramkakh natsionalnoi stratehii ahrarnoho rozvytku [New types of agroindustrial formations within the framework of the national agrarian development strategy]. *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 3-1.
3. Goncharov S. M., Kushnir N. B. (2009). *Interpretatyvnyi slovnyk ekonomista* [Interpretative dictionary of the economist]. Kyiv : Centre of educational literature. (in Ukrainian)
4. Arefieva, O. V., Herasymchuk N. A. (2006). *Upravlinnia formuvanniam pidpryemnytstva* [The management of the entrepreneurship formation]. Kyiv : Vydavnychiy dim «Korporatsiia». (in Ukrainian)
5. Vovk I. P. (2012) Osoblyvosti vprovadzhennia zakhodiv resursozberezhennia ta metodyka vyznachennia yikh efektyvnosti na mashynobudivnykh pidpryemstvakh v konteksti resursonomiky [Features of resource conservation measures and methods of their effectiveness in engineering enterprises in the context of resourcenomy]. *Visnyk of Sumy State University. Economics Series*, no. 4, pp. 107–117.
6. Yermoshenko M. M. Hanushchak-Yefimenko L. M. (2010). *Mekhanizm rozvytku innovatsiinoho potentsialu klasteroobiednanykh pidpryemstv* [The mechanism of innovation potential development of the cluster-united enterprises]. Kyiv : National Academy of Management (in Ukrainian)
7. Yerokhin S. A. (2002). *Strukturna transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichniy aspekt)* [The structural transformation of national economy (theoretical and methodological aspect)]. Kyiv : Svit Znan. (in Ukrainian)
8. Kadiievskiy V. A., Burtseva T. I. (2011) Ekonomichniy mekhanizm realizatsii rehionalnoi polityky enerhozberezhennia ta resursoefektyvnosti v okremykh vydakh diialnosti [The economic mechanism of implementing the regional energy-saving and energy-efficiency policy in certain types of activities]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu*, no. 3., pp. 56–61.
9. Kondratenko N. O. (2010). *Startehiia resursozberezhennia rehionalnykh ekonomichnykh system* [The resource-saving strategy of the regional economic systems]. Kharkiv : NTM. (in Ukrainian)
10. Nazarbaev N. A. (1992). *Strategiia resursosberezheniia i perehod k rynku* [The resource-saving strategy and transition to the market]. Moscow : Mashinostroenie. (in Russian)
11. Liashenko I. O. (2012). *Osoblyvosti ta perspektyvy rozvytku resursozberezhennia v Ukraini* [Specifics and perspectives of resource saving in Ukraine]. *Efektyvna ekonomika*, no. 11. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1537> (accessed 10 May 2019).

12. Nelep V. M. (2015). Tendentsii rozvytku silskoho hospodarstva v Ukraini ta sviti [World and Ukrainian trends of agricultural development]. *Ekonomika APK*, no. 7, pp. 100-105.
13. Skrypnyk A. V., Herasymchuk N. A. (2013). Ekonomichni i finansovi ryzyky [The economic and financial risks]. Kyiv : TsP «KOMPRYNT». (in Ukrainian)
14. Sotnyk I. M. Melnyk L. H., Shapochka M. K., et. al. (2006). *Resursozberezhennia ta ekonomichni rozvytok Ukrainy. Formuvannia mekhanizmiv perekhodu subiektiv hospodariuvannia Ukrainy do ekonomichnoho rozvytku na bazi resursozberihaiuchykh tekhnolohii* [Resource-saving and economic development of Ukraine: the formation of the transition mechanisms for business entities of Ukraine to the economic development on the basis of resource-saving technologies]. Sumy : Universytetska knyha. (in Ukrainian)
15. The statistical publication (2015). *Zovnishnia torhivlia Ukrainy tovaramy ta posluhamy u 2010-2014 rokakh* [External trade of Ukraine in 2010-2014] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 10 May 2019).
16. Zavadsky, Y. S., Osowska, T. V., Yushkevich, A. A. (2006). *Ekonomichni slovnyk* [Economic dictionary]. Kyiv : Condor. (in Ukrainian)

Martynenko V. V.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Deputy Director of Educational and Scientific Institute of Accounting,
Analysis and Audit
University of State Fiscal Service of Ukraine*

ESTIMATION OF THE EFFICIENCY OF THE TAX COMPONENT OF THE FISCAL POLICY IN UKRAINE

Summary

The purpose of the study is to improve the methodological support for assessing the effectiveness of the tax component of Ukraine's fiscal policy based on economic and mathematical modelling and taking into account the Dupuit-Laffer effect. It is proved that the optimization of taxation should be the basis for assessing the effectiveness of the tax component of fiscal policy in Ukraine. It aims to provide the maximum possible increase in tax revenues to the budget and the maximum reduction in tax evasion. To optimize taxation, the following methods of mathematical modelling in economics, such as mathematical programming, correlation and regression analysis, and 3D modelling, are used. The results of the optimization made it possible to form the preconditions for reaching a compromise between the Government and taxpayers to ensure the public interest in the form of increasing the tax rates of the national direct taxes – the corporate tax by 1% and the personal income tax by 7.5%. At the same time, a significant increase in the tax rate on personal incomes is possible through the introduction of progressive taxation, the prospects of which will be considered in subsequent studies by the author.

Introduction

The tax system is one of the most important components of fiscal policy. Its effectiveness determines the success of the state budget and business development, which predetermines the urgency and importance of the problem of optimizing taxation. In today's conditions of reforming the state tax policy, the problem of the correlation between the tax burden on the economy and the volume of tax revenues to the budget becomes relevant, which is the basis for ensuring the effectiveness of the tax component of fiscal policy at the macro level. Instead, in terms of socio-economic transformations taking place in Ukraine, such a conflict is complicated and deepened by tax evasion, offshore schemes, high levels of the shadow economy, tolerance for corruption and strengthening of the latter, etc.

In order to increase the efficiency of the tax component of fiscal policy, it is necessary to optimize taxation by determining the optimal tax rates, which will maximize tax revenues to the budget (i.e., the «Dupuit-Laffer effect»).

The basic methodological fundamentals for ensuring the effectiveness of the tax component of fiscal policy through the optimization of taxation are laid by such foreign scientists as J. Slemrod [1], R. Bird [2], W. Reed and C. Rogers [3], L. Kaplow [4], C. Spengel, W. Li, B. Zinn, and K. Finke [5], A. Tiwari [6], I. Gashenko, Y. Zima, and A. Davidyan [6], and others. Among domestic researchers, A. Sokolovska (ed.) and T. Yefymenko (ed.) et al. [7] should be distinguished. However, the study of tax optimization problems by modelling the dependence of tax revenues on the level of tax rates, taking into account the «Dupuit-Laffer effect», investigated by J. Dupuit [8] and A. Laffer [9], was initiated by the author in previous studies [10-13] and does not lose its relevance to now.

Part 1. Theoretical and applied aspects of the efficiency of the tax component of Ukraine's fiscal policy

The process of reforming the tax system aims to optimize it – on the one hand, ensuring maximization of tax revenues to the budget (state revenue) and, on the other hand, minimizing tax evasion (the shadow economy). In order to ensure the effectiveness of the tax component of fiscal policy of Ukraine, there is a need to optimize taxation by determining the optimal tax rates based on the results of the economic and mathematical modelling of the Dupuit-Laffer surface, which will maximize tax revenues to the budget.

The optimization of the tax component of Ukraine's fiscal policy is possible with the following requirements: firstly, the methodological support of the optimization process should be based on real (official) statistical data available in public access; and secondly, the study should cover a significant time lag, at least 10 years; thirdly, the specification of the model of tax revenues in the budget should reflect real dynamics.

To realize the task of optimizing the tax component of the fiscal policy of Ukraine in the field of direct taxation, it is first necessary to form initial data for the period of 2004–2017 (Table 1).

Table 1

Financial results of direct taxation in Ukraine

Years	Corporate tax		Personal income tax	
	Rate, %	Revenues of the Ukraine's consolidated budget, mln UAH	Rate, %	Revenues of the Ukraine's consolidated budget, mln UAH
2004	30,0	16 162	13,0	13 213
2005	25,0	23 464	13,0	17 325
2006	25,0	26 172	13,0	22 791
2007	25,0	34 407	15,0	34 782
2008	25,0	47 857	15,0	45 896
2009	25,0	33 048	15,0	44 485
2010	25,0	40 359	15,0	51 029
2011	23,0	55 097	18,0	60 225
2012	21,0	55 793	18,0	68 092
2013	19,0	54 994	18,0	72 151
2014	18,0	40 201	19,5	75 203
2015	18,0	39 053	19,5	99 983
2016	18,0	60 223	19,5	138 782
2017	18,0	73 397	19,5	185 686

Source: formed according to data given in [14]

The data given in Table 1 shows that the Dupuit-Laffer effect, which is to reduce tax revenues as a result of a significant reduction in tax rates, and vice versa, is available for corporate income tax since the reduction of the rate by 12% between 2004 and 2016 led to an increase in the volume of tax revenue of the state in 4.5 times, but it is clear that other factors also influenced the dynamics. In 2009, compared to 2008, the volume of revenues to the Consolidated Budget of Ukraine from the corporate tax was reduced by 31% at a constant tax rate. The reason for this was the consequences of the global financial crisis of 2008–2009. From 2013 to 2015, another situation is observed: the tax rate reduction from 21% to 19% in 2013 resulted in a 1.4% reduction in tax revenues. A further reduction of the rate from 19% to 18% in 2014 has affected the tax revenues' reduction by 27%. However, as it is known, during this period, the annexation of the Autonomous Republic of Crimea took place and an anti-terrorist operation in the Donetsk and Luhansk regions began, which became a key factor. The radically opposite dynamics took place in 2016 and 2017 – the volume of tax revenues to the Consolidated Budget of Ukraine from the corporate tax increased by 51.4% in 2016 compared to 2015, and by 22% in 2017 compared to 2016. The reason for this, besides real economic growth of around 2%, is the devaluation of the national currency, which provided additional financial income and, ultimately, profits to exporters as a result of exchange rate differences.

As regards the taxation of individuals' income, it is evident that as the tax rate increased by 6.5% in 2017, compared to 2004, the volume of tax revenues to the

consolidated budget increased 14 times, including 2.6 times in the last 4 years, when a military fee was introduced, that is, it is possible to speak about the inverse «Dupuit-Laffer effect». This is also indicated by the result of a decrease in the rate of the unified social tax in 2016 compared to 2015 by 12.7% (from 34.7% to 22%), resulting in a decrease in the revenues to the Pension Fund of Ukraine by 34.2% and for the total of 2017 it was 93.5% of the 2015 level. Regarding the taxation of individuals' income and the accrual of a unified social tax, it should be noted that the tax base is, first of all, wages, which increased each year due to a number of reasons – due to the annual increase of the minimum wage and living wage, which are the basis of the tariff grid, as a result of the economic growth, but primarily due to the legalization of incomes, which the Government calculated when setting the rate of a unified social tax at the level of 22% from 1 January 2006.

Part 2. Influence of optimization by a quadratic model on the efficiency of the tax component of Ukraine's fiscal policy

It is clear that it is the real growth of the national economy that primarily ensures the positive dynamics of the volume of net profit of enterprises, but also the liberalization of taxation plays such a role. We will try to optimize the taxation of corporate profits using the Dupuit-Laffer curve model. At the next stage of the study, it is necessary to determine the form of the relationship between the tax rate and the amount of tax payments to construct the tax revenue curves of the state and to construct the target function of maximizing the tax revenue of the state. The simplest is the quadratic equation of the form:

$$GTR_i = \alpha\tau_i - \beta\tau_i^2 \rightarrow \max_{\tau_i}, \quad (1)$$

where GTR_i – tax revenues to the budget from the i -th tax;

τ_i – the interest rate of the i -th tax, where $\tau_i \in [0; 100]$;

α, β – parameters of the equation;

$\rightarrow \max_{\tau_i}$ – means that the maximization of the target function of the tax revenue of the state is carried out by changing the tax rate and finding its optimal level – τ_{opt} .

The equation of the proposed quadratic function (1) is a local case that satisfies the condition: if $\tau_i = 0$, $GTR_i = 0$. That is, in the absence of tax, there is no tax revenue of the state. Let's simulate the Dupuit-Laffer curve consistently for each of the investigated taxes (see Table 1). Fig. 1 shows the results of modelling a stochastic connection using the quadratic function model between the tax revenue of the state and the corporate tax and its tax rate.

From the data shown in Fig. 1, it is clear that the function graph has an extremum (maximum value). Finding the coordinates of the extremum point, we obtain the optimal corporate tax rate, which maximizes tax revenues to the Consolidated Budget of Ukraine. To find the coordinates of the extremum point, we find the first derivative of the equation given on the graph and equate it with 0, then:

$$(-2000000\tau^2 + 695427\tau)' = -4000000\tau + 695427 = 0 \Rightarrow T \approx 17,4\%. \quad (2)$$

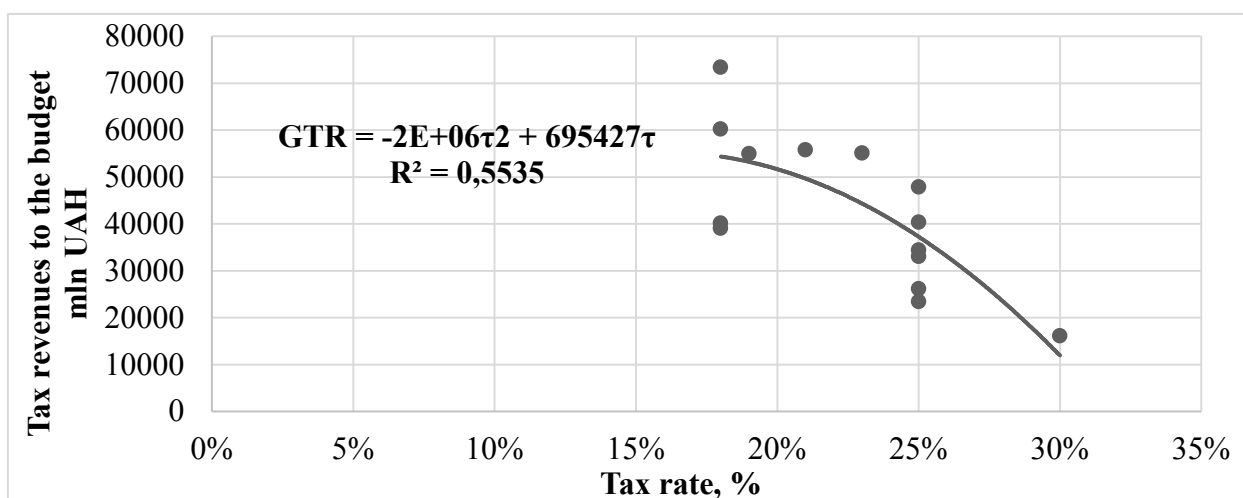

Fig. 1. Results of modelling of tax revenues of the consolidated budget from corporate tax rate based on a quadratic model

Source: formed and calculated according to data from Table 1

Then the maximum amount of revenues to the Consolidated Budget of Ukraine will be:

$$GR = -2000000 \cdot 0,174^2 + 695427 \cdot 0,174 = 60452,3 \text{ million UAH} \quad (3)$$

Thus, taking into account the dynamics of revenues to the Consolidated Budget of Ukraine from income tax during 2004–2017, the Dupuit-Laffer curve of corporate tax for Ukraine was obtained, according to which the optimal tax rate of 17.4% was calculated, which maximizes tax revenues in the volume of 60.45 billion UAH. At the same time, the optimal tax rate is only 0.6% lower than the current one. However, the only disadvantage of optimizing corporate taxation by the formula (2) is its low reliability ($R^2 = 0.55$).

Let's model the personal income tax by a quadratic model (Fig. 2).

From the data shown in Fig. 2, it is evident that the obtained model of a quadratic function whose reliability is high ($R^2 = 0.704$) does not reflect the Dupuit-Laffer effect, since it only has a point of the global minimum with coordinates (0,058; -23851), that is, at a tax rate of 5.8% the revenue from personal income tax will be -23,851 million UAH. At the same time, on the interval $\tau \in (0,12; 1)$, the graph shows a direct dependence, that is, tax revenues to the consolidated budget will constantly increase with the increase in the rate of personal income tax from 12 to 100%. Thus, the quadratic model of the dependence of tax revenues on the consolidated budget on the rate of personal income tax is illogical and, therefore, unacceptable for the further application and optimization of direct taxation.

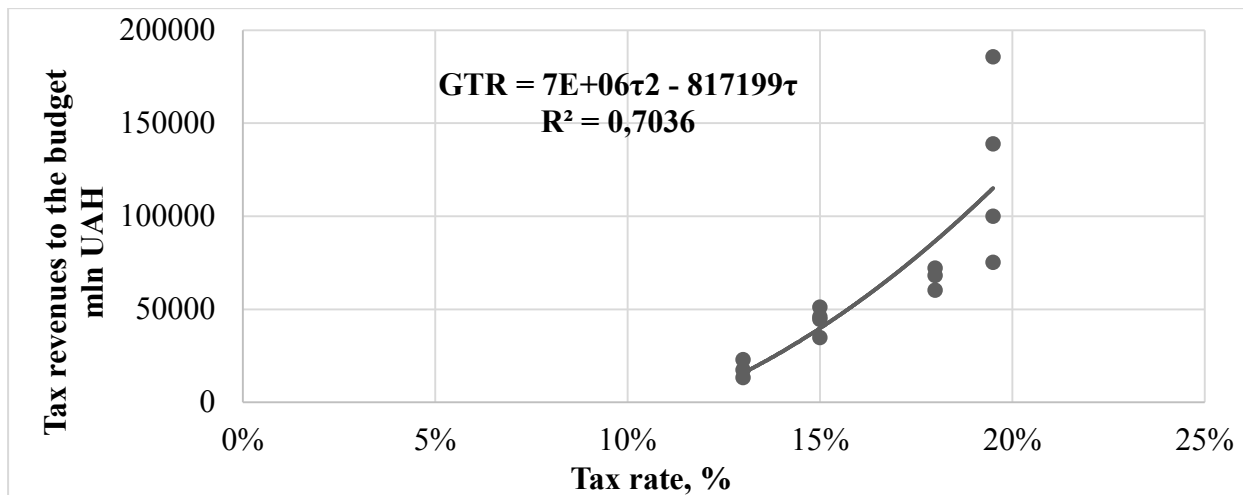

Fig. 2. Results of modelling of tax revenues of the consolidated budget from the personal income tax rate based on a quadratic model

Source: formed and calculated according to data from Table 1.

The obtained results of the modelling and optimization of direct taxation in Ukraine by the model of quadratic function are summarized in Table 2.

Table 2

Summary results of modelling and optimization of direct taxation in Ukraine based on the model of a quadratic function

Indicator symbol	Tax:	
	corporate	personal income
λ	-	-
α	-2000000	7000000
β	695427	-817199
R^2	0,5535	0,7036
F-criterion	14,88 > 4,75	28,49 > 4,75
$\tau_{opt}, \%$	17,4	$\pm\infty$
$GTR_{max}, \text{mln UAH}$	60452,3	$+\infty$

Source: calculated by the author

Thus, from the data given in Table 2, we can conclude that the Dupuit-Laffer curve can be constructed based on a formula (1) only as a local case when there is a point of the global maximum of this function, as in the case of corporate tax.

Part 3. Influence of optimization on the power model on the efficiency of the tax component of Ukraine's fiscal policy

One of the models that make it possible to construct a global extremum point for formalizing the dependence of tax revenues from the tax rate is the target power

function proposed for the formalization of the Dupuit-Laffer curve in [15], which takes the following form:

$$GTR_i = \lambda \tau_i^\alpha (1 - \tau_i)^\beta \rightarrow \max_{\tau_i}, \quad (4)$$

where λ – the coefficient of proportionality;

α – the coefficient of tax progression;

β – the coefficient of taxpayer's sensitivity to change in the tax rate (or the coefficient of the decline of economic activity) [15, p. 164].

In the logarithmic form, the proposed target power function (formula 4) takes the form of:

$$\ln GTR_i = \ln \lambda + \alpha \ln \tau_i + \beta \ln(1 - \tau_i) \rightarrow \max_{\tau_i}. \quad (5)$$

To simulate the Dupuit-Laffer curves of the investigated taxes, use the equation of function in logarithmic form, given in formula (5). To obtain the necessary parameters of the equations, it is necessary to make a series of transformations of the output data, shown in Table 1. The results of transformations are given in Table 3.

Table 3

**Output data for constructing a model of the power function
of the Dupuit-Laffer curve**

Years	Corporate tax			Personal income tax		
	$\ln GTR_i$	$\ln \tau_i$	$\ln(1 - \tau_i)$	$\ln GTR_i$	$\ln \tau_i$	$\ln(1 - \tau_i)$
2004	9,690	-1,204	-0,357	9,489	-2,040	-0,139
2005	10,063	-1,386	-0,288	9,760	-2,040	-0,139
2006	10,172	-1,386	-0,288	10,034	-2,040	-0,139
2007	10,446	-1,386	-0,288	10,457	-1,897	-0,163
2008	10,776	-1,386	-0,288	10,734	-1,897	-0,163
2009	10,406	-1,386	-0,288	10,703	-1,897	-0,163
2010	10,606	-1,386	-0,288	10,840	-1,897	-0,163
2011	10,917	-1,470	-0,261	11,006	-1,715	-0,198
2012	10,929	-1,561	-0,236	11,129	-1,715	-0,198
2013	10,915	-1,661	-0,211	11,187	-1,715	-0,198
2014	10,602	-1,715	-0,198	11,228	-1,635	-0,217
2015	10,573	-1,715	-0,198	11,513	-1,635	-0,217
2016	11,006	-1,715	-0,198	11,841	-1,635	-0,217
2017	11,204	-1,715	-0,198	12,132	-1,635	-0,217

Source: the author's calculations according to data of Table 1

Using the data shown in Table 3, we construct the regression equation using MS Excel. The results of modelling the power function of the Dupuit-Laffer curve for corporate tax are shown in Fig. 3.

TOTAL***Regression statistics***

Multiple R	0,820480165
R ²	0,673187701
Standardized R ²	0,613767283
Standard error	0,257282434
Observations	14

Dispersion analysis

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Regression	2	1,499860043	0,749930022	11,32923198
Residual	11	0,728136757	0,066194251	
Total	13	2,227996801		

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard error</i>	<i>t-statistic</i>	<i>p-value</i>
Y-intercept	30,05021295	10,14726781	2,96140927	0,012942632
ln τ	7,475930331	4,252813381	1,757878764	0,106523112
ln (1-τ)	32,04624782	14,67574352	2,183620052	0,051538746

Fig. 3. Results of modelling of the power function of the Dupuit-Laffer curve of corporate tax

Source: the author's calculations

According to the data given in Fig. 3, we form the final form of the target function for optimizing the taxation of corporate profits in Ukraine:

$$GTR_i = 1,12 \cdot 10^{13} \tau_i^{7,48} (1 - \tau_i)^{32,05} \xrightarrow{\tau_i} \max. \quad (6)$$

The statistical significance and reliability of the obtained equation are not in doubt (see Fig. 3) since it is described by high values of statistical coefficients and criteria. So, the coefficient of multiple correlation $R = 0.82$, indicating a high degree of tightness between the tax revenues and the corporate tax rate, the coefficient of multiple determination $R^2 = 0,673$ means that the dynamics of revenues to the consolidated budget from the corporate tax on 67.3% depends on changes in the tax rate, while the influence of the remaining factors is 32.7%. The observed Fisher's F-criterion $F = 11,3$ is compared with the critical one, which is calculated for the significance level $\alpha = 0,05$ and the degrees of freedom $k_1 = m$ (m is the number of factors in the model) and $k_2 = n - m - 1$ (n – the number of values of observed indicators). In our case, $k_1 = 2$, and $k_2 = 14 - 2 - 1 = 11$. Using the statistical function of Excel «F.ОБР», we find the critical value of Fisher's F-criterion: $F.ОБР(0,95;2;11) = 3,982$. Thus, the observed value of Fisher's F-criterion is almost three times greater than the critical one, indicating a statistically significant stochastic relationship between the parameters introduced in the model of the power function of the Dupuit-Laffer curve for the corporate tax.

The solution of the target function of the Dupuit-Laffer curve given in formula (6) is accomplished using the Excel «Solver» add-in, which allows finding the optimal level of the tax rate that will provide the maximum revenue to the consolidated budget from the personal income tax. Fig. 4 illustrates the results of optimization.

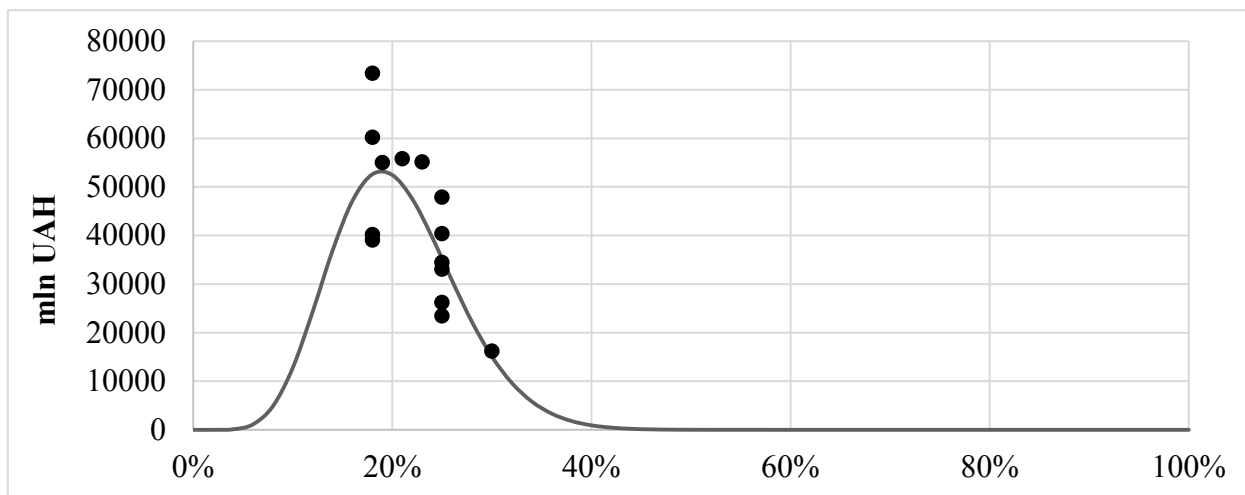

Fig. 4. Graph of the power function of the Dupuit-Laffer curve of the corporate tax

Source: the author's calculations

From the data shown in Fig. 4, it is evident that the optimal rate, which ensures maximization of tax revenues to the consolidated budget of Ukraine from the income tax, will be 19%, which is 1% more than the currently operating one.

Using the data shown in Table 3, we construct the equation of regression of the exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the personal income tax using MS Excel. The modelling results are shown in Fig. 5.

According to the data given in Fig. 5, we form the final form of the target function for maximizing the taxation of personal incomes:

$$GTR_i = 2,07 \cdot 10^{14} \tau_i^{9,51} (1 - \tau_i)^{26,9} \rightarrow \max_{\tau_i}. \quad (7)$$

The statistical significance and reliability of the obtained equation are significant since it is described by high values of statistical coefficients and criteria. So, the coefficient of multiple correlation $R = 0,932$, which indicates the high degree of tightness of the relationship between tax revenues and the corporate tax rate, the coefficient of multiple determination $R^2 = 0,869$ means that the dynamics of revenues to the consolidated budget from the corporate tax by 86.9% depends on changes in the tax rate, and the impact of the remaining factors is 13.1%. The observed Fisher's F-criterion $F = 36,6$ is nine times higher than the critical one, indicating a statistically significant stochastic relationship between the parameters introduced in the model of the power function of the Dupuit-Laffer curve of the personal income tax.

The solution of the target function of the Dupuit-Laffer curve given in formula (7) is similarly carried out using the Excel «Solver» add-in, which will allow finding the optimal level of the tax rate, which will provide the maximum revenue to the consolidated budget from individual incomes. Fig. 6 illustrates the results of optimization.

TOTAL

Regression statistics

Multiple R	0,932423019
R ²	0,869412686
Standardized R ²	0,845669538
Standard error	0,294711126
Observations	14

Dispersion analysis

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Regression	2	6,360785222	3,180392611	36,61741415
Residual	11	0,955401126	0,086854648	
Total	13	7,316186348		

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard error</i>	<i>t-statistic</i>	<i>p-value</i>
Y– intercept	32,964559	22,26067555	1,480842705	0,166713953
ln τ	9,505687307	8,100264266	1,173503357	0,265377346
ln (1-τ)	26,89944411	41,92152483	0,641661872	0,534235098

Fig. 5. Results of modelling of the power function of the Dupuit-Laffer curve of personal income tax

Source: the author's calculations

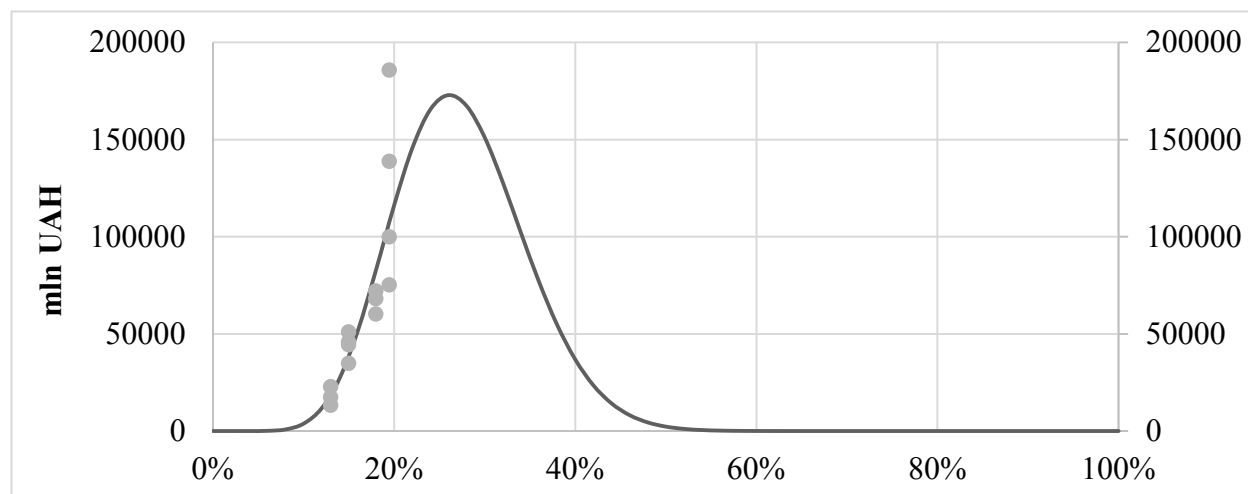

Fig. 6. Graph of the power function of the Dupuit-Laffer curve of the personal income tax

Source: the author's calculations

From the data shown in Fig. 6, it is evident that the optimal rate, which ensures maximization of tax revenues to the consolidated budget of Ukraine from the personal income tax, will be 26%, which is 6.5% more than currently operating.

The obtained results of the modelling and optimization of direct taxation in Ukraine based on the model of power function are summarized in Table 4.

Table 4

Summary results of modelling and optimization of direct taxation in Ukraine based on the model of the power function

Indicator symbol	Tax:	
	corporate	personal income
λ	$1,12 \cdot 10^{13}$	$2,07 \cdot 10^{14}$
α	7,48	9,51
β	32,05	26,90
R^2	0,673	0,869
F-criterion	$11,33 > 3,98$	$36,62 > 3,98$
$\tau_{opt}, \%$	18,9	26,1
$GTR_{max}, \text{mln UAH}$	53208,6	172863,0

Source: calculated by the author

Thus, as a result of the calculations, comparing the summarized data of modelling and optimization of taxation based on the model of quadratic function (see Table 2) with the summarized data of modelling and optimization of taxation based on the model of power function (Table 4), it can be concluded that the latter is more acceptable because it is characterized by significantly higher statistical estimates.

Part 4. Influence of optimization based on the power-exponential model on the efficiency of the tax component of the fiscal policy in Ukraine

In the analysis of scientific papers devoted to the problem of optimization of taxation, it was revealed that in addition to the analysed quadratic and power functions, it is possible to use a power-exponential function. According to S. Londar [16], closer correspondence to statistical data (higher determination coefficients) has a model in the form of power-exponential dependence, the target function of which takes the following form:

$$GTR_i = \lambda \tau_i^\alpha e^{-\tau_i \beta} \rightarrow \max_{\tau_i}, \quad (8)$$

where e – the base of the natural logarithm, $e \approx 2,71828$ [16, p. 128].

In the logarithmic form, the proposed target power-exponential function (formula 8) takes the form:

$$\ln GTR_i = \ln \lambda + \alpha \ln \tau_i + \beta(-\tau_i) \rightarrow \max_{\tau_i}. \quad (9)$$

To simulate the Dupuit-Laffer curves and optimize corporate tax and personal income tax, use the equation of function in logarithmic form, given in formula (9). To obtain the necessary parameters of the equations, it is necessary to conduct a series of transformations of the output data, shown in Table 1. The results of these transformations are summarized in Table 5.

Table 5

Output data for constructing a model of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve

Years	Corporate tax			Personal income tax		
	$\ln GTR_i$	$\ln \tau_i$	$-\tau_i$	$\ln GTR_i$	$\ln \tau_i$	$-\tau_i$
2004	9,690	-1,204	-0,3	9,489	-2,040	-0,13
2005	10,063	-1,386	-0,25	9,760	-2,040	-0,13
2006	10,172	-1,386	-0,25	10,034	-2,040	-0,13
2007	10,446	-1,386	-0,25	10,457	-1,897	-0,15
2008	10,776	-1,386	-0,25	10,734	-1,897	-0,15
2009	10,406	-1,386	-0,25	10,703	-1,897	-0,15
2010	10,606	-1,386	-0,25	10,840	-1,897	-0,15
2011	10,917	-1,470	-0,23	11,006	-1,715	-0,18
2012	10,929	-1,561	-0,21	11,129	-1,715	-0,18
2013	10,915	-1,661	-0,19	11,187	-1,715	-0,18
2014	10,602	-1,715	-0,18	11,228	-1,635	-0,195
2015	10,573	-1,715	-0,18	11,513	-1,635	-0,195
2016	11,006	-1,715	-0,18	11,841	-1,635	-0,195
2017	11,204	-1,715	-0,18	12,132	-1,635	-0,195

Source: the author's calculations according to data of Table 1

Using the data shown in Table 5, we construct the regression equation using MS Excel. The results of the modelling of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the corporate tax are shown in Fig. 7.

According to the data given in Fig. 7, we form the final form of the target function for optimizing the taxation of corporate profits in Ukraine:

$$GTR_i = 1,16 \cdot 10^{17} \tau_i^{10,70} e^{-\tau_i 55,97} \rightarrow \max_{\tau_i} \quad (10)$$

The obtained regression equation is described by high values of statistical coefficients and criteria. So, the coefficient of multiple correlation $R = 0,822$, indicating a high degree of tightness of the link between tax revenues and the corporate tax rate, the coefficient of multiple determination $R^2 = 0,676$ means that the dynamics of revenues to the consolidated budget from the corporate tax by 67.6% depends on changes in the tax rate, and the remaining factors make up 32.4%. The observed value of the Fisher's F-criterion is almost three times higher than the critical one, indicating a statistically significant stochastic relationship

between the indicators introduced in the model of the power function of the Dupuit-Laffer curve for the corporate tax.

Fig. 8 illustrates the solution of the target function of the Dupuit-Laffer curve given in formula (10).

TOTAL

Regression statistics

Multiple R	0,822143855
R ²	0,675920518
Standardized R ²	0,616996976
Standard error	0,256204472
Observations	14

Dispersion analysis

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Regression	2	1,505948753	0,752974376	11,47114539
Residual	11	0,722048048	0,065640732	
Total	13	2,227996801		

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard error</i>	<i>t-statistic</i>	<i>p-value</i>
Y– intercept	39,29209232	14,1777787	2,771385642	0,018181879
ln τ	10,70108576	5,646597304	1,895138821	0,084643747
minus τ	55,96564512	25,27970224	2,213856975	0,048887806

Fig. 7. Results of modelling of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the corporate tax

Source: the author's calculations

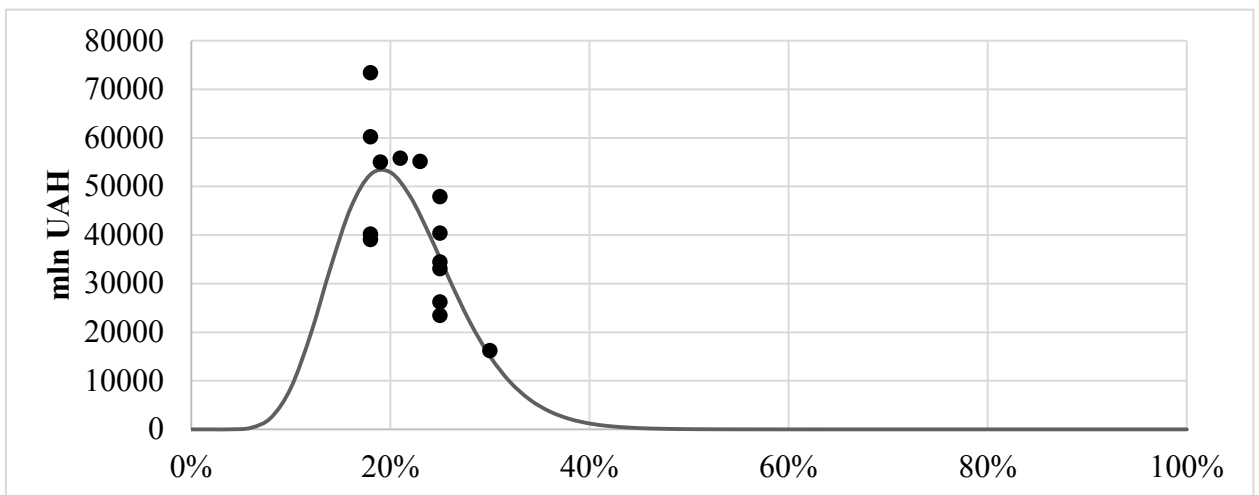

Fig. 8. Graph of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the corporate tax

Source: the author's calculations

From the data shown in Fig. 8, it is evident that the optimal rate, which ensures maximization of tax revenues to the consolidated budget of Ukraine from the personal income tax, will be 19%, which is 1% more than currently operating.

Using the data shown in Table 5, we construct the regression equation of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the personal income tax using MS Excel. The modelling results are shown in Fig. 9.

TOTAL				
<i>Regression statistics</i>				
Multiple R		0,932618422		
R ²		0,869777122		
Standardized R ²		0,846100235		
Standard error		0,294299607		
Observations		14		
<i>Dispersion analysis</i>				
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>
Regression	2	6,363451503	3,181725751	36,73528205
Residual	11	0,952734845	0,086612259	
Total	13	7,316186348		
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard error</i>	<i>t-statistic</i>	<i>p-value</i>
Y-intercept	36,80605566	27,20900236	1,352716104	0,203297055
ln τ	10,70353001	9,599686959	1,114987401	0,288623095
minus τ	39,58596025	59,430989	0,666082812	0,519082828

Fig. 9. Results of modelling of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the personal income tax

Source: the author's calculations

According to the data given in Fig. 9, we form the final form of the target function for maximizing the taxation of personal incomes:

$$GTR_i = 9,65 \cdot 10^{15} \tau_i^{10,70} e^{-\tau_i 39,59} \rightarrow \max_{\tau_i}. \quad (11)$$

The obtained equation is described by high values of statistical coefficients and criteria. Thus, the coefficient of multiple correlation $R = 0,9326$, indicating the high degree of tightness of the link between tax revenues and the corporate tax rate, the coefficient of multiple determination $R^2 = 0,8698$ means that the dynamics of revenues to the consolidated budget from the corporate tax by 86.98% depends on changes in the tax rate, and the influence of the remaining factors is 13.02%. The observed Fisher's F-criterion $F = 36,7$ is nine times higher than the critical one, indicating a statistically significant stochastic relationship between the indicators introduced in the model of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the personal income tax.

The solution of the target function of the Dupuit-Laffer curve given in formula (11) is similarly carried out using the Excel «Solver» add-in, which will allow finding the optimal level of the tax rate, which will ensure the maximum revenue from the consolidated budget from individual incomes. Fig. 10 illustrates the results of optimization.

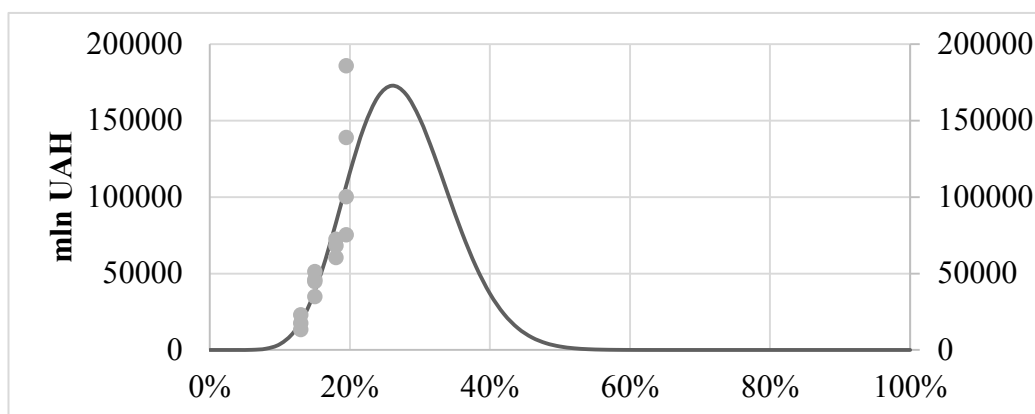

Fig. 10. Graph of the power-exponential function of the Dupuit-Laffer curve of the personal income tax

Source: the author's calculations

From the data shown in Fig. 10, it is evident that the optimal rate, which ensures maximization of tax revenues to the consolidated budget of Ukraine from the income tax, will be 27%, which is 7.5% more than currently operating. In view of the results presented, it can be concluded that an increase in the personal income tax rate requires the introduction of a progressive taxation system that will introduce a more equitable distribution and redistribution of income in the economy.

The obtained results of the modelling and optimization of direct taxation in Ukraine based on the model of power-exponential function are summarized in Table 6.

Table 6

Summary results of modelling and optimization of direct taxation in Ukraine based on the model of the power-exponential function

Indicator symbol	Tax:	
	corporate	personal income
λ	$1,16 \cdot 10^{17}$	$9,65 \cdot 10^{15}$
α	10,70	10,70
β	55,97	39,59
R^2	0,676	0,870
F-criterion	$11,47 > 3,98$	$36,74 > 3,98$
$\tau_{opt}, \%$	19,1	27,0
$GTR_{max}, \text{ mln UAH}$	53487,7	180478,9

Source: calculated by the author

Thus, as a result of the calculations, comparing the summarized data of modelling and optimization of taxation based on the model of the power function (see Table 4) with the summarized data of modelling and optimization of taxation based on the model of power-exponential function (Table 6), it can be concluded that the latter is more acceptable since it is characterized by somewhat higher statistical estimates.

An important result of the conducted optimization of the tax component of Ukraine's fiscal policy based on the modelling of the Dupuit-Laffer curves by the power-exponential model (the determination coefficient R^2 and the observed value of the F-criterion are not significant but higher, compared with the power model) is the optimal tax rates – 19.1% of the corporate tax and 27% of the personal income tax.

Consequently, for the modelling of the Dupuit-Laffer surface, we use the power-exponential curves of national direct taxes graphically represented in Fig. 11.

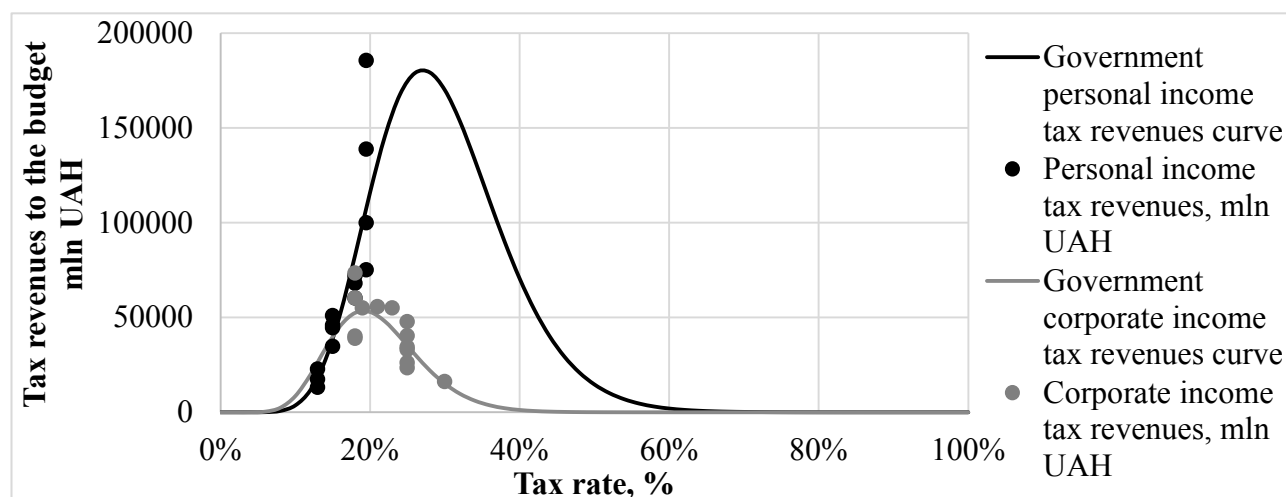

Fig. 11. The Dupuit-Laffer curves of direct taxes according to data for 2004–2017

Source: the author's calculations

Fig. 12 illustrates the final results of the optimization of the tax component of Ukraine's fiscal policy.

The obtained Dupuit-Laffer surface, reflecting the maximization of tax revenues from the optimal rates of national direct taxes, ensures the efficiency of the tax component of Ukraine's fiscal policy, maximizing the possible total tax revenue of the state, which at optimum tax rates (19.1% of the corporate tax and 27% of the personal income tax) will be 233,967 million UAH.

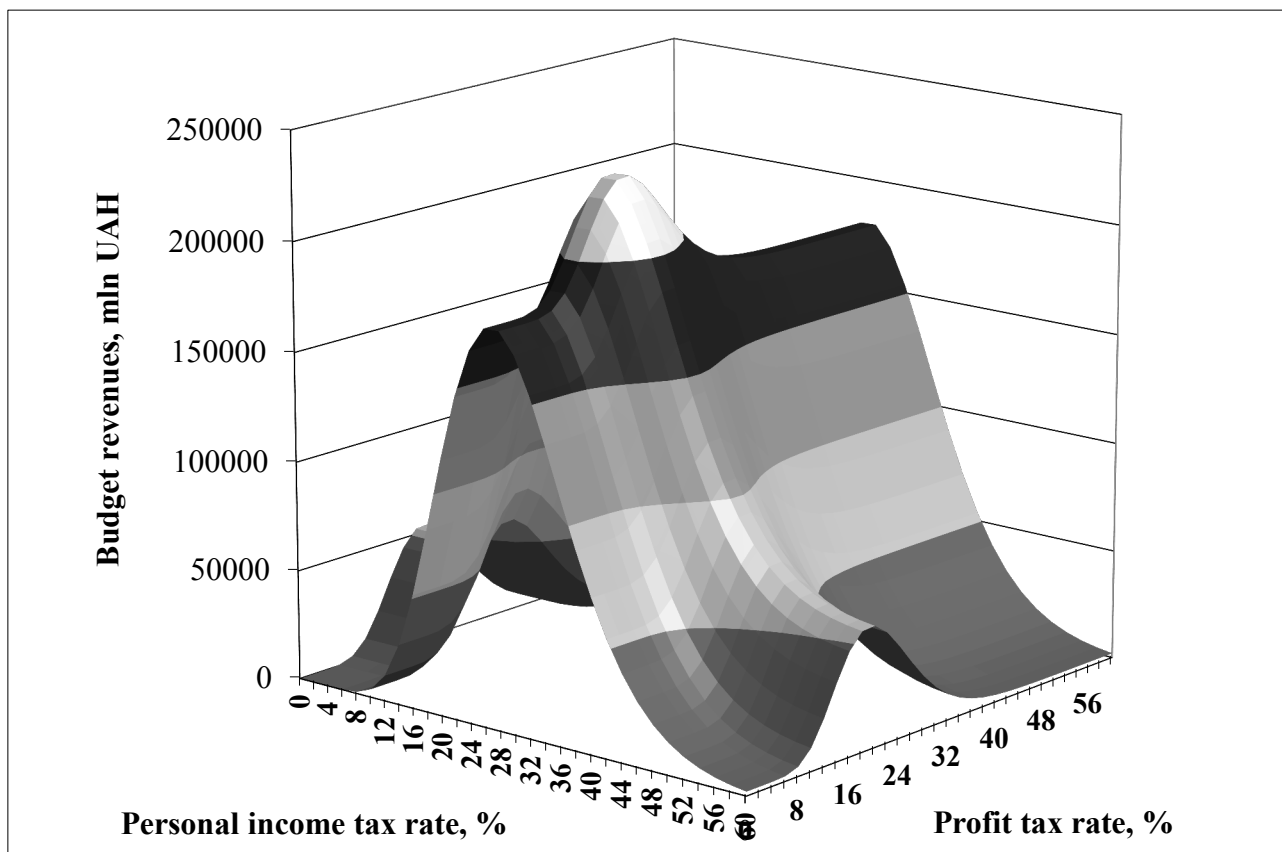

Fig. 12. The Dupuit-Laffer surface, reflecting the maximization of tax revenues from the optimal rates of national direct taxes

Source: the author's calculations

Conclusions

Having conducted the optimization of the tax component of Ukraine's fiscal policy on the basis of the Dupuit-Laffer curves' modelling using quadratic, power, and power-exponential dependencies, it was proved that the most reliable results are provided by the latter model. Therefore, the optimal tax rate of the corporate tax should be 19%, and the personal income tax – 27%. It is determined that the theoretical maximum possible total tax revenues of the state may amount to 233,967 million UAH, which is 7,895 thousand UAH more than by the power-exponential model, in comparison with the power one. The author has formed the preconditions for reaching a compromise between the state and citizens-taxpayers in order to ensure the public interest in the form of increase of tax rates of national direct taxes – the corporate tax by 1%, and the personal income tax – by 7.5%. Herewith, a significant increase in the tax rate on personal income is proposed through the introduction of progressive taxation, which will result in the implementation of the principle of its social justice in society.

References:

1. Slemrod, J. (1990). Optimal taxation and optimal tax systems. *Journal of Economic Perspectives*, issue 4(1), pp. 157–178.
2. Bird, R. M. (1991). *Tax policy and economic development*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 288 p.
3. Reed, W. R., Rogers, C. L. (2006). Tax burden and the mismeasurement of state tax policy. *Public Finance Review*, vol. 34, no. 4, pp. 404–426, doi: <https://doi.org/10.1177/1091142106288406>
4. Spengel, C., Zinn, Li, W., Zinn, B., Finke, K. (2011). The computation and comparison of the effective tax burden in four Asian countries. *Hitotsubashi Journal of Economics*, vol. 52, issue 1, pp. 13–39.
5. Tiwari, A. K. (2012). Tax burden and GDP: evidence from frequency domain approach for the USA. *Economics Bulletin*, vol. 32, issue 1, pp. 147–159.
6. Gashenko, I. V., Zima, Y. S., Davidyan, A. V. (Eds.) (2019). Optimization of the Taxation System: Preconditions, Tendencies and Perspectives. *Studies in Systems, Decision and Control*, vol. 182, 238 p., doi: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-01514-5>
7. Bashko, V. Y., Koshchuk, T. V., Ozerchuk, O. V., Petrakov, Ya. V., Sokolovska, A. M. (Ed.), Tymchenko, O. M., Yefymenko, T. I. (Ed.) (2012). *Dynamika podatkovoho navantazhennia v Ukraini v konteksti realizatsii podatkovoi reformy* [Dynamics of tax burden in Ukraine in the context of tax reform implementation]. Kyiv : DNNU «Akademiia finansovoho upravlinnia», 494 p. (in Ukrainian)
8. Dupuit, J. (1844). On the measurement of the utility of public works», translated and reprinted in K. J. Arrow and T. Scitovsky (Eds.) (1969). *Readings in Welfare Economics*, issue 12, pp. 255–283.
9. Laffer, A. B. (2004). The Laffer Curve: past, present, and future. *Backgrounder*, issue 1765, pp. 1-16. Available at: http://s3.amazonaws.com/thf_media/2004/pdf/bg1765.pdf (accessed 3 June 2019).
10. Martynenko, V. V. (2018). On the problem of tax system optimization in Ukraine. *Scientific bulletin of Polissia*, no. 2(14), vol. 2, pp. 129–134, doi: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-2-2\(14\)-129-134](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2018-2-2(14)-129-134)
11. Martynenko, V. V. (2018). Suchasni tendenciji rozvytku ta perspektyvy opodatkuвання v Ukraïni [The contemporary tendencies of development and the prospects of taxation in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 11, pp. 414–420. (in Ukrainian)
12. Martynenko, V. V. (2018). Osoblyvosti optymizaciji prjamogho opodatkuвання z urakhuvannjam efektu Djupjuji-Laffera [Features of optimization of direct taxation taking into account the effect of Dupuit-Laffer]. *Economies' Horizons*, no. 3(6), pp. 111–120, doi: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(6\).2018.156321](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(6).2018.156321) (in Ukrainian)
13. Martynenko, V. V. (2019). Assessment of favourableness for the tax system of Ukraine in the international context. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, no. 2, 124–130. doi: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-2-124-130>
14. Center for Socio-Economic Studies CASE Ukraine (2018). Tax Revenue. Available at: <http://cost.ua/en/budget/revenue/#1> (accessed 3 June 2019).
15. Mykhailova, T. F., Piskunova, O. V., Zaikin, A. A. (2008). Modeljuвання zalezhnosti zvedenogho bjudzhetu Ukraïny vid aghreghovanoji podatkovoji stavky [Simulation depending consolidated budget of Ukraine aggregate tax rate]. *Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana – Bulletin of Dnepropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan*, issue 24, pp. 163–166. (in Ukrainian)
16. Londar, S. L. (2002). Modeljuвання fiskalnykh vidnosyn u perekhidnij ekonomici [Modeling fiscal relations in a transition economy]. *Ekonomika i prognozuvannâ*, no. 1, pp. 126–141. (in Ukrainian)

Mostova A. D.
Candidate of Economic Sciences,
Senior Instructor at Department of International Marketing
Alfred Nobel University

THE EUROPEAN EXPERIENCE OF STATE REGULATION OF FOOD SECURITY

Summary

The article systematizes the main directions, methods of state regulation of food security at the strategic level. Mechanisms of state regulation of food security in the EU are considered, which are carried out within the framework of the Common Agricultural Policy of the European Union. The criteria for establishing prices for agricultural products in the EU countries are presented. The essence of the system of standards and instruments of organization and regulation of markets for agricultural and food products at the interstate level is revealed. The main areas and principles of providing financial budget assistance to agricultural commodity producers are presented. Practical examples illustrate the measures of state support to the agrarian sector of the economy in some EU member states. The price policy for food in the EU is presented; the excess of prices in the EU for major types of food is shown as compared with world prices. Implementation of the food security strategy in the EU countries is effective due to the regulated food production support system. The volume of financial support for the main directions of the Common Agricultural Policy in the EU is presented. Mechanisms of implementation of the food security strategy of certain European countries are shown. Based on foreign experience, recommendations for the strategic directions of the state policy on ensuring food security are formulated, aimed at reducing risks, neutralizing possible negative consequences, and accelerating the benefits of liberalizing trade regimes.

Introduction

Solving the food problem at all levels and preventing its occurrence have always been a strategic priority for developed countries. The leading role in this task is played by methods and mechanisms of state regulation of pricing in the domestic market, directions and tools for supporting the agrarian sector of the economy, ensuring the quality and safety of food and its accessibility to the population. For example, according to the OECD (Organization for Economic Cooperation and Development), agricultural support in the EU is up to 49% of the value of agricultural products [5]. Most countries in the world have developed and are using their national programs, special laws on food security, as well as effective methods and tools for food market regulation for a comprehensive solution to the problems associated with ensuring food security in the long run.

State regulation of strategic food security planning is based on a system of principles, approaches, statutory instruments, institutes and interactions between them. According to materials published by the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), food security is «ensuring the guaranteed access of people of the world, country, region to food products at any time and in quantities sufficient for active and healthy lifestyle, at the expense of own production and import of food, the production of which is impossible with the use of internal resources» [1].

In developed countries, the issue of food security is solved by the state at the national level. In Ukraine, during the process of reforming the economic system, the state machinery for providing foodstuffs to the population was reconstructed; however, a single concept of solving this issue at the strategic level has not yet been formed. A positive result can be provided by conducting research and systematization of the experience of state regulation of strategic food security in some developed countries of the world and further development based on the most effective mechanisms and methods of state support for own model of strategic food security in Ukraine [8].

Among the Ukrainian and foreign authors, the following authors devoted their works to the study of strategic directions of state regulation of food security of the EU countries: P.M. Skrypchuk, A.Ye. Khomenko [18], V.A. Shoiko [16], V. Oliinyk [20], J.L. Candel, G.E. Breeman, S.J. Stiller, J.A.M. Termeer [19].

In their scientific papers, O.M. Batyhina, V.M. Zhushman, V.M. Korniienko studied the main issues of organizational and legal support for the development and implementation of the food security strategy of foreign countries, in particular, the European Union: France, Germany, the Netherlands, Belgium, Italy [2, p. 176-195].

The international experience of regulating the quality of agricultural products, in particular, the EU countries, has become the object of research by author S. Bohera [3, p. 54-59].

The strategic priorities of the food security system of Ukraine were studied by K.P. Holikova, who proposed instruments of state regulation in securing strategic directions of the food security system: support of commodity producers, solvent demand, development of institutions of market infrastructure [22].

However, despite considerable scientific developments in the study of world food security experience, it can be concluded that the use of important aspects of international approaches in the development of measures of state regulation of food security is not fully disclosed and is fragmentary. Therefore, an in-depth study and systematization of foreign experience in the formulation and implementation of a food security strategy at the state level are required.

A strategic factor for ensuring social stability and preserving the health of the population as the most important condition for the state economic development is an adequate level of food security aimed at providing the population with necessary, high-quality, and safe food products [27]. Sustainable development of agriculture, infrastructure of the agrarian market requires from the state the formation of a complex of effective mechanisms for the realization of agricultural

and processing products for the further expanded reproduction of production, ensuring the efficient functioning of the system of distribution and sales of food, as well as the economic availability and sufficiency of food products for the population. The strategic goal of food security is defined as maintaining food independence by staple food.

Thus, the relevant task is to study the effective foreign experience of state regulation of food security for formulating a strategy of food security aimed at providing the population of Ukraine with safe and high-quality food, maintaining the stability of agrarian production in sufficient quantity and quality to ensure the food independence of the state.

Part 1. State regulation mechanisms for food security in the EU

The foreign experience of ensuring food security in the EU countries at the supranational level involves the development of strategies aimed at diagnosing the current situation with regard to the state of food security of a country and the planning process, which includes the development of a program of action, implementation and evaluation of the results, and adjustment of strategies [25, p. 180]. Strategic provision of food security at the national level, as the main task of each state, regardless of its socio-economic level of development, is carried out on the basis of the implementation of a set of methods, principles, and measures of the state agro-food policy on food security.

Solving the strategic issues of food security by Western European countries has had positive results after the creation of the European Economic Community in 1957. The Common Agricultural Policy that ensures balanced regulation and support of the food market at the national and supranational European level is aimed at maintaining a sufficient level of food security through an effective system of methods and mechanisms for protection against cheap imports, support for agricultural production, and food exports. The strategic directions of state regulation of food security in the EU are [23]:

- increase in the productivity of agrarian production due to the improvement of methods and technology and the sustainable development of the agrarian sector of the economy, as well as the optimal use of production factors;
- ensuring a high standard of living for the population and development of rural areas;
- stabilization of agrarian markets and the organization of effective market infrastructure and food supply;
- regulation of pricing in the food market in order to protect consumers from uncontrolled growth of food prices.

The market aspect of strategic food security in the EU lies in the application of a mechanism for protecting domestic markets and domestic production based on mechanisms of supranational price regulation: target prices, intervention prices, marginal (threshold) prices, variable import tariffs, and export subsidies. The fundamental principles of the EU's Common Agricultural Policy are: market unity, financing system, and preferences system for EU member states [23].

When conducting the procurement of agricultural products or the sale of stocks, the state is a direct participant in the market. The system of supranational regulation of the food market functions through a rigid mechanism of pricing by supranational bodies: the highest governing body of the EU – the European Commission, which sets prices and nominal increase rates, and the Council of the European Union (or the Council of Ministers), which has the right to change prices and approve final prices for agricultural products.

Prices are fixed in euros according to the following criteria:

- target (recommended) prices that can be indicative (grain, dairy products, sugar, sunflower), oriented (meat products);
- the minimum import (threshold) prices, which in turn are marginal (grain, sugar, dairy products), reference (fruits, vegetables, fish products), sluice-gate (pork, eggs, poultry). Protectionism policy is implemented by applying an additional customs duty in the form of a difference between the domestic price of food and the import price, as well as stimulating EU exports by providing export subsidies to farmers;
- minimum (interventional) prices that guarantee the farmer established the profitability of the business and differentiate procurement prices for various types of agricultural products in the regions [12].

The intervention price (the price of intervention), set by the EU governing bodies (European Commission, Council of Ministers), is mandatory for purchasing food by purchasing organizations in the EU in a predetermined amount of mandatory purchases at the indicated prices. Approximate prices provide market flexibility by increasing the intervention price for agricultural products by a value from 2% to 40% for its sale outside the production area at a higher price. The percentage of increase is a market component of the price that is desirable for EU management bodies in the wholesale food markets of certain types of food [15].

Price regulation of the food market in the system of strategic food security in the EU countries is not to be without import (threshold) prices, which determine the level of customs protection of domestic prices for farm products. At the same time, the target price exceeds the threshold, but taking into account transport costs per production unit, the threshold price should exceed the target. The mechanism for regulating the food market through target and threshold prices is a strategic instrument for achieving self-sufficiency in certain types of products in the EU by setting the upper price limit in the system of price protection [16].

Since maintaining high prices within the single food market of the EU is one of the most expensive tools for subsidizing farmers' incomes, later decisions were made to reduce prices insignificantly. Thus, a system of direct state supplemental pays to producers was introduced for not exceeding the level of food production achieved in the previous period due to unfavourable conditions. The amount of government payments depends on the land area or the number of heads of cattle [15].

After achieving full self-sufficiency and food independence, the EU's common agricultural and food policy in recent decades provides for restrictive measures: quotas for the production and sale of food, the elimination of the principle of

guaranteeing prices for any number of food products sold on the market, and the gradual reduction of intervention prices. Setting quotas for purchases at guaranteed prices was set on milk, wheat, sugar, cotton, sunflower, rape, and some other agricultural products. Quota as a strategic instrument of state regulation of the food market is aimed at maintaining a high level of domestic prices, preventing overproduction, and reducing costs from the EU budget through a system of price guarantees. Guaranteed prices apply to procurements by procuring organizations of the specified quantity of products only, and excess of products is procured at a lower price. In the EU, the practice of determining the threshold production output, which is then distributed among the EU member states, is used. Thus, farmers must adapt to market constraints, while being able to obtain stable income.

The price mechanism is an effective means of financing agriculture at the expense of consumers. At the expense of domestic prices, higher compared to the world, farmers' financing and prevention of entry of producers with lower production costs into the EU domestic market are being carried out.

Virtually all EU countries have adopted harvest insurance programs that affect the level of food security in the country. The system of compensatory payments from the state budget allows insuring agriculture from unfavourable weather conditions, floods, epidemics, and other risks. In addition, transfers from the budget are applied at the regional level, through which farmers run expanded agricultural production in regions with unfavourable natural conditions [17].

In addition to the mechanism of pricing, strategic food security in the EU is realized at the expense of a single system of rules and instruments of organization and regulation at the interstate level of markets for agricultural and food products. The specified system of norms and instruments covers control over the provision and use of budget subsidies, as well as measures, common in all EU countries, to ensure farmers' income, maintain retail prices at the established level, which allows standardizing the conditions of competition in production and distribution of food.

EU supra-national governing bodies in the field of strategic food security aim to develop and implement such means and measures to support the producer that would give him roughly identical positions in a particular country.

Priority for budget financing are the large, highly profitable agrarian enterprises, food-processing enterprises, and marketing companies that are more investment-attractive the state. Implementation of the state budget policy is focused on the specifics of each particular sector, for example, the prevention of overproduction of certain products in the EU countries.

Subsidies and other types of irretrievable budget support in the EU countries in the implementation of the food security strategy are provided to commodity producers of certain industries (in particular, milk, citrus, potato starch processing, etc.) according to the principles of pan-European subsidization policy.

The principle of the provision of financial budget assistance, which creates «most favoured conditions» for commodity producers in any individual EU country, is not applicable, for example, price interventions in the form of price supplements, regulation of food production, compensatory payments to exporters

for products. Within the framework of strategic food security, governments are tasked with implementing measures to improve food quality, veterinary supervision, implementation of R&D and innovative technologies, environmental protection, production support in problem areas, and support for small farms to obtain a minimum income level.

The strategic instruments of state regulation of market pricing in the EU countries are also direct support programs for farmers' incomes, including compensation payments programs, flexible production contracts, and insurance. Compensations help to protect incomes of producers from unfavourable market fluctuations. The subsidization of commodity producers in the EU is aimed at supporting the production of high-quality wheat varieties by allocating grain-growing areas; production of rice, barley, oat, corn, and other grain crops; subsidies up to 50% of the price of milk produced within the established quotas [18].

The strategic importance for ensuring food security is a tax policy aimed at stimulating the development of the agrarian sector. In most EU countries, food producers' income is not subject to VAT. The principles of state regulation consist in the fact that the income is subject to tax that is obtained from agricultural products at the final stage of bringing the product to the consumer.

Part 2. Analysis of European experience of food security state regulation

When analysing food pricing in the EU, consider the price gap between world prices and prices in the EU on food staples.

Table 1

The ratio of European and world food prices

Types of products	2014	2015	2016	2017
Beef (Australia)	0.98	0.95	1.03	1.01
Beef (Brazil)	1.46	1.50	1.49	1.56
Pork (USA)	0,93	1,02	1,15	1,19
Pork (Brazil)	1,02	1,10	1,25	1,24
Poultry	1.14	1.08	1.11	1.05
Common wheat	1.02	0.94	0.99	1.04
Corn	1.13	1.03	1.11	1.16
Barley	0,98	0,99	0,95	0,96
Sugar	1.62	1.24	0.99	1.23
Butter	1,23	1,06	1,09	1,07
Weighted average of prices	1.11	1.08	1.11	1.13

Source: Eurostat [7; 8]

Thus, in 2017, prices for agricultural products in the EU were on average 13% higher than world prices. Over the past ten years, the gap between the world and European prices has dropped from 30-40% to about 10%. This became possible due to the successive reforms of the Common Agricultural Policy, the transition

from price support to incomes, which brought EU prices closer to world prices, especially in the cereals and dairy sector (less for meat and sugar sectors). For beef, the gap between the EU and world market prices is increasing, as shown in the table. This applies to Australian prices, while the USA lost its competitiveness due to the increase in beef prices in 2014–2015. In contrast, Brazil's price policy allows products to remain more competitive. In the poultry sector, the EU is more competitive than the USA. After falling in 2014–2015, the price of pork in the EU has increased relative to the USA and Brazil due to Chinese demand.

Financial assistance may be from the budgets of the EU member states and autonomous territories (autonomous regions of Italy, departments and regions of France) or federal states (lands of Germany) with local budgets. Thus, the supranational policy in the agricultural sector in the EU regarding the strategic provision of food security is aimed at the effective organization of the food market, support for producers' incomes, assistance in the realization of surplus products, etc.

Implementation of the food security strategy in the EU countries is effective due to the regulated food production support system. An important condition for the effective work of agricultural producers is a well-established system of lending. EU countries apply price subsidies for the purchase of equipment, land reclamation, farm modernization [18]. Under the German investment promotion program, a farmer can get a long-term loan at a reduced interest rate of 4% (6% in economically weak regions). The program also allows for a preferential government loan (1% per annum at the expense of repayment of 3.5% for capital construction) [18]. The interest rate on mortgage loans in banks of EU countries is 4.5-6.5%, in Holland – 5-7%, in Germany – 6-8.5% (preferential – 1%) [18]. In France, farmers are paid subsidies to improve technological equipment for agrarian production, withdrawal of arable land from cultivation, support for land fertility, compensation for work in areas with unfavourable natural conditions, etc. [18]. The deepening of the market essence of state support for agriculture is manifested, in particular, in ensuring a certain minimum level of income, which allows commodity producers, through the use of highly skilled management, to achieve incomes adequate to the incomes of non-agricultural entities by themselves (the concept of «safety net»).

The table shows the costs of supporting the agrarian sector within the Common Agricultural Policy in the EU.

Thus, in the structure of EU expenditures in support of the agro-food sector, 70.6% are direct payments, 5.1% – market measures, 24.3% – measures to support rural development.

The state's strategic measures in ensuring food security in the EU countries are also aimed at improving technical progress in agriculture, stimulating the development of science and education, vocational training, advanced training, and advisory support for farmers. Market regulation is the organization of public procurement, the functioning of state wholesale markets, technical and commercial services for food procurement, veterinary services, and lending to producers.

Table 2

**Volumes of financial support by main directions
of the Common Agricultural Policy in the EU**

Name of support measures	2017, ths EUR		Structure, %
Sums of direct aid not related to the production	35366166	60,10%	85,10%
Other direct aid payments	5759408	9,80%	13,90%
Additional sum of assistance	3	0.0%	0.0%
Reimbursement of direct aids in connection with financial discipline	425580	0,70%	1,00%
Direct payments in support of agrarian production	41551156	70,60%	100,00%
Olive oil	42770	0,10%	1,40%
Textile plants	6134	0.0%	0.2%
Fruits and vegetables	995421	1,70%	33,20%
Winemaking	1011750	1.7%	33.7%
Product promotion	122262	0.2%	4.1%
Other measures in support of plant growing	236857	0,40%	7,90%
Milk and dairy products	468019	0,80%	15,60%
Beef and veal	23649	0.0%	0.8%
Sheep breeding goat meat	3505	0.0%	0.1%
Pork, eggs, poultry, etc.	90744	0.2%	3.0%
Market support measures	3001112	5.1%	100%
Rural development	14337027	24,30%	
TOTAL	58889295	100.0%	

Source: Eurostat [7; 8]

Control and accounting functions of the state consist of conducting quality control of products, veterinary inspection, statistical accounting, etc. Agricultural development and food security strategies in a number of EU countries include special rural development programs, compulsory measures for social rehabilitation of rural areas through the elimination of small farms, retraining of personnel displaced from agriculture, for work in other sectors [14].

In EU countries, the forms of ownership of farms are mostly family farms and partnerships. State regulation of partnership has a clear legal basis. So, in the UK, the legislative regulation of partnership in the agricultural sector involves the conclusion of an agreement that defines the ownership and use of land, the distribution of authorized capital, and a number of other important issues [23]. Family farms are an effective practice of agrarian business in the EU countries, and therefore, they have strategic importance at the level of state regulation. They are centred on skilled personnel and modern technology. For example, the Law of France «On Orientation of Agriculture» defines the priority directions of the

strategic state agricultural policy, in particular, state support and development of family farms, which are the basis of agricultural production [13].

In the system of strategic food security, the quality of food takes the leading place. In general, the modern European system for agricultural and food products quality is based on the national quality systems of individual EU member states, in particular: National Quality Assurance System in Germany (QS Qualität und Sicherheit GmbH), Netherlands quality assurance system – the Integrated Circuit Control (Integrierte Kettenüberwachung – IKB); quality assurance system for pork production in Belgium – Certus; the quality system for food production in France – Label Rouge (Red Label), etc., whose task is full control, tracking, and an independent system of sanctions at all stages of the technological chain from food production to retailing [3, p. 56-57]. Thus, in Belgium, implementation of a strategic state agricultural policy is entrusted to the Ministry of Agriculture and Scientific Policy, and the state food quality inspection – to the Federal Agency for Food Safety. The strategic objective of food security in Belgium is to maintain food quality and minimize consumer health risks through standardization and control.

France's state policy on strategic food security is based on the Internal Food Security Strategy. According to the Strategy, the Ministry of Agriculture, Food, Fisheries, Rural Affairs and Spatial Planning is responsible for maintaining adequate food security. Strategic directions for ensuring food security are the state support of domestic producers of food products and protection of their interests in the spheres of agriculture and food, fisheries and aquaculture, veterinary, plant protection. The strategy implementation requires research on food security issues conducted by development agencies and R&D centres. In France, the development and implementation of state agricultural policy are carried out in accordance with the law «On Ensuring the Stability of Agricultural Production». Strategic state measures consist of maintaining the competitiveness of the national commodity producer, regulating the internal food market, implementing protectionist policies in relation to agricultural products [27].

Germany's Food Security Strategy is a nationwide system of economic and legislative food security measures aimed at maintaining food security and quality, guaranteeing consumer rights, and a clear consumer rights protection procedure [2, p. 183]. The Strategy provides for the following levels of authority for food security:

- pan-European (European Commission, European Food Safety Authority, EU Food and Veterinary Office);
- federal (Federal Ministry of Food, Agriculture and Consumer Protection, German Federal Institute for Risk Assessment, German Federal Office of Consumer Protection and Food Safety);
- local (federal research institutions, Ministry of Land of the federation, land governments of the federation).

At the EU level and in Germany, the three main objectives of the food strategy are legally established:

- health protection (exclusively safe food is subject to sale);
- protection of consumers from fraud;
- the proper information to the public.

Germany's strategic food security program was launched as early as 1955 with the adoption of the German Agriculture Act, which stipulates the obligation of the state to solve the strategic problem of supplying the population with food through the formation of food funds without the use of a whole set of measures for economic stimulation and support and dependence on food supply from third countries [13]. The implementation of Germany's food security strategy has a strong legal base (Germany's food laws include over 200 regulations, laws, and decisions). The strategic priorities of Germany on the issue under consideration in the pan-European space are to promote the development and implementation of the Common Agricultural Policy of the European Union, one of the key objectives of which is to ensure food security [28].

It can be concluded that in the EU, supranational mechanisms of strategic food security are combined with state regulation by the member states and the EU as a whole. Key elements of the EU's strategic food market regulation mechanism are as follows:

- the introduction by the EU administration of uniform EU-wide prices to stimulate the development of the agrarian sector and optimal production placement;
- the establishment of procurement prices at a level lower than the domestic market to encourage commodity producers to sell food in the market, and not the state.

In the EU, the policy of strategic food security is based on stimulating the development of own agriculture with high production costs for food compared with the world. The legal framework of these countries takes into account the import and export opportunities of commodity producers, although the peculiarities of the mechanism of strategic agricultural support in each EU country depend heavily on its production and external economic conditions.

Conclusions

The policy of EU countries in the field of food security is to support the agrarian sector at the expense of existing mechanisms, stimulate exports, and implement a policy of admission of goods from the tropics to the EU market on preferential terms. The EU Common Agricultural Policy is aimed at protecting domestic agricultural producers. For this purpose, EU countries apply programs to stabilize farmer prices and incomes through the EU single budget and national budgets. In the EU, there is a tendency towards protectionist protection of agricultural producers. Farmers are protected from competition with foreign producers and enjoy the benefits (mainly at the expense of consumers) to sell their products at world-class prices. Inside European countries with roughly the same income, export farmers are forced to pay a higher tax, that is, they are protected less than those who compete with importers.

Perspectives of further scientific research may be the justification of proposals for the improvement of food security measures in Ukraine, taking into account the successful experience of the European states. The state regulation of the agrarian sector in the context of food security at the strategic level should be carried out through the following tools:

- budget (financial support of agricultural producers, compensations for capital expenditures, subsidization of interest on loans, lending and leasing on preferential terms);
- fiscal (tax privileges, simplified tax system for agricultural enterprises, deferral of tax payments);
- loan (seasonal, investment, mortgage, and note-backed lending);
- price (market, control, and protective prices, commodity and procurement interventions);
- regulation of incomes of the population (an increase of incomes of the rural population, state regulation of prices for certain categories of food);
- foreign economic (non-tariff regulation of imports and stimulation of exports of agricultural products);
- social (raising the standard of living of the population, development of agrarian education, medical and cultural provision of the rural population);
- scientific (providing research, supporting innovative agricultural sector development programs, training specialists).

Summarizing the foreign experience of the state agricultural policy, and taking into account the attempts of Ukraine to integrate into the European economic space, it is important to take into account the advantages and risks for agriculture and to formulate the main strategic directions of the state policy aimed at reducing risks, neutralizing possible negative consequences, and accelerating the benefits of liberalizing trade regimes:

- improvement of legislation in the sphere of regulation of the agrarian sector, tax, customs, financial and credit policy;
- export support for expanding foreign markets for Ukrainian exporters;
- stimulation of domestic demand for food;
- growth of the competitiveness of agricultural producers through increased safety and quality of products due to the introduction of international standards;
- increase of the competitiveness of agricultural producers in the domestic and foreign markets by restructuring unprofitable enterprises, state regulation of agricultural markets, the use of effective state support mechanisms;
- state stimulation of the development of service and marketing cooperation of small commodity producers and the formation of market infrastructure for them;
- promoting the development of rural areas.

The European experience of supranational and state regulation of food security is relevant to Ukraine in the current conditions. Compensations of commodity producers for the main types of agrarian products, in particular, for food and feed grain, will lead to a reduction in the cost of livestock and poultry farming, and therefore, the prices for dairy products, meat and eggs. In turn, it will allow increasing the consumption of these products by the population and the competitiveness of domestic products.

The indicated mechanisms of state support for commodity producers in Ukraine should be an integral part of both the agrarian policy of the state and the strategy of food security. Compensations for commodity producers, similar to those applied in

the EU, may be implemented at the same time as granting the Ministry of Agrarian Policy the right to set recommended prices depending on the average cost price of the main types of agricultural products, which would ensure an adequate level of food security in the regions. For this, it is necessary to create appropriate monitoring services and to provide appropriate amounts of compensations in the structure of the state budget expenditures. Food security of the state and sustainable development of the agrarian sector of the economy require a system of subsidies and compensations.

The mechanisms of state regulation should be sufficiently flexible to protect domestic producers and simultaneously comply with WTO requirements, in particular, when applying such protective measures as customs duties and import tariffs for foodstuffs. It is also recommended to strengthen state control over the monitoring of food balance to prevent losses from export restrictions.

The main tasks of state authorities should be the strategic planning and timely identification of food security threats, minimization of their negative consequences through strategic food stocks. It is necessary to develop and implement a comprehensive system of monitoring, collection, processing, systematization, and analysis of information on production, stock management, and food supply, quality and safety of food products, food consumption and nutrition. Perhaps these tasks should be given to the state analytical agency.

There is also a need for a system of information resources for ensuring food security by using modern digital technologies. It is important to timely inform producers and provide advisory services by state authorities and consulting services regarding state agricultural support programs and their implementation schemes, mechanisms for regulating agricultural markets.

References:

1. FAO. 1983. World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches: Director General's Report. Rome; The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome. Available at: <http://www.fao.org/docrep/003/Y1500E/Y1500E00.HTM> (accessed 10 June 2019).
2. Batyhina O. M., Zhushman V. M., Korniienko V. M. (2013). *Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy* [Actual problems of legal provision of food safety of Ukraine: monograph]. Kharkiv : Pravo. (in Ukrainian)
3. Buhera S. (2011). Pravove rehuliuвання iakosti silskohospodarskoi produktsii: mizhnarodnyj dosvid [Legal regulation of agricultural products quality: international experience]. *Legal Ukraine*, no.11, pp. 54–59.
4. Hrebenuk M. (2010). Problemy pravovoho zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v okremykh zarubiznykh krainakh [Problems of Legal Provision of Food Safety in Some Foreign Countries]. *Entrepreneurship, Economy and Law*, no 10, pp. 52–55.
5. Agricultural policy monitoring and evaluation (2018). OECD. Available at: <https://www.oecd.org/agriculture/topics/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation/> (accessed 10 June 2019).
6. Kiryluk-Dryjska E., Baer-Nawrocka A. (2019). Reforms of the Common Agricultural Policy of the EU: Expected results and their social acceptance. *Journal of Policy Modeling*. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.01.003> (accessed 10 June 2019).

7. Price developments in the EU (2018). DG Agriculture and Rural Development, Unit Farm Economics. European Commission, Eurostat. Available at: <https://ec.europa.eu/agriculture/> (accessed 10 June 2019).
8. Statistical Factsheet (2018). DG Agriculture and Rural Development, Unit Farm Economics. European Commission, Eurostat Available at: https://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets_en (accessed 10 June 2019).
9. Lushpaiev S.O. (2015). Poniattia prodovolchoi bezpeky za zakonodavstvom zarubizhnykh derzhav [The concept of food security under the legislation of foreign countries]. *Forum of law*, no 3, pp. 135–142.
10. Caraher M. (2015). The European Union Food Distribution programme for the Most Deprived Persons of the community, 1987–2013: From agricultural policy to social inclusion policy? *Health Policy*, no. 119(7), pp. 932-940.
11. Bryk A.O. (2014). Prodovolcha bezpeka ukrainy ta zarubizhnykh krain u konteksti posylennia prodovolchoi kryzy [Food safety of Ukraine and foreign countries in the context of strengthening the food crisis]. *Visnyk of Lviv Commercial Academy*, no. 46, pp. 33-37.
12. Khiramahomedov M. (2013). Osoblyvosti ta napriamky derzhavnoho rehuliuвання rynku zerna v riznykh krainakh [Features and Directions of State Regulation of the Grain Market in Different Countries]. «*Efficiency of Public Administration*»: *Collection of Scientific Papers*, no 35, pp. 331-337.
13. Senyshyn O.S. (2012). Svitovyy dosvid derzhavnoi pidtrymky rozvytku ahroprodovolchoho kompleksu ta napriamy joho vykorystannia u vitchyznaniy praktysi [World experience of state support for the development of the agro-food complex and directions of its use in domestic practice]. *Management Innovations*, no. 2, pp. 55-68.
14. Bureau J.-C., Swinnen J. (2018). EU policies and global food security. *Global Food Security*. no. 16, pp. 106-115. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2017.12.001> (accessed 10 June 2019).
15. Horpynych O.V. (2014). Zastosuvannia zarubizhnoho dosvidu v derzhavnomu rehuliuванні ekonomiky APK v Ukraini [Application of foreign experience in the state regulation of the economy of agroindustrial complex in Ukraine]. *Bulletin of the Berdyansk University of Management and Business*, no 3(27). pp. 31-35.
16. Shojko V.A. (2017). Derzhavne rehuliuвання prodovolchoi bezpeky v konteksti intehtratsii ukrainy DO YeS ta zabezpechennia ii staloho rozvytku [State regulation of food security in the context of Ukraine's integration into the EU and ensuring its sustainable development]. *Effective economy*, no. 12.
17. Kryvoruk B.M. (2016). Derzhavna pidtrymka vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva: zarubizhnyj dosvid ta vitchyzniani realii [State support for the production of agricultural products and food: foreign experience and domestic realities]. *Economy and the state*, no. 11, pp. 101-104.
18. Skrypchuk P.M., Khomenko A.Ye. (2014). Analiz dosvidu krain-chleniv SOT schodo zabezpechennia prodovolchoi bezpeky ta vykorystannia tsoho dosvidu v Ukraini [Analysis of the experience of WTO member countries in ensuring food security and using this experience in Ukraine]. *Actual problems of international relations*, no. 120(I), pp. 219-233.
19. Candel J. L., Breeman G. E., Stiller S. J., Termeer J.A.M. (2014). Disentangling the consensus frame of food security: The case of the EU Common Agricultural Policy reform debate. *Food Policy*, no. 44, pp. 47-58. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.10.005> (accessed 10 June 2019).
20. Oliynyk V. (2012). Derzhavne rehuliuвання u sferi zabezpechennia prodovolchoi bezpeky: zarubizhnyj dosvid [State regulation in the field of food security: foreign experience]. *State administration and local self-government*, no. 1, pp. 12-17. Available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12ovobzd.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12ovobzd.pdf) (accessed 10 June 2019).

21. Sydorenko O. (2012). Prodovolcha bezpeka Ukrainy nemozhlyva bez derzhavnoho rehuliuвання APK [Food safety of Ukraine is impossible without state regulation of agro-industrial complex]. *Economist*. Available at: <http://ua-ekonomist.com/216-prodovolcha-bezpeka-ukrayini-nemozhлива-bez-derzhavnogo-regulyuvannya-apk.html> (accessed 10 June 2019).
22. Holikova K.P. (2017). Derzhavne rehuliuвання zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh transformatsii natsionalnoi ekonomiky. [State regulation of food security in the conditions of transformation of the national economy] (Dr. Thesis), Zaporizhzhia. Klasychnyj pryvatnyj universytet. Available at: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/dis_Golikova_05.12.pdf
23. Pitsur Ya.S., Senyshyn O.S. (2012). Vykorystannia svitovoho dosvidu derzhavnoi pidtrymky rozvytku ahroprodovolchoho kompleksu iak napriamu zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Using the world experience of state support for the development of the agro-food complex as a way of ensuring food security of Ukraine]. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. Series: Economics*, no. 2, pp. 131-140. Available at: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvse/02_2012/12pyaspbu.pdf (accessed 10 June 2019).
24. Keane M., O'Connor D. (2016). Agricultural Policy Schemes: European Union's Common Agricultural Policy. *Reference Module in Food Science*. Available at: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-100596-5.01018-0> (accessed 10 June 2019).
25. Žukovskis J., Shaposhnykov K. (2017). Management of modern socio-economic systems. Collective monograph. Vol. 1. Lithuania : Izdevnieciba «Baltija Publishing». pp. 134-149.
26. Quiroga S., Suárez C., Fernández-Haddad Z., Philippidis G. (2017). Levelling the playing field for European Union agriculture: Does the Common Agricultural Policy impact homogeneously on farm productivity and efficiency? *Land Use Policy*, no. 68, pp. 179-188. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.07.057> (accessed 10 June 2019).
27. Rumyk I.I. (2013). Mekhanizm zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v rynkovij ekonomitsi [The mechanism of food security in a market economy]. *Scientific notes of the University «KROK». Series: Economics*, no. 33. pp. 63-70.
28. Duhiienko N.O., Kelder T.L. (2014). Derzhavna pidtrymka pidpriemstv ahropromysloвого vyrobnytstva: dosvid zarubizhnykh krain [State support of agricultural production enterprises: experience of foreign countries]. *Economy and Entrepreneurship*, no. 5(80), pp. 135-140.

Omelyanenko V. A.
*Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Business Economics and Administration
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko*

NETWORK-BASED STRATEGIES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT: CONCLUSIONS AND IMPLICATIONS FOR INSTITUTIONAL CHANGES ¹

Summary

Increasing the efficiency of innovation activity is one of the decisive factors for the development of all spheres of state, and also plays an important role in solving the problems of achieving sustainable economic growth. Therefore, the purpose of this study is to analyse contemporary aspects of public management of innovation activity and to develop proposals for the formation of institutional innovations in this field. The arguments and world practices in the formation of institutional innovations we have presented prove that a trend towards the formation of network policy becomes more widespread. The need for its application is caused by the criteria of resource management in high technologies economy. In these terms, for more effective management and use of the results of innovation activities of subjects of all levels of the economy, the state should control this process systematically, based on the process of interaction and incorporation of feedback with these actors. From these arguments, one must conclude that the necessity of new policy base corresponds to global trend when innovation activities are becoming one of the priority directions of the state economic policy. The rejection of industrial preferences and the transition to innovation-oriented policy in the economy are caused by the growing impact of new technologies to organization and efficiency of production processes. We have considered the risks and opportunities capacity, which deals with the international factor. We also believe that unlike traditional innovation networks, the network of high technology support is based on the need for system communications with the developers themselves, rather than intermediaries, who often do not have a complete picture of the technology.

Introduction

Increasing the efficiency of innovation activity is one of the decisive factors for the development of all spheres of state, and also plays an important role in solving the problems of achieving sustainable economic growth. Innovation activity allows

¹ The publication was publicly funded by the Ministry of Education and Science of Ukraine for developing of research projects “Institutional and technological design of innovation networks for Ukrainian national security systemic providing” and research project “Development of scientific and methodological foundations and practical tools for evaluating the product innovations commercial (market) prospects”.

us more fully satisfy the needs of society in a variety of products and services, with substantial savings in natural resources, raw materials, leading to radical changes in the technological mode of production. At the same time, an important issue is the development of effective mechanisms for innovative development that allow more fully satisfying these needs with optimal resource support. Therefore, the purpose of this study is to analyse contemporary aspects of public management of innovation activity and to develop proposals for the formation of institutional innovations in this field.

The first thing that needs to be said is that in developed countries, the state stimulates the development of innovation activities by creating the necessary economic, financial conditions, organizational and regulatory measures. The main feature of modern innovation policy deals with the system application of these measures for intersectoral industries development [1-4]. In turn, for emerging economies, the activation of innovation processes is the only opportunity in the foreseeable future to become competitive in the global innovation system.

Generally, the role of the state is to intensify innovation processes in all spheres of the country's economy. It is traditionally believed that it is important to strike a balance between state intervention and non-interference in the organization of the innovation process. However, in modern conditions, the state begins to fulfil new functions for itself, in particular, acting as a private entrepreneur or a venture capital investor, which finances the new technologies.

It is important to note that the elimination of the mediation role lies at the core of new organizational structures that ensure the success of Silicon Valley. Walter Isaacson in his book «Innovators» underlines that the rejection of hierarchical organizational culture is one of the most important innovations. According to other researchers, the new form of network management is to modernize the former (repressive) methods.

Part 1. The new role of government in innovation system: an overview of theory and practice

The national transition to an innovative economy requires appropriate institutional transformation. These transformations in all nations are carried out within the framework of the creation of a systemically stable national innovation system that provides conditions for the development of the economy through the use of intellectual potential, generation and dissemination of innovations. Therefore, a national innovation system can be defined by a system of interconnected institutes of institutions that contribute to the development and diffusion of new technologies and which form the structure, within which the government forms and applies policies in order to influence the innovation process.

D. North's [5] position is one of the most important conclusions from the institutional direction of economics for conceptualizing the role of the state in the innovation system. According to him, the market is by no means the modern economy and, on the contrary, in the modern world the most important determinant of the functioning of the economy is the share of GNP passing through the hands

of the state, and the penetrating, constantly changing the system of state regulation. The creation and support of such a system of state regulation can be considered as an institutional innovation.

OECD experts (2013) [6] also come to the same conclusion that governments can help create value by supporting investment in skills and advanced production technologies, including in traditional industries, and through a policy of strengthening networks and cooperation. At the same time, the policy of «old-style» support cannot be the answer to modern development trends because they ignore the interconnected nature of production in global value chains, the need for international competition and openness.

Next, we will take a closer look at the main ideas and world practices in the formation of institutional innovations.

In «free-market» societies, one thinks of technology as developed by the private sector but government influences development, transfer, and commercialization via sponsorship and direct involvement, research activities, and via programs that affect market demand and transfer across political and social boundaries. The paper [7] seeks to stimulate research into the macromarketing implications of government technology programs by developing taxonomies of objectives and actions and by reviewing these types to suggest macromarketing implications and empirical research needs.

The paper [8] uses qualitative and quantitative methodologies to examine managerial perceptions of the effects of government policies on the technology transfer process. The impacts of tax policies, environmental regulations, health and safety regulations, labour regulations, international trade regulations, and the differences in regulations between countries were studied.

In research [9], it is considered that challenges for innovation system include both the recruitment of firms to participation in technology transfer programs and weak efforts by recruited firms to fully commercialize products. The paper [10] examines problems implicit in transferring technology from developed countries to lesser developed countries. This is done from the perspective of the dominant social paradigm and argues that the limited success of governmental transfer programs can be attributed to paradigm conflicts between the developer of technology and the recipient. The conclusion of the study suggests that the effectiveness of government technology transfer programs can be improved if a dual approach is adopted. For transfers to lesser developed countries, the initial step should be to understand the differences in paradigms, and this should be followed by the development of appropriate technologies that enhance the development potential of the recipient in terms of the recipients' values and worldviews.

As the interactions between technologies increase during the innovation process, which is well described in the concept of fusion technology or a multi-technology industry, recent innovation research has given much attention to inter-technology networks. It also tries to explain how the techniques can be used individually and collectively to provide useful information for innovation strategy through a case

study. The case study [11] focuses on Korean innovation strategy and the relations between 17 new growth engines announced by the Korean government. The analysis of the results is expected to help understand the hidden dynamics of technology interactions during the innovation process and will ultimately support to develop an innovation strategy.

Within the policy analysis, we need also consider the interrelations with the national policy and priorities. Here the foresight technology should be noticed.

The onset of the development of foresight research methodology is linked to the American corporation RAND, which commissioned the US government in the 1950s to launch strategic research in defence research and security prospects. Foresight research allows not only to predict the future but to create original roadmaps for the development of various industries. Basic principles of foresight: orientation to the future; participation of various groups of stakeholders; evidence base; multidisciplinary; coordination of actions of stakeholders; targeting specific actions. Foresight is also a tool that generates a vision of the future with the participation of key stakeholders: scientific community, business, government, experts, and society.

Foresight deals with the policy structures of the European Union (EU), where the concept of Responsible Research and Innovation (RRI) is used [12]. RRI has been incorporated into Horizon 2020 as a policy framework for European Research Area which promises that technological innovation will be shaped towards social goods.

Results [13] showed that cluster innovation networks evolutionary process demonstrated a phase-changing characteristic, with government policy exhibiting substantial effects on focal enterprises, organisational learning mechanisms, and cluster innovation networks. The research [14] examines a policy intervention that promotes regional development through a public-private sector initiative that uses a network model to catalyse innovation-driven entrepreneurship. The paper argues that Alacrity's model offers a novel means of attempting to facilitate regional development through a programme that intertwines elements relating to entrepreneurship, innovation, and network policy and practice.

The article [15] develops the concept of the «innovation network journey» to describe both the designed and emergent development of networks working with innovation. The development processes are categorized into phases that may be repeated throughout the network lifespan, and crossroads that lead to the changed pace or path of the network journey. The paper contributes to the existing literature by new knowledge about how crossroads can be a part of the network journey and four main critical factors leading to crossroads, namely financing, management, organizing and shared activities.

Based on Actor-Network-Theory (ANT), the research [16] aims to analyse the origins and development of graphene R&D policies in Korea. At first, we have investigated the formation and variation of various actors through the application of the four steps of «translation» of ANT which is a process of an actor aggregation: problematisation, interessement, enrolment, and mobilisation.

Policy alternatives to networks included research funding, innovation experiments, knowledge vouchers for entrepreneurs, practice networks, competitions for awards/prizes, innovation subsidies for individual entrepreneurs, legal exceptions, legislation and fiscalisation [17]. In the early phases of the innovation process, facilitated networks were seen as more effective and cost-efficient than the other instruments. This was especially the case for system transformation. However, other instruments can have a comparable performance for innovation when they result in sufficient network formation, for instance when they require that target groups build coalitions and other forms of networks. Networks were also seen as effective for system optimisation but not more cost-efficient than other effective instruments.

Thus, we see a clear trend towards the formation of network policy. The need for its application is caused by the criteria of resource management in high technologies economy. In these terms, for more effective management and use of the results of innovation activities of subjects of all levels of the economy, the state should control this process systematically, based on the process of interaction and incorporation of feedback with these actors.

In the next part of this study, we will consider the main points of the network aspect of modern innovation policy.

Part 2. Networks factor of innovation policy: risks and opportunities

The network factor, at the same time, complicates the policy of the state and creates new opportunities to use the potential of «strategic windows». First of all, let us try to understand how the government could obtain benefits from the new innovation policy. We can consider an example of such a network factor using the example of foresight as a technology for determining development priorities based on the interaction of stakeholders.

According to Stiglitz, «wealth of nations is the result of scientific inquiry – learning about the world around us – and social organization that allows large groups of people to work together for the common good» [18].

This necessity corresponds to global trend when innovation activities are becoming one of the priority directions of the state economic policy. The rejection of industrial preferences and the transition to innovation-oriented policy in the economy are caused by the growing impact of new technologies to organization and efficiency of production processes.

Let us start by considering the role of foresight for instructional innovations from the point of dynamic capabilities. In the study [19], the theory of foresight is considered in the context of the theory of dynamic capabilities. Dynamic capabilities reflect the ability to rebuild and diversify in connection with more or less significant market trends: to highlight both strong and weak, undetected but important trends, to highlight and correlate the threats and prospects of development, the challenges of specific markets, the losses and the effects of implementation and rejection of the introduction of innovations, etc. Foresight, as the competence of an organization to «predict» events based on certain markers, can be organically included in the theory

of dynamic capabilities, including the component of these capabilities, such as recognition (sensing capacity) – the ability to recognize the opportunities and threats of development. In this case, the foresight approach shifts the focus of the analysis of the dynamic ability to search for change markers and their consideration in the context of strategic business management.

Such dynamic capabilities are in the base of successful state innovation development strategies. Here we can talk about the strategies of the USA, Japan, new industrial countries, Israel, India, China. The core of their strategies is the consistent upward construction of innovative systems from the development of economic subsystem to the creation of national fundamental science, as well as the creation of «growth points» of an economy based on innovations.

Another risks and opportunities capacity deals with the international factor. A number of key issues arise from the statement.

The global economy is created by the interaction of economic agents in the global network, and the information and technological paradigm of the twenty-first century evolves not to its closure but towards its openness in the form of a multilateral network, which, according to [20, p. 17-19] has following characteristics:

1. Information becomes raw material: information designed to influence technology that was characteristic of previous technological revolutions but the information management technologies are the leading ones;

2. The comprehensiveness of new technologies effects: due to the fact that the information is an integral part of human activity, then all processes are directly formed by a new technological means. Modern global scientific and technological development is carried out at the expense of mutual influence and convergence of the most advanced areas of scientific research and technological developments: nano-, bio-, infocognitive sciences and technologies (NBIC);

3. The network logic of any system or aggregate of relations using the new information technologies is necessary for structuring unstructured while maintaining flexibility since unstructured is the driving force of innovation. The network through information technology can be provided in all types of processes and at all organizational levels;

4. Network principle (the ability of a new technological paradigm to be reconfigured) deals with the change of rules without destroying the previous structure;

5. The growing convergence of technologies in the high-integrated system, in which the previous isolated technological trajectories become indistinguishable and the marked connection between the parts is lost. For example, in modern information systems, microelectronics, telecommunications, optical electronics and computer technology are integrated. Similarly to information systems, organizational integration into strategic alliances and joint projects is increasing. In terms of the technological system, the situation of globalization, including the innovation globalization is a situation where one element can't be imagined without others.

Based on these points, the necessity of active participation of the state in the innovation process, in the development and implementation of the innovation breakthrough strategy is dictated by such factors:

1. The state, in terms of the level and the horizon of its vision and its responsibility far outstrips this individual entrepreneur or group of entrepreneurs.

2. The state forms an innovative climate, the general legal framework and norms for carrying out the innovative activity of an entrepreneur, taking into account the specific conditions for its implementation, high risk.

3. The state is obligated to take the choice of strategy and implementation of innovations in the nonmarket sectors of the economy (fundamental researches, medicine, etc.). It is about the innovative renewal of fundamental science, state administration, defence, law and order, environmental monitoring, major environmental projects, etc. Neither the population nor entrepreneurs can fully take on the renewal of this sector.

4. The state can't stand aside from mastering and disseminating basic innovations in the market sector of the economy. Basic innovations usually have an intersectoral long-term and high-risk character, which entrepreneurs are reluctant to do. These innovations require large long-term investments with a significant payback period, which is usually not enough for entrepreneurs. Therefore, the state is called upon to take on start-up investments in the development of new generations of technology (technologies).

5. The state should promote the development of innovation infrastructure and small innovative business.

6. The direct concern of the state is the training of human resources for innovation goals [21]. The basis of staffing of innovation breakthroughs is the real integration of higher educational institutions, academic and industry institutes, and innovation enterprises. This could be done through the partnership of various actors.

7. An important field of innovation activity of the state is the regulation and protection of intellectual property, its use, both in the country and abroad. Also, this issue deals with the critical technologies factors and export strategy.

Given factors can be studied based on laws of systems development and innovation resources analysis. According to these laws, some institutions and resource channels will sooner or later arise and will naturally be selected and consolidated. However, this process can be significantly accelerated by targeted government intervention in the following areas. Here we can consider such important points. The first point deals with the creation of substantial incentives for agents of science and economics for the individual and cooperative promotion of innovations. The second point is oriented on the initiation of the creation and support of the development of organizational structures, working as a unique platform for the integration of participants in the innovation process. Examples of such structures are technology parks, innovative business incubators, innovation centres, technology transfer agencies, and so on. The promotion of the development of intermediary institutions in the provision of innovative activities can be an institutional innovation, especially within some sectors development.

Also, the institutions for the organization of the import of resources for the development of the innovation system are necessary.

The development and testing of appropriate organizational and economic support for the implementation of competitive advantages in the inter-sector high-tech sectors in the context of network-based policy involve:

1) allocation of the innovative component of national security and the development of the foundations of the creation of inclusive economic institutions in order to create innovative networks;

2) analysis of the features of new sectors in the context of the strategy of ensuring national security in terms of qualitatively new opportunities and threats;

3) systematization and analysis of global analytical researches and publications on the current state of global innovation networks and directions of their development in the conditions of new technologies development, as well as the development of the foundations of the methodology of innovation-synergetic designing;

4) development of typology (global) of innovative networks, determination of factors and prospects of their development;

5) analysis of new challenges for the economic and national security of countries in connection with the development of network ICT as a technological base of innovation networks;

6) analysis of technological features and technological dynamics of the sectors providing national security;

7) disclosure of internal and external threats, substantiation of the system of interdependent criteria and indicators, which need to be guided in terms of strengthening the innovative component of national security through system interactions within the Industry 4.0 model;

8) identification of the main actors of innovation, forming the resource potential and providing a way of coexistence of modern innovative technologies and society;

9) analysis and synthesis of factual material on the impact of the development of innovative networks on the economic and national security and the development of appropriate innovation-synergetic projects;

10) development of the concept of economic and national security at the present stage of development (global) innovation networks.

Part 3. Technology development networks

Discussions on the patterns of technological innovation have significant implications in terms of the efficient distribution of national R&D resources and the establishment of corporate managerial strategies. The study [22] is focused on calculating and analysing technology cycle (cycles) time by technological area based on patent data that can be used as easily accessible objective indicators for the purpose of modelling the patterns of technological innovation by period and technological area.

These factors are complicated by modern trends. An example of the interpenetration of different technology packages can be the connection of scientific journals in the Web of Science database (Figure 1).

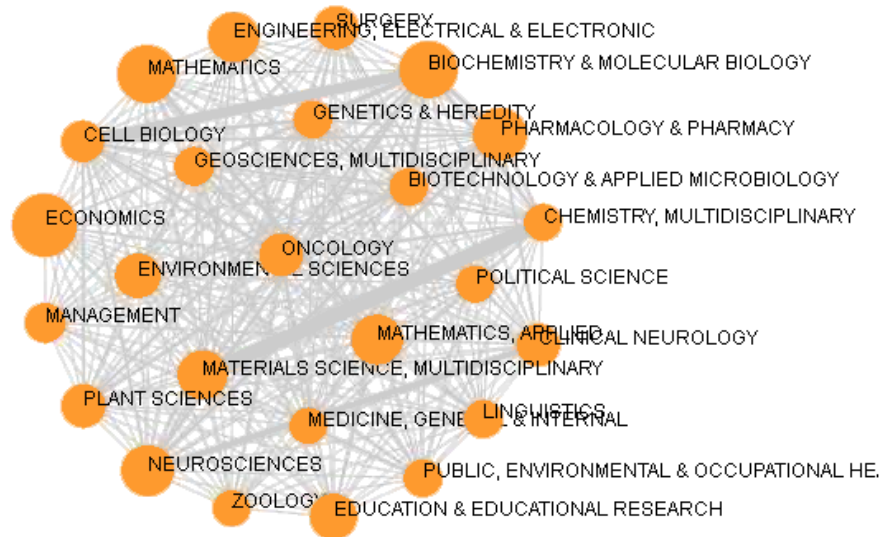

Fig. 1. Interconnection of scientific journals in the Web of Science database

In research [23], such types of innovation networks were considered:

- 1) networks of collaboration;
- 2) communication networks;
- 3) networks of technology.

American sociologist D. Bell [24], the founder of post-industrial society theory, analysed changes in the economy and public relations of the US in the book «The onset of a post-industrial society. The experience of social forecasting». He has concluded that a significant characteristic of post-industrial society would be connected with the new managerial decisions. He suggested that these intelligent technologies will become as important as possible in the near future, as machine technology was important in the past century and a half.

Research [25] deals with three factors of value creation in the platform decisions: monetization of information and communications, reduction of non-productive losses, including at the expense of the state, the efficiency of coordination. In order to clarify the concept and content of the digital platform, from the point of view of economic, managerial views, several types of platforms were allocated:

- open platforms accessible to all market participants, and corporate platforms focused on the effectiveness of internal interaction;
- free access platforms (conditionally free – with the requirement of free registration) and platforms monetized, i.e. income from providing access;
- platforms whose profitability is provided by non-exchange activities and platforms independent of non-core income, including charity;
- peer-to-peer platforms (hierarchical platforms) and hierarchical platforms, in which, apart from the hierarchy of consumers, the institutional environment, the platform itself and its users are also highlighted. It seems to us that such platforms do not have a prospect in the open market since the platform should initially contain an exchange subject, with the exception of platforms constructed for public goods;

– general-purpose and specialized platforms on the subject of exchange.

This approach allows creating the environment of the package approach for any high-tech sector development. This assumption can be confirmed by the fact that any high technology can't function without technology support network where it acts as a core. The network of support should be considered in the technological (a set of technologies that make possible the use of this high technology) and institutional (a set of institutions that provide «adsorption» technology) measurement.

Institutional strategies for innovation development based on network coordination can provide the following effects:

1) «synergistic effect» of interaction, which is a combination of the remaining effects and the strengthening of domestic developments through cooperation;

2) the effect of optimizing innovation priorities based on world experience, technological forecasts (foresight) and relevant national priorities, taking into account sector specifics and strategies for socio-economic development;

3) scale effect (the effect of the expansion of technology support networks) – the development and transfer of fundamental technologies more effectively takes place in global, national, and regional networks;

4) the effect of innovation impetus for the national economy: the new technology (its principles of functioning, ideas), especially high technology, can become the basis for the further development of new modifications on its basis and the development of technologies of related industries;

5) the effect of competitive incentives – the emergence of new technologies stimulates competition mechanisms that contribute to the growth of the country's economic potential;

6) the advantage of technological capitalization – technologies in the case of effective management can become a factor of production and may have common properties of the product expressed by technology rent when exporting technology and attracting investment in innovation;

7) the effect of strategic advantage, which is to strengthen (strengthen) the competitive advantages of the country in specialization through the transfer in the framework of a strategy of leadership based on knowledge;

8) the effect of optimizing resources due to the refusal of individual R&D and the redirection of the released resources into new projects characterized by greater priority and potential;

9) the effect of marketing orientation – the orientation of the scientific process to the real needs of the national and world economy and the formation of an appropriate marketing strategy, taking into account the specifics of the technology market and the market for high-tech products;

10) the effect of the innovative-investment image – the idea of the country as a reliable partner in international cooperation, capable of implementing the most ambitious projects. The role of the image is important for TNCs; the transfer of technologies, through the involvement of which can not only give impetus to the development of scientific and technical potential of individual industries but also

ensure the efficient functioning of related industries through the growth of the innovative potential of the national economy in the medium and long-term;

11) the effect of the development of the informational and analytical environment, which stipulates that the participants of innovation relations should assess the external and internal environment, conduct information intelligence, identify future needs for innovation, compare costs to competing firms, maximizing the use of all available resources in the intellectual property market, choosing the most effective of them.

We believe that unlike traditional innovation networks, the network of high technology support is based on the need for system communications with the developers themselves, rather than intermediaries, who often do not have a complete picture of the technology. International technology support networks can be integrated into hyper networks, opening up new opportunities by expanding competition and collaboration. The international component of innovation strategies includes the following components:

- highlighting the list of the most important technologies for national security and defence capability (possibly the list of interrelated technologies) in the framework of long-term scientific and technological forecast in order to monitor and forecast the situation in these areas on the world markets;
- organization of an effective joint work of the scientific sector, government institutions and business agents on scientific research, development work, and the introduction of appropriate technologies into production;
- strengthening of support for domestic companies working in key areas of technological development to ensure national security, including the application of the public procurement system for these purposes;
- using the potential of development institutions to accelerate consolidation processes in high-tech sectors of the economy to create companies that are world-class technological leaders.
- support for the entry of domestic enterprises into business alliances focused on the creation of technologies and products with a high level of competitiveness, subject to technology transfer;
- elimination of restrictions on domestic access of enterprises to modern foreign technologies;
- ensuring participation in global technology projects, international programs and research networks for integration into the global innovation space;
- development and implementation on the basis of a long-term technological forecast of large-scale projects in the development of individual technologies;
- the integration of the domestic research and development sector into the global innovation system, the development of international cooperation, and the access of scientists to the research base of leading foreign research centres;
- the adoption and implementation of a program to support the export of high-tech products, services, and technologies;

- formation of a mechanism to support the creation and capitalization of high-tech brands through the foreign patenting, the creation of special units of embassies and trade missions, as well as within the framework of intergovernmental activities.

So, the creation of innovation networks, which includes scientific and educational centres, the formation of information infrastructure and other institutes of innovation development, should include:

- centres for collective use of equipment, including mega-centres;
- project companies with the participation of foreign investors engaged in the production of innovative products;
- data processing centres, including greed-networks and big data centres;
- centres for education and competencies formation in technologies field, including training centres for the industry;
- infrastructure related to standardization and legal protection of results of technology field activities;
- project infrastructure: investments, aimed at acquiring modern unique equipment, expenses for methodological support, including the popularization of activities in the industry development;
- methodological systems (target indicators that allow monitoring and evaluating the results).

Conclusions

The national transition to an innovative economy requires appropriate institutional transformation. These transformations in all nations are carried out within the framework of the creation of a systemically stable national innovation system that provides conditions for the development of the economy through the use of intellectual potential, generation and dissemination of innovations. Therefore, a national innovation system can be defined by a system of interconnected institutes of institutions that contribute to the development and diffusion of new technologies and which form the structure, within which the government forms and applies policies in order to influence the innovation process.

The arguments and world practices in the formation of institutional innovations we have presented prove that a trend towards the formation of network policy becomes more widespread. The need for its application is caused by the criteria of resource management in the high-tech economy. In these terms, for more effective management and use of the results of innovation activities of subjects of all levels of the economy, the state should control this process systematically, based on the process of interaction and incorporation of feedback with these actors.

From these arguments, one must conclude that the necessity of new policy base corresponds to global trend when innovation activities are becoming one of the priority directions of the state economic policy. The rejection of industrial preferences and the transition to innovation-oriented policy in the economy are caused by the growing impact of new technologies to organization and efficiency of production processes.

We have considered the risks and opportunities capacity, which deals with the international factor.

We also believe that unlike traditional innovation networks, the network of high technology support is based on the need for system communications with the developers themselves, rather than intermediaries, who often do not have a complete picture of the technology.

Based on these points, the necessity of active participation of state in the innovation process, in the development and implementation of the innovation breakthrough strategy is dictated by such factors: The main elements of development and testing of appropriate organizational and economic support for the implementation of competitive advantages in the inter-sector high-tech sectors in the context of network-based policy were considered.

To draw conclusions, one can say that the creation of innovation networks, which includes scientific and educational centres, the formation of information infrastructure and other institutes of innovation development, should include a set of measures, selected according to the public goals of innovation policy.

References:

1. Prokopenko O., Omelyanenko V. (eds.) (2018). *Institutional Basis of National Security Providing Sectors Innovation Development*. Coventry : Agenda Publishing House.
2. Prokopenko O., Omelyanenko V., Klisinski J. (2018). Innovation policy development conceptual framework for national resource security providing. *Journal of Environmental Management and Tourism*, Vol. IX, Fall 5(29).
3. Omelyanenko V. (2018). Analysis of global aspect of formation of institutional innovation strategies. *Technology audit and production reserves*, Vol. 6, no 5(44), pp. 31–36.
4. Kudrina O., Omelyanenko V. (2018). Research framework for system security of technological & innovation systems. *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4, no. 1, pp. 248-254.
5. Nort D. (1997). *Instituty, institutsionalnye izmeneniya i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy]. Moscow: Nachala. (in Russian)
6. OECD (2013). *Interconnected economies: benefiting from global value chains: synthesis report*. Available at: <https://www.oecd.org/sti/ind/interconnected-economies-GVCs-synthesis.pdf> (accessed 10 June 2019).
7. Marshall K. P. (2005). An Overview of Potential Government Impacts on Technology Transfer and Commercialization. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, vol. 13, no. 1-2, pp. 3-34.
8. Onken M., Fisher C., Li J. (2005). Perceived Impacts of Government Regulations on Technology Transfers. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 13:1-2, pp. 35-55.
9. Piper W. S., Marshall K. P. (2001). Stimulating Government Technology Commercialization: A Marketing Perspective for Technology Transfer. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, vol. 8, no. 3, pp. 51-63.
10. Kilbourne W. E. (2005). Incorporating the Dominant Social Paradigm into Government Technology Transfer Programs. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 13:1-2, pp. 255-269.
11. Lee S., Kim M.-S. (2010). Inter-technology networks to support innovation strategy: An analysis of Korea's new growth engines. *Innovation*, vol. 12, no 1, pp. 88-104.
12. Saille S. (2015). Innovating innovation policy: the emergence of 'Responsible Research and Innovation'. *Journal of Responsible Innovation*, vol. 2, no. 2, pp. 152-168.

13. Huang C., Wang Y. (2018). Evolution of network relations, enterprise learning, and cluster innovation networks: the case of the Yuyao plastics industry cluster. *Technology Analysis & Strategic Management*, 30:2, pp. 158-171.
14. Huggins R., Waite D., Munday M. (2018). New directions in regional innovation policy: a network model for generating entrepreneurship and economic development. *Regional Studies*, vol. 52, no. 9, pp. 1294-1304.
15. Høegh-Guldberg O., Eide D., Trengereid V., Mathiesen K. (2018). Dynamics of innovation network journeys: phases and crossroads in seven regional innovation networks. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, vol. 18, no. 3, pp. 234-260.
16. Boong Kee Choi, Woon-Dong Yeo, Dong Kyu Won (2018). The implication of ANT (Actor-Network-Theory) methodology for R&D policy in open innovation paradigm. *Knowledge Management Research & Practice*, vol. 16, no. 3, pp. 315-326.
17. Pieter J. Beers, Florentien Geerling-Eiff (2014). Networks as Policy Instruments for Innovation. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, vol. 20, no. 4, pp. 363-379.
18. Stiglitz J. E. (2019). *If the neoliberal agenda has failed, what should come after it?* World Economic Forum. 03 Jun 2019. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2019/06/after-neoliberalism-joseph-stiglitz> (accessed 10 June 2019).
19. Arpenteva M. R. (2017). Forsait i dinamicheskie sposobnosti predpriyatii [Foresight and dynamic capabilities of enterprises]. *European Journal of Management Issues. Special Issue: Dynamic Capabilities of Firms*, vol. 25(1), pp. 10-17.
20. Muntijan V. I. (2004). *Osnovy teorii informaciihennoji modeli ekonomiky* [Fundamentals of the theory of informogenogenic model of economy]. Kyiv : Publisher «KVIC».
21. ILO (2016). *Rukovodstvo po primeneniyu tekhnologicheskogo forsayta dlya opredeleniya budushchikh potrebnostey v kompetentsiyakh* [Guide for Foresight Technology Application to Determine Future Competency Needs]. Geneva : ILO. (in Russian)
22. Byun J., Sung T.-E., Park H.-W. (2018). Technological innovation strategy: how do technology life cycles change by technological area. *Technology Analysis & Strategic Management*, vol. 30, no. 1, pp. 98-112.
23. Van Der Valk T., Gijsbers G. (2010). The use of social network analysis in innovation studies: Mapping actors and technologies. *Innovation*, vol. 12, no. 1, pp. 5-17.
24. Bell D. (1973). *The Coming of Post-industrial Societe. A Venture in Social Forecasting*. N.Y., Basic Books, Inc.
25. Stepnov I.M., Kovalchuk Yu.A. (2018). Platformennyy kapitalizm kak istochnik formirovaniya sverkhpribyli tsifrovymi rante [Platform capitalism as a source of the formation of super-profits digital rentiers]. *Bulletin of MGIMO-University*, № 4(61), pp. 107-124. (in Russian)
26. Rudyakov V. A. (2017). The Role of the State in Forming Adaptive Efficiency of the Russian Economic System. *Journal of Economic History & History of Economics*, vol. 18, no. 4, pp. 736-757.

П'ясецька-Устич С. В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ ВІДНОСИН ЯК СИСТЕМНА ЗАГРОЗА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація

В статті на основі системного підходу виявлено та проаналізовано процес інституціоналізації корупційних відносин в соціально-економічній системі суспільства. Доведено, що інституціоналізація корупції – це процес перетворення корупції із розряду злочинів окремих чиновників в масове соціальне явище, яке стає загальноприйнятою практикою, звичним елементом соціально-економічної системи. Під інституціоналізацією розуміють причини, які формують організацію суб'єктів, перетворюють їх взаємодію в інституціональну систему, елементи якої стають загальноприйнятою практикою, яка зберігається в незмінному вигляді на протязі тривалого часу, закріплюючись в реальній поведінці людей. Досліджено причини виникнення корупційних зв'язків, формування корупційної моделі поведінки, механізм потрапляння економіки в «корупційну пастку», окреслено її основні характеристики. Досліджено основні наслідки інституціоналізації корупції для соціальної, економічної та політичної сфери суспільства. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що інституціоналізація корупційних відносин як прояв «провалів держави» (government failure) є однією з головних проблем національної економічної безпеки сучасної України. Дослідження корупції як інституційного явища в системі соціально-економічних відносин українського суспільства – необхідна передумова з'ясування реальних напрямів обмеження її деструктивного впливу на функціонування соціально-економічної системи.

Вступ

Протягом останніх років корупція перетворилася із тривіальної кримінальної проблеми в ключову загрозу національної безпеки України. Індекс корупції «СРІ 2018» [14], численні публікації, наукові дослідження показують, наскільки серйозним є її деструктивний вплив на розвиток країни і добробут громадян. Поряд з цим зростає глибина проникнення корупційних явищ в суспільні відносини, мораль і психологію людей. Корупція пройшла стадію легітимації і перетворилася для багатьох на звичне, повсякденне явище, що підтверджують дані численних соціальних опитувань населення. Ця особлива соціально-економічна реальність вимагає спеціального наукового осмислення. Зрозуміти природу економічної корупції в суспільстві

і намітити концептуальні підходи для ефективної політики протидії їй як запоруці успіху в забезпеченні національної економічної безпеки – в цьому полягає важливість завдання сучасних досліджень.

Корупція в сучасній Україні – це динамічно зростаючий сектор тіньової і кримінальної економіки. Її соціально-економічна сутність проявляється в деформації розподільчих та організаційно-управлінських відносин. Масовий та міжнародний характер корупції у сучасному суспільстві став своєрідною соціальною і економічною платою за привілей цивілізації. Корупція перетворилася на одну із головних проблем XXI століття для всього світу.

Так само, як економічна безпека є базисом системи національної безпеки, корупція є основою криміналізації економічних відносин.

В деяких соціально-економічних системах корупційні відносини можуть набувати інституційних форм, оскільки інститути задають структуру стимулів, діючих у суспільстві, а також визначають характер функціонування економіки.

Інститути за своєю суттю відображають певні заборони, структуруючі людські взаємовідносини через формальні і неформальні обмеження, а також механізми, які дозволяють контролювати їх дотримання.

Інституційна еволюція економіки обумовлена матрицею, де інститути – це правила гри, а організації і соціальні групи, які їх створюють, – це гравці. По мірі інституціоналізації корупції, вона перетворюється в неформальний інститут реалізації прав власності, в частину загальної інституційної системи. Як конкретно-історичне явище, яке обумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами соціального розвитку і суспільного відтворення, інституційна корупція неминує викликає негативні деформації.

Являючи собою неформальний механізм управління держави і її виконавчої влади, корупція формує ідеальний клептократичний режим, є могутньою перешкодою економічного зростання і соціального розвитку, мультиплікує проблеми бідності та людських страждань [6].

Результативні політико-економічні системи породжують гнучкі інституційні структури, які здатні подолати принципово нові за своєю суттю соціально-економічні проблеми перехідного періоду, де центральною для національної безпеки є корупція. Ці процеси повинні відобразитися в національному антикорупційному механізмі. Однак нинішня державна політика в сфері протидії корупції не безпідставно піддається критиці, оскільки антикорупційні заходи призводять скоріше до декларування боротьби з корупцією, ніж її реального здійснення. Корупція перетворилася на один з найбільш ефективних способів управління суспільством – латентним мистецтвом перемагати і зберігати владу.

Проблема аналізу корупції на початку XXI століття займає одне з провідних місць у наукових дослідженнях представників суспільних наук, знаходиться в центрі уваги державної політики України, міжнародних інститутів, аналітичних центрів, неурядових організацій, масових протестних виступів громадян.

Основи дослідження корупції як системної проблеми сучасного суспільства закладені в працях Д. Акемолга, Т. Варье, Л. Вайлда, Дж. Джонса, Д. Кауфмана, Ж.-Ж. Лаффона, С. Роуз-Аккерман [1], Дж. Хеллмана, Е. де Сото [6], В. Танзі, Л. Уайлда, М. Філпа, С. Хантінтона та інших.

Питаннями формування розширеної трактовки поняття «корупція», вимірюванню і типологізації корупційної економічної активності присвячені роботи А. Алатаса [7], Р. Вішні, Р. Клітгарда [8], Ф. Мендеса, П. Хейвуда, Е. Фейга [9], Ф. Шнайдера та інших.

Значна увага дослідженню тіньової економіки і корупції приділена в працях С.Ю. Барсукової, А.С. Вахрушева, С.М. Гурієва, В.О. Ісправнікова, Т.І. Корягіної, С.П. Юхачова, С.М. Єчмакова, В.М. Полтеровича [3], Л.М. Тимофеева [10] та інших.

Розробка проблем, пов'язаних з корупцією та тіньовою економікою та необхідністю їх суттєвого обмеження, знаходяться в сфері інтересів вітчизняних спеціалістів, таких як: А. Базилук, З. Варналій, А. Волошенко, В. Гончарова, І. Длугопольський, І. Мазур, В. Предборський, Р. Пустовіт, Т. Тишук, Ю. Харазішвілі, М. Фоміна, А. Скрипник, Ю. Самаєва та інших.

Значна кількість робіт, присвячених корупції, однак, не свідчить про вичерпаність даної теми – багато питань не знайшли свого відображення, або не отримали в повній мірі чіткого визначення. В Україні майже не існує робіт, які б аналізували корупцію як системне явище в соціально-економічній сфері суспільства.

Корупція багатогранна, тому вона є предметом дослідження різноманітних наукових дисциплін (економічної теорії, права, соціології, політології, філософії і т.д.). Від аспекту аналізу корупції залежить і точка зору на її причини, сутність та можливості обмеження.

Не дивлячись на численність досліджень в даній галузі, до цього часу недостатньо робіт, в яких би аналізувалися інституційні основи організації, існування і розвитку корупції, механізми антикорупційної протидії. Недостатньо висвітлені такі питання, як особливості інституціоналізації корупційних відносин, концептуальні основи і методологія протидії корупційним відносинам.

Метою статті є спроба аналізу корупції як інституційного явища в системі соціально-економічних відносин сучасного українського суспільства та з'ясування реальних напрямів обмеження її деструктивного впливу на функціонування економічної системи.

Розділ 1 Інституціоналізація корупції в Україні: сутність та причини

Корупція супроводжує людство з найдавніших часів. Термін «корупція» походить від латинського «*corruptio*». В словнику іноземних слів наводяться терміни «корумпувати», «коруптувати» (лат. *corruptere*) – здійснювати підкуп будь-кого грошима або іншими матеріальними благами. Є багато визначень корупції. Можливо, найбільш коротке і точне з них: «Зловживання

публічною владою ради особистої вигоди» (Joseph Senturia). Правда, ще коротше латинське: *Do ut facies* (даю, щоб зробив).

Існують різноманітні форми прояву корупції: хабарництво, непотизм (кумівство), фаворитизм, протекціонізм, лобізм, вимагання, надання пільгових кредитів, замовлень, знаменитий «блат» (використання особистих контактів для отримання доступу до суспільних ресурсів, надання різноманітних послуг родичам, друзям, знайомим) та ін.

Перша згадка про боротьбу з корупцією відноситься до другої половини XXIV ст. до н.е. (шумерське місто-держава Лагаш).

Корупція з'явилася з появою держави. Хабарництво як злочин, що передбачав суворе покарання, згадується у зведенні законів Вавілоу «Кодекс Хаммурапі» (2200 р. до н.е.). Не дивлячись на те, що вже на ранніх етапах свого розвитку людське суспільство вважало корупцію соціальним злом, у ряді держав відношення до неї було відносно лояльним, а в окремих країнах корупція взагалі була легалізована.

Згідно записів літописців хабарі з'явилися ще у Стародавній Русі, і відразу з ними почали рішучу боротьбу. До XVIII ст. чиновники на Русі жили завдяки так званім «годуванням», або «подношенням». В радянські часи корупція проявлялася у вигляді статусної ренти, якою могла скористатися, в першу чергу, партійна номенклатура.

На сучасному етапі розвитку української держави корупція набула характеру системного соціально-економічного явища.

Однак, традиційно корупція розглядалася перш за все як моральна, потім як правова, і лише в 70-х рр. XX ст. корупція почала досліджуватися як економічна категорія в рамках теорії ренти [13]. Корупційні економічні відносини розвиваються у тому випадку, коли економічні інтереси суб'єкта, який має потенційні можливості для одержання статусної ренти, не можуть бути задоволені в межах діючих норм і обмежень.

В сучасній економічній літературі найбільш поширеними є підходи, в межах яких корупція розглядається як:

- форма економічної поведінки, яка обирається із існуючого (доступного) набору альтернатив;
- будь-які дії індивіда, державної установи, приватної компанії, які порушують закон або підривають довіру до нього з метою отримання прибутку або іншої вигоди;
- використання службового становища та суспільних фондів для підвищення особистого добробуту і добробуту своєї сім'ї та близьких родичів.

Значна кількість економічних досліджень, присвячених феномену корупції, акцентують увагу на існуванні тісного взаємозв'язку між високим рівнем корупції в суспільстві і непропорційно високими доходами незначної групи осіб і одночасно зростаючою бідністю більшості населення країни [7].

В сучасному суспільстві (в тому числі українському), корупція – соціальний інститут, елемент системи управління, тісно взаємопов'язаний з іншими соціальними інститутами – політичними, економічними,

культурологічними. Про інституціоналізацію корупції (процес становлення соціальних практик регулярними і довгостроковими) свідчать: виконання нею ряду соціальних функцій (спрощення адміністративних зв'язків, прискорення і спрощення прийняття управлінських рішень, сприяння економічному розвитку шляхом спрощення бюрократичних бар'єрів, та ін.); наявність певних суб'єктів корупційних взаємовідносин (патрон – клієнт); розподіл соціальних ролей (хабародавач – хабароотримувач, посередник); наявність певних правил гри, норм, які відомі суб'єктам корупційної діяльності; встановлена і відома зацікавленим особам такса послуг.

Дослідження багатьох закордонних і вітчизняних вчених дозволяють стверджувати, що корупція, поряд з тіньовою економікою, тіньовою політикою, тіньовим правом, які сформувалися в Україні, утворюють інституціоналізовану тіньову реальність, не враховувати яку означає не розуміти реальну соціальну дійсність, процеси, які відбуваються в суспільстві, а, отже, знаходитися в полоні ілюзій. Отже, корупція – один із найважливіших елементів тіньової реальності сучасної соціально-економічної системи України.

Про масштаби та всесилля корупції, крім багатьох фактів, свідчить формування в Україні корупційних мереж, які добре вивчені дослідниками цього феномену. С. Роуз-Аккерман писала, що від одиничних угод корупціонери переходять до організованих і скоординованих дій, об'єднуючись у злочинні товариства, які утворюють корупційну мережу. Діяльність корупційних тенет проявляється у формуванні взаємозв'язків і взаємозалежностей між чиновниками по вертикалі управління, а також по горизонталі на різних рівнях управління між різними відомствами і структурами. Ці взаємозв'язки спрямовані на систематичне здійснення корупційних угод, як правило, з метою особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, які входять в корупційну мережу, підвищення прибутків, їх максимізацію, або одержання конкурентних переваг фінансово-кредитними структурами, які входять в корупційну мережу [7]. Керівниками корупційних структур часто є високопосадовці, українські політики і чиновники.

Корупція – складне багатоаспектне явище, яке не зводиться до хабарництва посадових осіб, а охоплює більш широкий спектр їх асоціальної поведінки, яка пов'язана з порушенням формальних правил. Багатогранність корупції полягає в тому, що вона має високий рівень організованості, тверді правила і масштаб діяльності, є інститутом, який має продукуючу здатність (тобто відтворює сам себе та інші пов'язані інститути).

Концепт інституціональної корупції, часто з використанням терміну «політична корупція», отримав широке розповсюдження в 1970-1980-ті роки в працях закордонних вчених, які досліджували корупцію в країнах, що розвиваються. Дослідники корупції в цих країнах підкреслювали її якісну відмінність від корупції у розвинутих країнах: ті явища, які в країнах з розвинутим громадянським суспільством і з високим рівнем життя є

відхиленням від загальноприйнятих правил, в слаборозвинутих країнах виступають органічним елементом повсякденних «правил гри». Пізніше інституційну корупцію почали виявляти і в розвинутих країнах.

Теорії інституціональної корупції розвиваються в першу чергу, під впливом ліберально-орієнтованих вчених. Важливою подією російської коруптології став вихід майже одночасно у 2000 роки монографій «Институциональная коррупция» Л.М. Тимофеева [10] та «Административные рынки СССР и России» С.Г. Кордонського.

Сучасні закордонні економісти приходять до висновків про стійку інституціоналізацію корупційних відносин в Росії та Україні. Для розуміння ролі корупції в російській моделі економіки велике значення має сформована В.М. Полтеровичем концепція інституційних пасток – неефективних стійких норм, які мають самопідтримуючий характер [3]. На основі цього підходу інституціональну корупцію можна визначити як одну із форм інституційних пасток – як стійку неефективну норму неформальної взаємодії державних чиновників і політиків з громадянами, коли надання державної послуги обумовлено особистою винагородою чиновника або політика.

Інституційна корупція наприкінці минулого століття в Україні виступала методом формування нових бізнес-структур, які одночасно і прискорювали національний економічний розвиток, і гальмували його, тобто здійснювала різновекторний вплив. Однак, в 2000-ні роки корупційні практики є однозначним фактором гальмування економічного розвитку.

В демократичному суспільстві корупційна поведінка політиків та державних чиновників є частковим виявом конфлікту принципала і агента. Мова йде про те, що політики і чиновники служать інтересам громадян-принципалів, які, однак, через асиметричність інформації не можуть проконтролювати всі дії своїх агентів, деякі з яких схильні до опортуністичної поведінки. У суспільстві без демократичних традицій, за відсутності громадського контролю, використання держслужбовцями свого становища з особистою метою розглядається не як опортунізм, а як соціальна норма.

Стійкість інституційної корупції в пострадянській Україні в значній мірі пов'язана з тим, що для українського суспільства, як і для всіх незахідних цивілізацій без традицій громадянського суспільства, взагалі характерна корумпованість державного апарату. Формування традицій брати з прохачів «обіцянки» і «подарунки» походить з Московії з XVI–XVII ст. паралельно з формуванням професійної бюрократії. В імператорській Росії хабарництво чиновників сприймалося як повсякденна норма, в той же час чиновник, який абсолютно не брав хабарів, виглядав «білою вороною». В СРСР зловживання службовим становищем було типовим явищем, особливо, з 1970-х років, оскільки державні службовці високого рангу сформували економіку «блату», де закритий клас (номенклатура) намагався створити для себе більш комфортні умови життя.

Під інституціоналізацією розуміють причини, які формують організацію суб'єктів, перетворюють їх взаємодію в інституціональну систему, елементи якої

стають загальноприйнятою практикою, яка зберігається в незмінному вигляді протягом тривалого часу, закріплюючись в реальній поведінці людей [4].

Інституціоналізація корупції – це процес перетворення корупції із розряду злочинів окремих чиновників в масове соціальне явище, яке стає загальноприйнятою практикою, звичним елементом соціально-економічної системи.

Інституціоналізація корупції в Україні характеризується такими ознаками:

1) значними масштабами тіньової економіки і корупції;

2) перетворення корупції у звичний вид діяльності;

3) корупційна діяльність почала набувати стійких організаційних форм. Вона перестала бути епізодичною поведінкою окремих нечесних функціонерів та упорядкувалася;

4) корупція має складну розгалужену структуру, куди втягнуті групи людей, які знаходяться на різних рівнях системи управління.

Причини інституціоналізації корупції полягають в особливостях проведених в Україні економічних перетворень.

Перш за все, вона відбулася внаслідок приватизації функцій держави окремими групами чиновників, які зуміли з вигодою для себе скористатися економічною свободою. Вони стали виконувати свої посадові обов'язки в тих випадках, коли це відповідає їх приватним інтересам.

Іншими словами, українська система тіньових економічних відносин є не що інше, як тіньова парадержава. Така держава відрізняється від держави легальної і конституційної тим, що функції, які повинні бути виключені з ринкового обігу (функції суду чи армії), втрачають характер суспільного блага і перетворюються на предмет купівлі – продажу. Можна констатувати, що тіньова парадержава базується на такій комерціалізації будь-яких цінностей і благ. Поняття «держава» і «ринок» співпадають, причому перше поглинається другим.

Друга важлива причина полягає в тому, що у нашій країні тривалий час працював механізм деформалізації, який трансформував формальні правила і вибудовував їх у неформальні відносини. Суспільство звикло, що скрупульозне дотримання законів є, скоріше, виключенням, ніж правилом.

В розвитку соціально-економічної системи суспільства неминуче виникають такі сфери соціально-економічної діяльності, які в силу інституціональної інерції виявляються поза нормативного впливу інституційного контролю і перетворюються на сферу виключно вузьких приватних інтересів. В цих сферах регулювання діяльності зацікавлених учасників відбувається на базі цінностей домінуючої групи або груп. Коли рівень цього підпорядкування досягає критичної величини, тоді у представників домінуючих інтересів з'являються владні повноваження, які визнаються, хоч тимчасово, іншими учасниками. Інститути «страхують» суспільство від переродження ринку в кримінальну систему, служать гарантами порядку в економіці. В ситуації, коли соціально-економічні відносини відходять в «тінь», суспільство стає більш кримінальним. Виникає

тіньовий рівень інституціоналізації, який підтримує стійкість тіньових інтересів і способів їх реалізації. З'являються стійкі структури кримінального характеру, які в міру розширення сфери їх інтересів та діяльності на усталені та визнані в суспільстві види і сфери діяльності намагаються наділити себе законними формами, залишаючись кримінальними за своїми цілями та методами. Такий розвиток небезпечний для суспільства, тому що інституціоналізація антисоціальних інтересів означає відкрите підпорядкування інтересів суспільства інтересам замкнених груп. І в цьому – одна із проблем інституціоналізації корупційних відносин в Україні. Можна сказати, що тіньовий порядок – це нова паралельна «суспільна» угода; яка базується на практичній кооперації ринкових агентів. Сформувався своєрідні неписані правила, якими керуються мільйони людей з метою реалізації своїх економічних інтересів. Саме вони обумовлюють властиву нашій економіці «непрозорість», яка створює сприятливе середовище для корупції. Тінізація економічних інтересів – це симптом системної хвороби української соціально-економічної моделі суспільства. Причина полягає в тому, що у країні сформувався механізм тінізації соціально-економічних інтересів, тобто система факторів, умов, які відтворюють тіньові процеси.

З початку розвитку ринкових відносин розвиток інституційних корупційних відносин в Україні пройшов наступні чотири етапи, які визначаються змінами взаємовідносин між бюрократією і бізнесом:

1) перша половина 1990-х рр. – ділова корупція у формі епізодичних хабарів підприємців чиновникам (перш за все, за «допомогу» у приватизації) стає обов'язковим елементом бізнес-діяльності;

2) друга половина 1990-х рр. – формування системи регулярних «відкатів» (хабарів у формі процентів від контрактів і угод) і стійких зв'язків між політиками і олігархічним бізнесом;

3) перша половина 2000-х рр. – в умовах посилення адміністративного ресурсу відбувається перехід від «скупки держави» до «скупки бізнесу»;

4) друга половина 2000-х рр. – паралельне посилення інституційної корупції та формування офіційної антикорупційної стратегії.

Якщо для формування нових інститутів корупція може бути оцінена як позитивний ресурс [10], то для їх стійкого розвитку вона, навпаки, не тільки має негативний характер, але і приймає характер загрози. Економічна деструктивність корупції виражається в тому, що вона не допускає розвиток конкуренції, підвищує трансакційні витрати товаровиробників, дезорієнтує систему державного управління (наприклад, бюджетні процедури), руйнуючи програми модернізації.

Щоб нові ринкові і демократичні «правила гри» набули легітимності, вони повинні одержати схвалення формального права і масової свідомості. Тому багато постсоціалістичних країн хоч і пережили у 1990-х рр. «спалах» корупційних відносин, але потім змогли їх суттєво знизити. В Україні ж не спостерігається тенденція суттєвого зниження розповсюдження корупційних відносин.

Розділ 2. Наслідки інституціоналізації корупції

Явище корупції в Україні відображає внутрішні суперечності соціально-економічного устрою країни. Більше того, необхідно зазначити, що корупція в Україні виникає і відтворюється в специфічних умовах. При цьому достатньо очевидно є наявність тісного зв'язку між корупцією і тіньовою економікою: без нелегальних трансакцій і втечі від податків значна частина бізнесу (особливо малого) не змогла б платити хабарі та «винагороди».

До корупційних проявів, згідно чинного законодавства, відносяться:

- зловживання владою і службовим (офіційним) становищем;
- отримання хабара;
- комерційний підкуп;
- інше незаконне використання особою свого службового становища всупереч законним інтересам суспільства і держави для отримання вигоди у формі грошей, цінностей, іншої власності.

Основний принцип корупційних відносин полягає в тому, що вчинені корупційні дії вигідні обом сторонам.

Корупція як вибір раціональних агентів аналізується в межах неокласичної теорії, яка розглядає корупцію як своєрідний тіньовий податок на приватний сектор, а одержується цей податок політиками і чиновниками внаслідок монополії на прийняття важливих для бізнесу рішень. При цьому корупція (як і будь-який інший вид злочину) є досить ризикованою діяльністю, оскільки той, хто підкупує або бере хабарі, ризикує бути пійманим і засудженим.

Дослідники аналізують моделі, побудовані на порівнянні очікуваної вигоди і можливих втрат від корупційних дій. Якщо очікувана користь більше нуля, це стає стимулом для корупції і навпаки [12].

Представники неокласичного напряму в якості основних шляхів зменшення корупції пропонують різноманітні санкції (штрафи, конфіскацію власності), які можуть розглядатися в якості реальних втрат від корупційних дій.

Який ефект приносять заходи влади проти корупції? Висока ймовірність бути спійманим скорочує об'єми корупційних послуг, але збільшує розмір хабара. Навпаки, залежність покарання від розміру хабара скорочує розмір останнього, але збільшує їх кількість.

Неокласичні моделі не враховують «включеність» індивіда в соціальне оточення і не звертають увагу на такі фактори, які впливають на потенційних учасників корупційних угод, як мораль і суспільне засудження злочинної поведінки.

На відміну від неокласики в межах інституціонального підходу корупція досліджується як взаємодія людей у соціальному середовищі, в зв'язку з чим у якості основних факторів, що стримують корупцію, називають:

- ідеологія;
- професійна етика;
- корпоративна культура;
- сімейні традиції;

- релігія;
- соціальні норми.

При цьому найбільше значення надається соціальним нормам, у відповідності з якими корупційна поведінка може бути виправдана або відхилена. В той же час соціальні норми надзвичайно інертні, їх зміна є довготривалим процесом. На нашу думку, саме відсутність суспільного засудження, масове розповсюдження «низової», «побутової» корупції, призвело до розквіту системної корупції в Україні.

Одним із основних проявів корупційної діяльності є формування корупційної ренти. Термін «рента» широко використовується в економічній теорії і застосовується до факторів виробництва – праці, землі, капіталу. Утворення ренти пов'язане з володіння рідкісним ресурсом і з його обмеженою пропозицією. Таким ресурсом для корупціонерів різних рівнів державної влади виступає доступ до державних ресурсів (включаючи інвестиційні та фінансові ресурси) [12]. Системна корупція має можливість гарантувати бізнесу отримання державного або муніципального замовлення, забезпечивши тим самим стабільне джерело фінансування його підприємницької діяльності (з допомогою виграного тендера, участі в реалізації відповідної програми або конкретного інвестиційного проекту). Корупція часто навмисно створює перешкоди бізнесу, штучно обмежуючи їх пропозицію і вилучаючи при цьому значну вигоду. Таке становище можна порівняти з ситуацією, яка в економічній теорії визначається як формування монопольного прибутку або монопольної ренти.

Існування системної корупції можна порівняти з умовами закритої монополії, бар'єрами, нормативними актами, політичними лобі. Закрита монополія гарантує одержання чистого економічного прибутку, яка в даному випадку і перетворюється на корупційну ренту. Розмір корупційної ренти залежить, з одного боку, від «ринкової ціни» контрактів, які надаються бізнесу владними структурами, з іншого – на них впливає розмір витрат, пов'язаних з пошуком корупційної ренти. В даному випадку до витрат закритої монополії відносяться судові витрати, які виникають в силу ряду обставин, викликаних «незадоволенням» приватного бізнесу, утриманням лобістів різних гілок влади.

В умовах монопольної поведінки представників державної влади закономірним є відсутність ресурсів – субститутів; неефективне розміщення наявних природних ресурсів, доступних в умовах закритої монополії тільки в обмеженому обсязі (при постійній еластичності попиту на них).

Джерелом монопольної влади системної корупції слід вважати високу концентрацію корупціонерів різних рівнів державної влади, а також захоплення ними і контроль за розподілом значної частини державних ресурсів. З курсу політичної економії відомо, що закриті монополії є найбільш серйозною загрозою ринку, їх функціонування викликає формування чистих витрат валового продукту (внутрішнього і регіонального).

Наслідки інституціоналізації корупції

Політична сфера	Економічна сфера	Соціальна сфера
Неможливість здійснення демократичних принципів	Неефективний розподіл і використання державних засобів і ресурсів	Зростання соціальної нерівності, бідність
Зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення панування олігархічних угруповань	Високі часові та матеріальні витрати для ведення бізнесу; зростання фінансових і комерційних ризиків	Неспроможність влади вирішувати соціальні проблеми через «відкати» на шкоду бюджетній сфері
Порушення принципу верховенства закону	Пошук ренти за рахунок втрат у матеріальному виробництві	Посилення організованої злочинності
Неефективність політичних і судових інститутів	Викривлення (підвищення) цін	Безкарність злочинів
Зменшення довіри до влади, відчуження її від суспільства	Зниження конкуренції і втрати економічного розвитку	Становлення мафіозних угруповань
Падіння престижу країни	Зростання тіньової економіки, податкові втрати	Дискредитація права в очах суспільства
Зникнення реальної політичної конкуренції	Погіршення інвестиційного клімату, зниження інвестицій	Морально-етичні норми втрачають значення
Фіаско держави	Зниження ефективності економіки країни в цілому	Зростання диференціації доходів, соціальної напруги

На думку багатьох вчених, корупція стала причиною і наслідком функціонування тіньової економіки, що спричинило суттєву майнову

диференціацію суспільства, падіння моральності і деградацію суспільно-політичного життя [9; 10; 13].

Наслідком корупції є формування непродуктивних моделей поведінки як державного сектора, так і бізнес-структур, оскільки корупційні дії спричиняють обмеження конкуренції, зниження темпів і якості економічного зростання.

Одночасно спостерігається збільшення попиту на корупційні послуги, що свідчить про те, що такі моделі поведінки стають все більш розповсюдженими серед економічних агентів, особливо в країнах з несформованим ринком. Основна причина полягає в тому, що корупція дозволяє отримувати більш високі доходи порівняно з легальними формами ведення бізнесу. Все це ослаблює стимули інвестувати в реальний сектор економіки. Це надзвичайно актуально і для української економіки в умовах нестабільного макроекономічного прогнозу, коли неухильно зростає кількість бюджетних проблем.

Явище корупції в Україні відображає внутрішні суперечності соціально-економічного устрою країни. Більше того, необхідно зазначити, що корупція в Україні виникає і відтворюється в специфічних умовах. При цьому достатньо очевидно є наявність тісного зв'язку між корупцією і тіньовою економікою: без нелегальних трансакцій і втечі від податків значна частина бізнесу (особливо малого) не змогла б платити хабарі та «винагороди».

Корупція, як і будь-яке суспільне явище, знаходиться в тісній залежності від рівня розвитку соціуму, від характерних для нього економічних відносин і відповідних їм економічних інтересів та форм їх реалізації.

Інституційний характер української корупції ускладнює комплексну оцінку збитків від неї. Якщо корупція не інституційна (як, наприклад, в Швеції чи США), тоді оцінка збитків від корупції означає співставлення двох якісно однакових національних моделей економіки, в одній з яких корупції немає (ідеальна модель), а в іншій – є (реальна економіка). У цьому випадку втрати від корупції можна оцінити як недоотримані податки від корупційних доходів (прихованих від обліку) плюс скорочення ділової активності внаслідок корупції. Якщо ж корупція має інституційний характер, то оцінка втрат від корупції означає співставлення реальної національної економіки з національною моделлю якісно іншого типу.

Гіпотетичне «викорінення» корупції викличе дуже багато суттєвих змін – отже, повний аналіз відмінностей між економікою реальної сучасної України і віртуальної «України без корупції» практично неможливий.

В Україні поки що не сформований політично активний соціальний суб'єкт, зацікавлений в ефективній боротьбі з корупцією. Зміст офіційних антикорупційних документів не відповідає їх практичній реалізації. Антикорупційна політика в Україні зводиться до використання боротьби з корупцією для перемоги одних корупційно-бюрократичних кланів над іншими для прикриття перерозподілу власності та влади.

Офіційна національна стратегія протидії корупції мало функціональна: вона декларує нереальну мету і не містить конкретних критеріїв і показників її досягнення. В якості цільового індикатора антикорупційної політики доцільно використовувати індекс сприйняття корупції (СРІ), а реальною в Україні повинно стати зближення за рівнем корупції спочатку з Китаєм, а потім – із країнами Східної Європи [14].

Щоб стати повноправним членом сучасного світового господарства, наблизитися до інтеграції з ЄС, Україні неминуче доведеться здійснити рішучі антикорупційні заходи, перейти від їх декларування до реальних кроків і дій.

Щоб вийти із інституційної пастки, якою стала для України тотальна корупція, необхідні шоківі події, які б зруйнували усталене стійке відтворення корупційних відносин. В якості аналогії слід звернути увагу на вихід із інституційної пастки – бартеризації. Шоком який створив умови для результативної антикорупційної політики, могли б стати масові протестні виступи під час «революції гідності» (своєрідна «революція знизу»), але це не було реалізовано радикальними рішеннями вищого керівництва країни (реальна «революція зверху» не відбулася).

Розділ 3. «Корупційна пастка» української економіки: причини та наслідки

Корупція, як і будь-яке суспільне явище, знаходиться в тісній залежності від рівня розвитку соціуму, від характерних для нього економічних відносин і відповідних їм економічних інтересів та форм їх реалізації.

В економічній теорії, в межах неінституціональної школи, сформувався власний підхід в дослідженні феномену корупції. Згідно цієї позиції, корупція вивчається, виходячи із посилення, що вона є раціональним різновидом поведінки, спрямованої на знаходження оптимального способу реалізації інтересів в умовах обмеженості ресурсів. Тобто, рішення дати (взяти) хабар опирається на ту ж калькуляцію витрат і зиску, як і будь-яке інше економічне рішення. Наприклад С. Роуз-Аккерман визначає корупцію як «різновид економічної поведінки в умовах ризику, обумовленого скоєнням злочину і можливим покаранням за нього» [7, с. 27].

Неокласичні моделі не враховують «включеність» індивіда в соціальне оточення і не звертають увагу на такі фактори, які впливають на потенційних учасників корупційних угод, як мораль і суспільне засудження злочинної поведінки.

На відміну від неокласики в межах інституціонального підходу корупція досліджується як взаємодія людей у соціальному середовищі, в зв'язку з чим у якості основних факторів, що стримують корупцію, називають: ідеологія; професійна етика; корпоративна культура; сімейні традиції; релігія; соціальні норми.

При цьому найбільше значення надається соціальним нормам, у відповідності з якими корупційна поведінка може бути виправдана або

відхилена. В той же час соціальні норми надзвичайно інертні, їх зміна є довготривалим процесом. На нашу думку, саме відсутність суспільного засудження, масове розповсюдження «низової», «побутової» корупції, призвело до розквіту системної корупції в Україні.

Одним із перших, хто в наукову економічну літературу ввів це поняття, «корупційна пастка», застосувавши її до інституціонального середовища, був В.М. Полтерович. У своїй праці «Институциональные ловушки и экономические реформы», він докладно описує даний механізм, який сформувався на початку економічних реформ внаслідок шокової лібералізації та перерозподілу перехідної ренти. В цей період різко зросла диференціація доходів, індекс Джині за три роки з 1991 до 1994 р. збільшився більш ніж у півтора рази – з 0,26 до 0,41. Відносна зарплата управлінського персоналу знизилася: у 1990 р. вона складала 120% середньої по економіці, а у 1992 р. – всього 94%. І теорія і емпіричні дані свідчать про те, що подібні зміни приводять до зростання корупції [5, с. 11].

Додатковими факторами стали ослаблення державного контролю, невизначеність норм «ринкової поведінки» та прогалини у законодавстві. Чим більше розповсюджена корупція, тим менша ймовірність покарання для кожного окремого корупціонера (тобто менші трансакційні витрати, асоційовані з неефективною нормою), тим більш поширена корупція. Це – так званий ефект координації, характерний для багатьох інституційних пасток. Подальше закріплення неефективної норми поведінки відбувається під дією трьох механізмів:

По-перше, корупційна діяльність вдосконалюється, виникають корупційні ієрархії, розвивається технологія дачі хабара (ефект навчання, або вдосконалення).

По-друге, неефективна норма вбудовується в систему інших норм, поєднується з ними. Так, корупція пов'язана із втечею від податків та лобіюванням законів. Це ще більше ускладнює боротьбу з нею (ефект поєднання).

По-третє, корупція стає такою звичайною і очікуваною, що відмова від неї сприймається як порушення загальноприйнятого порядку речей: включається і спрацьовує механізм культурної інерції. Культурна інерція розглядається як небажання економічних агентів змінювати стереотипи поведінки, які у минулому довели свою дієвість. В результаті збільшуються трансформаційні витрати переходу до альтернативної норми. Корупція «влаштовує кожного» тому, що до неї причетні «всі інші». Загальноприйнята норма виявляється настільки звичною і очікуваною, що відхід від неї сприймається порушенням загальноприйнятого порядку. Система опиняється в рівновазі – в «корупційній пастці». Після того, як пастка сформувалася, повернення до початкових (дореформних) умов не приведе до її руйнування: має місце так званий ефект гістерезису. Тому ряд країн, які здійснюють програми боротьби з корупцією, застосовують радикальні заходи. Сінгапур став однією з найменш корумпованих країн, різко піднявши зарплату чиновників і

посиливши їх відповідальність. Китай ввів смертну кару за корупцію і рівень корупції знизився. У 1996 р. Китай займав 50 позицію серед 54 країн, у 2018 році – 87 із 180 країн, отримавши 39 балів із 100 можливих [14].

Отже, лібералізація нерівноважної економіки неминуче викликає зростання корупції, якщо тільки державою не прийняті спеціальні заходи для вилучення перехідної ренти. Аналіз формування інших інституційних пасток (бартеру, неплатежів, уникання сплати податків) підтверджує, що створення «ринкового правового поля» не гарантує виникнення ефективних ринкових інститутів. Крім того, він показує, що в період широкомасштабних реформ макроекономічна політика може суттєво впливати на інституціональний розвиток. Тому ціль макроекономічної стабілізації, необхідної для успіху реформ, може вступити в конфлікт з інституційними цілями, перетворюючи завдання реформування на неможливе.

Особливість формування бізнес-структур в економіці України полягає в тому, що з самого початку цього процесу воно відбувалося на основі тісної взаємодії нової влади і наближених до неї груп бізнесменів, які перетворилися у своєрідний український олігархат, владу корумпованої бюрократії та нуворішів.

Внаслідок взаємопроникнення влади і бізнесу владні структури і власність стали ще більш взаємопов'язаними і взаємозалежними, що сприяло розвитку лобіських відносин, зростанню масштабів корупції, девальвації демократичних принципів, фальсифікації виборів, корозії парламентаризму і партійної системи в Україні.

Реформи перехідної економіки в Україні створили сприятливе середовище для процвітання корупції: використовувані форми і методи проведення приватизації сприяли розповсюдженню в країні корупційних відносин.

Під інституційними пастками прийнято розуміти формування неефективних, але стабільних норм або інститутів. За формування інституційних пасток відповідальні ефекти координації, ефекти навчання, ефекти поєднання та культурної інерції. Найбільш розповсюдженими інституційними пастками в перехідних умовах до ринку вважалися зростання бартеру, неплатежі, тіньова економіка, корупція. Останнє не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Отже, таким чином, сама корупція є величезною інституційною пасткою, яка проектується і на організаційний механізм її протидії. Це слід враховувати під час розробки системи заходів антикорупційної політики.

Корупція приносить постійний незаконний дохід, який завдяки корупційним взаємозв'язкам стає пролонгованим, оптимально ризиковим і безальтернативним. Відмова від нього в рамках існуючих корупційних схем пов'язана зі значними трансакційними витратами і низькими зміненими витратами (витратами втрачених можливостей). Саме ця фінансова складова корупційних взаємозв'язків робить їх стійкими та самопідтримуючими. Мета корупції у всіх формах її прояву – вилучення і присвоєння одержаної ренти. Інститут бюрократії в різних країнах, в тому числі в Україні, в значній мірі

породжуючий та підтримуючий корупцію, націлений на одержання постійної ренти від використання власності, фактично приймає участь у відтворенні корупції. Корупційна рента настільки значна і так відносно легко дістається, що про відмову від неї не стоїть питання у всіх структурах, які її привласнюють.

Існуючі в суспільстві соціальні інститути та соціальне середовище незалежно від пріоритетів та бажань суб'єктів сприяють їх корупційним взаємозв'язкам, тобто породжують інституціональну корупцію.

Така корупція дуже небезпечна і перетворюється на масову, тому що вона не завжди оцінюється самими громадянами і посадовими особами як корупція. Такі дії спричиняють формування та інтенсивний розвиток корупційних мереж на різних рівнях – державному, регіональному, місцевому. Ці взаємозв'язки та взаємозалежності використовуються для систематичного здійснення корупційних угод, як правило, з метою особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, які входять в корупційну мережу, підвищення її нелегальних доходів або для одержання конкурентних переваг фінансово-кредитними і комерційними структурами, з метою подальшого одержання таких доходів. Зростає небезпека корупційних мереж. Посадові особи, пов'язані взаємними зобов'язаннями, існують в усіх країнах і в усі часи, але особливість України полягає в тому, що через ці корупційні зв'язки, а не через нормативні контрактні відносини між владою і бізнесом, проходить значна частина ВВП.

Реальні доходи чиновників українського державного апарату значно перевищують легальні. Більше того, судячи по рівню легальних доходів українських високопосадовців, їх тіньові доходи стали основною частиною їх реально використовуваних доходів. Держава виявляється «приватизованою», в результаті поглиблюється реальна диференціація доходів населення, загострюється проблема соціальної нерівності. Поряд із демонстративним багатством, розкішним життям олігархату та багатьох державних чиновників межує зубожіння та злиденне життя працюючих, пенсіонерів, значної кількості населення України [8]. За кількістю мільярдів на 100 млн. дол. ВВП Україна в 2012 році була першою країною і світі, випереджаючи як розвинуті країни з високим рівнем життя (наприклад, Швейцарію – майже вдвічі, Великобританію – майже втричі, США – більш як вдвічі), так і країни з суттєвою диференціацією в доходах (наприклад, Бразилію, Індію – більш ніж вдвічі, Росію – на 15%) [2].

Неефективність бюрократичної боротьби з корупцією полягає в тому, що структури, які покликані боротися з корупцією, насправді також зазнають її впливу. Бюрократія нездатна запропонувати суспільству реальне вирішення стратегічних проблем. Корупційні прояви повністю подолати неможливо, але це не може бути виправданням неефективній протидії. Ситуацію можна описати аналогічно боротьбі із злочинністю: повністю її викоринити неможливо, але необхідно змінити ситуацію в суспільстві таким чином, щоб вона не сприймалась як проблема, що перешкоджає розвитку суспільства.

Корупція – типовий приклад «неефективної рівноваги», коли система неефективна, але в певній мірі стійка [5]. Міжнародні організації апелюють до універсального розуміння ефективності і «хорошого уряду», але механізми стійкості корупції приховані у місцевій специфіці, в особливостях соціокультурної та політичної організації. Зміщення досліджень корупції з «висоти пташиного польоту» на рівень «грунту» та навпаки, деталізація знання в розрізі окремих неформальних практик для покращення індикаторів, які застосовуються у масових опитуваннях, – необхідне доповнення до домінуючої корупційної парадигми.

Різноманітні моделі поведінки, які трактуються з позицій універсального нормативного підходу як корупційні, реально можуть бути ефективним пристосуванням до умов трансформації, компромісом нових формальних правил і раніше сформованих соціальних норм.

Хоч українці втомилися від корупції, однак навчилися її використовувати, Звідси бажання зупинити корупційні практики для «інших», але залишити її у виняткових випадках для «себе»: наприклад, у військоматах не повинні брати хабарів, але всі засоби добрі, щоб врятувати сина від армії.

Різке зростання диференціації доходів, криміналізація суспільства, які характерні для багатьох економік, що трансформуються, тісно пов'язані з присвоєнням перехідної ренти. В результаті створюються передумови для потрапляння системи у корупційну пастку [5, с. 23].

В бюрократичній системі нормою може стати корупція або «чесне» виконання обов'язків. Який із двох стереотипів поведінки переважатиме, залежить від таких фундаментальних факторів, як зарплата бюрократів та інших членів суспільства, від організаційних – системи контролю та покарань з а корупцію, а також від факторів соціетальних – готовність колег і клієнтів співпрацювати при вимаганні і дачі хабарів, або навпаки, протидіяти корупції [5, с. 6].

Неадекватність законодавства, нераціональність державної політики та висока диференціація доходів є фундаментальними факторами, які сприяють корупції, так що корумпована система може виявитися економічно більш ефективною, ніж безкорупційна. Ці фактори доповнюються «розмитістю» моральних норм, слабкістю механізмів державного і суспільного контролю. Чим масовіша корупція, тим важче виявити і покарати хабарника. Ця екстернальна залежність лежить в основі ефекту координації, який надає стійкості системі корупції [5, с. 15-19].

Висновки

Інституціоналізація корупційних відносин в Україні має своє коріння в далекому минулому, при цьому форми і види корупції не залишаються статичними, адаптуючись до умов соціально-економічної системи, стають все досконалішими та різноманітнішими.

Корупція в цілому є закономірним наслідком трансформації соціально-економічних відносин. До числа найбільш важливих факторів, які спричинили

її інституціоналізацію на протязі еволюції українського суспільства, можна віднести: суттєві обсяги перерозподілу власності; переважання тіньової економіки; зосередження основних важелів державного управління матеріальними ресурсами в руках відносно невеликої групи суспільства; високі податки і складна податкова система; підвищена ступінь свободи дій представників влади; зрощування кримінальних і владних структур; відсутність повноцінного контролю над розподілом ресурсів і бюджетних засобів з боку громадянського суспільства; низька професійна кваліфікація державної бюрократії; корупціогенний характер законодавства; відсутність реальної відповідальності за здійснення правопорушень корупційної спрямованості; невисокий моральний рівень державних службовців; недоліки в роботі правоохоронних органів, викликані низьким рівнем знань, невідповідністю оплати праці державних службовців та багато інших.

В Україні сформувалася неефективна сукупність політичних та економічних інститутів, які ніхто з головних гравців не зацікавлений змінювати. Іншими словами, ми потрапили в «інституційну пастку». Корупція є характерною ознакою потрапляння соціально-економічної системи в «інституційну пастку». Корупція є «машинним мастилом», що «змащує» всі частини недосконалого механізму. Інституційна пастка в економіці чи політиці виникає тоді, коли неформальні інститути руйнують формальні, в умовах інституційного вакууму, що виникає внаслідок радикальних суспільних змін.

Приклад України, Росії та деяких інших пострадянських країн доводить, що держава може довго існувати в такому стані, не в змозі подолати інституційні пастки.

Інституалізація корупції як один із проявів «провалів держави» (government failure) є однією з головних перешкод національної економічної безпеки сучасної України.

Необхідно сформувати нову парадигму антикорупційної політики, яка б, в першу чергу, була спрямована на реальну, а не декларативну, протидію інституціональній корупції.

Визначення концепції інституалізації корупційних відносин в соціально-економічній системі має теоретичне значення для практичної реалізації заходів щодо подолання системної корупції в Україні.

Список використаних джерел:

1. Артёмова Т. Інституційні пастки ринкової трансформації: уроки для України. *Економіка України*. 2011. № 12. С. 36-45.
2. Гриценко А. Українське економічне диво, або куди ведуть реформи. *Дзеркало тижня. Україна*. 2016. № 22.
3. Волощенко А.В. Економічна корупція як інституція системно-руйнівного характеру. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 5. С. 78-88.
4. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / перекл. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.

5. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы. Москва : ЦЭМИ РАН и РЭШ, 1999. 37 с.
6. Пустовийт Р.Ф. Інституціональні фактори клептократичної економіки. *Економіка України*. 2015. № 12. С. 26–38.
7. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство : Причины, следствия, реформы / пер. с англ. О.А. Алякринского. Москва : Логос, 2003. 356 с.
8. Самаєва Ю. Шоу корупційного абсурду. *Дзеркало тижня*. 2016. № 41.
9. Сото Э де. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире / перевод с англ. Б. Пинскер. Москва : Catallaxy, 1995. С. 320.
10. Тимофеев Л.М. Институциональная коррупция. Москва : Изд-во РГГУ, 2000. 365 с.
11. Alatas S.H. Corruption: its Nature, Causes and Consequences. Aldershot : Avebury, 1990. Ch. 1.
12. Klitgaard R. Controlling Corruption: a study of corruption and how to reduce it in developing countries. University of California Press, Berkeley, 1988.
13. Feige E.L. Undeground Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Transition Economies. In Nelson, Tilley, Walker (eds) Transforming Post-Communist Political Economies. National Academe Press, Washington D.C., 1997. Pp. 19–34.
14. Transparency International 2019: Report. Corruption Perceptions Index 2018. URL: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2019/02/2018_CPI_Executive_Summary.pdf (дата звернення: 13.06.2019).

Pleskach V. L.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of Department of Applied Information Systems
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Kulyk A. V.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Researcher
International Research and Training Center
for Information Technologies and Systems
National Academy of Sciences of Ukraine
and the Ministry of Education and Science of Ukraine*

STRATEGIC MANAGEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY ON THE BASIS OF BUDGET PROGRAMMING

Summary

The core and content of strategic management of the national economy, in particular, budget, with the usage of budget programming of different levels, are reviewed. A necessary condition for ensuring high-quality budget management is the institutional and organizational support, the relevant regulatory framework, used methods of prediction and planning. However, it is necessary to scientifically substantiate the priority of macroeconomic program goals for a certain perspective in the form of achieving the guaranteed levels of social goods types

and to quantify the results of budget programs on the basis of the program-target method. The preciseness of strategic forecasting and planning of budget indicators will provide an effective system of GDP redistribution, which will significantly affect the structure of social production and stimulate the economic activity of various sectors of the national economy. Decentralization and regionalization, the system of strategic management of the national economy should be coordinated through a series of agreed state strategic documents, action plans, concepts, comprehensive target programs on the state and regional levels, and other strategic documents that are untrue and detrimental to the public interest in the provision of public services.

Introduction

Intensive development and complication of social needs and interests, growing demand according to the quality of consumption and living conditions at a level with objectively increasing vulnerability and limited natural conditions and resources, expansion and deepening of globalization processes, markets and market relations, increasing competition between countries and regions for resources, deepening of social and environmental problems necessitate the formation of a national economic management system capable of responding quickly to changes in the interior and the environment, to find adequate tools, methods, and mechanisms for ensuring the stable development of the country, its regions, and areas. One of these tools is strategic management. This is special, future-oriented management based on a strategy that defines long-term goals and objectives of the system and the most effective ways, measures, and means to achieve goals. The strategy is a set of mutually agreed documents, which contains a planning and management system decisions that have a determinative purposeful impact on all the main activities of the managed system and long-term implications. Strategic management is the process of the formulating new goals, adopting managerial decisions aimed at creating and maintaining competitive advantages over the long-term based on an assessment of the internal and external environment. It is a long-term business activity through establishing a dynamic balance with the environment, finding new opportunities in hard competition, tracking and adapting to challenges.

In modern conditions, the achievement of any social goal is always associated with the usage, distribution, and redistribution of financial resources. Since the main source of financial resources of all levels of the economy is budgets, they are the most important instrument of influence on the economy and social processes. At the state, regional, and local levels, the budgets focus to public utilities that are administered by the relevant authorities. It is through budgets that effective regulation of distribution and redistribution processes in society, ensuring the optimal balance between individual and social consumption. Thus, the most important element of management at all levels of the economy is budget management. Today, an active transformation of the concept of budget management is taking place. It is understood not only as a set of interrelated

administrative actions, methods aimed at managing budget resources and relations that arise in the process of budget flows, and a management system of the public system based on budgets. According to this approach, budget management needs to be implemented in the short-, medium-, and long-term perspective. At the same time, the theory, methodology, and practice of such budget management, both in Ukraine and in the world, are at the stage of formation and require serious scientific researches. This is especially true of strategic budget management. In Ukraine, at the state, regional, and local levels, we can speak only about the introduction of certain elements of the short-term and medium-term budget management, in particular, budget planning.

One of the most effective tools for ensuring targeted, efficient, and rational budget management is the program-target method, which is to develop and implement programs. This was proved by the practice of applying this method to compiling and executing budgets of different levels in many countries. The implementation of the program-target method will allow the development of the effective and efficient system of budget management by the national economy and direct budget funds to ensure the achievement of the most important goals of social development and to solve the most pressing large-scale problems with long-term synergetic effect.

The purpose of our research is to determine the basic scientific principles of the strategic budget management of the national economy on the basis of programming, trends, and specifics of its implementation in Ukraine.

The most important part of an article is the modern system of strategic management of the national economy in Ukraine, which is built on the principles of the existing plan-bureaucratic system, based on a high centralization of powers and functions of power, which determines the existence of many constraints on the development opportunities in all spheres of the economy, leading to a high level of corruption and dependence on political conjuncture, inhibits and destabilizes transformation processes. Management of the national economy in Ukraine today is a hybrid of the old system and some of the newest management structures in the absence of the systemic policy of the state and the *unified*, scientifically sound development strategy. The strategic approach in budget management in Ukraine, as well as the budget management system itself, has been forming for many years. Therefore, one of the main ways of reforming the state power in Ukraine is the creation of the strategic management system of the national economy, on the basis of budgets, based on modern principles, approaches, methods, and means of supporting decision-making and the development of scientifically well-thought-out mutually agreed strategies for sustainable development and their implementation.

There exist many strategic documents in Ukraine now, which have been developed and implemented at the state level. Among them, the most significant are the National Strategy on Human Rights [1], Ukraine-2020 Sustainable Development Strategy [2], National Security Strategy of Ukraine [3], State Strategy for Regional Development for the period up to 2020 [4], Strategy of reforming the state administration of Ukraine for the period up to 2021 [5], Strategy of Cybersecurity of Ukraine [6],

Information Society Development Strategy in Ukraine [7], National Report «Sustainable Development Goals: Ukraine» [8], Concept of Reforming Local Self-Governance and Territorial Organization of Power in Ukraine [9], Concept of State Regional Policy [10], National Informatization Program [11], Concept of the Digital Economy and Society Development of Ukraine for 2018–2020 [12], and development strategies of specific areas.

The creation of strategic financial management in Ukraine was initiated in the Strategy of Public Finance Management System Reforming for 2017–2020 [13]. Here, for the first time, the strategic planning is considered as one of the main elements of increasing the efficiency of resource allocation at the level of state policy formation, and the necessity of development of the state strategic planning system that is to be coordinated with the reform of the public administration system and the implementation of medium-term budget planning. The main tasks here determine: the legislative definition of a new, modern, clear system of documents of state strategic planning; introduction of mid-term strategic plans for ministries as the main instrument for reconciling strategic and budgetary planning; introduction of a mandatory assessment of the cost of implementing new strategic documents; Strengthening institutional capacity for strategic planning. Consequently, strategic financial management should be considered as a logical unity of strategic analysis, forecasting, planning, and control. It is in this approach that an effective system of strategic financial management can be built. Budget forecasting and budget planning in the Strategy of Public Finance Management System Reforming for 2017–2020 are seen as important elements of the public finance management system.

In accordance with the Strategy of Public Finance Management System Reforming for 2017–2020, a transition to medium-term budget planning was made in Ukraine. Starting in 2018, the main directions of fiscal policy are for the medium-term three-year perspective. From 1996 to 2017, they were determined for 1 year in the Decrees of the Verkhovna Rada of Ukraine «On Main Directions of Budget Policy for the Year (Budget Resolution)». However, the Basic Directions of Budget Policy for 2019–2021 are currently in force [14]. The provisions of this document establish the approaches to the budget formation, define the objectives of the budget policy and aim of economic growth and sustainable development of society, determining priorities for using budget funds, and conducting the balanced and consistent tax and budget policy in the medium-term perspective.

Current requests of the society require the fundamentally new understanding of the budget role in ensuring a stable balanced functioning and development of the state and its localities, raising the level and quality of people life in the conditions of limited financial resources, based on the transparency, rationality, and efficiency of budget funds, continuous improvement of the provision of state quality and local services.

One of the most effective financial management tools, according to which the system of planning budget funds is aimed to concrete results, is a program-target method, which enables to improve the quality of state (local) services and to ensure optimal distribution of budget resources in the conditions of their limitedness. It is

widely used in global and domestic management practices of complex economic and social objects, processes at the state, regional, and local levels, as well as at the level of business entities, and they consider it most appropriate for management decision-making for complex problems. Budgets of all levels are formed through budget programs based on the application of the program-target method.

The process of drafting budgets on the basis of the program-target method through the formation of budget programs with adequate financial resources is called *budget programming* as indicated by the authors of this study.

In Ukraine, the program-target method in the budget process under paragraph 1 of Article 20 of the Budget Code of Ukraine (BCU) [15] applies at the level of the state budget and local budgets. In accordance with paragraph 2 of Article 2 of the Budget Code of Ukraine, the program-target method in the budget process is a method of managing budget funds to achieve specific results at the expense of budget resources, using an assessment of the efficiency of using budget funds at all stages of the budget process.

Some elements of the program-target method in the budget process in Ukraine began to be applied since 1998. Effective implementation actually began in 2001 – after the adoption of the first edition of the Budget Code of Ukraine (BCU). In 2002, the Concept of the program-target method application in the budget process [16] was adopted, which defined the purpose, the basic principles and stages of the application of this method. Since then, many large-scale developments and practical applications of the program-target method for budgeting at the state and local levels, including with the support of the European Union, have been carried out, but no full-scale system budget transformation has taken place yet.

The application of the program-target method in the budget process in Ukraine is governed by Article 20 of the BCU. In accordance with this article, special components of the program-target method in the budget process are budget programs, responsible performers of budget programs, passports of budget programs, and performance indicators of budget programs.

At all stages of the budget process, its participants, within their authority, assess the effectiveness of budget programs, which includes measures to monitor, analyse, and control the targeted and efficient use of budget funds. The estimation of the budget programs effectiveness is based on the monitoring data, analysis of indicators of budget programs, as well as other information contained in budget requests, estimates, passports of budget programs, reports on the implementation of estimates and reports on the execution of passports budget programs. Organizational and methodological principles for evaluating the effectiveness of budget programs are made by the main spending organizers.

The results of the evaluation of the effectiveness of the budget programs (including the conclusions of the executive authorities authorized to monitor compliance with the budget law, and the conclusions of the Accounting Chamber) are the basis for making decisions on changes in the budget allocations of the current budget period, corresponding proposals to the draft budget for the planned

budget period and the Budget Declaration (forecast of the local budget), stopping of the implementation of corresponding budget programs.

According to the Strategy of Public Finance Management System Reforming for 2017–2020, the program-target method should ensure the optimum use of limited budget resources to achieve maximum efficiency and quality of service provision by the state. Indicators of the performance of the main spending organizers should reflect the real socio-economic implications of policy implementation and the degree of achievement of the country's strategic goals in the relevant field. Further improvement of the result indicators system of budget programs should be aimed at strengthening their focus on the quality of public services and the level of recipients' satisfaction. Effective evaluation of performance indicators for the purpose of making managerial decisions should be ensured, aimed at adjusting the activities of budget institutions to achieve their goals. The main tasks of improving the quality of the program-target method are as follows: increasing responsibility of the main spending organizers for the results of activities in the relevant areas and the effectiveness of budget programs; implementation of complex assessment of the efficiency and expediency of expenses to provide release of resources for new priorities; optimization of budget programs and strengthening of their compliance with strategic goals; effective monitoring.

The program-target method in the budget process in Ukraine involves the use of medium-term budget planning, in which the Budget Declaration is prepared (the forecast of the local budget). The budget declaration is the document of the medium-term budget planning that defines the principles of budget policy and indicators of the state budget for the medium-term and it is the basis for the drafting of the State Budget of Ukraine and forecasts of local budgets (Article 33, paragraph 1, BCU).

It is compiled by the Finance Ministry of Ukraine annually with the other key spending units of the state budget in accordance with the goals and priorities defined in the annual message of the President to the Verkhovna Rada of Ukraine about the internal and external situation in Ukraine, the Activities Program of the Cabinet of Ministers of Ukraine, forecast and economic and social development program documents.

The program-targeted approach belongs to the methodology for solving large-scale problems and achieving the corresponding goals. Therefore, budget programming should cover not only the medium-term but also long-term perspective and form an interconnected set of long-term (strategic), medium-term, and short-term levels. Only in this form will be ensured the systematic and consistent development and implementation of measures to achieve the most important goals of social development and solving large-scale problems of budget funds, stability, reliability, and efficiency of the budget system functioning.

Budget programming is the most effective tool for achieving national development goals. Therefore, it entirely depends on the quality of public purpose-setting. Strategic national goals are defined in the system of state strategic forecasting and planning, and budget programming only ensures their achievement

through budget financing. Therefore, the purpose and main objectives of budget programs should be consistent with strategic national goals.

To set the general prospective goal, it is necessary that priority programmatic macroeconomic goals are formulated for a definite perspective in the form of achieving guaranteed levels of types of public goods. To do this, the quantitative level of the most important target indicators, for example, the level of consumption in accordance with the state standard of well-being should be established.

Goals at the macro level apply to the range of medium and long-term problems on the scale of the whole country, regions, and industries. Budget programming is usually aimed at achieving goals that are a specific means of achieving strategic macro goals, that is, sub-goals of the following levels, which within a specific program formulate the general purpose of the program or its purpose. The formulation of the main strategic goals is extremely difficult since each such objective in the concentrated form must satisfy state and national interests, embody the interests and expectations of citizens, respond to the goals and strategies of global social development, be realistic.

In Ukraine, there is practically no system of holistic, interconnected, and consistent strategic and medium-term goal-setting from the establishment of national strategic goals to the objectives of financial policy and budgeting. That is why most goals remain declarative and unrealized.

The task of ensuring the systematic and integrated approach to the development and implementation of the realistic strategy for economic and social development, taking into account global social development strategies expressed, for example, in the Millennium Development Goals [17] and the Association Agreement between Ukraine and the EU [18], is still relevant to Ukraine.

The basis of nation-wide goal-setting, including a budget, should be the paradigm about human development as a goal and means of general development. In order to achieve such goals in Ukraine, it is necessary to conduct the state policy that improves the level and quality of citizens' life similar to the countries with the highest rating of the population living standards, such as Norway, Switzerland, Australia, and Ireland.

In Ukraine, macroeconomic program objectives are limited by low levels of economic development, small volumes of gross domestic product and national income, inefficient use of public funds. Improvement of the level and quality of population life is carried out through raising the level and quality of healthcare, education, spiritual and cultural development, physical culture and sports, housing and communal services.

Now, the extremely active growth of needs and inquiries of the population of great importance for social development acquires the goals of the innovation development. They are directly related to the solutions of large scientific and technical problems of national importance, the promotion of the country's economy in the field of scientific, technical, and technological progress. The mastering of modern achievements of science and technology, technology

serves as the basis for the growth of the competitiveness of domestic commodity producers, products that they produce in the domestic and world markets.

In Ukraine, which has extremely limited investment opportunities, budget funds have to be directed primarily to support the performance of authorities functions, the provision of military resources, and solving urgent current problems. The development of scientific research and development, their application in economic activities remains extremely low. The development of economic activity should always be aimed at increasing its efficiency and being stable.

It is important to prevent excessive import substitution of the country's economy, the availability of reserves, stocks of the main types of resources that ensure the economy's functioning in the country and regions; low unemployment rates; prevention of moral aging, depreciation of production basic means, buildings, structures, communication means, residential facilities; ensuring reproduction of labour resources and scientific and technical potential; ensuring the competitiveness of domestic products and commodity producers in the domestic and foreign markets; creating and maintaining conditions for economic growth and a progressive change in the structure of the economy through the timely and complete investment, the shadow economy, the prevention of growth of external debt to the extent that the state loses the ability to service and repay debts; the predominance of cashless financial transactions between economic entities at all levels; provision of digital services and digital economy, etc.

The objective heterogeneity of the conditions and factors of regional development in Ukraine, the need for a decentralization reform led to the need to weaken sectorial and strengthen regional components in the management of Ukraine's economy and, accordingly, to strengthen the role of a regional factor in state programming via local budgets.

Many programs have become regional, aimed at solving socio-economic and environmental problems of regions, administrative districts, urban and rural settlements. Such mixing of target benchmarks is the natural consequence of the governance democratization and the development of the principles of regionalism and decentralization in Ukraine. The decentralization reform in Ukraine is a complex of changes to the existing law at the beginning of 2014, the main purpose of which is the transfer of significant powers and budgets from state bodies to local self-government bodies. The complex of measures for decentralization reform started in 2014 and was named the National Project «Decentralization». The indicated reform involves the following changes: strengthening local self-government; change of the provisions on the administrative-territorial system; consolidation of the «principle of ubiquity» (the territories of the settlements are disposed of by the respective local governments); the guarantee of the local self-government allocation with sufficient powers and resources; taking into account historical, economic, ecological, and cultural peculiarities when planning community development; transfer «to the places» of the maximum number of authorities that local self-government bodies are able to fulfil; the abolition of local

and district state administrations, the creation of united territorial communities, the introduction of the Prefect Institute.

One of the most important goals of regional development, which traditionally sought to solve at the level of state programming, in particular, the budget, is at least a partial solution to the problem of the extremely high heterogeneity of the regions of Ukraine in terms of the level and quality of life of the population.

One of the key stages of strategic budget planning in Ukraine is its institutional and organizational support by every stage of the budget process. According to Article 19 of the BCU, the budget process is divided into four stages: budgeting, analysis, implementation, and preparation, the report review according to its implementation. Table 1 shows all budget process stages in the organizational and institutional aspects. The focus is on the detailed study of the first stage of the budget process – budgeting.

Table 1

Stages of the budget process in the institutional dimension

<i>Stages of the budget process</i>	<i>State bodies of executive power</i>
I. Budgeting	
Reports on budget execution for the past budget periods	State Treasury of Ukraine
Forecasting of state capital investments for the realization of investment and target state programs	Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Interdepartmental Commission for public investment projects of Ukraine
Macroeconomic forecasting for the medium term (key macroeconomic indicators for the medium term)	Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine
Forecast of the monetary policy for the medium-term perspective	National Bank of Ukraine
Prediction of profit to distribution, which is subject to transfer to the state budget	National Bank of Ukraine
Forecasting financing of judicial activity in the country in the medium-term perspective	High Council of Justice of Ukraine
Forecasting costs of national security and defence	National Security and Defence Council of Ukraine
Medium-term forecasting of debt policy, forecast of government loan repayment and refinancing of public debt, credit forecast and financial aid for the medium-term perspective	Ministry of Finance of Ukraine
Medium-term forecasting of tax activities, the prognosis of revenues of the State Budget for the medium-term perspective	State Fiscal Service of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine

End of table 1

Projections of proceeds from the privatization of property	State Property Fund of Ukraine
Forecast of intergovernmental transfers	Ministry of Finance of Ukraine, main spending organizers
II. Budget review	
At a meeting of the Cabinet of Ministers of Ukraine	Cabinet of Ministers of Ukraine
Approval of articles related to the provision of national security and defence	National Security and Defence Council of Ukraine
Approval of articles related to the maintenance of the judicial system	High Council of Justice of Ukraine
Consideration and approval of the draft law on the State Budget of Ukraine, with all attached materials (including the forecast of the State Budget for the next two budget periods under the plan), at the VRU hearings (at the 1st, 2nd or 3rd reading)	Verkhovna Rada of Ukraine
Clarification of the budget forecast for the next two planned budget periods based on the law on the State Budget of Ukraine	Cabinet of Ministers of Ukraine
Approval of the meeting of the Cabinet of Ministers of Ukraine	Cabinet of Ministers of Ukraine
III. Budget execution	
Drawing up of a painting of the State Budget of Ukraine	Ministry of Finance of Ukraine
Treasury service budget funds	State Treasury of Ukraine
Provision of timely and complete budget filling	State Fiscal Service of Ukraine
Monitoring of violations of budget legislation	State Audit Office of Ukraine
IV. Report on budget execution	
Treasury report on cash budget execution	State Treasury of Ukraine
Reporting at the meetings of the Verkhovna Rada of Ukraine	Cabinet of Ministers of Ukraine
Conclusions on the achievement of medium-term budget indicators	Accounting Chamber of Ukraine
Investigation of violations of budget legislation	State Audit Office of Ukraine

Source: compiled by the authors

In Table 1, the state authorities' functions involved in strategic budget planning are depicted. Of course, the process of medium- and long-term budget planning will require a detailed study and new tasks and problems will arise. However, it is

fundamentally important that forecasting, monitoring, and reporting should also be carried out in the medium term. Although the system of medium and long-term budget planning is not yet fully operational in Ukraine, however, it is necessary to conduct a public analysis – the forecast of deviations «forecast/fact» with the identification of causes, it is a significant step towards the strategic budget planning implementation. An important factor in successful budget planning is successful communication between different authorities in the process of forecasting and planning on the basis of relevant program documents. It is the timeliness and quality of the information via modern IT (big data) will provide all the competent authorities that allows the budget process to proceed most effectively. In order to achieve the effectiveness of medium and long-term budget planning, consensus and cooperation between all budget-related planning areas of government, including macroeconomic planning and forecasting, information and analytical and infrastructural support for medium-term budget planning need to be reached (Fig. 1).

Macroeconomic forecasting and planning	Budget forecasting and planning	Infrastructure budget planning support	Control over the effectiveness of budget planning	Information and analytical support of budget planning
<p><u>President of Ukraine:</u> The strategy of socio-economic development of the country.</p> <p><u>Cabinet of Ministers of Ukraine:</u> The government's program for the medium-term perspective; The program of the country's socio-economic development</p>	<p><u>Ministry of Finance of Ukraine</u> <i>Department of the State Budget, Office of Strategic Planning and Implementation of Reforms:</i> The main directions of fiscal policy for the medium-term perspective; Forecast of the State Budget for the medium-term perspective.</p>	<p><u>Ministry of Finance of Ukraine</u> <i>State Treasury of Ukraine and its territorial offices:</i> Cash medium budget execution; <i>State fiscal service and its territorial offices:</i> Ensuring the filling of the revenue part of the budget to achieve the medium-term goals.</p>	<p><u>Ministry of Finance of Ukraine</u> <i>State Audit Office of Ukraine:</i> Audit of targeted and effective use of budget funds.</p> <p><u>Verkhovna Rada of Ukraine</u> <i>Accounting Chamber of Ukraine:</i> Control over the use of budget funds.</p>	<p><u>Ministry of Finance of Ukraine</u> <i>State Treasury of Ukraine:</i> Reporting on budget execution.</p> <p><u>Verkhovna Rada of Ukraine</u> <i>Accounting Chamber of Ukraine:</i> Decision of the Accounting Chamber; Annual Accounts of the Accounting</p>

<p>in the medium-term perspective.</p>	<p><i>Main spending organizers:</i> Budget requests for the medium term.</p>	<p><u>Verkhovna Rada of Ukraine</u> <i>Budget Committee:</i> Legislative work in the budget sphere.</p>	<p>Chamber; Informational and analytical reports of the Accounting Chamber.</p>
<p><u>Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine</u> <i>Department of Economic Strategy and Macroeconomic Forecasting:</i> The forecast of socio-economic development in the medium-term perspective; The main macroeconomic indicators of the country's social and economic development in the medium-term perspective.</p>			<p><u>Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine:</u> Reports on the implementation of the programs of socio-economic development, reviews of the macroeconomic situation in the country. <i>State Statistics Service of Ukraine:</i> Statistical information on the country's macroeconomic and social development.</p>
<p><u>National Bank of Ukraine:</u> Projected Monetary Indicators for the Medium-Term Perspective.</p>			

Fig. 1. Functional distribution of state bodies in the budget planning process

Considering the institutional and organizational support for budget planning, we note the important role of non-governmental organizations involved in financial and macroeconomic forecasting and planning, as well as independent auditing firms that could conduct an examination of the state budget implementation in Ukraine. The development of these institutions is extremely important for Ukraine, as the development of alternative forecasts allows public control over the realism and quality of financial and economic forecasting. It is also important to establish cooperation and communication between such public organizations and public authorities through public discussions on electronic platforms and it is possible to compare macroeconomic and financial forecasts. In addition, non-governmental organizations should review the macroeconomic situation in the country and analyse fiscal and monetary policy. Independent audit firms should monitor the targeted use of budget funds, the compliance of government expenditures with the program of socio-economic development in Ukraine and other strategic documents of the development. Such public control over the compliance with fiscal legislation should be fully supported by the authorities, and the conclusions of non-governmental financial organizations should be considered at government meetings.

Reforming the system of executive power is one of the prerequisites for the successful reform of the public finance system. On December 27, 2017, the Government of Ukraine approved the System Optimization Concept of Executive Power Central Bodies. The main tasks in accordance with the provisions of the Concept are to improve the regulatory framework for the organization of the central executive authorities system, the organizational structure renewal of the ministries apparatus and their personnel, number optimization, and remuneration system reform. According to this Concept, the change in the ministries organizational structure and functional role of the executive authorities are envisaged. The main product of the ministry's activities should be the documents of the state policy and draft legal acts, and the target structure of the ministry's staff will consist of the structures responsible for the formation of the state policy; Directorate of Strategic Planning and European Integration; the secretariat of the ministry, which carries out functions for the ministry's activity.

The public administration system reform, as defined in the Strategy of reforming the state administration of Ukraine for the period up to 2021 [5], is an important step that will contribute to the quality of the reform of the public finance system, which is presented in the Strategy of Public Finance Management System Reforming for 2017–2020 [13]. These are interdependent and interrelated processes that cannot be isolated from each other. Of course, the reform of the executive branch system involves considerably more aspects than strategic budget planning. The public finance system reform involves many steps, besides changing institutional support.

Conclusions

The current demands of society require the fundamentally new understanding of the budget role in ensuring the stable balanced functioning and national economic

development, raising the level and quality of people life in conditions of limited financial resources, based on the transparency, rationality, and efficiency of using budget funds, the continuous improvement of the quality of provision state and local services. To achieve this at the state level, it is necessary to form the coherent system of strategic budget management, built on the basis of the program-target method, which will ensure optimal distribution and purposeful and effective budget funds use in the conditions of their limitedness.

Such a system should include the logical unity of forecasting, planning, and control of budget funds based on modern principles, approaches, methods, and decision-making support and effective institutional provision to achieve the state's strategic objectives.

References:

1. Natsionalna stratehiya u sferi prav lyudyny, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny № 501/2015 vid 25.08.2015 r. [National strategy on human rights, approved by Decree of the President of Ukraine No. 501/2015 dated 25.08.2015]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> (accessed 14.06.2019).

2. Stratehiya staloho rozvytku «Ukrayina-2020», skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrayiny № 5/2015 vid 12.01.2015 r. [The Ukraine-2020 Sustainable Development Strategy, approved by Decree of the President of Ukraine No. 5/2015 dated 12.01.2015]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (accessed 14.06.2019).

3. Stratehiya natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny № 287/2015 vid 26.05.2015 r. [The National Security Strategy of Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine No. 287/2015 dated 05.26.2015]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (accessed 14.06.2019).

4. Derzhavna stratehiya rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku, zatverdzhena postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 385 vid 06.08.2014 r. [State Strategy for Regional Development for the period up to 2020, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 385 dated 06.08.2014]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (accessed 14.06.2019).

5. Stratehiya reformuvannya derzhavnogo upravlinnya Ukrayiny na period do 2021 roku, skhvalena rozporyadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 474 vid 24.06.2016 r. [The strategy of reforming the state administration of Ukraine for the period up to 2021, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 474 dated 24.06.2016]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-%D1%80> (accessed 14.06.2019).

6. Stratehiya kiberbezpeky Ukrayiny, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny № 96/2016 vid 15.03.2016 r. [Cybersecurity Strategy of Ukraine, approved by Decree of the President of Ukraine No. 96/2016 dated 15.03.2016]. Available at: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/96/2016> (accessed 14.06.2019).

7. Stratehiya rozvytku informatsiynoho suspilstva v Ukrayini, skhvalena rozporyadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 386-r vid 15.05.2013 r. [Strategy of development of information society in Ukraine, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 386-p dated 15.05.2013]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (accessed 14.06.2019).

8. Tsili staloho rozvytku: Ukrayina. Natsional'na dopovid' Uryadu Ukrayiny vid 15.2017 r. [Sustainable Development Goals: Ukraine. National report of the Government of Ukraine dated 15.09.2017]. Available at: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (accessed 14.06.2019).

9. Kontsepsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorialnoyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini, skhvalena rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 333-r vid 01.04.2014 r. [The concept of the reform of local self-government and territorial organization of power in Ukraine, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 333-r dated 01.04.2014]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n3> (accessed 14.06.2019).
10. Kontsepsiya derzhavnoyi rehionalnoyi polityky, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrayiny № 341/2001 vid 25.05.2001 r. [The Concept of the State Regional Policy, approved by the Decree of the President of Ukraine No. 341/2001 dated 25.05.2001]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001> (accessed 14.06.2019).
11. Natsionalna prohrama informatyzatsiyi, zatverdzhena Zakonom Ukrayiny № 74/98-VR vid 04.02.1998 r. [National Program of Informatization, approved by the Law of Ukraine No. 74/98-VR dated 04.02.1998] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (accessed 14.06.2019).
12. Kontsepsiya rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky ta suspilstva Ukrayiny na 2018-2020 roky, skhvalena rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 67-r vid 17.01.2018 r. [The Concept of the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 67-p dated 17.01.2018]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (accessed 14.06.2019).
13. Stratehiya reformuvannya systemy upravlinnya derzhavnymy finansamy na 2017–2020 roky, skhvalena rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 142-r vid 08.02.2017 r. [The strategy of reforming the public finance management system for 2017-2020, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Decree No. 142-r dated 02.08.2017]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#n6> (accessed 14.06.2019).
14. Osnovni napryamy byudzhetnoyi polityky na 2019-2021 rr. [The main directions of fiscal policy for 2019-2021]. Available at: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/06-06-18_naprjamybp_nasajt.pdf (accessed 14.06.2019).
15. Byudzhetnyy kodeks Ukrayiny vid 8.07.2010 r. № 2456-VI [The Budget Code of Ukraine dated 08.07.2010 No. 2456-VI]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (accessed 14.06.2019).
16. Kontsepsiya zastosuvannya prohramno-tsilovoho metodu v byudzhetnomu protsesi, skhvaleno rozporyadzhennyam Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 538-r vid 14.09.2002 r. [The concept of the application of the program-target method in the budget process, approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 538-r dated 14.09.2002]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/538-2002-%D1%80> (accessed 14.06.2019).
17. Deklaratsiya Tysyacholittya OON. [United Nations Millennium Declaration]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_621 (accessed 14.06.2019).
18. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeyskym Soyuzom, Yevropeyskym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony, ratyfikovano Zakonom № 1678-VII vid 16.09.2014 r. [The Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, has been ratified by the Law No. 1678-VII dated 16.09.2014.]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2820 (accessed 14.06.2019).

Mokiy A. I.

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Senior Researcher at Regional Economic Policy Department
State Institution «Institute of Regional Research
named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»*

Pynda Ju. V.

*Doctor of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Finance, Banking and Insurance
Lviv University of Business and Law*

Poliakova Ju. V.

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of International Economic Relation
Lviv University of Trade and Economics*

Naumenko N. S.

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of International Economic Relation
and Project Management
Lesya Ukrainka Eastern European National University*

STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CONSTRUCTION SECTOR ENTERPRISES

Summary

The growth mechanisms in the construction sector according to the increasing social and economic changes in the state, which involves the systematic implementation of organizational-economic, normative-legal, institutional, and informational measures to complete strategic priorities of its stable development, has been substantiated. A concept has been developed to form the strategy for the sustainable development of the construction sector of the economy in Ukraine. A methodology for studying the growth of the construction sector of the Ukrainian economy is proposed. A model has been developed for the construction sector using the uncertain set method, the value ranges and terms for the labour resource, productive, raw materials resource, financial investment, and foreign economic component (input variables) and the share of the construction sector in GDP and the index of correlation between construction and production of industrial products (output variables), in order to calculate their optimal impact levels and form the surfaces of their predicted values.

Introduction

The construction sector is one of the basic fields of the economy of every country in the world. Its development level has a significant impact on the economic security of the state. Due to the participation of construction in many socio-economic

processes and its interconnection with all sectors of the economy, it can be considered as an important element of the economic growth of the country. With the participation of the construction sector, the primary physiological needs of the community in housing and protection are realized. Due to the fund-raising function, the main funds (buildings and structures) are provided to different subjects of all types of economic activity – private, state, and communal ownership. Thus, the formation of capital markets, goods and services, labour resources is made; commercial, transportation, and socio-cultural infrastructures are developing. An important share concerns the construction in the field of capital investments in Ukraine by type of assets – 44% to the total volume of implemented investments (197.5 billion UAH in 2017), of which residential construction has 11.9%, non-residential buildings – 14.6%, and engineering structures – 17.5%.

The construction sector affects the functioning of more than 20 related industries. The multiplication factor in national construction is 6.76 (one hryvnia invested in construction contributes to GDP growth by 6.76 UAH). One job post in the construction sector procures the availability of 8 to 12 jobs in other related industries. Also, the participation of the construction sector stipulates the development and concentration of productive forces; raise the economic activity; procures the residential opportunities for migration and spatial concentration of the working population.

The development of the construction sector in Ukraine is impeded by many multidimensional problems of a socio-economic, financial, institutional, technical, technological, and organizational nature. Their appearance is mainly related to the activities of developers, the state of adjacent markets, the presence of administrative barriers, the excessive amount of which restricts entrepreneurial activity and contributes to oligopolistic structures. This hinders the development of construction, ceases the improvement of its quality, overestimates the cost of finished products, and reduces its availability for consumers. In Ukraine, less than 10% of households are currently able to purchase housing units. Besides, the inadequate state construction policy does not take into account the main undeniable and unchanged social and environmental requirements for the development of society, the neglect of which leads to large-scale socio-economic threats for forthcoming times.

Part 1. Analysis of the development of construction sector enterprises

The construction sector has a special role in the socio-economic development of each country. It was found out that its formation in Ukraine began not from the formation phase process but from the restructuring of the outdated base, left from the Soviet system of management, which is significantly felt today in the process of its functioning. The current stage of development in the field of the economy is characterized by the presence of macroeconomic trends in the country reflected by the dynamics of the main indicators of its functioning.

After a slight post-crisis recovery of the building sector in 2010–2011, the stagnation began in 2012, and in 2014 it has resulted in an acute phase of the crisis, which lasted until the end of 2015. Since 2016, the gradual growth of all types of construction has begun (residential, non-residential buildings, and engineering structures).

It was found that during 2010–2017, there was a deformation of the structure of the completed construction works (Table 1).

Table 1

Deformation of the structure of completed construction works in Ukraine within 2010–2017

Indicator	Year							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
The share of residential buildings in the total construction output, %	16,1	13,4	13,7	17,3	22,1	24,2	24,4	22,5
The share of non-residential buildings in the total construction output, %	29,5	30,0	30,8	30,7	26,5	26,1	27,3	27,4
The share of engineering structures in the total volume of construction output, %	54,4	56,6	55,5	52,0	51,4	49,7	48,3	50,1

The construction of housing and commercial real estate was dynamically developed and outpaced the growth rate of construction of industrial objects, energy, transport, and social infrastructure. However, the share of loans granted to households by residential and non-financial corporations for commercial real estate has shown a declining trend (Fig. 1).

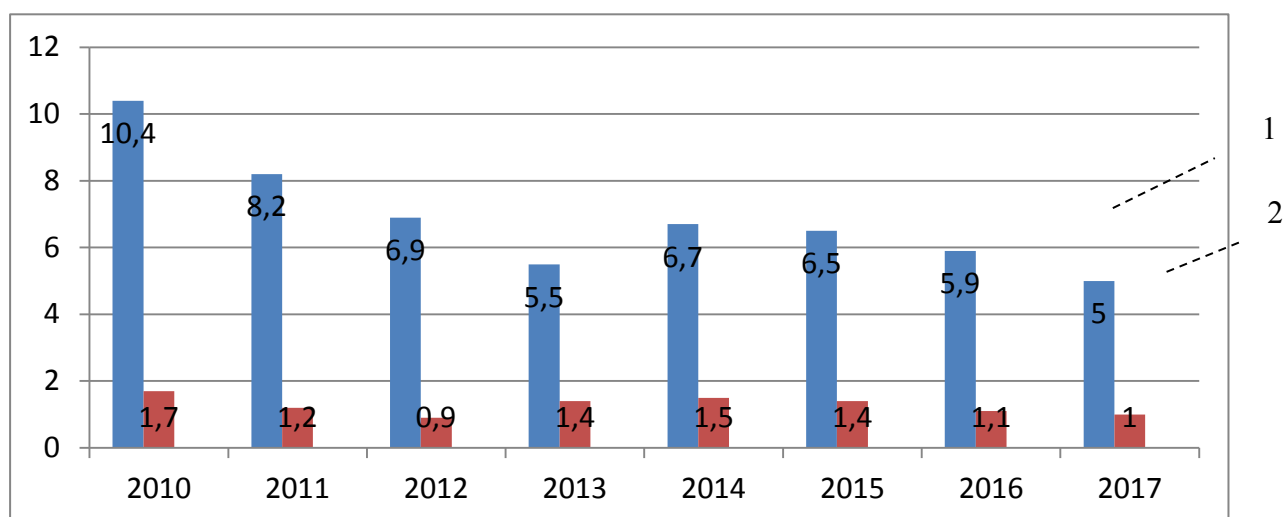

Fig. 1. The ratio of real estate loans to total gross loans in Ukraine within 2010–2017:

- 1 – for residential real estate (provided to households),**
- 2 – for commercial real estate (provided to non-financial institutions)**

Since 2014, the volume of the accepted residential type of the block of flats buildings has exceeded such volumes in single-family houses. There is a tendency to increase orders for construction in agriculture. During 2010–2016, the agrarian sector of Ukraine occupied a leading position in terms of the dynamics of executed construction works and the introduction of non-residential buildings into operation.

Nowadays, the construction of industrial facilities in Ukraine is practically absent, as dependence on significant volumes of investment resources does not find orders from the domestic partners, including the state, and foreign investors for the construction of powerful industrial facilities. The demand for construction works in the industrial sector is significantly restrained by the monetary market of Ukraine. Outdated engineering structures and worn-out fixed assets continue to provide services mainly for the reconstruction and expansion of existing facilities.

It is justified that the basic conditions of development of the modern building sector of the economy in an increasingly globalized world are the realization of investment financial potential and the effective institutional maintenance of its functioning. At the same time, the author proposed a number of organizational, regulating, and informational measures to develop the institutional environment, which is presented by four blocks, namely: 1) formal institutions (officially established norms, standards and rules that are mandatory for all participants in the construction sector); 2) informal institutions (unwritten rules and traditions that are informal but have an impact on the functioning of participants); 3) means for identifying violations of norms, standards, and rules that define offenders; 4) means of prevention and counteraction to the violation.

It is proved that the building sector plays an important role in the economies of the world. In the European economy, it has 9% of the GDP and provides around 18 million jobs. It is the engine of economic growth and the field of activity for 3 million enterprises, mainly small and medium businesses. The development of the building sector in different countries of the world has been analysed by industry indicators: the level of branch production, material intensity, energy intensity, import-dependent market, export-oriented, import-dependent production in the construction sector. The last position of Ukraine on the level of development of the building sector among 26 countries is due to the low level of industrial production (0.230), high material intensity (0.760) and energy intensity of construction (0.008), low export orientation (0.004), high import dependence of construction production (0.221), and other economic factors (Table 2).

It is proved that the building sector is affected by the cyclical fluctuations appropriate to different levels of economic systems. Cycles that are distinguished by their nature, due to differences in their quality and dynamics, have a stimulating effect on other adjacent cycles while transferring the energy of oscillations to other levels.

Table 2

**The development level of the construction industry in different countries
of the world and Ukraine in 2014**

Country	BP _{cs}	MC _{cs}	EI _{cs}	E _o	I _{dCM}	I _{dP_{cs}}	IID _{cs}
Slovakia	0,470	0,510	0,003	0,041	0,036	0,117	1,000
Lithuania	0,550	0,420	0,005	0,021	0,059	0,102	1,000
Estonia	0,370	0,600	0,005	0,089	0,106	0,231	0,996
Denmark	0,360	0,610	0,003	0,057	0,069	0,223	0,934
Greece	0,410	0,560	0,003	0,024	0,044	0,124	0,855
Germany	0,440	0,540	0,008	0,029	0,008	0,116	0,824
UK	0,400	0,560	0,006	0,011	0,005	0,062	0,808
Belgium	0,300	0,680	0,005	0,065	0,075	0,216	0,805
Austria	0,400	0,590	0,004	0,021	0,019	0,141	0,767
Sweden	0,460	0,520	0,005	0,007	0,011	0,136	0,763
Spain	0,420	0,550	0,024	0,006	0,019	0,062	0,738
Hungary	0,380	0,580	0,006	0,035	0,042	0,264	0,732
Italy	0,350	0,630	0,009	0,011	0,009	0,062	0,697
Netherlands	0,330	0,650	0,006	0,037	0,193	0,200	0,679
Finland	0,380	0,590	0,005	0,006	0,001	0,137	0,679
France	0,390	0,590	0,005	0,009	0,120	0,120	0,676
Portugal	0,370	0,590	0,008	0,012	0,048	0,113	0,644
Turkey	0,430	0,520	0,014	0,003	0,019	0,152	0,629
Poland	0,350	0,630	0,010	0,014	0,074	0,117	0,588
Romania	0,370	0,550	0,057	0,014	0,026	0,147	0,586
Slovenia	0,330	0,630	0,009	0,021	0,063	0,166	0,577
Czech	0,300	0,680	0,011	0,022	0,033	0,121	0,550
Latvia	0,260	0,710	0,009	0,020	0,030	0,155	0,464
Bulgaria	0,210	0,760	0,006	0,025	0,036	0,216	0,433
Ireland	0,260	0,700	0,011	0,010	0,006	0,303	0,321
Ukraine	0,230	0,760	0,008	0,004	0,015	0,221	0,243

*BP_{cs} – Level of branch production in the construction sector; MC_{cs} – material consumption in the construction sector; EI_{cs} – energy intensity in construction sector; E_o – export-oriented construction sector; I_{dCM} – import dependence of the construction market; I_{dP_{cs}} – import dependence of production in the construction sector; IID_{cs} – integral indicator of development in construction sector.

Since 2000, in Ukraine, the activity of the functioning of the building sector on the backdrop of gradual general economic growth has been observed, a policy of stimulating the economy has been gaining impact. The lack of housing supply and increased mortgage lending contributed to prices increases in real estate (housing – by 5-6 times, land – 8-12 times) also an increase in its lease and triggered the pre-investment research on the possibilities of creating a new real estate. This caused

an intensification of investment in housing construction and the growth of volumes of construction works.

Since the beginning of the global financial and economic crisis (3rd quarter of 2008–2009), a sharp decline in the Ukrainian building sector has been observed and the link with the reduction of macroeconomic indicators has been clearly identified. Relative growth of the construction sector development was observed during 2010–2011, since 2012 the stagnation began and in 2014 it has grown into an acute phase of the crisis, which lasted until the end of 2015. Moreover, the volume of construction of residential buildings during stagnation and crisis showed some positive a shift due to the injection of investment flows into the residential property market of powerful construction corporations and significant volumes of individual development, mainly due to the work of our migrant workers abroad.

Segmental priorities after the crisis, as well as before the crisis, were residential and commercial construction, which outpaced the growth rate of construction of industrial facilities, transport and energy facilities, as well as social infrastructure. However, from 2010 to 2017, the construction of non-residential buildings and engineering structures showed a similar tendency (Table 3).

Table 3

**Indices of completed construction works by product types
in Ukraine within 2011–2017**

Indicator	Year						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Residential buildings	101	92,4	110,4	103,5	98,9	117,8	111,7
Non-residential buildings	122	94	89	66,3	85,8	123,7	120,2
Engineering structures	122,1	90,2	83,3	79,7	83,7	114	126,3

The reduction of capital investment and gross domestic product (GDP) since the third quarter of 2012 resulted in a decline in construction volumes of non-residential buildings and engineering structures, which lasted until 2015. In this connection, a number of declining macroeconomic trends are traced. In particular, there was a reduction of: volumes of sold products; retail turnover; annual income of the population; budget revenues; volumes of private money transfers to Ukraine.

It is important to note that the building sector is mainly oriented to the domestic market (considered as «domestic industry») but extremely import-dependent, in particular in the building industry. This, in turn, showed sensitivity to sharp changes in the exchange rate in 2014. Therefore, for the sake of the objectivity of research results, a number of indicators are calculated in dollars of the USA.

Since 2016, gradual growth has begun for all types of construction (residential, non-residential, engineering buildings). Based on the above-grounded considerations, this period is considered the beginning of the «fifth construction cycle», which should be characterized by the activity of the functioning of the

building sector on the backdrop of gradual general economic growth. It is justified that the development of the building sector is an indicator of macroeconomic growth. In this regard, taking into account the abovementioned impacts is necessary for the formation of the state building policy and development of the strategies of the enterprises of the building sector.

To determine the structural changes that took place in construction while formation of gross value-added (GVA), the calculation of the index of structural changes was carried out, their speed and intensity were determined, which allowed reflecting the dynamics of the economic structure, establishing the presence of dichotomy and asynchronous changes, and determining the level of structurally generating influence on the gross value added (GVA). The results of the analysis of structural changes, in particular, their intensity indicator, show that the largest impact of construction on the GVA was in 2004 and slightly lower in 2007, where the mass and index of structural changes in the latter surpassed the level of 2004 (Fig. 2).

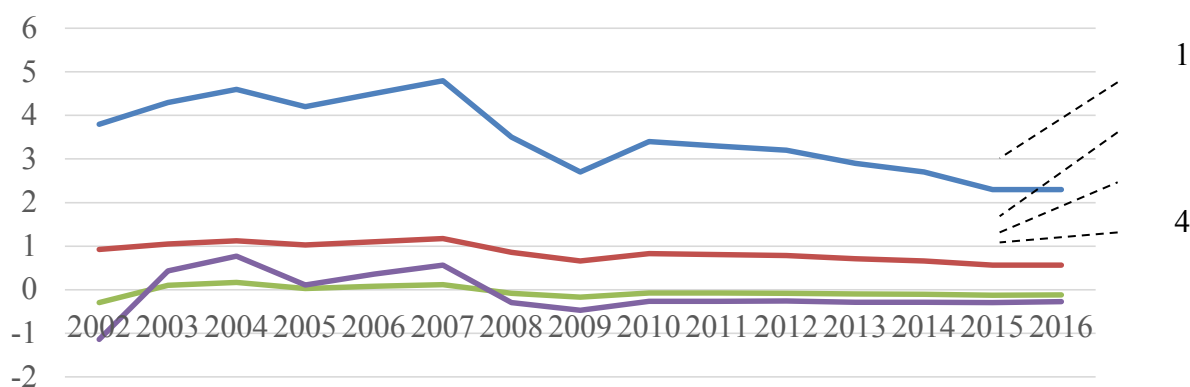

Fig. 2. Dynamics of structural changes in the construction sector of Ukraine within 2001–2016:

- 1 – bulk of structural changes
- 2 – indicator of structural changes
- 3 – speed of structural changes
- 4 – intensity of structural changes

This is due to the fact that in the conditions of growth of external demand, which during the period of 2000–2004 was one of the key factors in the development of the Ukrainian economy, the volume of investments in fixed assets, which had the greatest growth in 2004 (28%), became more considerable.

Also, during this period, a significant macroeconomic imbalance was observed, where the dynamics of real GDP and fixed capital investment was less than the growth of real cash income.

Part 2. Justification of the sustainable development mechanism of the construction sector enterprises in Ukraine

The methodology for choosing strategic priorities for the development of the building sector of the Ukrainian economy includes a coherent set of interrelated

methods for determining the criteria for typology and the dominant performance characteristics based on the network formation and the component structure of strategic priorities.

Given that the construction sector consists of a number of functionally interconnected components (vertically and horizontally integrated) designed to ensure the implementation of common socio-economic goals and objectives, it can be assumed that there are all signs of a systemic nature in it. Its structure is aggregated from the above five components: labour-resource, productive-results achievement, raw-resource, financial-investment, foreign-economic. Each component has a different degree of influence on the development of the building sector. Taking into account the territorial features of the functioning of construction, on the basis of an aggregation of the obtained indicators using the method of the main components, weighting factors were measured for each component of the development of the building sector of the economy in the regional context.

The results of the analysis of world trends in the building sector enterprises outline its evolutionary nature, in particular, through the prism of socio-economic priorities of energy conservation and environmental friendliness. For several decades, there are three stages of the evolutionary development of construction, where each next stage contains all the positive components of the previous one, further enhancing and improving them: 1) energy-efficient construction; 2) ecological building; 3) sustainable development-oriented innovation. The urgency of formation and development of the building sector of Ukraine through the prism of sustainable development with the emphasis on quality assurance and accounting of every stage of the lifecycle of building products is substantiated. Given the long payback periods, the high cost and multi-component of construction products, as well as the link of construction with other sectors of the economy and, accordingly, the ability to distribute innovations to them, requires constant adaptation of the building sector to the rapid soar of scientific and technological progress, promising principles of technological bases. It is proved that the development of construction has territorial specificity since the regions differ in their geographical, socio-economic, demographic, raw-resource characteristics and possess respectively different potential. The estimation of the degree of use of the potential of the development of the building sector was carried out in the context of the regions of Ukraine using the data envelopment analysis (DEA) method, where the indicators outlined above are indicators of development of the building sector, and the output factors are the integral indicators of the economic development of the regions calculated on the basis of key characteristics, evaluated for each component using the dispersion analysis and established weighting coefficients based on expert surveys.

According to these results, the first group includes regions with low socio-economic development but they share and utilize the existing building potential in the context of economic development relatively effectively. Instead, highly developed regions were not able to effectively allocate resources and use their respective potential. Taking into consideration regional features, the concept of

justification of strategic priorities of stable development of the building sector of the Ukrainian economy has been developed.

It was justified that the strategic priorities of the development of the construction sector are the improvement of structural construction, management system, and institutional provision of the building sector; provision of innovative development of the building sector; the development of high-tech housing construction based on the principles of energy conservation, the use of alternative energy, environmental friendliness with the interests of future generations and the development of the construction industry with high technical and technological support based on the use of local resources. The implementation of the identified priorities determines the need for infrastructure development, urban planning, engineering research, architectural design, technical regulation, public administration, staff management policy, and sectorial science, which should ensure stable development of the Ukrainian building sector. Therefore, its implementation should be accompanied by the well-functioning of all its elements (Fig. 3).

Therefore, the current state of the building sector in Ukraine requires the integrated use of effective tools for solving problems accumulated over many years.

The purpose of its functioning is to turn the building sector of the Ukrainian economy into a qualitatively new state capable of ensuring the achievement of the goals of its innovative development; increasing the competitiveness of construction products (buildings and structures) in the domestic, foreign markets and ensuring socio-economic and environmental needs of the population, taking into account the interests of future generations. Simulation of the optimal development of the construction subsystem is done on the basis of the objective function:

$$f_j = \max_t \left\{ \max_i \left\{ \sup_{x \in X_i} \left(\min \{ \mu_{x_i}(x), \mu_{x_i}(x) \} \right) \right\} \right\},$$

where X_i is the region of the values of the i -th parameter ($i = \overline{1,5}$); $\mu_{x_i t}$ – the functions of the membership of fuzzy subsets of the main elements of the subsystem of the construction of the region, where $i = 1,5$; $t = 1,6$.

According to the obtained results, the surfaces of their predicted values are formed (Fig. 4).

The revealed interconnections of the building subsystem with the complicated macro system of Ukraine are the basis for optimization of inner interconnections. Due to the low level of outgoing results (regions of Ukraine), the target parameter adopted a value above the average level. Thus, it is possible to obtain an indicator of the share of construction in the amount of GDP at 3% under the preconditions described in Fig. 5 and Table 4.

Fig. 3. Mechanism of sustainable development of the construction sector enterprises in Ukraine

A fragment of the model for the development of constituents of the subsystem of construction in the context of the impact on GDP (Y)

Integral indicator of labour-resource element (x_1)	Integral indicator of productive element (x_2)	Integral indicator of raw material resource element (x_3)	Integral indicator of finance and investment element (x_4)	Integral indicator of the foreign economic element (x_5)	Share of construction in GDP (y)
0,236	0,717	0,136	-	-	3
-	0,319	0,193	0,142	-	3

By the results of the analysis:

1) the integral indicator of the labour force component of the construction subsystem should not be less than 0,236 units, typical of all regions of Ukraine;

2) the integral indicator of the productive element should reach 0.717 units, which concerns only the Kyiv region; Interconnection ($x_2, x_3, x_4 \rightarrow y$) – 0.319 units is suitable for the Ivano-Frankivsk, Kyiv, Lviv, Odesa, Ternopil, and Khmelnytskyi regions;

3) the integral indicator of the raw material resource should be improved to the level of 0.136 units, is currently observed only in the Kyiv and Lviv region; the interconnection ($x_2, x_3, x_4 \rightarrow y$) at the level of 0.193 units is observed only in the Kyiv region);

4) the integral indicator of the financial-investment element should reach the level of 0.142 units, is currently observed in Ivano-Frankivsk, Lviv, Mykolaiv, Odesa, Ternopil, Kharkiv regions.

The results of the research reflect the changes in the characteristics of the interconnections between the main components of the development of the subsystem in construction and the macro-system of the state within 2011 and 2016.

The use of the proposed methodological approach allows us to confirm the scientific hypothesis regarding the regional peculiarities of the influence of elements of the subsystem in construction on the macro-system of the country for system-dynamic modelling of strategic priorities and development mechanisms of the macrosystem.

The mentioned methodological approach to modelling can be used in the process of researching the relationship of any subsystems with complex systems of various scientific fields.

The simulation of the influence of parameters of development of components of the building sector on GDP and Ukrainian industry on the basis of fuzzy logic allows determining the favourable levels of development of its components. The results of the calculations confirm the need to increase the level of development of each component in most regions of Ukraine. The suggested model allows

estimating and forecasting the impact of the construction sector on the state economy keeping in mind the regional specificity in order to model its development in the context of socio-economic changes.

Conclusions

1. It was manifested that the construction sector is an important element of economic development, has a significant impact on the economic security of the state and, at the same time, becomes a source of serious danger when negative trends prevail according to the main indicators of its functioning. The current stage of development in the construction sector of the economy is characterized by compliance with macroeconomic trends of the state.

2. The analysis of the multi-vector impact of the main indicators of the functioning of the construction sector on key macroeconomic aspects demonstrated its participation in the development of the state's economy.

3. Applying the multifactor dynamic regression modelling method, made possible to identify the dependencies of each type of construction on a number of different macroeconomic indicators and to assess their impact in quantitative terms.

4. The construction sector is apparently mainly focused on the national market (considered a «domestic industry») but is largely relies on imports, namely in the construction sector.

5. The development of the construction sector of the Ukrainian economy should be carried out at all levels of the management hierarchy through the implementation of a number of organizational, economic, institutional, technical, and preventive measures to protect its financial, logistical, informational, and intellectual resources against threats such as internal and external nature.

6. On the basis of working out a number of theoretical and methodological approaches of scientists of various foreign and domestic scientific schools, as well as the results of own research, it is offered the mechanism of sustainable development of the building sector as a favourable interconnection of economic, social, ecological and organizational-economic, investments, regulative, institutional, informational means of implementing strategic priorities.

References:

1. Sukhorukov A., Kharazishvili Yu. (2013). Pro metodolohiiu kompleksnoi otsinky skladovykh ekonomichnoi bezpeky derzhavy [On the methodology of integrated assessment of the components of the state economic security]. *Strategic priorities*, no. 3(28), pp. 5-15.

2. Kharazishvili Yu., Dron Ye. (2014). *Prohnozuvannia pokaznykiv, porohovykh znachen ta rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy v serednostrokovii perspektyvi: Analitychnyi zvit* [Forecasting of indicators, threshold values and level of economic security of Ukraine in the medium-term perspective: Analytical report]. Kyiv : NISS. (in Ukrainian)

3. Antonyuk D. (2016). *Modernizatsiia instytutsionalnoi infrastruktury pidpriemnytstva rehionu v protsesi yevrointehratsii Ukrainy* [Modernization of the institutional infrastructure of entrepreneurship in the region in terms of European integration of Ukraine] (Dr. Econ. Sciences

Thesis). Lviv : State institution «Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine».

4. Borisov A., Alekseev A., Merkurieva G. (1989). *Obrobka nechitkoi informatsii v sistemakh pryiniattia rishen* [Fuzzy Information Processing in Decision Making Systems]. Moscow : Radio and communication. (in Russian)

5. Zhukovin V. (1983). *Modeli bahatokryterialnoho pryiniattia rishen z nevyznachenistiu* [Multicriteria decision making models with uncertainty]. Tbilisi : Metsniereba. (in Russian)

6. Zadeh L. (1976). *Poniattia linhvistychnoi zminnoi ta yii zastosuvannia dlia prybliznoho obgruntuvannia* [The Concept of a Linguistic Variable and its Application to Approximate Reasoning]. Moscow : Mir. (in Russian)

7. Kofman A. (1982). *Vvedennia v teoriu nechitkykh mnozhyn* [Introduction to the theory of fuzzy sets]. Moscow : Radio and communication. (in Russian)

8. Leonenkov A. (2005). *Nechitke modeliuivannia v MATLAB i fuzzyTECH* [Fuzzy modeling in MATLAB and fuzzyTECH]. SPb. : BHV-Petersburg. (in Russian)

9. Shtovba S. (2007). *Proektuvannia nechitkykh system zasobamy MATLAB* [Designing of Fuzzy Systems by Means MATLAB]. Moscow : Hot line –Telecom. (in Russian)

10. Khodjayan A. (2012). *Metodolohichni pryntsyypy formuvannia derzhavnoi polityky, spriamovani na pidvyshchennia konkurentospromozhnosti natsionalnoi ekonomiky* [Methodological principles to form the state policy aimed at increasing the competitiveness of the national economy] (Dr. Econ. Sciences Thesis). Kyiv : Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Research Institute of Economics.

11. Gavrilko P., Lalukulich M., Pinda Yu. (2014). Teoretychni aspekty rozvytku budivelnoho kompleksu rehionu [Theoretical Aspects of Development of the Construction Complex of the Region]. *Scientific notes of the Lviv Business and Law University*, no. 14, pp. 244-248.

12. Gil C. (2001). *Mizhnarodnyi biznes: konkurentsia na svitovomu rynku* [International Business: Competition in the Global Market]. Kyiv : Solomiya Pavlychko Publishing House «Osnovy». (in Ukrainian)

13. Pynda Yu. (2018). *Stratehiia rozvytku budivelnoi haluzi v Ukraini* [Strategy of development of the building sector in Ukraine]. Lviv: Publishing house «Raster-7». (in Ukrainian)

14. Klimenko M., Feshchenko V., Voznyuk N. (2010). *Osnovy ta metodolohiia naukovoho doslidzhennia: navchalnyi posibnyk* [Basics and methodology of scientific research: teaching manual]. Kyiv : Agrarian education. (in Ukrainian)

15. Maruschak S. (2014). *Diahnastyka ta planuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva (na prykladi mashynobudivnykh pidpriemstv Mykolaivskoi oblasti)* [Diagnostics and planning of economic safety of the enterprise (taking an example from machine-building enterprises of the Mykolaiv region)] (PhD Thesis). Mykolaiv : PHEI «European University».

16. Babets I. (2013). *Stratehiia ekonomichnoi bezpeky mizhrehionalnoho spivrobotnytstva Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii* [Strategy of economic security of interregional cooperation of Ukraine in terms of European integration], (Dr. Econ. Sciences Thesis). Kyiv : The National Institute of Strategic Studies.

Поченчук Г. М.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Бабух І. Б.

*кандидат економічних наук,
асистент кафедри маркетингу, інновацій та регіонального розвитку
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Венгер Є. І.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри маркетингу, інновацій та регіонального розвитку
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА ЯК ЗМІНА ПАРАДИГМИ УПРАВЛІННЯ

Анотація

Статтю присвячено дослідженню особливостей становлення цифрової економіки та використання цифровізації для забезпечення модернізації управління. Розглянуто еволюцію сутнісних характеристик інформаційної економіки як вихідного теоретичного концепту цифрової економіки, цифровізації, цифрової трансформації. Охарактеризовано сучасний тренд розвитку економіки та її підсистем в контексті впровадження нових технологій та узагальнено базові цифрові технології дизруптивного характеру. Визначено ключові напрями змін в процесі становлення цифрової економіки та розкоординацію їх впливу на різні сфери суспільного життя. Проаналізовано можливості модернізації державного управління з метою підвищення його ефективності та результативності внаслідок цифрової трансформації в контексті реалізації відповідних реформ в Україні. Обґрунтовано необхідність розширення охопленості цифровими технологіями різних функцій, процесів, діяльності органів державної влади з метою забезпечення переорієнтації державного управління на результат, збільшення його ефективності; зростання якості діяльності для зовнішніх бенефіціарів – громадян і бізнесу, зниження необґрунтованого державного втручання.

Вступ

Цифрові технології все глибше проникають у всі сфери життєдіяльності людини і суспільства і цей процес буде розвиватися все більш інтенсивно. Цифровізація, або цифрова трансформація суспільства, стає чи не ключовим фактором, що впливає буквально на всі суспільні процеси, як повсякденні, так і глобальні. Цифрова економіка є потужним драйвером економічного зростання.

Експерти одностайно сходяться на думці, що ХХІ ст. є періодом панування світової цифрової економіки, коли промисловість переживає цифрове перетворення. Тому держави, які з тих чи інших причин не поспішають використовувати цифрову хвилю, ризикують серйозно здати позиції не тільки в ІТ-галузі, а й у всіх інших сферах – економічній, фінансовій, гуманітарній. Користувачі, суспільство, держава, бізнес сьогодні мають можливість комунікувати за допомогою цифрових технологій. Цифрові технології наділяють сучасну економіку нової сутнісною рисою – відкритістю комунікацій в їх сучасному вигляді, й стають її «нервовою системою». Очевидним проявом цього є зміна форм існування економіки: витіснення класичного способу торгівлі, прив'язаного до певного місця угоди, банків як сховищ реальних грошових запасів, проведення касових розрахунків за допомогою роботів і, в далекій перспективі, трансформація всієї грошово-фінансової системи (найбільш наочний приклад останніх років – бум біткоінів).

Цифровізація створює безпрецедентні можливості для відокремлення від ланцюжка створення вартості та аутсорсингу послуг, що виходять за рамки врегульованої адміністративної підтримки. Цифрові технології сприяють не лише розвитку та впровадженню інновацій у процесах виготовлення товарів та надання послуг, але й інноваціям у бізнес-моделях, організаційних заходах, управлінських системах. Роль цифрової економіки у інвестиційних процесах визначна, адже завдяки використанню новітніх досягнень у сфері цифрових технологій покращується необхідна для реалізації інвестиційних проектів інфраструктура, значно спрощується процес інвестування, знижуються транзакційні витрати. Саме це обумовлює актуальність теми дослідження.

Розділ 1. Концепт цифрової трансформації економіки та суспільства

Ідеї дослідження суті цифрової економіки та цифровізації ґрунтуються на концепціях, викладених в працях апологетів інформаційної економіки Д. Белла [8] і Е. Тоффлера [16] в 1960-х рр. Виникнення концепції «інформаційна економіка» бере свій початок з робіт австрійсько-американського економіста-дослідника Ф. Махлупа, який у 1933 р. почав вивчати вплив патентів на наукові дослідження. Його послідовник М. Порат у 1976 р. визначив інформаційну економіку як кластер галузей, що виробляють сучасні бази даних та засоби, які забезпечують їх функціонування і застосування. Поряд з терміном «інформаційна економіка» виник термін «інформаційне суспільство» у середовищі японських соціологів на початку 60-х років (Е. Масуді, 1983 р.). Основи теорії інформаційного суспільства були закладені в роботах видатних вчених, таких як Д. Белл, З. Бжезинський, Е. Тоффлер, М. Кастельс. Погляди вчених цього напряму підкреслювали еволюційність переходу людства до нового типу його розвитку, що базується на засадах домінування інформації та знання. Концепція інформаційної економіки включає в себе фундаментальне визначення інформаційного суспільства як системи зв'язків і відносин між

індивідами, що утворюється в процесі обміну інформацією з приводу соціальної та економічної діяльності, а також інформаційної економіки як системи суспільних відносин, де інформація та знання є основним виробничим ресурсом. Інформаційна економіка утворилася на поєднанні й охоплює елементи традиційної, мережевої та економіки знань, утворила свої особливі змістові елементи, заснована на інформації й знаннях; більша частина валового внутрішнього продукту забезпечується діяльністю з виробництва, обробки, збереження та поширення інформації й знань, в якій беруть участь більше половини зайнятих у виробництві працівників [2, с. 7]. При цьому слід зауважити, ключовим чинником сучасного економічного розвитку виступають цифрові технології (інформація в цифровому вигляді), що зумовлюють становлення цифрової економіки, яка передбачає цифрову трансформацію всіх сфер життєдіяльності, надаючи їм значний економічний та соціальний ефекти, а також відкриваючи нові потужні можливості для держави, суспільства та громадян (рис. 1).

Сам термін «цифрова економіка» був введений в науковий обіг у 1995 році американським інформатиком Ніколасом Негропonte у його праці «Being Digital», в якій висловив припущення, що цифрові медіа займуть істотне місце і стануть невід'ємною частиною повсякденного життя [12]. Обробка даних стане визначати наше життя, що не замикаючись лише на комп'ютерах. Саме Негропonte заявив, що паралельність між органічним світом і світом, створеним людиною стирається і вони взаємопроникають один в одного, стаючи єдиним середовищем існування людини. В одній зі своїх лекцій Негропonte використовував аналогію, що від обробки атомів, з яких складаються всі речовини, матеріали і предмети, людство переходить до обробки бітів даних, з яких будується вся інформація і цифрова реальність. Нові цифрові сервіси будуються в кінцевому підсумку з бітів так само, як традиційні – з атомів і молекул [12]. У той же час в роботі Д. Тапскотт вперше було використано визначення «цифрової економіки» [15].

Цифрова економіка дозволяє інтегрувати технології та надає можливості для усунення кордонів між фізичними, цифровими й біологічними системами. Вона зазвичай розглядається як вид економіки, що базується на цифровій інформації. Точніше, цифрова економіка сприяє поширенню товарів і розвитку сфери послуг за допомогою цифрового обміну інформацією та онлайн-торгівлі.

Цифрові технології надають сучасній економіці нових сутнісних характеристик – відкритості комунікації та зростання децентралізації процесів. Децентралізація передбачає не бажання уникнути будь-якого порядку й контролю, а бажання створити гнучку структуру, контроль і ясність через адаптаційний колаборативний процес. Очевидним проявом цього є зміна форм існування економіки, найбільш ілюстративним прикладом якої є трансформація фінансової системи.

Цифрова економіка через наявність певних властивостей нематеріального функціонування дозволяє подолати країнові обмеження, які властиві класичній економіці: матеріальна продукція не може бути використана декількома людьми, а для цифрових продуктів такий бар'єр відсутній, вони можуть бути скопійовані й поширені серед необмеженого кола осіб у всьому світі; матеріальна продукція піддається зносу в процесі використання, а цифрові продукти не втрачають первинних властивостей, які можуть бути навіть вдосконалені в процесі спільної експлуатації або обміну; цифрові торгові майданчики дозволяють уникнути обмежень за розміром площ, обсягом асортименту й кількістю одночасно обслуговуваних клієнтів. Розглядаючи визначення цифрової економіки, слід зазначити, що у більшості визначень превалює компонентний підхід при розгляді економічної сутності цифрової економіки, що включає використання цифрової інформації та знань як ключового фактору виробництва, забезпечення дистрибуції за допомогою е-комерції, використання мереж для обміну інформацією в цифровому вигляді та для перетворення соціальних взаємодій. Концепція цифрової економіки наголошує цифрову форму інформації та знань, охоплює всі аспекти суспільства, впливаючи на те, як люди взаємодіють і дають широкі соціологічні зміни.

Цифрова економіка ще більше трансформує традиційні види економічної діяльності та стиль життя людини, відносини у цифровому світі, акцентує увагу на безпеці та довірі між учасниками трансакцій, формує принципово нові бізнес-моделі та постійно удосконалюється, впроваджуючи хмарні технології, штучний інтелект, нову віртуальну реальність, накопичує величезні обсяги даних (Big Data), які при досягненні критичної маси стають важливим капіталом цифрової економіки.

Таким чином, цифрова трансформація – це якісні, революційні зміни, які полягають не тільки в цифрових перетвореннях окремих процесів, а й в принциповій зміні структури економіки, в перенесенні центрів створення доданої вартості в сферу вибудовування цифрових ресурсів і наскрізних цифрових процесів [9].

Експерти виділяють чотири базових технології, в результаті впровадження яких очікуються революційні зміни.

Інтернет речей (Internet of Things, IoT). У цій технології Інтернет використовується для обміну інформацією не тільки між людьми, але і між різними «речами», тобто машинами, пристроями, датчиками і т.д. З одного боку, речі, забезпечені датчиками, можуть, обмінюватися даними і обробляти їх без участі людини. З іншого боку, людина може активно брати участь в цьому процесі, наприклад, коли мова йде про «розумний будинок». Різновидом IoT є

промисловий (індустріальний) інтернет речей (Industrial Internet of Things, IIoT). Саме він відкриває пряму дорогу до створення повністю автоматизованих виробництв. Починається все з того, що ключові компоненти обладнання забезпечуються різними датчиками, виконавчими механізмами і контролерами; зібрані дані обробляються і надсилаються до відповідних служб підприємства, що дозволяє персоналу оперативного приймати обґрунтовані і виважені рішення. Але завдання-максимум полягає в досягненні такого рівня автоматизації підприємства, при якому на всіх ділянках, де це можливо, машини працюють без участі людей. Роль персоналу при цьому зводиться до контролю роботи машин і реагування лише на екстрені ситуації.

Цифрові екосистеми. Це системи, що складаються з різних фізичних об'єктів, програмних систем і керуючих контролерів, що дозволяють уявити таке утворення як єдине ціле. Фізичні та обчислювальні ресурси в такій екосистемі тісно пов'язані, моніторинг і управління фізичними процесами здійснюється з використанням технологій IoT. Традиційні інженерні моделі гармонійно співіснують з комп'ютерними.

Аналітика великих даних (Data Driven Decision) або просто Великі дані (Big data). Величезні обсяги інформації, що накопичуються в результаті «оцифровування» фізичного світу, можуть бути ефективно оброблені тільки комп'ютерами (в майбутньому, можливо, квантовими), із застосуванням хмарних обчислень і технологій штучного інтелекту (Artificial Intelligence). В результаті людина, яка контролює той чи інший процес, ситуацію, обстановку має отримувати оброблені дані, максимально зручні для сприйняття, аналізу і ухвалення рішення.

Складні інформаційні системи, відкриті для використання клієнтами і партнерами (цифрові платформи). Це можуть бути цифрові платформи і системи для управління бізнес-процесами, для інтеграції інтернету речей в фізичні бізнес-процеси, для аналізу і прогнозування стану обладнання і т.д.

Четверта промислова революція, крім перерахованих вище сфер прискореного розвитку, може також задіяти широке впровадження 3D-друку, друкованої електроніки, застосування розподілених реєстрів (тобто технології блокчейн, яка стала популярною після створення на її основі криптовалюта), використання віртуальної і доповненої реальності і навіть розробку автономних роботів, які будуть не компонентами автоматизованих ліній, як зараз, а цілком мобільними високоінтелектуальними пристроями, здатними працювати поруч з людьми.

Становлення цифрової економіки передбачає фокусування на двох базових напрямках: формуванню ключових інститутів, в рамках яких створюються умови для розвитку цифрової економіки (нормативне регулювання, кадри і освіта, формування дослідницьких компетенцій і технологічних напрацювань); основних інфраструктурних елементів цифрової економіки (інформаційна інфраструктура, інформаційна безпека). При цьому формується розрив між швидкістю втілення технологічних змін і реакцією суспільно-політичної та соціальної сфери (рис. 2) [11].

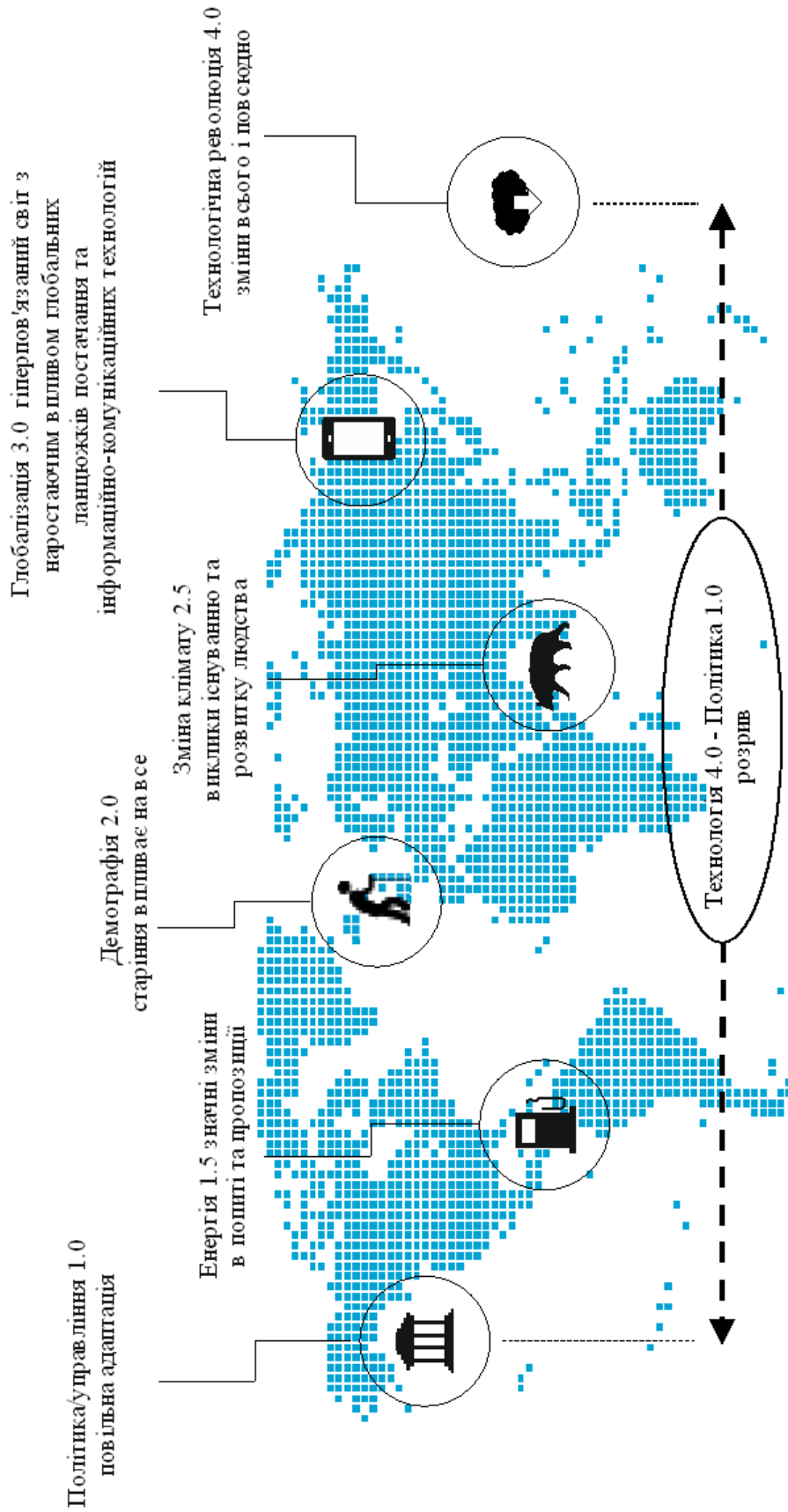

Рис. 2. Розкоординація впливу цифровізації на різні сфери життєдіяльності

К. Шваб, засновник і незмінний президент Всесвітнього економічного форуму, у своїй книзі «Четверта промислова революція» зазначає: «Ми стоїмо біля самих витоків четвертої промислової революції, і для сприйняття її повного значення потрібна наявність принципово нових економічних і організаційних структур ... правила конкуренції економіки четвертої промислової революції відрізняються від тих, що були в попередніх періодах. Щоб забезпечувати конкурентоздатність, компанії та країни повинні впроваджувати інновації у всіх їх формах, це означає, що стратегії, переважно спрямовані на зниження витрат, виявляться менш ефективними, ніж стратегії, засновані на більш інноваційних способах пропозиції продуктів і послуг» [6, с. 31].

Зазначені тенденції зумовили трансформацію процесів управління. Публічна політика нині залежить від здатності держави управляти величезною кількістю інформації і реагувати на швидкі зміни ситуації та нові виклики. Все це визначає напрями змін при розробці стратегій управління та реформування національної економіки:

- використання цифрових технологій дозволить краще здійснювати управління. Більш інтенсивне й інноваційне використання веб-технологій може допомогти державним адміністраціям модернізувати свої структури і функції, з метою поліпшення загальної результативності, починаючи від зміцнення процесів електронного управління до більшої прозорості, відповідальності та інклюзивності у відносинах між урядом і громадянами;

- влада під впливом промислової революції часто переходить від держави до недержавних суб'єктів, а також від організованих установ до мереж з більш вільним устроєм. Нові технології та соціальні угруповання і взаємодії, які вони забезпечують, дозволяють практично будь-кому впливати на ситуацію способами, про які неможливо було б подумати ще кілька років тому;

- центральна роль урядів у проведенні політики буде зменшуватись внаслідок зростання конкуренції, перерозподілу і децентралізації влади, що стало можливим завдяки новим технологіям. Все частіше уряди будуть розглядатися як центри з обслуговування населення, які оцінюються за їх здатністю постачати розширений перелік найбільш ефективним і індивідуалізованим способом.

- збільшення адаптаційних можливостей урядів з метою врахування експоненціального зростання дизруптивних змін через збільшення прозорості роботи та ефективності;

- законодавче регулювання буде грати вирішальну роль в ухваленні та поширенні нових технологій. Однак уряди будуть змушені змінити свій підхід щодо розробки, перегляду і виконання нормативно-правових актів. У «старому світі» у осіб, що приймають рішення, було достатньо часу на вивчення конкретного питання та підготовку необхідної реакції або відповідної нормативної бази. Весь процес, як правило, мав лінійний і

механічний характер і був збудований в суворій відповідності з ієрархічним підходом («зверху вниз»). З цілої низки причин таке більше неможливо;

– сучасні політичні, законодавчі та регулюючі органи часто відчувають, що події застають їх зненацька і що вони не в змозі встигати за швидкістю технологічних змін і відповідати значущості їх наслідків. Цілодобовий цикл надходження новин тисне на лідерів, змушуючи їх негайно давати коментарі або приймати ті чи інші дії, в результаті чого у них виявляється менше часу на продуману, принципову і ретельно прораховану реакцію. Існує реальна небезпека втратити контроль над важливими процесами, особливо в умовах світової системи, що включає в себе майже дві сотні незалежних держав і тисячі різних культур і мов.

Розділ 2. Можливості цифровізації державного управління в контексті реалізації реформ в Україні

Модернізація державного управління проявляється у зміні бачення місця й ролі держави в системі суспільних відносин, відповідно й відносно економічного розвитку. При цьому слід враховувати новітні тенденції розвитку економічних систем і світового господарства в цілому, які значно змінюють умови, напрями та можливості модернізації управління. Це, перш за все, стосується врахування розгортання четвертої промислової революції, яка змінює зміст, умови та структуру суспільного відтворення, та зростаючої цифровізації всіх сфер життєдіяльності людини. Четверта промислова революція привносить принципові зміни. Її унікальність, окрім темпів розвитку і широкого охоплення, полягає в зростаючій гармонізації та інтеграції великої кількості різних наукових напрямів і відкриттів. Всі нові досягнення мають одну загальну особливість: вони ефективно використовують всепроникну силу цифрових та інформаційних технологій. Отже, визначальним чинником сьогодення, що поширює вплив на всі зазначені аспекти виступає цифрова трансформація економіки та суспільства.

Для аналізу поняття цифрової трансформації в державному управлінні можна розглянути основні етапи цифровізації. Так, експерти ОЕСР виділяють три основних етапи цифрової трансформації: *оцифрування процесів*, в рамках якого здійснюється впровадження традиційних цифрових технологій для підвищення ефективності діяльності органів влади, управління даними; *електронний уряд*, що припускає впровадження цифрових технологій, особливо заснованих на використанні інтернету, для вдосконалення державного управління; *цифровий уряд*, за якого цифрові технології останнього покоління (такі як інтернет речей, штучний інтелект, предиктивна аналітика) дозволяють враховувати переваги користувачів при формуванні складу послуг, що надаються і процедур, пов'язаних з їх отриманням [14].

На думку експертів компанії «Гартнер», цифрова трансформація в державному управлінні передбачає проходження п'яти етапів зрілості: 1) електронний уряд; 2) відкритий уряд; 3) датацентричний уряд;

4) цифровий уряд; 5) «розумний уряд». Всі етапи різняться як за пріоритетним для них аспектами, так і за каналами й технологіями надання державних послуг, а також за показниками, за якими можна було б виміряти реалізацію того чи іншого етапу. При цьому важливо підкреслити, що технологічні рішення, актуальні для початкових етапів зрілості цифрового уряду, не адекватні щодо більш пізніх етапів його становлення. Наприклад, портали надання державних послуг, що створюються на етапі електронного уряду, значною мірою відійдуть у минуле після автоматизації рутинних процедур та переходу до міжмашинної взаємодії на етапі «розумного уряду». Якщо на перших етапах держави прагнуть максимізувати частку державних послуг, доступних в електронному вигляді, то в міру цифровий трансформації складу державних послуг зміниться і кількість видів послуг, що надаються буде знижуватися [10].

Цифрові технології стають не просто інструментом реалізації стратегії модернізації державного управління, а й значною мірою визначають напрями змін, серед яких перспективними є – консолідація державних інформаційних систем, впровадження та поширення платформеного підходу в державному управлінні, використання технологій розподіленого доступу (Blockchain).

Консолідація державних інформаційних систем передбачає розвиток електронної демократії, головними складовими якої є е-парламент, е-голосування, е-правосуддя, е-медіація (досудове вирішення суперечок), е-референдуми, е-консультації, е-петиції, е-політичні кампанії, е-опитування. При цьому впровадження ініціатив щодо цифровізації державних установ повинно відбуватися з урахуванням таких технологічних концепцій: цифрове робоче місце державного службовця, відкриті дані, цифрові державні платформи, блокчейн, Інтернет речей.

Платформа – це цифрова форма організації взаємодій між галузевими постачальниками і споживачами з метою мінімізації трансакційних витрат (наприклад, при пошуку партнерів, товарів, послуг, організації платежів, укладанні контрактів, контроль виконання домовленостей, оцінки репутації галузевих учасників та ін.) (рис. 3).

Платформа «прискорює обмін цінністю між двома і більше групами користувачів, споживачів і виробників», забезпечує контроль і оцінку результату, а в необхідних випадках може виступити первинним арбітром в разі спору між постачальником і споживачем. На платформах створюється зрозуміла система монетизації послуг для користувачів. Для реалізації функціоналу платформи формується складна архітектура цифрових рішень, яка вимагає серйозних організаційних і нормативно-правових змін для її створення і реалізації.

Рис. 3. Структура цифрової екосистеми

Джерело: сформовано на основі [7]

Цифрова платформа кардинально змінює систему відносин між учасниками взаємодії, як свого часу світлофор, поставлений на перехресті, замінив чергового постового. Таким чином, державне регулювання в цифрову епоху може здійснюватися безпосередньо платформою як інструментом для алгоритмічного налаштування й організації ключових процесів взаємодії, що протікають в галузі (рис. 4).

Основним критерієм ефективності впровадження галузевих платформ стає більша прозорість і підзвітність в діяльності учасників галузі при істотному скороченні витрат взаємодії та підвищенні ступеня відкритості в конкуренції всередині галузі і, як наслідок, підвищення якості товарів (послуг) і зниження їх ціни. Іншим, але важливим критерієм можна вважати успішність виведення галузевої платформи за певного рівня підтримки держави на міжнародний рівень і приєднання до неї учасників з інших країн.

Необхідною, але не першочерговою умовою впровадження платформного підходу в державному управлінні є модифікація цивільного і галузевого законодавчого регулювання, спрямована на стимулювання конкуренції між платформами в галузях, де це доцільно. Одночасно необхідно посилювати антимонопольне законодавство з урахуванням розвитку платформ в галузях з обмеженою конкуренцією. Держава безумовно має використовувати платформний підхід до розвитку створених державних інформаційних систем, в першу чергу, для тих рішень, готовність яких до платформної трансформації досить висока (сьогодні – це держзакупівлі (ProZorro)).

Рис. 4. Використання можливостей цифрових платформ в державному управлінні

Джерело: сформовано на основі [5]

Цифрова трансформація державного управління не просто автоматизація та оптимізація окремих процесів при наданні державних функцій, в тому числі при наданні державних послуг, впровадження і використання тих чи інших сучасних ІКТ в інтересах забезпечення діяльності державних органів. Цифрова трансформація покликана якісно змінити зміст державного управління, в тому числі окремі його процедури, стадії управлінського циклу, державні функції, їх склад і типи, причому така зміна має приводити до підвищення якості державного управління: забезпечення більшої обґрунтованості державного втручання (і зниження ролі держави в цілому), підвищенню результативності та ефективності діяльності органів державної влади.

Використання технології Blockchain також має значні перспективи в державному управлінні щодо підвищення його ефективності та прозорості. Blockchain – це «block» (блоки) і «chain» (ланцюжок). Але це не просто ланцюжок: в ній витримується суворя послідовність блоків – даних про транзакції, угоди і контракти всередині системи, представлених в криптографічній формі. Всі блоки, як ми вже сказали, збудовані в ланцюжок,

тобто пов'язані між собою. Таким чином, для запису нового блоку необхідно послідовне зчитування інформації про старі блоки. Всі дані в блокчейн поступово накопичуються і формують базу даних, що постійно доповнюється. З цієї бази неможливо нічого видалити або провести в ній підміну будь-якого блоку. І ланцюжок цей безмежний. І ще важливо: всі операції проводяться між суб'єктами напряму, тобто здійснюються за рахунок того, що всі учасники підключені до однієї мережі – Blockchain. Blockchain (блокчейн) – це книга транзакцій, яка вперше з'явилася в якості основи для цифрової цифровий валюти. Вона стала ключовою глобальною технологією як у державному, так і в приватному секторі, оскільки покликана фіксувати і відстежувати активи або транзакції у всіх галузях. При цьому її особливістю є неможливість підробки, що повинно гарантувати безпеку даних. Ця особливість лежить в основі майнінгу криптовалют, а тепер і електронних даних державних структур.

Цифрова трансформація суспільства, стає чи не ключовим фактором, що впливає буквально на всі суспільні процеси, як повсякденні, так і глобальні. Досвід розвинених країн показує, що точкових зусиль для повноцінного впровадження цифровізації абсолютно недостатньо – необхідні цілісна стратегія, як наприклад, стратегія Єдиного цифрового ринку ЄС – Digital Single Market Strategy. В Україні зроблено перші кроки в цьому напрямі – схвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. та затверджено план заходів щодо її реалізації. Концепція – це документ, в якому викладаються принципи розвитку України в цифровому просторі та є основою для розвитку цифрової економіки [3]. Як зазначено в Концепції, ключова мета цифровізації України – досягнення цифрової трансформації існуючих та створення нових галузей економіки, а також трансформація сфер життєдіяльності України у нові, більш ефективні та сучасні. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані в національні, регіональні, галузеві тощо стратегії і програми розвитку. Проте відповідний програмний документ в ЄС було прийнято значно раніше, а зважаючи на швидкість виникнення та розповсюдження інновацій необхідно діяти випереджальними заходами. Крім того, додаток XVII-3 до Розділу IV Угоди про асоціацію з ЄС вже зобов'язує Україну здійснити імплементацію низки актів ЄС, що встановлюють спільні норми на ринку надання електронних комунікаційних послуг. Також Угода передбачає, що у цій всеосяжній сфері має бути прийнята дорожня карта змін. Цифровізація – визнаний механізм економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної, суспільно-громадської та особистої діяльності.

Україна знаходиться на етапі реалізації комплексної реформи державного управління, яка спрямована на забезпечення ефективного врядування. Відповідно зрушення мають бути спрямовані на те, щоб отримати такі основні результати: 1) гарантовану реалізацію невід'ємних прав і свобод

особистості; 2) відродження стимулу до зростання виробництв; 3) незниження життєвого рівня всіх соціальних груп або, щонайменше, тих з них, які не несуть відповідальності за програму інституціональних змін та її результати; 4) організацію ефективного контролю за дотриманням всіма учасниками соціально-економічного процесу, включаючи самих державних діячів, нових правил взаємовідносин в суспільстві з обов'язковим застосуванням для порушників каральних заходів, передбачених законом; 5) створення умов, за яких органи влади, які не впоралися з вирішенням завдань соціально-економічного реформування, могли бути досить швидко і безболісно бути замінені. Ефективне врядування є запорукою розбудови успішної та конкурентоздатної держави, що працює в інтересах громадян та забезпечує їх добробут і безпеку на засадах демократичності, ефективності, результативності діяльності. Ефективне врядування є запорукою розбудови успішної та конкурентоздатної держави, що працює в інтересах громадян та забезпечує їх добробут і безпеку (рис. 5).

Впродовж 2016-2017 рр. було закладено основи комплексного реформування державного управління в Україні, а також розпочато пілотний проект з реформування міністерств. У 2018 р. уряд продовжив реформування системи державного управління, підсилення інституційної спроможності органів влади, побудову державної служби нової якості та розвитку електронного врядування. Закладені основи багатьох процесів, результати яких стануть видимими в довгостроковій перспективі, особливо це стосується розвитку електронних послуг та використанню можливостей цифровізації для забезпечення ефективного врядування. Як зазначено в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 р. державне управління в Україні в контексті зростання кількості завдань, ініціатив, проектів та одночасної оптимізації витрат повинне базуватися саме на технологічних та цифрових формах забезпечення його безперебійного функціонування.

Підвищення прозорості й ефективності державних інститутів можливо досягти, зокрема, шляхом уніфікації та стандартизації державних управлінських та ділових процесів, а також використання аутсорсингу для непрофільних функцій. Відповідно, електронне врядування, зокрема, впровадження електронних послуг – одна з вагомих складових реформи державного управління. Наразі громадянам та бізнесу доступні 119 електронних послуг. «Єдиним вікном» доступу до державних електронних послуг слугує Урядовий портал, де в розділі «Електронні послуги» можна віднайти повний перелік е-послуг, які наразі пропонують користувачам. Такий підхід є зручним та відповідає найкращим світовим практикам.

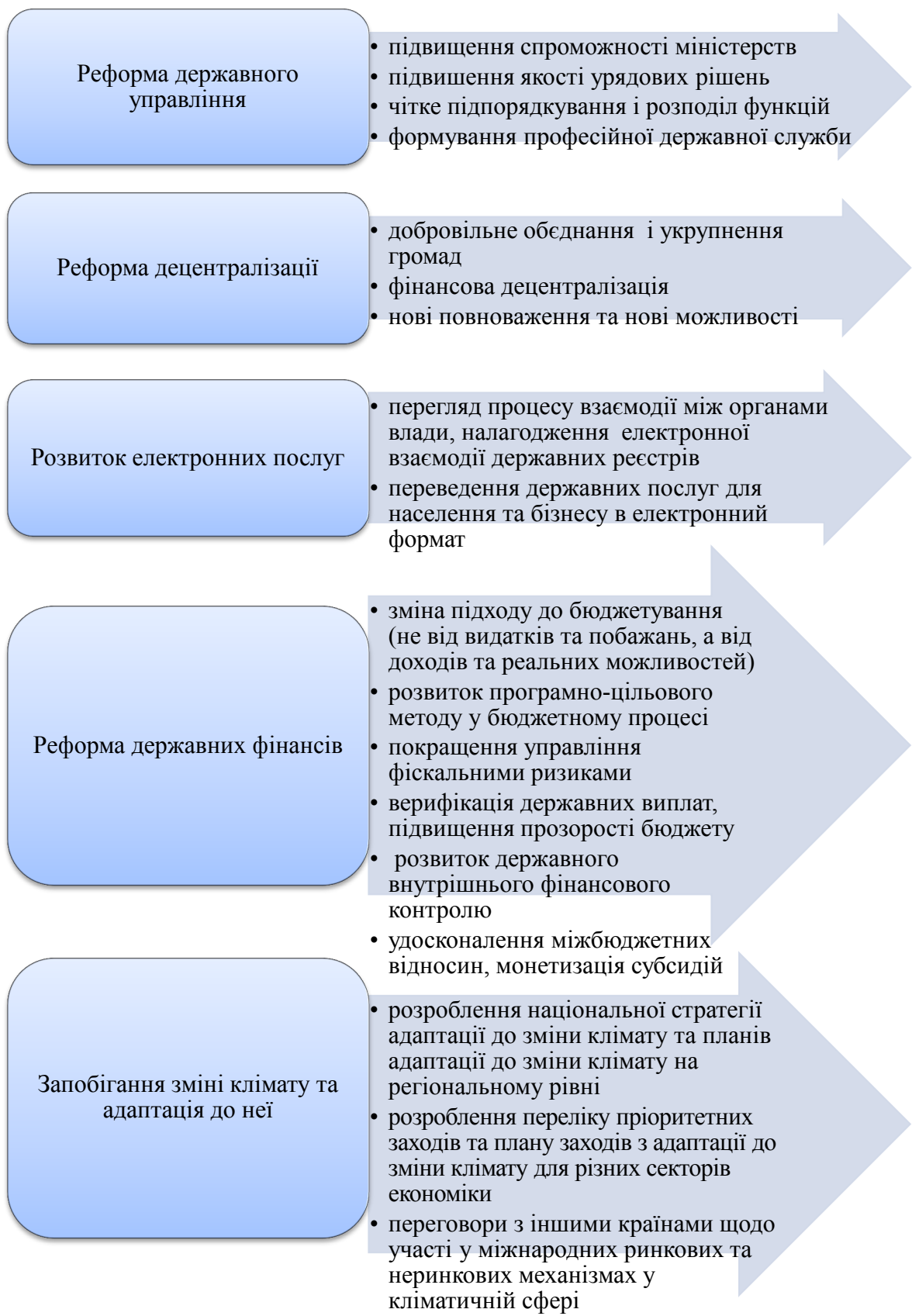

Рис. 5. Напрями реалізації реформ ефективного врядування

Перш за все в електронний формат держава переводить послуги, найбільш затребувані у суспільства та бізнесу та які мають вагомий антикорупційний ефект: послуги у соціальній сфері (оформлення допомоги при народженні дитини, житлової субсидії, низка послуг Пенсійного фонду України), послуги для бізнесу (реєстрація бізнесу, оформлення ліцензій та дозволів, отримання виписок і довідок онлайн; послуги у будівельній сфері). У цій сфері введено першу повністю автоматичну електронну послугу, без жодного контакту з чиновниками – початок будівельних робіт для класу СС1; послуги у сфері безпеки та суду, завдяки яким можна онлайн отримати довідки про несудимість, відсутність корупційних правопорушень, подати заяву до суду; послуги для автовласників: зокрема, Електронний кабінет водія – зручний онлайн-інструмент, який дозволяє кожному автовласнику отримувати інформацію про свій транспортний засіб, водійські посвідчення, штрафи, записуватися в е-чергу для візитів до сервісних центрів МВС тощо; послуги у транспортній сфері: зокрема, Електронний кабінет перевізника, який дозволяє автоперевізникам оформити, розширити, звузити, анулювати ліцензії на перевезення пасажирів та вантажів, а також – зручно та оперативно вносити зміни до відомостей про свої підприємства.

Україна – одна з перших країн світу, яка впровадила технологію Blockchain в майнові реєстри. Сфери поширення технології блокчейн в Україні:

Державний аукціон з продажу конфіскованого майна «СЕТАМ». У вересні 2017 року в Україні презентували систему державних аукціонів з продажу конфіскованого майна «СЕТАМ», побудовану на основі технології блокчейн. А в жовтні того ж року запрацював Державний земельний кадастр України теж з використанням блокчейну. На думку експертів, щоб якісно змінити відносини між державою та її громадянами, треба також перевести на цю технологію й решту баз даних: від Держреєстру речових прав на нерухоме майно до Державного реєстру виборців.

Електронні аукціони з використанням блокчейн. Ще у березні 2016-го в Києві був підписаний Меморандум про розвиток і впровадження системи децентралізованих онлайн-аукціонів в державних галузях. Платформу Eaucoin 3.0 створювали (IDF Reforms Lab, Distributed Lab, Ощадбанк, Приватбанк, Microsoft та Unitybars). На початку липня 2016 року відбувся перший блокчейн-аукціон, який дозволив здавати в оренду державне майно.

Відкрита платформа електронної демократії. E-vox – ініціатива, спрямована на підвищення прозорості в державному управлінні шляхом використання блокчейн в організації голосувань, референдумів, підписанні петицій тощо. У серпні 2016 року команда E-vox встановила систему голосування в мерії міста Балта (Одеська область) – депутати змогли голосувати прямо зі своїх смартфонів і планшетів, залишаючи запис в блокчейн. Згодом системою будуть користуватися більше державних установ.

Використання блокчейн у фінансовому секторі. На початку листопада 2016 року під час конференції Cashless Ukraine Summit в Києві НБУ представив дорожню карту розвитку безготівкової економіки. Проект

передбачає створення альтернативи картковим розрахункам. З 2019 року може розпочатись випуск електронних грошей на базі блокчейн. Революція в роботі з електронними грошима відбуватиметься в рамках розвитку національної платіжної системи «ПРОСТІР». Українські банки також починають працювати з електронними грошима на блокчейн. За допомогою розподіленої банківської системи Smart Money банки будують інфраструктуру для операцій з електронними грошима.

Електронний уряд. У березні 2016 року на Blockchain Conference Kiev презентували концепцію порталу електронного уряду – E-Ukraine. Тоді платформа була ще на стадії написання технічного забезпечення і мала стати точкою взаємодії громадян, бізнесу і держави, що об'єднає на одній платформі аукціони, голосування, ведення держреєстрів і інші розподілені сервіси [6].

Нова конфігурація інститутів державного управління передбачає зміну фокуса в питанні компетенцій держслужбовців. Найціннішими якостями чиновника стануть гнучкість, вміння приймати рішення в реальному часі, клієнто-орієнтованість і культура постійного вдосконалення. Перенесення багатьох управлінських процесів в цифрову реальність дозволить скоротити значну частину бюрократичних працівників, направивши їх на більш продуктивні робочі місця. У тому числі через невірні пріоритети багато послуг, які сьогодні пропонує держава, не уявляють для людей цінності: ми не замислюючись воліли б пропустити етап отримання чергової довідки, якби це було можливо. В майбутньому буде діяти принцип «хороша послуга – відсутність послуги». А ресурси держави звільняться для того, щоб надавати людині підтримку в комплексних життєвих ситуаціях. Наприклад, для відкриття бізнесу потрібно виконати безліч кроків, від оренди офісу до навчання співробітників, і на кожному з них крім держави є інші зацікавлені сторони. Тут і повинен проявиться потенціал «платформного» підходу: всі питання можна буде вирішити відразу, за один дотик.

За даними ОЕСР, рамкові умови, що стоять на заваді цифровому перетворенню, охоплюють: бар'єри для розвитку підприємництва, бар'єри для розвитку торгівлі та стимулювання інвестицій, регулювання в телекомунікаційній галузі, регулювання у сфері роздрібної торгівлі, положення про професійні послуги, торговельні обмеження. Зниження бар'єрів та вдосконалення регулюючої системи зробить рамкові умови більш сприятливими для створення інноваційних компаній-початківців, нових бізнес-моделей та нових послуг, що надаються за допомогою цифрових технологій [8, с. 28]. Регуляторно-нормативне середовище на сьогодні не враховує ключових властивостей нової економіки – високої цінності нематеріальних активів, розмивання меж і гранично низькі витрати на тиражування бізнес-моделей. Окремі регуляторні питання є нагальними для вирішення: визначення юридичної природи нових цифрових активів, ідентифікація суб'єктів цифрової економіки, юридична сила електронних документів, форми державного контролю бізнесу, регулювання обороту

даних і доступу до них таким чином, щоб вони були захищені і в той же час доступні для вирішення різних бізнес-задач.

Впровадження на практиці моделі цифрового управління в багатьох країнах світу відображає не тільки необхідність адаптації держави до мінливого цифрового середовища, а й довгостроковий тренд підвищення цифрової відкритості в роботі урядових інститутів і механізмів, поліпшення якості послуг, що державних послуг в умовах зростаючих очікувань з боку суспільства. При цьому важливо враховувати, що модель цифрового управління прийшла на зміну колишнім управлінським моделям не тільки внаслідок громадського тиску і поширення культури Інтернету, а й через поглиблення в умовах світової фінансово-економічної кризи необхідності вирішення найбільш гострих проблем державного управління на сучасному етапі, що стосуються сфери освіти і культури, охорони здоров'я, транспорту, реагування на надзвичайні ситуації та ін. Модель цифрового управління знаходить політичну підтримку серед багатьох політичних діячів та урядовців, так як дозволяє на новому інформаційно-технологічному рівні зміцнювати цифровий суверенітет держави і робити внесок в соціально-політичну стабільність суспільства. Більш того, в довгостроковій перспективі – підтримує відтворення все більшої кількості активних і відповідальних громадян в аспекті «державо-громадянське суспільство», які набувають навичок роботи з новим цифровим інструментарієм і все більше інтегровані в механізми прийняття державних рішень.

Висновки

Синергетичний потенціал сучасних інноваційних технологій не здатний призвести до трансформаційних змін у державному управлінні та зробити державний сектор ефективним, реактивним і ціннісним без безпосередньої участі в цьому процесі органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Несприйняття або заперечення переваг та можливостей цифрового світу не лише гальмуватиме цифрову трансформацію України, але й може спричинити розрив у спроможності органів державної влади та громадянського суспільства. Це, своєю чергою, негативно вплине на життєдіяльність країни в цілому та загрожує формуванню повноцінного інформаційного суспільства в Україні.

За системного державного підходу цифрові технології будуть значно стимулювати розвиток відкритого інформаційного суспільства як одного з істотних факторів розвитку демократії в Україні, підвищення продуктивності, економічного зростання, а також підвищення якості життя громадян України. Масштаб і темп цифрових трансформацій, підтримувані зокрема цифровим розвитком державного сектору, мають стати основними характеристиками економічного розвитку суспільства в цілому. Щороку взаємодія держави, бізнесу та громадян із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій лише зростатиме, саме тому від сталого цифрового розвитку органів державної влади та органів місцевого самоврядування залежатиме суспільне порозуміння в країні та її сприйняття на світовій арені.

Список використаних джерел:

1. Запровадження технології блокчейн у державному секторі. URL: http://protocol.ua/ua/zaprovadgennya_tehnologii_blokcheyn_u_derzavnomu_sektori/ (дата звернення: 10.06.2019).
2. Маслов А.О. Структура інформаційної економіки та її місце в сучасній господарській системі. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. 2012. Серія 18. № 20. С. 4–13.
3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації Кабінет Міністрів України : Розпорядження Кабінету міністрів від 17.01.2018 № 67 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80/page1> (дата звернення: 10.06.2019).
4. Стратегія реформування державного управління України на період до 2021 року. URL: <http://www.center.gov.ua/blog/item/1993-стратегія-реформування-державного-управління-україни-на-2016-2020-роки> (дата звернення: 10.06.2019).
5. Цифровое будущее государственного управления по результатам / Е. И. Добролюбова и др. Москва : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2019. 114 с.
6. Шваб К. Четвертая промышленная революция. Москва : Эксмо, 2016. 148 с.
7. Щеглюк С. Морфологія цифрової економіки: особливості розвитку та регулювання цифрових технологічних платформ. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf> (дата звернення: 10.06.2019).
8. Bell D. The Coming of post-industrial society: A venture in social forecasting. N.Y. : Basic Books Publ., 1999. 507 p.
9. Digital transformation: online guide to digital business transformation. URL: https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/#Te_digital_transformation_econo-my_DX_moves_to_the_core_of_business (дата звернення: 10.06.2019).
10. Gartner. 5 Levels of Digital Government Maturity. November 6, 2017. URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/5-levelsof-digital-government-maturity> (дата звернення: 10.06.19).
11. Lynch K. Innovation Policy in an Era of Disruption. *Policy*. 2017. May/June. P. 12–15.
12. Negroponte N. Being Digital. NY : Knopf, 1995.
13. OECD Digital Economy Outlook 2017. *Organisation for Economic Co-operation and Development*. 2017. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264276284-en> (дата звернення: 10.06.2019).
14. OECD Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas. Paris : OECD Publishing, 2016.
15. Tapscott D. Growing up digital. Cambridge : Harvard Business Press, 1997.
16. Toffler A. The third wave. – N.Y.: Bantam Books, 1980. 560 p.

Prisyazhnyuk A. Yu.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Management
Kyiv National University of Trade and Economics*

Mykolaichuk I. P.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Management
Kyiv National University of Trade and Economics*

Safonov Yu. M.

*Doctor of Economics, Professor, Honoured Worker of Education of Ukraine,
Deputy Director of State Scientific Institution
«Institute of Education Content Modernization»
Ministry of Education and Science of Ukraine;
Professor at Department of National Economics and Public Administration
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman*

ASSESSMENT OF FINANCIAL POTENTIAL FOR CLUSTERING OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Summary

The article deals with the structure of financial sources potential of Ukrainian economy's clusterization. Priority potential financial resources were identified for providing cluster initiatives, in particular, banking sector resources. The main indicators of financial potential have been analysed and recommendations for increasing the efficiency of its implementation in the process of creating clusters have been proposed. A number of recommendations have been developed to improve the financial and credit conditions of economic clusterization. In particular, it has been determined that an effective mechanism can be implemented through a system of credit and benefits based on insurance guarantees. It is proposed to provide partial state compensation of interest paid on a loan to participants of cluster education. It was proposed to improve the legislation on venture financing of clustering.

Introduction

Among the existing modern integration processes, the institutional development of business entities and the economic system as a whole requires the effective interaction of discrete resource components of a complex hierarchical structure. Traditional scientific thoughts include financial resources, the presence of elements of innovation infrastructure, human capital, adjacent production cycle, markets, and suppliers. For the institutional development of the economic system, in combination with the aforementioned constituents, the dominant basis is the internal organizational configuration, which includes integrated modules (business

entities) generating shared value-added chains, minimizing transaction costs and risks. These organizational forms correspond to cluster frames.

Domestic, positive clustering experience has been reflected in the EU, in particular, in the European cluster memorandum. However, the question of the clustering of the national economy touches not only on the objective need for its organizational reconfiguration but also in the formation of the institutional component of the behaviour of cluster entities, their adaptive capacity, and the creation of a portfolio of competitive advantages. Awareness of the advantages of horizontally-integrated structures (clusters) is translatable and requires deeper scientific substantiation.

The steady growth of the Ukrainian economy and increase of its competitive positions in the world is a dominant direction of the strategic development of the state. As the world and domestic experience shows, the cluster is defined as the most effective form of economic activation, innovation development, overcoming of financial security problems, problems of the creation environment for commercialization and generation of financial flows.

Clustering of the Ukrainian economy will facilitate its restructuring due to the concentration of regional and cross-border centres of entrepreneurial cooperation. Such changes in the economic system of the country not only require the search of new managerial approaches but also determine the urgency of solving problems of realization of financial potential in ensuring cluster development, which become especially relevant in the context of acute shortage of financial resources.

Part 1. Analysis of recent research and publications

A critical review of scientific research in the area of clusterization, including the financial support of cluster initiatives, made it possible to allocate a powerful theoretical and methodological basis formed in the works of V. Heiets [1], M. Voinarenko [2], A. Mazaraki [3], A. Pylypenko [4], G. Pyatnitskaya [5-6], S. Sokolenko [7] E. Chernyshova [8], L. Fedulova [9-10]. E. Dahman [12], D. Solier [13], J. Tollenado [14], C. Keetels [15], and others are among the well-known leading figures on clusterization of the economy in western scientific thought.

Despite the revived scientific interest in clusters, problems in their formation and functioning, somewhat fragmentary analysis and selective approach to the coverage of certain aspects of clusterization prevail in theory and practice, in particular, those relating to the financial provision of their creation and functioning. In addition, the complex crisis situation in Ukraine, the peculiarities of its administrative and territorial delineation and the latency of the financial sector and, consequently, the weakness of its financial potential, remain open to questions of clustering of the Ukrainian economy. As a result, there is an objective need to develop new theoretical generalizations and approaches in solving problems of implementation and increase the financial potential in ensuring clusterization.

Given the above, the need for a more thorough study of the theoretical and practical issues regarding clusters, the growing need for the search for new alternative forms of financial potential for the intensification of their reproductive

development, innovation-investment, financial and economic activity at all levels have become crucial in shaping the goals of work.

The purpose of the paper is to substantiate and carry out an analytical assessment of the problematic aspects of the financial potential of the creation and functioning of clusters in Ukraine and the critical reflection on the vectors for the further development of the national economic clusterization.

Part 2. Materials and methods

The theoretical and methodological basis of the research was: scientific works of domestic and foreign economists on the problems of economic system clusterization. Thus, L. I. Fedulova determines the organizational and integration development of the economic system based on the creation of high-tech clusters [11]. The researcher focuses on innovative clusters that, in her opinion, are the platform for the formation of new typical spatial development solutions and the link between fundamental and applied science. We agree with the aforementioned theses of the researcher, because modern forms of cluster integration perform a catalysing function of production and commercialization of an innovative product, and the organizational reconfiguration of complex interorganizational, interbranch, and transnational clusters is an infrastructure key in securing the transition from hi-tech imitations to the strategy of the innovative donor.

The interesting scientific content is filled with A. A. Pylypenko's interpretation of clusterization and organizational changes in the economic system, in particular through the «pulsar» explanation, which implies the presence of differentiated cycles on the one hand and, on the other, the integration processes of the transition to a new quality of the system [4]. The author's assertion regarding the existence of cycles of the integrated development of a complex system has significant conceptual value within the framework of clusterization since it is in the phased organizational changes that the cluster formation is developing.

However, the authors' conclusions about clustering, in particular, the issues of financial issues, need to be clarified since the synthesis of authors clearly outlines organizational and institutional issues but the modern theoretical and methodological clusterization platform needs more focused attention of the scientific community to the problems of financial potential for clustering.

In the process of research, we also took into account the complementarity of the research tools of the same object (in our case, the cluster), and the conscious transfer of cognitive schemes from the organizational plane to the plane of a holistic vision of the financial potential of clusterization. Hence, evolutionary universalism is perhaps the only approach in the scientific arsenal of modern researchers in the process of clusterization since its theories synthesize elements of the system, reveal their compatibility at the essential level and the logical impartiality caused by a common dialectical origin. In order to complete the study of financial problems in the process of clusterization, along with the approaches of evolutionary universalism, a set of scientific methods was used, namely: structural-functional analysis, comparative-topological analysis, historical method, methods of induction and deduction.

Part 3. Research results

In order to conduct a more thorough study, in our opinion, the process of knowledge should be divided into the following segments: firstly – to conduct theoretical studies on the economic essence of clusters and mechanisms for their creation; secondly – to identify the problem aspects of the potential of financial support for the practical implementation of Ukrainian economy's clusterization.

The process of clustering is difficult to identify as the new one among the existing approaches to economic development but global practice proves its effectiveness. Retrospective explication of the phenomenon of cluster organization of economic systems has a strong theoretical and historical basis. The modern concept of a cluster organization of the economy develops at the crossroads of several areas of economic theory. Its formation occurs first of all under the influence of theories of regional economics and spatial organization of economics, theories of innovation development, institutional theory, economic sociology, and strategic management [16].

For the first time, the phenomenon of clusterization was studied by A. Marshall and Weber, who became the cornerstone in the theories of «industrial districts» (1920) and «industrial dislocation» (1929). Researchers have identified a tendency for the concentration of specialized companies in the «industrial regions». A further critical review of economic literature suggests that M. Porter is the founder of the cluster theory of the formation of competitive advantages. M. Porter's views on clusters were based on the vertical or horizontal integration of counterparties. At the same time, such interrelations provided for the creation of joint innovations and investments, the growth of the client base, the presence of a single technological chain. According to M. Porter [17], the cluster is «...these are geographically close groups of interconnected companies and associated institutions in a particular industry that are related to common technologies and skills».

Interesting are the views of the Swedish scientist E. Dahman on the cluster theory of economic development, which is based on the interconnections of large transnational companies that arbitrarily form «development blocks.» In our opinion, this approach reflects the essence of the production-technological chain, when one industry acts as the recipient of products, which simultaneously serves as a producer for related industries.

Noteworthy is the theory of «lace» by French scientists I. Tolenado and D. Soulie, who considered the cluster as the centre of unified technological connections between sectors of the economy [13-14]. Thus, the formation of lace is based on the principles of innovation and technological interdependence of industries.

The national cluster development researcher S. Sokolenko defines clusters in the following wording [7]: «A cluster is a territorial association of interconnected enterprises and institutions within the relevant industrial region, which direct their activities to the production of world-class products». This approach to cluster definition fully reflects their economic essence but the author focuses on regional concentration, which does not take into account cross-border cluster cooperation.

M. Voynarenko interprets the definition of the cluster as a territorially-sectoral voluntary association of enterprises that work closely with scientific institutions and local authorities in order to increase the competitiveness of their own products and economic growth of the region [2]. In our opinion, the author slightly narrows the economic essence of the cluster by reflecting only its innovative and regional orientation. The systematization of theories of clusterization and the interpretations of the definition of «cluster» are presented in Table 1.

Table 1

Cluster Theories in Modern Economic Thought

The name of the theory (sub-theory) and its representatives	Basic postulates about clusters
The theory of the placement of productive forces (I. von Tyunen), in 1826	The regularities of product placement in the form of concentric rings for optimization of logistics costs are determined. Essentially they were prototypes of agricultural clusters.
The theory of Industrial Areas (A. Marshall), 1890	For the first time, the notions «Industrial District» and «Localized Industries» were introduced into scientific circles. The interpretation of these concepts reduces to the concentration of small industries in a particular industry, specializing in individual stages of the production cycle in a single territorial constraint.
The theory of spatial economic equilibrium (A. Losh), 1940	The theory has considerably expanded the list of factors influencing the placement of companies, in particular taking into account the features of the tax system, competition, state borders, the impact of technological progress.
The theory of economic zoning and territorial production complexes (TEC) (M.M. Kolosovsky), 1960	Formulated principles of effective interaction of production enterprises within a certain region on the basis of a synergistic effect from a combination of technological and technological processes of raw material processing.
Cumulative theory (G. Myrdal, A. Hirschman), 1957-58	The main postulates of the theory are focused on increasing the disproportions of the economic development of regions due to the formation of agglomerations, respectively, saving transaction costs.
The theory of growth poles (F. Perrou, J.-R. Budwil), 1961	The concept of dominant and subordinate macro units, the so-called «growth poles», is a powerful tool for the development of the region and the economy in general, thanks to the multiplicative effect of the interaction of firms and branches of sectoral complexes.

The theory of network organization (K. Imai, M. Pioré, C. Sybl, H. White, M. Granovetter, I. Tolañado, D. Solée, E. Dahmen), 1970-80. (<i>M. Castells</i>), 1996-98	Interpret the understanding of the modern world economy as stable formal and informal ties between individuals and firms, that is, socio-economic networks.
Cluster theory (M. Porter), 1998	For the first time, a cluster definition has been introduced, which is based on a geographic feature of a group of interconnected companies, specialized suppliers, service providers, firms in related industries, as well as organizations associated with their activities (e.g., universities, standardization agencies, trading companies associations) in a certain sphere, which compete but carry out joint activities.
The theory of production and distribution chains (E. Bergman, E. Fezer), 1999	The cluster is defined as a group of commercial enterprises and non-profits associated with sales agreements, joint technologies, and distribution channels.
Cluster theory of social capital (B. Lundwall, S. Roseveld), 1999	Clusters are defined as ecosystems, which consist of interrelated groups of firms with a close geographic location, and the localization of clusters is not limited to the administrative boundaries of states or regions but is determined by spatial-temporal indicators.
Evolutionary-institutional theory (G.B. Kleiner), 2000	Interpret the cluster as a multifunctional and multidimensional economic system that facilitates interaction between participants on the basis of cooperative-co-evolutionary arrangements.
The theory of innovative clusters (V.S. Shovkalyuk, L.I. Fedulova, S.I. Sokolenko, V.P. Voynarenko, I.V. Pylypenko), 2009–2017	They consider clusters as the points of technological growth of the economy. Interpret innovative clusters as an integrated environment for effective commercialization and diffusion of innovations.
Theories of the emergent systems (I. Prigogine, G. Hacken, J. Gallagher), 1970-present.	Describes the emergence of complex ordered structures and processes in non-equilibrium systems of various sorts of complexity at the cross-section of disciplinary penetration into the economic theory.

Source: systematized and supplemented by the author according to [16]

In our opinion, the cluster can be considered as a stable system of interaction between business entities and stakeholders in the framework of regional or cross-border concentration in order to increase the efficiency of production-economic, financial, innovation-investment activity and meeting the social demand of society. Clarification of the economic essence of cluster systems would not be complete without the definition of practical mechanisms of clustering. Therefore, in order to continue the study of clusterization, we propose to consider the organizational mechanism for creating a cluster (Fig. 1).

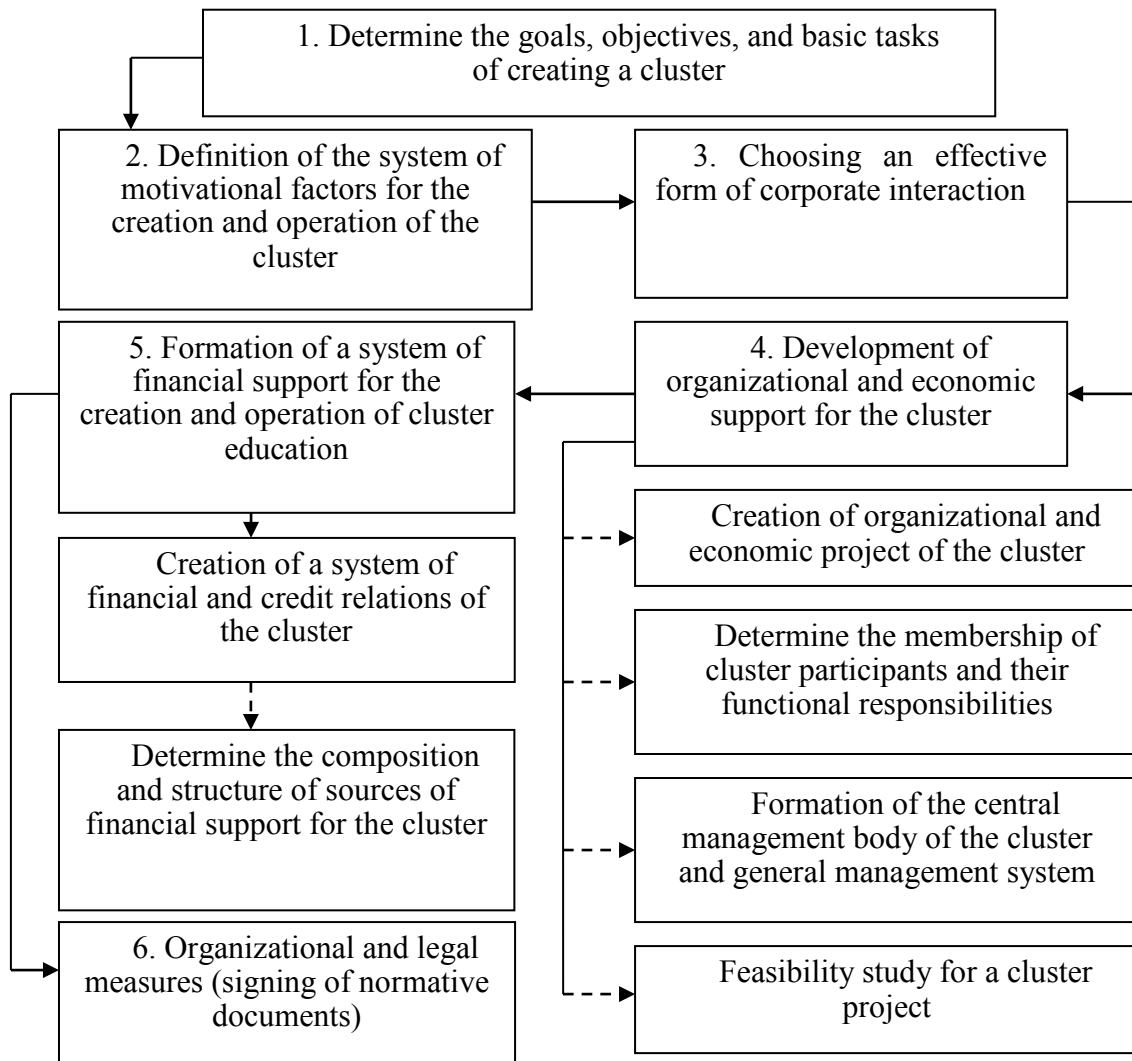

Fig. 1. The organizational mechanism for creating a cluster

Source: compiled by the author

From Fig. 1, it is evident that one of the key determinants of the creation and development of clusters is financial support, so we will continue our study in the context of the abovementioned second segment, namely, the definition of «bottlenecks» of financial potential in ensuring clusterization of the economy. Thus, under the influence of significant geopolitical risks and uncertainty in the economic situation in the world (Fig. 2), the financial sector of Ukraine not only revealed its vulnerability and weakness in the sphere of clustering but also virtually paralyzed the country's economic development. In today's conditions, among the set of problems of financial potential for clustering, the main thing is to determine the insolvency of the financial sector to provide the necessary amount of financial resources.

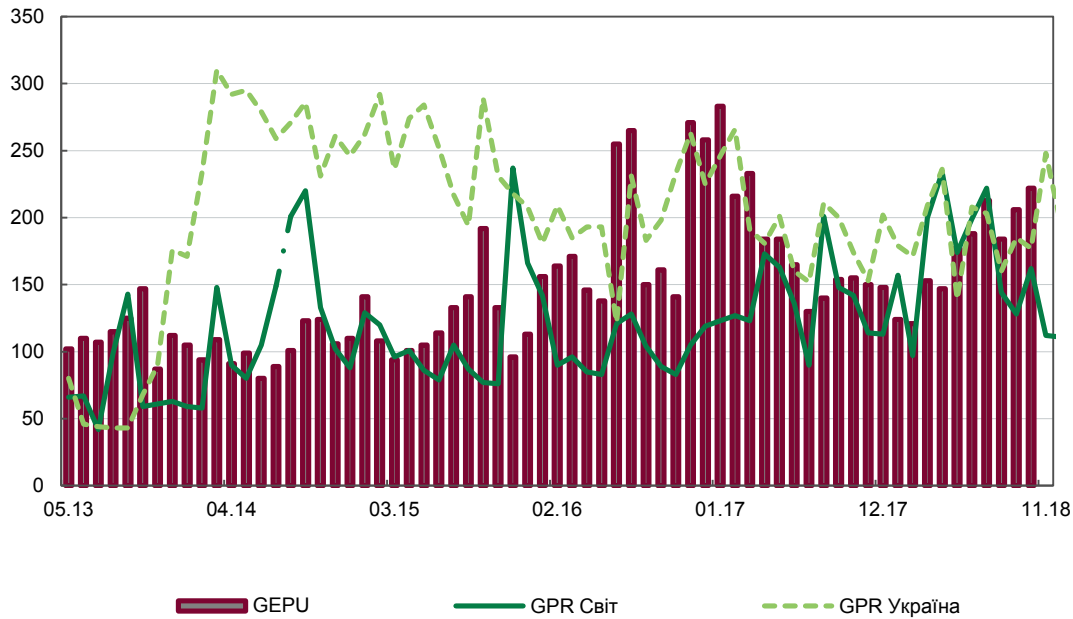

Fig. 2. Geopolitical Risk Index (GPR) and Global Economic Policy Uncertainty Index (GEPU)

Source: [18]

In view of the direct dependence of Ukraine's financial potential on geopolitical financial risks, we have a rather unfavourable, sometimes dangerous threat to the financial security of clusterization and economic development as a whole. Extremely limited financial resources have led to growing financial stress throughout the economic system (Fig. 3)

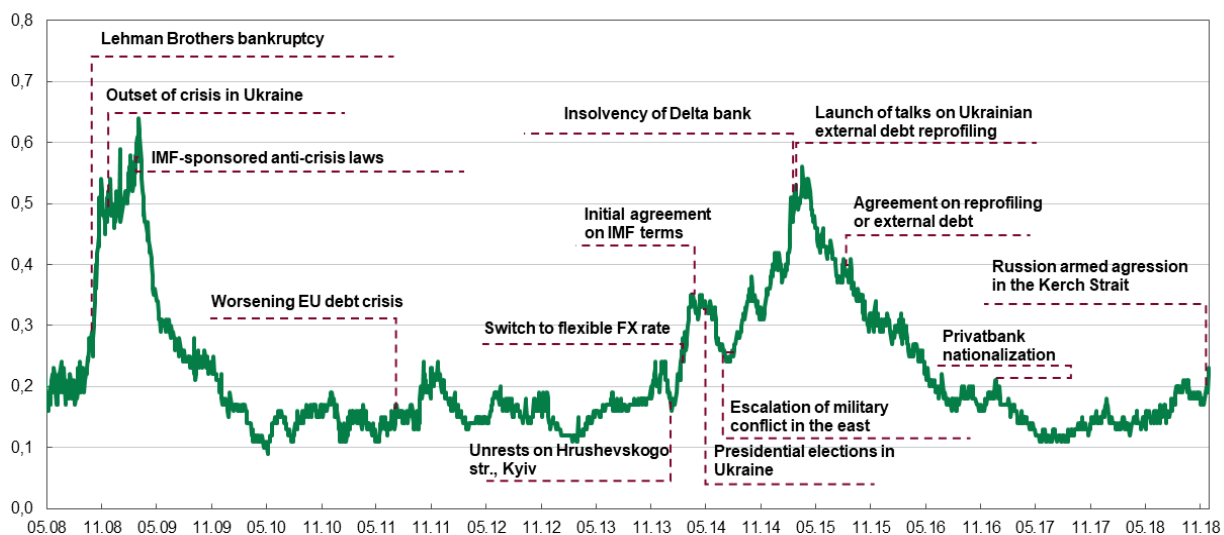

Fig. 3. Financial Stress Index

Source: [18]

Such financial stresses and, in some cases, financial shocks have affected the volume and structure of capital investments in the economy, which, in fact, form the financial potential of clusterization. Thus, from Fig. 4, it is evident that the enterprises' own funds remain the unchanged source of financial resources in the economic system. Also, bank loans are a powerful source of financial cluster donation in the overall structure of financial capacity.

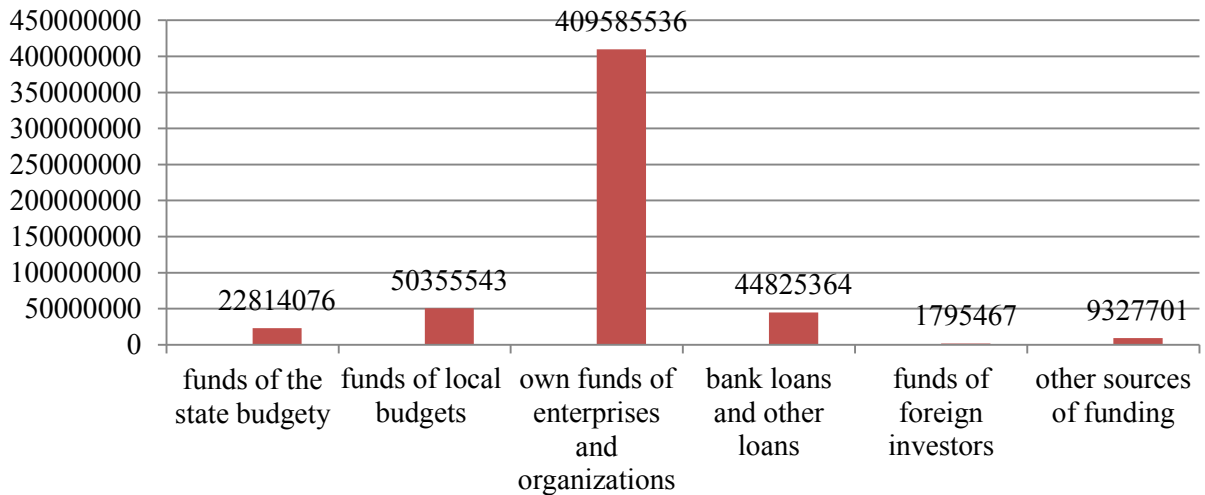

Fig. 4. Capital investment in the economy of Ukraine for 2018, thousand UAH

Source: constructed by the author according to [18]

Figure 5 illustrates the dynamics of high-liquidity assets of commercial banks in Ukraine.

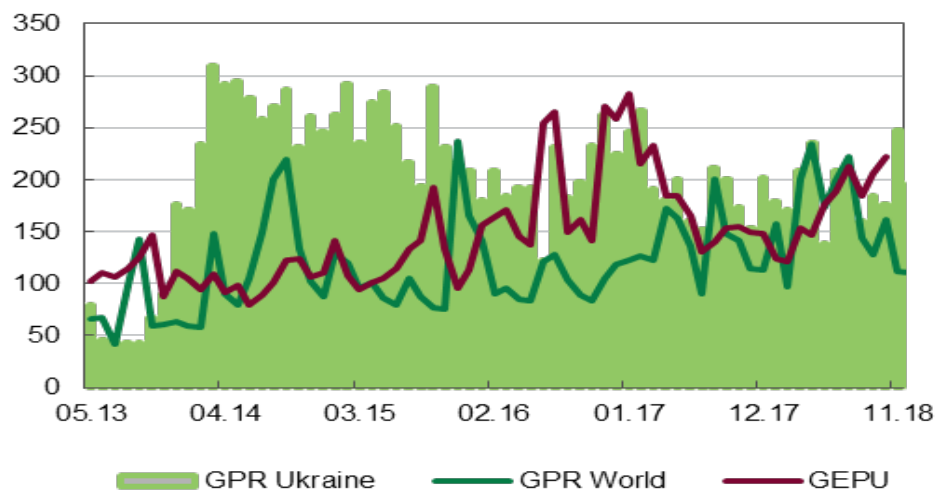

Fig. 5. Highly liquid assets (LPA) in non-state banks, billion UAH

Source: [18]

From Fig. 5, it is evident that commercial banks are building up highly liquid assets and the obvious fact is the bank-centred financial potential of clustering the economy. At the same time, the post-crisis period of economic development requires more activity of the banking system in lending business initiatives and clustering, as evidenced by the distribution of new loans by the quality group and the share of qualitative loans in the portfolio of banks (Fig. 6).

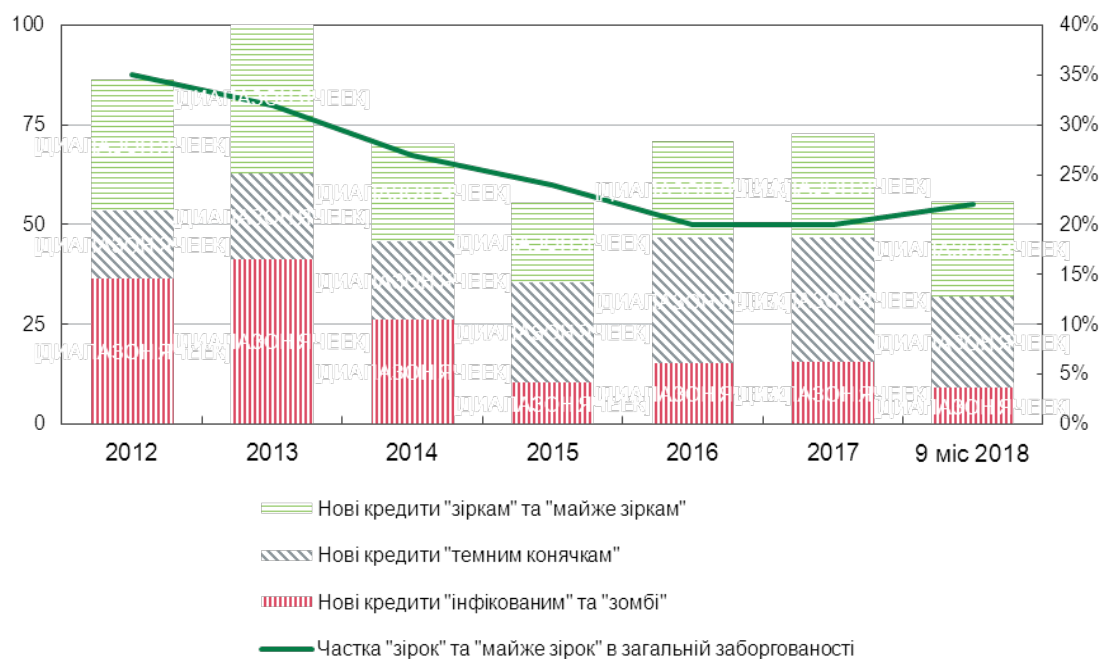

Fig. 6. Distribution of new loans by quality groups and the share of qualitative loans in the portfolio of banks

Source: [18]

As can be seen from Fig. 6, there is a gradual restoration of lending. However, the rates of lending to business entities remain low. However, its restoration is a positive phenomenon, despite the fact that the volume of loans granted is insufficient to generate financial resources for the purpose of cluster transformations of the economy. Unfortunately, alternatives to the banking sector in the financial potential of clustering are difficult to find since non-bank financial institutions, such as decentralized funds, venture capital, and insurance companies at the legislative level cannot be financial donors in clusters.

Conclusions

In order to improve the attraction of financial and credit resources in the development of the potential of financial support for clusterization of the Ukrainian economy, we propose the following measures:

1. To form a system of state support for the implementation of cluster projects through mechanisms for providing preferential loans and insurance guarantees.

2. To provide partial state compensation of the interest paid on the loan by the participants of the cluster education.

3. Creation of a state system of motivation of financial and credit institutions involved in the financing of cluster projects.

4. In order to improve the financial security of clusters, alternative sources of funding, such as venture funds, should also be involved. To date, Ukraine has registered more than 636 venture funds, all of which are created at the expense of foreign capital but are engaged in the financing of mostly traditional processes. The parliament of Ukraine registered a draft Law of Ukraine «On Venture Capital in the Innovation Area» (registration No. 3710 dated June 21, 2007). Consequently, venture companies in the future can become a source of cluster funding in Ukraine but their successful functioning requires a «resuscitation» of domestic legislation, the financial and credit sector, and the insurance market.

Thus, in the conditions of the present-day national economy, the development of the national economy needs new impulses. Clusters can be an effective catalyst for economic growth but, as evidenced by all of the above, activation of cluster development is possible only under the conditions of realization of full financial potential and state support.

References:

1. Heiets V.M. *Ekonomika Ukrainy: kliuchovi problemy i perspektyvy* / V. M. Heiets // *Ekonomika i prohnouzuvannia*. – 2016. – № 1. S. 7-22

2. Voinarenko M. P. *Klastery v instytutsiinii ekonomitsi: monohrafiia* / M. P. Voinarenko. – Khmelnytskyi : KhNU, TOV «Triada-M», 2011. – 502 s.

3. Mazaraki A. A. *Innovatsiinyi potentsial Ukrainy: monohrafiia* / A. A. Mazaraki, T.M. Melnyk, V. V. Yukhymenko, V. M. Kostiuchenko, L. P. Kudyrko ta in. ; za zah. red. A. A. Mazaraki. – K. : Kyiv. nats. torh.-ekon.un-t, 2012. – 592 s.

4. Ivanov Yu. B. Pylypenko A. A. *Dodatky do monohrafichnoho doslidzhennia* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://aapil.ho.ua/eeid>

5. Piatnytska H.T. *Klasyfikatsiia klasteriv u systemi informatsiinoho zabezpechennia stratehii klasteryzatsii* / H.T. Piatnytska // *Marketynh i menedzhment innovatsii*. – 2015. – № 3. S. 17-28.

6. Piatnytska H. T. *Naukovo-osvitni klasteri: vidmitni kharakterystyky ta peredumovy rozvytku* / H. T. Piatnytska // *Marketynh i menedzhment innovatsii*. – 2016. – № 3. S. 12-20.

7. Sokolenko S. I. *Suchasnyi ekonomichniy rozvytok rehionu na osnovi innovatsiinykh promyslovykh klasteriv* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ucluster.org/sokolenko/2009/02/rozvytok-terytorialnoj-gromady-na-osnovi-klasternoj-modeli-vyrobnnytva/>

8. Chernyshova R. Ye. *Osvitni klasteri: rehionalnyi aspekt formuvannia kadrovoho potentsialu navchalnykh zakladiv systemy pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity* / R.Ie.Chernyshova // *Postmetodyka*. – 2012. – № 3(106). –S. 36-45.

9. Fedulova L.I. *Formuvannia tekhnolohichnykh klasteriv yak tochok zrostannia ekonomiky Ukrainy: monohrafiia* / LI.Fedulova, HL.Nord, N.O.Rudenko. – Mykolaiv : Ilion, 2012. – 295 s.

10. Fedulova L.I. *Napriamy rozvytku rehionalnykh innovatsiinykh ekosystem v Ukraini* / L. I. Fedulova // *Aktualni problemy ekonomiky*. –2016. – № 7. – S. 240-248.

11. Dahmen E. *Development Blocks in Industrial Economics* / E. Dahmen // *Industrial Dynamics: Technological, Organizational and Structural Change in Industrial and Firms* ; [edited by B. Carlsson. Boston and Dordrecht], 1989. – P. 109–121.

12. Soulie D. *Filieres de Production et Integration Vertical* // *Annales des Mines*. Janvier 1989. P. 21–28.

13. Toleno J. A. Propjs des Filires Industrielles // Revue dEconomie Industrielle. V. 6. 1978. P. 149–158.
14. Ketels Christian. Recent Research of Competitiveness and Clusters: What Are the Implications for Regional Policy // Cambridge Journal of Regions. Economy and Society. 2013.
15. Shevchenko A. V. Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia klasternoї modeli rozvytku v ekonomitsi / A. V. Shevchenko // Efektyvna ekonomika. – 2014. – № 12. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://aapil.ho.ua/eeid>
16. Porter Maikl Konkurentsya: Per. s anhl. – M. : Yzdatelskyi dom «Vyliams», 2005. – 608 s.
17. Zvit pro finansovu stabilnist [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491
18. Prisyazhnyuk A. Theoretical aspect of cluster change management / A. Prisyazhnyuk, V. Khmurova // Science and education: trends and prospects: Collection of scientific articles. – Ascona Publishing, New York, United States of America, 2018. – 368 p. – R. 265-268.

Ступницький О. І.

*кандидат економічних наук,
професор кафедри міжнародного бізнесу
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Баллак Е.

*аспірант кафедри міжнародного бізнесу
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ОСОБЛИВОСТІ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ СТРАТЕГІЙ КРАЇН ЛІГИ АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація

У статті проаналізовані сучасні особливості макроекономічних стратегій країн Ліги арабських держав (ЛАД) під кутом зору співвідношення торговельна політика/ ресурсозабезпечення та комплементарних і альтернативних пріоритетів при укладанні інтеграційних угод держав арабського регіону. Визначено, що в умовах прискореної диверсифікації економік і впровадження широкомасштабних програм структурних економічних реформ етатизм розвитку (провідна роль держави та другорядна приватного сектору) впливає як на організацію, структуру і темпи торгівлі країн ЛАД, так і на формування інтеграційного механізму угруповання, який використовується з різним ступенем ефективності. Остання залежить від інтенсивності синергетичних зв'язків регіональних торговельних систем для забезпечення більшої погодженості у сфері торговельної політики («баланс пріоритетів») і оптимального політичного інструментарію. На основі виявлення

непропорційності експортно-імпортних операцій у загальних торгових балансах країн ЛАД, доведено, що за абсолютними показниками їх «ексклюзивними» торговельними партнерами залишаються промислово розвинені країни, хоча за відносними зростає питома вага азійських держав (насамперед, Китаю, Індії та країн АСЕАН), а незначні темпи зростання обсягів внутрішньої торгівлі між державами регіону компенсуються за рахунок зростання транзитної торгівлі і реекспорту. Виявлена наростаюча тенденція технологічної реструктуризації національних економік (розвиток ІКТ) на основі аналізу показників кореляції між державними інвестиціями і темпами зростання нафтових секторів економіки, а також опосередкований вплив чинника підвищення конкурентоспроможності економік регіону на темпи експортної диверсифікації. Аналіз комплементарних і альтернативних пріоритетів макроекономічних стратегій країн ЛАД надає можливість визначити, що незважаючи на відсутність спільної технологічної стратегії, спостерігається прямий кореляційний зв'язок між інтенсивністю процесу трансферу технологій і розвитком відповідних економічних і фінансових інституцій. Доведено, що в умовах історичних та культурних особливостей (а саме панівних ідей панарабізму та панісламізму), відсутності інституціоналізованого наднаціонального органу в ЛАД перспективним напрямом інтеграційної взаємодії у середньостроковій перспективі є кооперативна взаємодія.

Вступ

За останні 20 років ХХІ століття еволюція торговельних стратегій країн ЛАД відбувалася у два етапи: до світової кризи 2008 р. – період, відзначений зростанням економік країн регіону (комбінація дешевих кредитів, високих цін на нафту і високої ліквідності) та сучасний (післякризовий), характерний диверсифікацією економік, широкомасштабними програмами структурних економічних реформ і створенням робочих місць. При цьому, для країн ЛАД продовжує діяти низка особливостей, що впливають на їх розвиток. По-перше, це яскраво виражена монокультурна аграрно-сировинна спеціалізація у системі міжнародного поділу праці; по-друге, кон'юнктура арабських ринків, обумовлена у значній мірі політичними і природно-географічними чинниками; по-третє, етатизм розвитку економіки (провідна роль держави в економіці та другорядна приватного сектору); по-четверте, високий темп природнього приросту населення, що супроводжується інтенсивною трудовою міграцією із країн Південно-Східної Азії; по-п'яте, теоцентричний спосіб життя країн регіону (іслам регламентує всі сфери життєдіяльності). Найбільший приріст ВВП за період 2009-2018 рр. був зафіксований у нафтовидобувних країнах – Кувейті, Катарі, Іраку, ОАЕ, Алжирі, КСА, Омані, Бахреїні, менший спостерігався у Лівані, Йорданії, Єгипті. Основним джерелом зростання був промисловий сектор, а також сектор послуг у Лівані і Йорданії, в інших країнах (Сирія, Туніс, Марокко), економіка яких була в основному орієнтована на сільське господарство, темпи зростання були

найменшими і не перевищували 5%. Хоча світова торгівля продовжує розвиватися швидкими темпами, відмінності в організації і структурі торгівлі країн ЛАД залишаються значними, при цьому основні чинники, що сприяють розвитку виробництва і попиту (включаючи політику у сфері торгівлі та суміжних галузях), по-різному впливають на формування інтеграційного механізму угруповання. Експортні стратегії як узагальнюючі моделі дій, необхідних для досягнення довгострокових цілей, застосовуються у певних ринкових обставинах шляхом координації і розподілу ресурсів, інструментів та правил, використовуються у країнах ЛАД з різним ступенем ефективності. Крім того, існує як тісний зв'язок між економічною диверсифікацією і стійким зростанням у країнах з низьким і середнім рівнем доходу, так і позитивний зв'язок між зростанням ВВП на душу населення та експортом для країн з низьким і середнім рівнем доходу. При цьому, диверсифікованість виробництва і експорту тісно пов'язані один з одним та є результатом структурних перетворень у частині динамічного перерозподілу ресурсів з менш у більш продуктивні галузі та види діяльності. У зв'язку з цим, формування макроекономічних стратегій країн-членів ЛАД наразі у значій мірі визначається, по-перше, рівнем співвідношення торговельних стратегій та ресурсозабезпечення, по-друге, комплементарними та альтернативними пріоритетами арабських держав в умовах торговельної лібералізації та міждержавної інтеграції.

Розділ 1. Співвідношення торговельних стратегій та ресурсозабезпечення як чинник формування інтеграційного механізму країн-членів ЛАД

Сучасні зовнішньоторговельні стратегії та основні торговельні партнери країн-членів ЛАД формуються за трьохвекторною моделлю: з розвиненими країнами; з країнами, що розвиваються, але не належать до угруповання ЛАД та країнами-членами ЛАД. Як свідчить аналіз, сьогодні розвинені країни, а саме країни-члени ЄС, США і Японія, традиційно були і залишаються найбільшими торговельними партнерами арабських країн, однак в останні роки їх частка поступово зменшується. Так, у середньому на розвинені країни доводиться 40% імпорту арабських країн і 27% експорту: на ЄС – 28% і 13% відповідно, на США – 9% і 5%, на Японію – 3% і 9%. ЄС у рамках «Стратегічного діалогу між ЄС і ЛАГ» уклало двосторонні торговельні угоди про вільну торгівлю з окремими країнами ЛАД: Тунісом, Марокко, Йорданією, Єгиптом, Алжиром, Ліваном, Лівією, Палестиною. У 2017 р. була підписана угода про вільну торгівлю між країнами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ) і ЄС, що збільшить товарообіг між країнами, оскільки частка ЄС у торгівлі РСАДПЗ становить всього 16,6% від загального обсягу товарообігу, а частка РСАДПЗ у торгівлі ЄС не перевищує 4% [1]. Крім цього, спостерігається непропорційність експортно-імпортних операцій у загальних торгових балансах країн ЛАД. Так, торгівля з ЄС складає 70% усього товарообігу країн Союзу арабського Магрибу

(САМ), у той час як частка цих країн у товарообігу ЄС лише 2%. Майже 78% експорту Тунісу спрямована до ЄС і 72% імпорту надходить у країну із країн ЄС, ідентична ситуація з Алжиром – відповідно 62% і 58%. Крім цього, залежність країн Магриба від ЄС також проявляється у тому, що 90% грошових переказів туніських і марокканських робітників надходять із Європи, понад 80% доходів від туризму приносять європейські туристи, 64% прямих іноземних інвестицій (ПІІ) також надходить із країн ЄС [2]. У перспективі економічні зв'язки ЄС із країнами ЛАД і далі будуть розвиватися, оскільки азіатські ринки динамічно розвиваються і потребують своєрідного «перевалочного пункту» для торгівлі між Азією, Європою, Близьким Сходом і Африкою.

Азіатські країни, що розвиваються, відіграють усе більшу роль у торгівлі держав ЛАД (насамперед, Китай і Індія, які поступово перетворюються у «ексклюзивних» торговельних партнерів у першу чергу арабських монархій). Якщо у 2000 р. серед експортерів у країни РСАДПЗ Індія займала 10-е місце, то у 2016 р. вже друге і наразі продовжує його утримувати й у 2019 р. 35% імпорту нафти Китаю постачають країни РСАДПЗ, вони ж формують 70% арабо-китайської торгівлі у цілому [3]. Частка Китаю у загальному обсязі торгівлі з країнами ЛАД становить 12,8%, однак основним партнером Китаю є КСА, яке задовольняє 20% китайського попиту на нафту (загалом, на Китай доводиться 12,1% усього саудівського експорту і 14,1% імпорту). Період 2014-2019 рр. характеризувався додатковими імпульсами по прискореному створенню зони вільної торгівлі РСАДПЗ–КНР та формуванню Азіатського інфраструктурного банку – *Asia Infrastructure Investment Bank*, АІБ, нового фінансового інституту, до якого Китай проявляє підвищений інтерес. Так, у 2014 р. була підписана угода про створення Стратегічного партнерства Китаю і Катару, згідно якої Катар увійшов до консорціуму учасників китайського проекту Морського Шовкового шляху та до складу держав-засновників АІБ. З 2015 р. вступила у силу резолюція Міжурядової комісії Індія-Кувейт щодо створення спільних підприємств у таких сферах, як видобуток нафти, нафтохімія, транспортна і енергетична інфраструктура та договір між Індією та Бахрейном про взаємне інвестиційне співробітництво у галузях обробної промисловості, сфері ІКТ та банківській справі. З 2013 р. діє угода про вільну торгівлю між РСАДПЗ і Сінгапуром, яка звільняє від стягнення мит 99% загального обсягу товарів, імпортованих із Сінгапуру у країни РСАДПЗ, передбачає преференційні відносини у торгівлі послугами, правила визначення країни походження товару і митні процедури (включаючи аналогічність у визнанні сінгапурських стандартів якості та внутрішніх стандартів країн-членів РСАДПЗ) [4].

Китай посідає 6-е місце у групі провідних іноземних інвесторів у країнах РСАДПЗ, випередивши ФРН і Великобританію, причому понад 50% усіх китайських інвестицій було спрямовано у енергетику країн регіону, а майже 30% у інфраструктурні об'єкти – телекомунікаційну і торговельно-розважальну сфери (на Саудівську Аравію припадає 50% китайських

інвестицій у монархії Перської затоки, на ОАЕ – приблизно 30%). Індія з 2016 р. посідає 7-е місце за розмірами прямих іноземних інвестицій у ОАЕ, 4-е – у Омані, причому якщо кошти основних інвесторів – Великобританії і США – спрямовуються переважно у нафтову і газову геологорозвідку, то індійські інвестиції концентруються у сфері промислового виробництва – майже 50% і фінансових послугах – 21% [5]. Характерною рисою торговельних відносин Китаю з країнами ЛАД можна назвати те, що частину експорту Китай оплачує у грошовому еквіваленті, а частину шляхом поставки товарів. Арабським країнам-імпортерам нафти Китай надає пільгові кредити (Судану, Марокко, Сирії, Тунісу), а також бере участь у розробці спільних проектів. Безсумнівно, середньостроковий прогноз розвитку торговельних стратегій країн РСАДПЗ буде тісно пов'язаний із перспективами співробітництва з країнами Азії, оскільки азійські економіки залишаться «локомотивами» глобальної економіки у найближче десятиліття, а їх попит на вуглеводневі енергоносії продовжить зростати швидше у порівнянні з іншими регіонами світу. Згідно доповіді Міжнародного енергетичного агентства, частка країн Азії у глобальній структурі попиту на енергію збільшиться з 33% у 2011 р. до 41% у 2035 р., причому суттєвий відсоток цього зростаючого на нафту попиту буде задоволена за рахунок її імпорту із країн Близького Сходу: зокрема, імпорт нафти із країн РСАДПЗ у Китай та Індію до 2035 р. приблизно подвоїться [6].

Відомо, що ступінь ресурсозабезпеченості, як співвідношення між величиною (розвіданих) природних ресурсів і розмірами їх використання (визначається або кількістю років, на які повинно вистачити того чи іншого ресурсу за заданого рівня споживання, або його запасами з розрахунку на душу населення за сучасних темпів видобутку чи використання), обумовлений поєднанням впливу природних і суспільних чинників, причому роль ресурсного чинника у економічному розвитку постійно зростає. Наразі існує чотири основні парадигми доступності ресурсів: матеріальне виснаження (загроза перевикористання фізичних ресурсів); зростання витрат (зростання цін і надмірне використання ресурсів); довгострокове багатство (занепокоєння щодо наявності ресурсів є ірраціональним і перебільшеним); соціальна несправедливість (проблеми розподілу та ризику, які виникають через нерівномірний та несправедливий доступ до природних ресурсів. Економічна оцінка всього комплексу природних ресурсів (концепція «доступності ресурсів») дозволяє виявити ресурсозабезпеченість території, що сприяє вдосконаленню структури природно-ресурсного потенціалу території за допомогою бальної системи, вартісних показників і абсолютних енергетичних показників. Найбільшу значимість в умовах становлення ринкових відносин набуває вартісна (грошова), що дозволяє порівняти цінність природних ресурсів з іншими виробничими ресурсами. Однак, здійснити економічну оцінку різних видів природних ресурсів країн ЛАД на єдиній методологічній основі досить складно, тому доступність ресурсів на певній території кількісно характеризують найчастіше натурально-речовими показниками (обсягами

запасів, площами, продуктивністю тощо). Після повторного використання перероблені ресурси отримують нове життя, а отже, знижується потреба у видобутку природних ресурсів та збільшується величина ресурсозабезпеченості (концепція «зворотного використання ресурсів»).

Суттєвою складовою торговельних стратегій країн-членів ЛАД у межах формування інтеграційного механізму країн-членів ЛАД є національні сільськогосподарські комплекси та національна продовольча безпека. Особливістю торгівлі сільгосппродукцією у країнах ЛАД є те, що до цього часу існує суттєва різниця у досвіді країн угруповання і можливостях взаємозв'язків між ними, яка впливає на всі чотири виміри продовольчої безпеки (наявність, доступ, використання і стабільність) та обумовлена низкою наступних чинників: (1) механізмом функціонування продовольчих ринків і територій, що не забезпечує відповідну здатність і готовність виробників реагувати на різкі зміни цін на продовольство; (2) особливостями розробки заходів втручання держави на рівні торговельної політики (включаючи доцільність застосування альтернативних її варіантів); (3) відсутністю оптимального балансу між перевагами колективних дій на основі правил, що застосовуються у торговельній політиці, і необхідним країнам ЛАД простором для політичного маневру, кордони якого встановлюються з урахуванням конкретних потреб країн; (4) пошуком синергетичних зв'язків для забезпечення більшої погодженості у сфері політики продовольчої безпеки і оптимального політичного інструментарію, який у значній мірі залежить від конкретних обставин його застосування; (5) відсутністю своєчасного аналізу ризиків, що дозволяв би урядам країн ЛАГ дотримуватися балансу пріоритетів при розробці заходів торговельної політики і забезпечувати їх більш повну відповідність регіональним і глобальним торговельним системам.

За останнє десятиліття вартість глобального сільськогосподарського експорту зросла майже втричі, а його обсяг за той же період збільшився приблизно на 60% (при прогнозованому подальшому збільшенні темпів зростання), причому одні території арабського регіону перетворюються у чистих експортерів, а інші – у чистих імпортерів. Недавнє підвищення світових цін на продовольство з різкими стрибками у 2007-2008 і 2011 рр. необхідно розглядати у контексті більш довгострокової тенденції зниження реальних цін. Геополітичні і метеорологічні чинники невизначеності можуть призвести до збільшення проблеми епізодичних стрибків цін на продовольство у майбутньому, що підвищить імовірність і частоту перебоїв у торговельних потоках. Тому наразі вимальовується чітка тенденція для країн ЛАД по їх перетворенню у регіон чистого імпорту, оскільки виробництво продуктів харчування не встигає за зростанням попиту. При цьому, ІКТ у сільському господарстві знаходять своє застосування лише безпосередньо в управлінні «точковими» процесами вирощування рослин і виробництва тваринницької продукції.

Наразі стратегії створення сучасної інфраструктури країнами ЛАД поки ще не дозволяють їм одержати стійке зростання ненафтових секторів економіки, а заходи щодо підвищення конкурентоспроможності арабських економік не розв'язали головних проблем їх диверсифікації, незважаючи на те, що наприклад, ОАЕ у рейтингах Всесвітнього Банку країн за зручністю ведення бізнесу і за ефективністю управління державними фінансами займали місця у першій десятці, а КСА ввійшло у перші 20 країн за глобальним індексом конкурентоспроможності. Так, згідно Плану трансформації КСА «Бачення 2030» ненафтові доходи зростуть більш ніж у 6 разів (з 163 млрд до 1 трлн сауд. риалів), збільшиться внесок у ВВП приватного сектору з 40% до 65%, а частка ненафтового експорту в ненафтовій частині ВВП країни з 16% до 50% [7]. Дослідницьким центром *Mckinsey Global Institute* була здійснена оцінка внеску основних секторів економіки КСА у економічне зростання: внесок ненафтового приватного сектору КСА склав 37%, нафтового 49% і ненафтового держсектора 14% [8].

Стратегія розвитку альтернативної енергетики (у поєднанні із ресурсозабезпеченням) наразі також є перспективним напрямом формування макроекономічних стратегій країн ЛАД. Аналіз динаміки показників країн ЛАД у світовому виробництві та споживанні енергоносіїв свідчить про їх стійку тенденцію до зростання: якщо у 1990 р. частка регіону у глобальному споживанні складала 5%, у 2010 р. – 12% і, за прогнозами, у 2030 р. збільшиться до 17%. Суттєве нарощування енерговиробництва країн регіону буде пов'язано із: а) очікуваними відносно високими темпами розвитку великої групи галузей у найближчі 10-15 років (нафтохімії, нафтогазопереробки, кольорової та чорної металургії); б) зростанням чисельності населення та високими темпами урбанізації; в) розвитком зрошувального землеробства і водного господарства в цілому; г) зростанням витрат на імпорт викопного палива. Враховуючи географічно-кліматичні умови особливого значення набуває розвиток альтернативних видів енергії. На доцільність і економічну вигоду розвитку альтернативних видів палива вказує за інших рівних умов той факт, що на країни ЛАД доводиться 45% усього світового потенціалу поновлюваної енергії. Якщо донедавна більшість ПІІ, які спрямовувалися на розвиток альтернативної енергетики, були профінансовані урядами, міжнародними фондами і регіональними банками розвитку, то сьогодні гранти на розвиток проектів у цій сфері надають диференційовані за масштабами і рівнем розвитку спеціалізовані національні фонди, що створені у Алжирі, Єгипті, Йорданії, Марокко і Тунісі. Так, ресурси Марокканського фонду сприяння енергетичному розвитку складають 1 млрд. дол. державних вкладень, а також фінансових ресурсів КСА і ОАЕ. Національний фонд Алжиру з розвитку поновлюваних джерел енергії (ПДЕ) формується за рахунок 0,5% від податку з продажу нафти і нафтопродуктів.

Загалом, мета Програми енергетичної ефективності країн ЛАД (2015 р.) полягає в тому, що 40% електроенергії для національного споживання повинно бути вироблено до 2030 р. з використанням ПДЕ. У окремих країнах

ЛАД розробляються інструменти для стимулювання альтернативної енергетики через державні субсидії, які поділяються за трьома видами: підтримка великих виробників; субсидії приватним і малим проектам; інвестиції у проекти через гранти, кредити на пільгових умовах та фінансування НДДКР. Крім того, падіння цін на технології ПДЕ, яке відбулося за останні роки, зробило ці джерела більш конкурентоспроможними стосовно об'єктів, що використовують конвенціональні вуглеводні як сировину (особливо цін на технології для одержання сонячної і вітрової енергії – *Pvsolar and wind power technology*). Так, *Middle East Economic Digest* оцінив вартість контрактів електроенергетичних проектів (*Independent power projects, IPPS*) у 2016 р. у країнах Перської затоки у 28,8 млрд. дол., причому лише КСА планує інвестувати у найближчі 5 років у електроенергетику 48 млрд. дол. [9]. Цікаво, що на початку поточного десятиліття основним джерелом зростання ПДЕ вважалася енергія вітру. На сьогоднішній день найбільш динамічно розвивається напрямок ПДЕ у сфері енергії сонця, зростання виробництва якої у останні кілька років щорічно подвоюється – основними її виробниками у регіоні є країни Північної Африки, а найбільші встановлені потужності з виробництва сонячної енергії розташовані у ОАЕ та Алжирі. ОАЕ заявили про намір до 2030 р. отримати 25% енергії з екологічно чистих джерел, а до 2050 р. довести цей показник до 75% [10]. І хоча більшість країн ЛАД інтегрували середньо– та довгострокові стратегічні цілі у сфері ПДЕ до національної енергетичної політики на 2020-2030 рр., перехід на ПДЕ у країнах ЛАД все ще знаходиться на початковій стадії (наразі на них припадає менше 5% всієї потужності регіону), оскільки розвиток постійно гальмується конкуренцією з боку традиційної енергетики. Однак, усі країни ЛАД (не дивлячись на амбітність планів) рухаються в одному напрямку – поступового переходу до сталого енергетичного розвитку. У віддаленій перспективі країни ЛАД можуть зайняти провідну позицію у світовій економіці з експорту «чистої» електроенергії, попит на яку стабільно зростає, однак у середньостроковій – основними енергоджерелами залишаться нафта і газ, високий рівень ресурсозабезпеченості якими (разом із низькими видобувними витратами, значною кількістю дешевої робочої сили і невеликими за розміром територіями, що зменшує вартість транспортування) посилює вплив політичного чинника на даний ринок.

Характеризуючи особливості формування макроекономічних стратегій країн ЛАД, необхідно також проаналізувати наростаючу тенденцію щодо технологічної реструктуризації національних економік, рівень розвитку в регіоні інноваційно-інформаційних технологій. Наразі в країнах ЛАД високотехнологічне та інноваційне виробництво представлене незначною мірою – лише у країнах Перської затоки на найбільших державних підприємствах, таких як *ALBA* (виробництво алюмінію) та *GPIC* (нафтохімічна промисловість) у Бахрейні, *Saudi Aramco* (нафтохімічна промисловість) у КСА, *RAK Ceramics* (виробництво керамічної продукції) в

ОАЕ тощо. Загалом по регіону можна відмітити зростання сфери послуг – з 34% до 44% – роздрібна та оптова торгівля, туризм, готельний бізнес, фінанси (банківська діяльність на основі як традиційної, так і ісламської моделі), освіта і надання різноманітних бізнес-послуг. Залежність від іноземних технологій серед країн ЛАД становить приблизно 70% і майже не змінилась за останні 10 років у зв'язку з тим, що інноваційний розвиток країн Перської затоки послаблюється інноваційним регресом у країнах Північної Африки. Значний технологічний розрив між країнами ЛАД та промислово розвиненими країнами також можна спостерігати при аналізі структури експорту: основну частку експорту країн ЛАД складає сировина (найменша частка видобувної промисловості у ВВП зберігається в Омані – 9%, найбільша у Кувейті – 55%), тоді як промислова продукція представлена низькотехнологічними продуктами, причому частка середньо- і високотехнологічних товарів зменшується. Нині найбільш конкурентоспроможними є обробна промисловість і сектор послуг в ОАЕ, Катарі і КСА, тоді як Ірак, Лівія і Сирія поки що мають сировинний характер економіки, що пов'язано із нестачею джерел доходів, необхідних для фінансування розвитку несировинного сектору економіки. Наразі у регіоні почалися пошуки інших неенергетичних галузей економіки, віддача від яких могла б забезпечити значні і стабільні бюджетні надходження шляхом диверсифікації національних господарств, стимулювання індустріалізації малого і середнього бізнесу та розвитку фінансового (особливо банківського) сектору. Однак, проблема неякісних інституцій та неефективної промислової політики усе ще притаманна більшості державам ЛАД, особливо країнам Північної Африки.

Поки що обсяги внутрішньої торгівлі між державами регіону є незначними. Об'єм внутрішньорегіональної торгівлі зростає насамперед за рахунок держав Перської затоки, найменші темпи приросту обсягу взаємної торгівлі спостерігаються у Марокко та Алжиру, що пояснюється наявністю політичних суперечностей. Зміни у торгівлі безпосередньо пов'язані з коливаннями цін на світовому ринку нафти, незважаючи на те, що у взаємній торгівлі країн цей експортний товар відсутній. Якщо порівнювати структуру експорту та імпорту країн ЛАД, то можна стверджувати, що вони мають потенціал і для розвитку взаємних торговельних відносин, оскільки експортні операції одних країн відповідають імпортним позиціям інших. Крім того, оскільки сучасний енергетичний ринок жорстко регулюється країнами-експортерами енергоресурсів, а не ринковими механізмами, спостерігається зміна локальних конфігурацій виробництва та розподілу енергоресурсів, співвідношення цін на нафту основних марок, а також посилення ролі нафтогазових ТНК. Дійсно, хоча функціонування Арабської зони вільної торгівлі *GAFTA* призвело до зростання частки міжарабської торгівлі у загальному обсязі товарообігу регіону, а субрегіональні інтеграційні моделі (на прикладі країн РСАДПЗ і САМ) сприяли активізації

внутрішнерегіонального експорту, створення спільного ринку у регіоні Близького Сходу в перспективі є досить проблематичним.

Трансформація «класичної» моделі регіональної економічної інтеграції («активні регіональні організації») країн ЛАД проявляється, у першу чергу, у виникненні численних об'єднань так званого неінтеграційного типу, що базуються на розробці взаємовигідних економічних (проекти міжнародного співробітництва) і політичних рішень та схожості інтересів країн-учасниць на глобальних майданчиках. Для РСАДПЗ, як складової частини ЛАД, характерна відсутність явних загальноєвропейських лідерів («моторів») інтеграції, тобто країн, що економічно домінують, найчастіше не є безперечними лідерами у прийнятті рішень і у формуванні об'єднання. Для цих країн незавершеність централізації і концентрації національного капіталу на ринках, що формуються, призводить, по-перше, до розвитку експортної моделі його нагромадження, умовою якої є пріоритетність вивозу більшої частини чистих національних нагромаджень за кордон і розміщення їх у високоліквідних формах (нагромадження міжнародних резервів, залишків на рахунках і депозитах і ін.). По-друге, до «зсуву» лідерства у формуванні господарської інтеграції від регіональних товарно-збутових ланцюгів до господарських ланцюгів ТНК, що обслуговуються ТНБ (на більшості ринків, що формуються, країн ЛАД частка іноземних ТНБ складає від 30 до 90% активів національної банківської системи) [11]. Більше того, їх авторитет визначається або чітко вираженою політичною волею, або залежною моделлю економічного розвитку, або наявністю економічних передумов для виконання ролі донора регіональної структури. У зв'язку із цим, як свідчить аналіз, для 11 інституційних і регіональних об'єднань, що активно функціонують у межах ЛАД характерний парадокс, пов'язаний з тим, що не завжди самою інтегрованою країною є держава з високими абсолютними показниками ВВП. Так, наприклад, найбільш часто у інтеграційних економічних процесах беруть участь ОАЕ, Ірак і Кувейт. У той же час, незважаючи на значну диференціацію природи інтеграційної взаємодії, інструментарію та макроекономічних передумов і результатів, група таких країн як Бахрейн, Єгипет, Йорданія і Катар також демонструють досить високий інтеграційний «коефіцієнт».

Сьогодні у країнах ЛАД усе виразніше усвідомлюють неминучість фундаментальної переоцінки ролі держави в економіці оскільки у арабському субрегіоні вона не укладається ні у концепцію «традиційної» лібералізації, ні у традиції етатизму східного типу, що мають у країнах ЛАД велику інерцію. З одного боку, симбіоз держави і ринку вже не припускає всеохоплюючої участі першої в основних сферах економічного життя, з іншого (але у більш віддаленій перспективі) кожна арабська країна ЛАД постане перед викликом – переформатовувати або створювати заново свій галузевий «господарський профіль», причому, за умови зміни концепції галузевих структурних зрушень. У новій моделі змішаної економіки держава як і раніше збереже присутність у «ромбі національних конкурентних переваг» М. Портера

(що не втратив свою актуальність), однак як свого роду зовнішня детермінанта, держава буде здатна виявляти як позитивний, так і негативний вплив. У зв'язку з цим одним із напрямів формування інтеграційного механізму країн-членів ЛАД може бути розвиток перспективних, але поки ще недостатньо конкурентоспроможних галузей обробної індустрії, а також послуг з наступним «підтягуванням» національного виробництва за показниками ефективності до рівня розвинених країн. При цьому можливі як «рецидиви» протекціонізму для стимулювання і забезпечення життєздатності поки ще неконкурентоспроможних галузей, так і посилення дії «ефекту Ванека-Райнерта» для держав ЛАД з різними рівнями розвитку. Успіх регіональної економічної інтеграції у країнах ЛАД у найближчі десять років безпосередньо залежатиме від готовності і здатності держав розбудовувати і забезпечувати сталий розвиток науково-технічної інфраструктури.

Розділ 2. Комплементарні та альтернативні пріоритети арабських держав при укладанні інтеграційних угод в умовах торговельної лібералізації

Загалом, арабські країни мають схожі проблеми розвитку, які можна розділити на дві групи: загальноекономічні, пов'язані з відмінностями у рівнях економічного розвитку арабських держав із різним ресурсним забезпеченням, та інституційні. Наразі зміни у галузевій структурі експорту/імпорту відбуваються досить повільно не лише у зв'язку із низькою ефективністю інститутів і бюрократичними бар'єрами в організації бізнесу, а й завдяки існуванню у країнах ЛАД низки суттєвих викликів, зокрема: (1) недостатньої залученості до міжнародного поділу праці; (2) послаблення порівняльних переваг промисловості у результаті нерівномірного поширення науково-технічних досягнень (практична відсутність порівняльних переваг у високотехнологічній продукції); (3) негнучкості господарського механізму; (4) надмірного одержавлення, що не дає змогу миттєво реагувати на поточні зміни ринкового попиту; (5) зростання зовнішньої заборгованості. Для подолання цих викликів держави вдаються до формування інтеграційних об'єднань. Не зважаючи на існування у межах ЛАД 19 організацій, покликаних охопити всі економічні аспекти діяльності арабського світу (Арабський спільний ринок, Арабський фонд економічного і соціального розвитку, Арабський валютний фонд та інші), а також Великої Арабської зони вільної торгівлі (ВАЗВТ), країни наразі шукають нові варіанти регіональної інтеграції, одним з яких є так звана більш «вузька» інтеграція. Перш за все, своєрідна «розмежувальна лінія» пролягла між країнами Маширіку (особливо це стосується нафтоекспортерів РСАДПЗ) і САМ. Переважна більшість країн ЛАД, задля посилення інтеграції, а також укладення двосторонніх та багатосторонніх торговельних угод, беруть участь у переговорах з ЄС (через діалог ЄС-Середземномор'я або ЄС-РСАДПЗ), США (залучають окремі «відібрані» країни, для досягнення в основному геополітичних і стратегічних цілей та встановлення паралельної програми

торгівлі у регіоні), Японією і Китаєм, країнами-членами МЕРКОСУР і Австралією (сільськогосподарські експортери). Завдяки цьому країни ЛАД намагаються закріпити власну регіональну інтеграцію через існуючі торговельні угоди.

Так, на практиці майже по кожному з пунктів Міжарабської Угоди про сприяння та розвиток торгівлі, що об'єднує 18 країн (Алжир, Бахрейн, Єгипет, Йорданія, Ірак, Ємен, Катар, Кувейт, Ліван, Лівія, Марокко, ОАЕ, Оман, Палестинська автономія, Саудівська Аравія, Сирія, Судан і Туніс) наразі існують суттєві суперечності між країнами-учасниками. По-перше, незважаючи на те, що тарифні бар'єри між країнами-учасниками об'єднання були дійсно повністю ліквідовані в ході саміту ЛАД 2005 р. в Аммані, багато країн продовжують застосовувати нетарифне регулювання по відношенню до товарів партнерів за угодами. По-друге, 11 країн-учасниць є членами СОТ, що призводить до того, що вони змушені частково зняти нетарифні бар'єри щодо інших держав, що входять до СОТ, при цьому зберігаючи бар'єри щодо інших учасників Угоди. Це, безумовно, створює негативну тенденцію і є причиною розбіжностей і конфліктів. По-третє, погодившись на мінімум доданої вартості у 40%, арабські країни до цього часу не домовилися про конкретні правила обрахування цієї вартості, що призводить до труднощів у вільному переміщенні товарів, які претендують на преференційні умови перетину кордонів на підставі арабського походження. По-четверте, щодо обміну торговими даними і надання інформації у Економічну і Соціальну Раду ЛАД, низка країн відмовляється її надавати (щодо власних дій, нових заходів та прийнятих рішень), що регулярно викликає плутанину і ускладнює контроль та координацію розвитку. Серед інших причин відсутності прогресу у цій сфері можна також назвати: неефективність реалізації механізмів угоди у окремих країнах, частота нетарифних бар'єрів, невідповідність у політиці підтримки та субсидування місцевих виробництв різних арабських країн. Тому, наразі успіхи організації навряд чи можна назвати значними, не дивлячись на формальне зняття тарифних бар'єрів і невеликий приріст імпорту та експорту.

Для більшості країн ЛАД зростання товарного експорту після приєднання до ГАТТ/СОТ був обумовлений збільшенням поставок вуглеводневої сировини і сприятливою ціновою кон'юнктурою. Незважаючи на покращення інвестиційного клімату, у низці арабських держав зберігаються обмеження на участь іноземного капіталу у банківському, страховому та інших секторах. Крім того, оскільки пріоритети приєднання країн до СОТ неоднакові для всіх розглянутих країн, у зв'язку із різними рівнями економічного розвитку, бажання держав-спостерігачів використати більш вигідні умови також визначає тривалість строку одержання членства у СОТ. У зовнішньоекономічній сфері інтеграція охопила переважно країни РСАДПЗ, для яких інтеграційні процеси розвивалися на трьох рівнях: через двосторонні зв'язки (1), на субрегіональній основі (у вигляді формування основ митного і валютного союзів) (2) і у масштабі СОТ (3). Інтеграційні

зв'язки між іншими арабськими державами можна простежити лише на прикладі організації зони вільної торгівлі (ЗВТ), однак у інтеграційній діяльності арабських держав сьогодні (внаслідок відсутності накопиченого досвіду) існує занадто багато перешкод, здатних вихолостити конструктивний зміст нових регіональних ініціатив. Крім того, арабський світ до цього часу не існує як єдина торгово-економічна спільнота, а ціла низка арабських країн ще якийсь час буде змушена реалізувати ті або інші сценарії «наздоганяючого розвитку», спрямовані на подолання розриву з розвиненим Заходом.

Сьогодні регіональні торговельні угоди (РТУ) як виняткові преференційні торговельні угоди між країнами, що їх підписали, відіграють виняткову роль у досягненні економічної безпеки країн за рахунок наступних чинників. По-перше, РТУ надають змогу країнам ЛАД прискорити реалізацію ефективних торговельних відносин як у двосторонньому порядку на регіональному рівні, так і у контексті досягнення різноманітних прагнень всіх учасників регіональних інтеграційних угод – РІУ (на відміну від впровадження відносно повільних процесів багатосторонньої торгівельної системи СОТ). Ці прагнення включають також так звані монетарні виміри взаємозалежності, серед яких можна виокремити: «гонконгзький» тип, що передбачає співіснування стабільного валютного курсу і відкритих ринків капіталу; «китайський» тип, який характеризується поєднанням стабільного валютного курсу та збереженням грошового суверенітету; «американський» тип, якому притаманна конфігурація лібералізованих фінансових ринків і грошового суверенітету; «усереднений» тип з помірним ступенем наявності усіх трьох характеристик. По-друге, багатостороння лібералізація торгівлі країн ЛАД об'єктивно призводить, з одного боку, до гармонізації зовнішньоекономічної політики, однак передбачає значні втрати автономії у комерційній політиці сторін [12], з іншого – до посилення «політичної» орієнтації РІУ і навіть створення політично інтегрованих РТУ [13]. По-третє, оскільки в межах інтеграційного угруповання рівень продукування політики може змінюватися від узгодження на рівні РІУ національних ініціатив до комунітарного, ліберальна дерегуляція країн ЛАД (навіть за умов збереження цілої низки міжнародних регулятивних інституцій) заміщується так званою селективною ререгуляцією. Остання здійснюється окремими країнами-членами РІУ, що домагаються протекціонізму заради зменшення невизначеності навколо регіонального інтеграційного процесу. По-четверте, хоча потреба у кооперації на рівні РІУ країн ЛАД стимулює рівномірне розповсюдження преференцій по регіону, регіональна інтеграція може забезпечити імпульс для розвитку організованого лобювання в інтересах окремої національної галузі (індустрії) у межах різних країн-учасниць РІУ, що призводить до так званого феномена «поширення преференцій» (на відміну від ефекту «послаблення преференцій»). Міжнародна взаємозалежність передбачає зміни у внутрішній політиці країн-учасниць РІУ шляхом визначення пріоритетів нової інтеграційної координації для максимізації їх національного добробуту. При цьому різновекторні інтереси країн ЛАД впливають на процес

регіональної інтеграції та зовнішньоторговельну політику опосередковано через РТУ, які можуть бути результатом компромісу протекціоністських та антипротекціоністських сил усередині РІУ.

Хоча економічний регіоналізм має певні риси протекціонізму, однак, він не розглядається як негативний аспект розвитку світової економічної системи, якщо тільки внаслідок інтеграції умови торгівлі для країн-членів є гіршими, ніж умови, що існували до створення певного об'єднання. Крім цього, необхідно врахувати роль, яку держави планують покласти на РІУ: чи це буде окремий актор у геополітичному середовищі, якому буде передано головні повноваження від держав-учасниць, чи, навпаки, таке об'єднання передбачатиме лише інтеграцію на певному рівні з помірним ступенем відкриття внутрішнього ринку. Щодо країн ЛАД, то інтеграційні процеси у регіоні вказують на значні розходження у інтеграційних мотивах та цілях різних об'єднань, за умови, що основним чинником інтеграції у регіоні є економічний розвиток та зростання обсягів торгівлі як у межах союзів, так і з третіми країнами.

До комплементарних пріоритетів інтеграції в арабському регіоні необхідно віднести саме ті, які безпосередньо пов'язані з економічною інтеграцією та методами її реалізації. Зокрема, одним з таких пріоритетів є створення валютного союзу з єдиною грошовою одиницею, імплементарність якого полягає у тому, що незважаючи на економічний вектор діяльності більшості РІУ, лише деякі відкрито заявляють про створення єдиного валютного простору (зваживши ймовірні ризики та можливий опір від країн-учасниць). Так, наприклад, РСАДПЗ з самого початку заснування почала активно здійснювати аналіз доцільності створення єдиного валютного союзу. По-перше, на думку країн-учасниць, запровадження єдиної валюти призведе до суттєвого зростання обсягів взаємної торгівлі між державами-членами; по-друге, спільна грошова одиниця стимулюватиме становлення регіонального ринку капіталу та залучить інвестиції у різні фінансові інструменти від країн-учасниць; по-третє, це надасть можливість для РСАДПЗ отримувати емісійний прибуток безпосередньо, що означатиме появу нового джерела наповнення фондів організації. Однак, спроба у 2010 р. запровадити єдину валюту не відзначилась успіхом, оскільки міністри фінансів та очільники центральних банків так і не змогли домовитись щодо проекту валютного союзу (Оман заявив про неможливість виконання умов створення для вступу до валютного союзу, а Кувейт – про відмову від прив'язки власної валюти до американського долара). Основною перешкодою на шляху становлення валютного об'єднання поки що є інфляція (а точніше – різні темпи інфляційних процесів у країн-членах РСАДПЗ), імпорту якої з одних країн Ради до інших є суттєвою пересторогою по введенню спільної валюти (особливо це стосується КСА, Бахрейна та Катару, які протягом значного періоду часу мають відносно низькі показники інфляції). Враховуючи поточні реалії, можна спрогнозувати наступні сценарії подальшого розвитку ситуації щодо валютного союзу: по-перше, запровадження спільної валюти

може бути відкладено на пізніший термін; по-друге, спільною валютою користуватимуться не всі, а лише деякі держави Ради, створюючи ядро майбутнього валютного простору; по-третє, усі країни Ради можуть одноставно відмовитись від введення спільної грошової одиниці. Однак, більшість спеціалістів усе ж погоджуються, що виникнення валютного союзу надасть значні вигоди для економіки регіону загалом, оскільки це призведе до зменшення трансакційних витрат між країнами-учасницями РСАДПЗ, стимулюватиме вищу прозорість фінансового сектору, покращить привабливість місцевих ринків для закордонних капіталовкладень, сприятиме геополітичній стабільності, активізує торгівлю в межах Ради та стане одним із кроків на шляху господарської диверсифікації країн. У перспективі спільна валюта може також стати головною резервною валютою арабського регіону, що дозволить зменшити власні резерви арабських країн в американській валюті за умови достатньої надійності нової валюти. Отже, за умов, коли модель економічної інтеграції монархій регіону будується на основі органічного синтезу власних цивілізаційних принципів (ісламу), відмові від принципів «вестернізації» економіки та слідуванні власним шляхом, зберігаючи значні соціально-економічні відмінності, питання полягає у тому, чи зможуть країни подолати надмірне бажання зберегти власний суверенітет у даній сфері на користь єдиної політики та валютно-економічного простору.

Іншим прикладом комплементарних інтеграційних пріоритетів є діяльність САМ, метою створення і функціонування якого уряди країн-учасниць проголосили створення спільного ринку. За час існування САМ держави-члени підписали понад 30 багатосторонніх угод у економічній та соціальній сферах, але ратифікували лише 5 угод (про торгівлю і тарифи, метою якого є формування зони вільної торгівлі на основі усунення тарифних і нетарифних обмежень у торгівлі промисловими товарами; про інвестиційні гарантії, яка передбачає національний режим, що раніше не гарантувався для інвесторів з різних країн регіону Магриб; про фітосанітарні норми; про уникнення подвійного оподаткування доходів та власності; про торгівлю сільськогосподарськими товарами з метою створення ЗВТ). Основною причиною низького рівня ратифікації угод є те, що торговельній політиці регіону, незважаючи на численні кроки на шляху до лібералізації, залишаються притаманні риси протекціонізму (компанії отримують пільги за умови виробництва товарів в межах політики імпортозаміщення, що зменшує товарообіг та конкурентоспроможність вітчизняної продукції; у більшості країн зберігаються нетарифні обмеження; існують складності отримання належних гарантій від урядів країн регіону; відсутня єдина політика міжарабських фондів розвитку тощо). Сьогодні, з одного боку, активно втілюються мегарегіональні проекти, спрямовані на досягнення мети економічного розвитку (що описується концепціями концентричних кіл, різношвидкісної інтеграції, наздоганяючого розвитку), зумовлені адаптацією різних комплементарних конфігурацій координації національних

економічних політик. З іншого – держава як інститут самоорганізації і політичної системи під час третьої хвилі глобалізації підлягає впливу процесів транснаціоналізації, інтеграції, фрагментації та локалізації як суперечливих, проте нерозривних тенденцій розвитку світового господарства. У той же час, у середньостроковій перспективі роль країн ЛАД як постачальників енергетичної сировини не лише не зменшиться, але й, швидше за все, буде – у міру виснаження її запасів у інших регіонах світу – зростати [14; 15].

Наразі іншими комплементарними пріоритетами інтеграції країн ЛАД є: (1) розвиток близькогосхідного регіону як міжнародного транспортно-логістичного хаба морських та повітряних шляхів, що пов'язують Європу з Азією і Тихоокеанським регіоном; (2) стратегії використання водних ресурсів, що є (поряд із чистим повітрям, продовольством і енергоносіями) основним джерелом виживання населення регіону; (3) лібералізація руху робочої сили між країнами-членами інтеграційних угруповань; (4) технологічне співробітництво. Щодо останнього, то спостерігається прямий кореляційний зв'язок між інтенсивністю процесу трансферу технологій у межах регіону і наявністю кваліфікованих професіоналів з університетською освітою, обсягом витрат на НДДКР, послугами національних консалтингових компаній та фірмами-підрядникам, відповідними економічними і фінансовими інституціям для підтримки технологічного розвитку та визначення національної політики у сфері науки загалом [16]. Найбільш розвиненим процес трансферу технологій є у країнах РСАДПЗ, які, маючи значні фінансові ресурси від видобутку нафти і газу, сьогодні успішно впроваджують технологічні інновації у різних секторах економіки (табл. 1).

Таблиця 1

Місце країн РСАДПЗ у Global Innovation Index 2016

Країна	Оцінка (0-100)	Місце у світі (серед 141 країни)	Місце серед країн регіону (серед 14 країн)
ОАЕ	39.35	41	1
Саудівська Аравія	37.75	49	2
Катар	37.74	50	3
Бахрейн	35.48	57	4
Кувейт	33.61	67	5
Оман	32.21	73	7

Джерело: [17, р. 20-21]

Стрімкому розвитку інновацій у регіоні сприяли не лише залучення технологій з розвинених країн та імміграція значної кількості робітників, а також активний обмін технологіями між самими країнами, обмін

працівниками університетів, створення спільних навчальних програм (зокрема, у секторі інженерії), технологічних парків та інкубаторів тощо. Яскравим прикладом успішного технологічного співробітництва країн регіону є проект створення сучасної технолого-логістичної системи, вартість якої у 2020 р. повинна досягнути 66,3 млрд. дол. У межах проекту активне застосування країнами нових технологій (штучний інтелект, блокчейн, робототехніка) дозволяє імплементувати нові технології у найбільш ефективний спосіб, сприяє створенню єдиної взаємопов'язаної логістичної системи, що стимулює зростання обсягів торгівлі та створення експорто-орієнтованих хабів, інтенсивний розвиток галузей електронної комерції. Однак, основною перешкодою на шляху технологічного співробітництва у регіоні є перехід від традиційної нафтозалежної економіки до економіки, заснованої на технологіях (диверсифікація і модернізацію правил виробництва та реструктуризація різних секторів економіки).

Враховуючи той факт, що основним напрямком становлення інтеграційних зв'язків є економічний, доцільно також виділити альтернативні пріоритети, що сприяють створенню угруповань країн та доповнюють наявні комплементарні. Одним з важливих альтернативних пріоритетів інтеграційних угруповань у арабському регіоні є співробітництво у військово-технічній сфері. Прикладом такої кооперації є країни РСАДПЗ, у яких співпраця у галузі військово-промислового комплексу здійснюється поетапно ще з 1980 р. Основний принцип вказаної кооперації – надання колективної допомоги будь-якому члену РСАДПЗ, який став жертвою військової агресії з боку інших держав та урізноманітнення джерел придбання зброї. Оборонна стратегія РСАДПЗ полягає, по-перше, у використанні власних сил та відмові від військової допомоги інших країн, спільній підготовці військових кадрів та створенні спільних збройних сил «Щит півострова» та системи «Пояс співробітництва»; по-друге, у розробці власної концепції колективної безпеки: збереження політико-економічного статус-кво у зоні Затоки; по-третє, у повазі до балансу сил, який склався в регіоні, наявних режимів та успадкованих кордонів; по-четверте, у недопущенні будь-якої диктатури та внесенні силою змін географічного, ідеологічного та політичного характеру; по-п'яте, у мирному співіснуванні усіх держав і невтручанні у внутрішню політику інших держав [18]. З 2002 р. функціонує спеціальний орган координації діяльності у оборонній сфері – Вищий воєнний комітет забезпечення безпеки та підвищення обороноздатності РСАДПЗ [19], пріоритетними завданнями якого є створення єдиної системи радіолокаційного виявлення літаків та балістичних ракет, запуск власних розвідувальних супутників та створення відповідних закладів для підготовки військових пілотів. Однак, незважаючи на кількість домовленостей, угод та прийнятих рішень, до цього часу військова інтеграція країн-членів РСАДПЗ відбувається досить повільно (політичні протиріччя між країнами регіону, різне розуміння кожною зовнішньої загрози та джерел військової небезпеки, пріоритет першочергової власної обороноздатності,

розвиток геополітичних процесів у регіоні Перської затоки, Близькому та Середньому Сході загалом).

Іншим суттєвим альтернативним пріоритетом держав ЛАД при укладанні інтеграційних угод є екологія. Після 50 років стрімкого зростання населення, індустріалізації та розвитку іригаційного фермерства країни ЛАД постали перед викликами обмеженості водних, земельних та біологічних ресурсів. Нестача води (пустельний клімат, надмірне використання водоносних горизонтів, низька якість управління водними ресурсами, швидке виснаження ресурсів прісної води у регіоні, деградація ґрунтів, надмірна урбанізація) і бажання зменшити залежність від імпортованих продуктів харчування призвели до цілковитої зміни ландшафтів та методів використання земельних ресурсів (нині навіть найгірші ґрунти використовуються для іригації). Проблема біологічного різноманіття найбільше проявляється у морських зонах, де надмірне рибальство та забруднення сільськогосподарськими відходами знищуються біосферу та загрожують належному функціонуванню екосистем [20]. Наразі регіональне співробітництво у сфері розробки спільних заходів з метою запобігання екологічним кризам, наприклад, у регіоні Перської затоки, базується на ініціативах щодо використання сонячної енергії, створення «зелених» міст. Країни ЛАД почали інтегрувати цілі сталого розвитку до власних коротко- і довгострокових стратегій розвитку спільно із міжнародними інституціями (Світовий Банк, підрозділи ООН), які відіграють важливу роль у процесі нарощення інституційного потенціалу країн у секторах захисту довкілля.

Проведений аналіз комплементарних і альтернативних пріоритетів арабських держав при укладанні інтеграційних угод свідчить, що, незважаючи на значні відмінності у об'єктивних та суб'єктивних чинниках, інтеграційна модель у арабському регіоні і надалі буде характеризуватись наступним: а) повільністю та непослідовністю під час проходження стадій інтеграції. Низький ступінь готовності арабських країн до лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків пояснюється недостатнім рівнем економічного розвитку, схожістю господарських структур, значною політичною диференціацією арабських країн та збереженням невирішених територіальних суперечок; б) збереженням нетарифних обмежень у зовнішній торгівлі, послаблення яких обмежене торговим обміном промисловою продукцією. Інтеграційні об'єднання регіону до цього часу не перейшли до етапу лібералізації руху капіталу та робочої сили; в) інтеграція у арабському світі й надалі відбуватиметься на субрегіональному рівні, а саме на рівні двосторонніх домовленостей (останній напрямок передбачає співпрацю через створення спільного виробництва у обробній промисловості, сільському господарстві, будівництві об'єктів інфраструктури); г) інерцією багаторічної орієнтації на економічні зв'язки з ЄС та США; д) неготовністю арабського світу до процесів лібералізації взаємної торгівлі з регіональними економічними лідерами – Іраном та Ізраїлем. Цілком ймовірно, що перепони на шляху арабської інтеграції будуть усуватися відповідно до структурної

перебудови національних економік, розвитку двосторонніх РІУ у регіоні, сприяння європейського та північноамериканського господарсько-виробничих центрів у становленні РІУ. Диверсифікація напрямків збуту товарів і послуг з високою доданою вартістю створить підґрунтя для існуючих інтеграційних угруповань країн ЛАД та дозволить перейти від зон вільної торгівлі до більш тісного співробітництва.

Висновки

Аналіз сучасного етапу формування макроекономічних стратегій країн-членів ЛАД у контексті рівнів співвідношення торговельних стратегій та ресурсозабезпечення надав можливість визначити особливості їх еволюції. Остання відбувається, з одного боку, в умовах прискореної диверсифікації економік і впровадження широкомасштабних програм структурних економічних реформ, з іншого – існуванням: а) ефектів монокультурної аграрно-сировинної спеціалізації, б) значного впливу політичних чинників на кон'юнктуру арабських ринків, в) етатизму розвитку економіки (провідна роль держави та другорядна приватного сектору), г) інтенсивної неконтрольованої трудової міграції, д) теоцентричного способу життя країн регіону (іслам регламентує всі сфери життєдіяльності). Тобто, на основі концепцій «доступності ресурсів» і «зворотного використання ресурсів» та за допомогою вартісних (натурально-речових) і абсолютних енергетичних показників доведено, що саме у сучасних умовах ресурсозабезпеченість (природно-ресурсний потенціал) країн ЛАД є переважаючою складовою їх макроекономічних стратегій. Використання їх з різним ступенем ефективності у значній мірі залежить від «балансу пріоритетів», синергетичних зв'язків для забезпечення більшої погодженості у сфері торговельної політики і оптимального політичного інструментарію та відповідності регіональним і глобальним торговельним системам. Незначні темпи зростання обсягів внутрішньої торгівлі між державами регіону (не дивлячись на те, що експортні операції одних країн відповідають імпортом іншим) компенсуються за рахунок зростання транзитної торгівлі і реекспорту, розвитку фінансового (особливо банківського) сектору і сфери послуг. Спостерігається опосередкований вплив чинника підвищення конкурентоспроможності економік регіону на темпи експортної диверсифікації. Виявлена наростаюча тенденція технологічної реструктуризації національних економік (розвиток сектору ІКТ), при цьому успіх регіональної економічної інтеграції у країнах ЛАД у найближчі десять років безпосередньо залежатиме від, по-перше, готовності і здатності держав розбудовувати і забезпечувати сталий розвиток науково-технічної інфраструктури, по-друге, подолання інституційної неефективності і неопатримоніалізму. Ліберальна дерегуляція країн ЛАД заміщується так званою селективною ререгуляцією, що посилює невизначеність регіонального інтеграційного процесу та «політичну» орієнтацію РІУ (і навіть створення політично інтегрованих РІУ), забезпечуючи імпульс для

розвитку інтеграційного неопротекціонізму. Щодо комплементарних і альтернативних пріоритетів арабських держав при укладанні інтеграційних угод в умовах торговельної лібералізації, то вони пов'язані із тим, що, по-перше, вільне переміщення капіталу в регіоні стримується відсутністю єдиної політики міжарабських фондів розвитку; по-друге, незважаючи на відсутність спільної технологічної стратегії у межах ЛАД, спостерігається прямий кореляційний зв'язок між інтенсивністю процесу трансферу технологій і розвитком відповідних економічних і фінансових інституцій для підтримки технологічного розвитку в умовах досить болісного переходу арабських держав від традиційної нафтозалежної економіки до економіки, заснованої на технологіях. Наразі в умовах відсутності інституціоналізованого наднаціонального органу в ЛАД перспективним напрямом інтеграційної взаємодії у середньостроковій перспективі є кооперація у сферах боротьби з кліматичними змінами, імпортозаміщення і продовольчої незалежності.

Список використаних джерел:

1. EU and Arabic Countries Take Step Towards Free Trade. Confederation of Danish Industry. URL: <https://di.dk/english/news/pages/eu-and-arabic-countries-take-step-towards-freetrade.aspx> (дата звернення: 10.02.2019).
2. Економічна точка зору – небезпека однобічного партнерства арабського Магриба з Європою. URL: <http://carnegie-mec.org/2010/05/18/ag-pub-40809> (дата звернення: 12.02.2019).
3. China Statistical Yearbook 2016. National Bureau of Statistics of China. URL: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2016/indexeh.htm> (дата звернення: 02.04.2019).
4. Economic Diversification in the GCC: The Past, the Present, and the Future / IMF. Institute for Capacity Development and Middle East and Central Asia Department. 2014. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2014/sdn1412.pdf> (дата звернення: 10.04.2019).
5. Русакович В. И. Не нефтью единой. Диверсификация национальных экономик в странах ССАГПЗ. *Азия и Африка сегодня*. 2017. № 2. С. 33–40.
6. United Nations Commodity Trade Statistics Database. 2017. URL: <http://comtrade.un.org/db/dqQuickQuery.aspx> (дата звернення: 10.02.2019).
7. Vision 2030 – General Expectations. Today's Plan Tomorrow's Promise. *Saudi Gazette*. 2016. May 19. URL: <http://saudigazette.com.sa/saudi-arabia/saudi-vision-2030/vision-2030-general-expectations/> (дата звернення: 11.03.2019).
8. Al-Kibsi G., Woetzel J., Isherwood T., Khan J., Mischke J., Noura H. Saudi Arabia beyond Oil: The Investment and Productivity Transformation. McKinsey Global Institute. McKinsey & Company, December 2015. URL: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured_Insights/Employment_and_Growth/Moving_Saudi_Arabias_economy_beyond_oil/MGI_Saudi_Arabia_Full_report_December_2015.ashx (дата звернення: 16.02.2019).
9. Gavin J. Region Turns to Ipps and Renewables. *Middle East Power*. 2016. № 7, p. 10-11.
10. Renewable Energy Grows in an Unlikely Place: the Sunny Mideast. *The New York Times*. 2016. November 3. URL: <https://www.nytimes.com/2016/11/03/business/energy-environment/renewable-energy-grows-in-an-unlikely-place-the-sunny-mideast.html> (дата звернення: 03.03.2019).
11. Foreign Banks: Trends, Impact and Financial Stability. *IMF Working Paper*. 2012. January. P. 33–34.

12. Crawford J-A., Fiorentino R.V. The Changing Landscape of Regional Trade Agreements. URL: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/discussion_papers8_e.pdf (дата звернення: 18.04.2019).

13. Schiff M. Multilateral Trade Liberalization, Political Disintegration, and the Choice of Free Trade Agreements versus Customs Unions. *World Bank Policy Research Working Paper*. WPS 2350. 2000. URL: http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/07/19/000094946_00063005311738/Rendered/PDF/multi_page.pdf (дата звернення: 26.02.2019).

14. Интеграционные процессы в арабских странах. URL: <https://economy-ru.com/mirovaya-ekonomika-uchebnik/integratsionnyie-protsessyi-arabskih-54322.html> (дата звернення: 12.04.2019).

15. Задачи модернизации арабских стран: особенности их решения. URL: <https://economy-ru.com/mirovaya-ekonomika-uchebnik/zadachi-modernizatsii-arabskih-stran-41138.html> (дата звернення: 06.05.2019).

16. Nour S. S. Science and Technology Development Indicators in the Arab Region: A Comparative Study of Arab Gulf and Mediterranean Countries. *Science, Technology and Society*. 2005. Т. 10. № 2. P. 249–274.

17. Global Innovation Index 2016. Winning with Global Innovation, WIPO, INSEAD and Johnson Cornell University. Geneva. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf (дата звернення: 19.05.2019).

18. Taylor B., Cooper P. G. S. Power and Regionalism: Explaining Regional Cooperation in the Persian Gulf. *Comparative Regional Integration*. 2018. № 3. P. 125–144.

19. Glaser C. L., Kelanic R. A. Getting Out of the Gulf: Oil and US military strategy. *Foreign Affairs*. 2017. № 4. P. 96–122.

20. Lelieveld J. et al. Climate Change and Impacts in the Eastern Mediterranean and the Middle East. *Climatic Change*. 2012. Т. 114. № 3-4. P. 667–687.

Telishchuk M. M.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of the Economic Theory
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

INFLUENCE OF THE INTERNATIONAL COMPETITION ON STATE TAX POLICY

Summary

The article deals with the expansion of competition between business entities under the effective system of foreign economic relations of the country, as one of the most important aspects of globalization. The problem is that due to the global interdependence of states, there is a severe competition not only between individual commodity producers but also among states and regions. Globalization processes increase the international mobility of production factors and increase the sensitivity of investment and business to taxation. By liberalizing tax legislation, governments are trying to attract foreign investments, but at the same time, they prevent the outflow of tax base abroad. International competitiveness is

a complex and multifaceted phenomenon especially in today's market environment where competitiveness determines the place, role, and future of the country. This phenomenon has evolved for a long time, acquired various forms and depended on many factors. Therefore, it is very important to follow the evolution of the process in order to understand the problem of competitiveness more deeply and find the best ways to solve it. When implementing the tax policy, it is necessary to take into account that for the successful industrial development of the country, the realization of the goals of the tax system should not be in conflict with the goal of a general system that consists in increasing competitiveness. Thus, the main objective of the tax policy is to create conditions for economic development, which includes economic growth and the creation of new competitive advantages.

Introduction

Globalization in modern economic world's conditions is a prerequisite for the development of international competition as the characteristic features of economic globalization are the intensification of the competitive struggle between countries for the sources of production factors and for the distribution of world markets with the spread of its own influence on other countries of the world; intensification of the struggle for the placement of the most profitable products and modern technologies in the territory of one's own country; an increase in the interdependence of national financial markets, an increase in speculative and financial flows between countries.

The driving forces of economic globalization are: new technologies, trade liberalization, globalization of demand and supply, the tendency to increase the number of subjects of international economic relations and transnational networks, which have a direct impact on the competition development.

Yet, the most important aspect of globalization is the expansion of competition between business entities under the effective system of foreign economic relations of the country. In this context, the problem of ensuring the high competitiveness of national producers is acute. Indeed, because of the global interdependence of states, there is a severe competition not only between individual commodity producers but also states and regions. The formation of the global market has grown considerably in the last years of the twentieth century, and the current stage of its consolidation is through the development of economic regional associations which account for about 80% of the world GDP and 85% of the world exports.

Globalization processes increase the international mobility of factors of production and increase the sensitivity of investment and business to taxation. Uncooperative behaviour of states in establishing taxes, determining their composition, structure and mechanism of collection in their territory leads to the emergence of differences between countries in the level of the tax burden. By liberalizing tax legislation, governments are trying to attract foreign investment, but at the same time, prevent the outflow of the tax base abroad, resulting in competition between states in the field of taxation [1].

It is generally acknowledged that globalization is not a complete process. According to many researchers, today the world economy is in a peculiar «the point of bifurcation» [2] and its further development is associated with the formation of a qualitatively new homeostatic system of interconnected self-regulated and dynamic processes, which take place on a planetary scale.

It should be noted that among domestic and foreign scientists (A. Branderburger, R. Vernon, E. Vogel, H. Hrubert, P. Katzenstein, I. Kirzner, M. Knysh, S. Cowan, P. Krugman, V. Leontiev, F. List, A. Marshall, J.S. Mill, R. Nelson, B.G. Ohlin, M. Porter, D. Ricardo, J.D. Sachs, P. Samuelson, A. Smith, R.M. Solow, S. Winter, F.A. Hayek, G. Hart, E.F. Heckscher, J.R. Hicks, V. Azoev, E. Kochetov, V. Petrov, R.A. Fathutdinov, I. Spiridonov, L. Antoniuk, O. Bilorus, L. Halperina, B. Hubsy, D. Kanishchenko, D. Lukyanenko, V. Novytsky, Yu. Pahomov, A. Poruchnyk, V. Sidenko, S. Sokolenko, A. Philipenko, T. Tsyhankova, O. Shnytko, O. Shnyrkova), there is no consensus on the essence of the notion of country's competitiveness and its relation with a number of other interconnected one-way categories, such as competition, competitive advantages, competitive positions, and the competitive status of the state. Some of them even argue that countries are not the subject of competition, but firms are, and in the conditions of globalization, competition between the states mainly disappears, which makes sense to explore the competitiveness of countries. But even in the face of growing regionalization, integration and globalization in the global economy, competitive struggle between countries not only does not disappear but rather intensifies, acquiring new forms of its manifestation. As you know, the international competitiveness of states is reflected in the process of international economic relations.

Part 1. Role of the state in terms of internationalization

Under the conditions of internationalization, the role of the state in its traditional sense ceases to be decisive and it loses its autonomous ability to effectively regulate not only international but also domestic activities even when using the most advanced methods of rigorous administration. Attempts of states to expand the spectrum of political, economic, technological, financial, commodity, and labour protectionism do not compensate for their regulatory losses, increasing the motivation to form a multi-level system of international economic activity regulation by delegating state powers both to the international and global level, as well as to regional and local complicate the functional and regulatory significance of the state.

The potential and real decrease in the effectiveness of national regulatory policies of the state is trying to compensate not only the expansion of protectionism, the growing support of national firms in international markets but also the establishment of long-term partnerships with other countries and TNCs, regional integration cooperation and cooperation with international organizations. At the same time, the ideology of the latest «free competition» has double standards since the declared commitment of global leaders to global liberalization

is accompanied by a targeted policy of monopolization of the information technology priority and the most profitable markets [3].

Under these circumstances, the study of the regulatory component of economic development in the conditions of markets' globalization, their transnationalization, regionalization and institutionalization are becoming particularly relevant.

Economic globalization is controversial in nature and ambiguous as a result of the increasing difficulties in national-state regulation of international economic activity, and because of it, in the internal economic processes of countries. It manifests itself differently and in varying degrees but directly affects both highly developed countries and developing countries in a market-driven environment. It is clear that the countries-world leaders, as a result of successful multi-year expansion in international markets, have realized global competitive advantages, while the rest of the countries were virtually on the brink of modern economic development, as they could not respond adequately to the challenges of globalization in the first place, first of all, scientific, technological, and informational, which for the beginning of the third millennium are reasonably considered to be generally civilized [4].

Therefore, the question concerning the state's ability in a market environment to ensure socioeconomic progress arises, which, in its turn, is directly dependent on the use of appropriate targeted economic policies by national governments, integrating financial and budgetary, monetary, structural and investment, scientific, technological, innovative, regional, social, and external economic components [5].

Also, one of the contradictions of globalization has been the inability of states to regulate the economy at the national level in the course of deviation from world economic processes and the state of the international situation as the rivalry of the countries for receiving foreign investments. It made impossible the use of such traditional macroeconomic regulation instruments as the export subsidies, the national currency rate, customs tariffs, central bank refinancing rate, etc.; the growth of intra-firm transactions complicated the implementation of economic and tax policies; the connection of a constantly increasing global market to the geographic area has weakened; mobility of capital has reduced the efficiency of labour legislation, undermined the possibility of implementing social programs and social welfare goals; an increasing part of the national wealth (intellectual resources, knowledge, scientific and technical potential) began to function out of state control, and so on.

The modern system of international economic exchange operates by means of mechanisms' regulation, those were elaborated during decades. Thus, in terms of international trade, those are tariff and non-tariff methods and instruments – licenses, quotas, anti-compensatory and anti-dumping taxes; in international investment – restrictive or national regimes of investment activity and methods of stimulating of foreign investors – political, legal, diplomatic, fiscal, financial, organizational, and economic; in terms of the monetary and financial sector – currency regime and exchange rate, currency restrictions, interest rate loans, thresholds of external financing and debt, etc.; in the international labour migration

– emigration and immigration rules and regulations. Regulation is carried out at the national, international (two and multilateral), supranational (within the framework of integration interstate entities), and global levels.

In economic literature, one can increasingly see the assertion that a new form of competition is being established in global markets like: group against group. In our opinion, this is confirmed by the fact that in terms of the global economy and in the conditions of the intensification of international technological competition, the processes of cooperation and collaboration become more widespread. According to Sh. Meital, «not a competition but cooperation and collaboration are the fundamental sources of corporate profits and the economic well-being of the society» [6, p. 336]. He believes that it is due to the concept of competition on the basis of cooperation that it is necessary to consider and evaluate business strategies. The transformation of competition into coordination and further to cooperation reflects modern processes of informatization of society. Intense competition in the domestic market can lead to a reduction in the investment potential of individual firms and, consequently, reduce the international competitiveness of the country.

There are at least three reasons why cooperation-based competition is becoming increasingly important for business decision-making described in economic literature. Firstly, in many industries, the most important firms no longer compete only in local markets. The sphere of action is the world market. Even domestic competitors often have to face foreign competition. Therefore, even large firms feel the need for allies. Joint ventures are one of the ways that guarantee cooperation. There was an average of more than 200 of such enterprises annually in the 80th of the XX century in the USA. Secondly, products and services are increasingly becoming knowledge-based and intensive as for the use of information. Therefore, an atmosphere of cooperation is important for their formation, where knowledge is widely disseminated. The process of combining complex technologies requires close cooperation between specialists and companies. Thirdly, new products and services typically cover the whole portfolio of technologies, rather than the main one. More and more firms that compete in the best way are those who find innovative ways of cooperation and collaboration, often even with the strongest rivals.

From the point of view of the regulatory system, the process of market's globalization is of paramount importance – unification of consumer privileges and global distribution of global brands (commodity markets), standardization in accordance with the latest information technologies of international business management (investment, financial, and foreign exchange markets); it significantly affects the effectiveness of state regulatory functions, on the one hand, levelling them off and, on the other, by activating, as other global business entities (transnational corporations, regional economic integration groups, international organizations) are not able to effectively regulate global trade and economic processes in the context of the realization of national interests [5, p. 121-129].

Under the influence of predominantly objective factors, for most of the world, the problem of adaptation of state-regulating functions to the level of global market self-organization and the overall institutionalization is becoming more and more relevant.

The economic life of countries requires a correlation between state regulation and market self-regulation.

At the same time, the market imperfections can be competitive and socio-societal insolvency, imperfect information, indifference concerning the rights of the next generations to a quality environment and life and, on the other hand, typical problems of state intervention to the market economy, which have both objective and subjective sides. The intrinsic nature lies in the incompetence of the government, its dependence on the internal or external destructive influence that was typical for Ukraine.

In general, the value of targeted state policy that promotes effective national development is constantly increasing, as it was evidenced by the economic theory and world economic practice of most successful countries in the world. This is due to the regularities of the functioning of the modern market, the factors of structural-technological, geo-economic, and civilizational order. Delegation of state authority at the regional (local) and international level determines the flexibility of approaches to the use of macroeconomic regulators to compensate for defects in the modern market and maintain the balance and dynamics of the national economic system in a highly competitive international environment.

Globalization, which is still de facto weakening internal and external state sovereignty, raises fair fears about the transition of control over national economies to certain stronger states, TNCs, and international organizations de jure. Therefore, it requires qualitative changes in the whole system of the international economy where there are systemic shortcomings of the inertial world economic order as a result of the backwardness of international regulation from global market practice that provokes generally civilized conflicts. A new paradigm of the global economy must take the place of the traditional institutional paradigm that is adequate to the global economy as a set of self-dependent and self-sufficient national economies with expanding and deepening the process of redistribution of powers and functions between states and other regulators based on subsidiarity, i.e., the organizational and legal principle according to which the Community (for example, the EU) applies any measures only if they are effective for the relevant activities at the national, regional or local levels (with the exception of the Community's exclusive competence areas); one of the fundamental principles of the European Union is the ongoing assessment of the feasibility of EU action in terms of available capabilities at the national, regional, and local levels with subjective concentration of regulatory functions according to the criteria of efficiency and voluntariness.

Therefore, national strategies for development in the global environment are also multivariate. At the same time, the problem of global institutionalization is not to preserve the traditional status of the state regulator but its ability as an

evolutionary organism to respond adequately to the challenges of globalization: informational and technological, economic and, in particular, social.

Part 2. International competitiveness of the country as a basis for its participation in international tax competition

International competitiveness is a complex and multifaceted phenomenon, especially in today's market environment, where competitiveness determines the place, role, and future of the country. This phenomenon evolved for a long time, acquired various forms and depended on many factors. Therefore, it is very important to follow the evolution of the process in order to understand the problem of competitiveness more deeply and find the best ways to solve it.

Competitiveness is traditionally interpreted as a stable place of the country or its producers in the domestic and foreign markets due to economic, social, and political factors. In an open economy, competitiveness can also be defined as the ability of a country (enterprise) to withstand international competition in its own market and markets of other countries. Today there is no unambiguous interpretation of this term.

The founder of the neoclassical direction of economic thought, the well-known English economist A. Marshall in his «Principles of Political Economy» (1890), argued that the opportunity to increase the competitive advantages of production appears when a certain factor of production is not used in full and in mass-production scale does not provide a minimum of costs. The criterion of competitiveness within this model is the availability of such factors that can be used with higher productivity. Human capital is one of the most important factors that make it possible to maintain advantages over competitors. A. Marshall argued that when an entrepreneur distributes his resources in the best way, he gets the greatest (marginal) return from each factor of production that his enterprise is capable of. And if any of them is used excessively, then he gets a «downturn» since the rest of the factors may not keep up with him [7].

Swedish economists E. Heckscher and B. Ohlin, in their work «Interregional and International Trade» (in the 20th of the XX century) transformed the principle of Ricardo's relative advantages, arguing that the basis of the foreign trade specialization of the countries lies not in terms' differences but in factors of production; the costs of foreign trade are determined not only by productivity but also by the prices of factors of production that are unequal in different countries. Scientists have found that when labour is in surplus with land and capital, labour costs will be low, while capital expenditures and land value are high. Accordingly, it may encourage countries to develop such production and export their products, which use cheaper factors of production. According to this theory, the country gains comparative advantages in those areas where intensive excess factors are used intensively [8].

Representatives of the neoclassical direction made numerous attempts to improve the Heckscher-Ohlin-Samuelson model, considering additional factors such as changes in the structure of demand (the work of B. Balas, M. Linder,

M. Kelem, and others), the evolution of production structures under the influence of technological progress (J Hicks, J. Hart, G. Hrubler), effective government policy (V. Leontiev).

The concept of an effective competition based on the innovations of J. Schumpeter lies in the heart of the evolutionary theory. He proved that effective competition is possible only under the conditions of a dynamic economy based on the dissemination of novelties in various forms. This is the manufacturing of new products, the use of new technology, technics, development of new markets, the transition to more rational forms of organization and management methods. The decisive value in the economy should not be a competition of prices or quality but the competition of innovations, because innovation and entrepreneurship are the main factors for the formation of the competitive advantages of the states. Technologically advanced countries are able to achieve innovative advantages in the emergence of new knowledge-intensive goods in the world market. Innovations make it possible to obtain monopoly profits for states [9].

The visible improvement of the competitiveness of a number of European countries, such as Finland, Sweden, Denmark, Luxembourg and others, has greatly changed the views of scientists on their competitiveness. Thereby, P. Katzenstein in «Small States in the Global Markets: Industrial Policy in Europe» (1985) notes that along with liberal capitalism of the United States and Britain and the state capitalism of France and Japan, operates corporate capitalism of smaller European states. According to P. Katzenstein, small European states are quick in responding to economic changes, and the balance of economic flexibility and political stability makes it possible to secure high competitive advantages in international markets. He believed that the use of corporate institutions and mechanisms for merging the state apparatus with social groups in society in order to solve the economic problems ultimately will help to improve the competitiveness of these countries [10].

American scientist J.A. Hart argued that the main factor of international competitiveness is the ability of the country to create and distribute new technologies, which largely depends on the relations between society and the state that influence these processes. The state and society should work in close cooperation and complement each other [11].

According to M. Porter [12], competitiveness is an urgent problem in the world economy. He believes that there is no generally accepted definition of competitiveness. Competitiveness for companies means the ability to compete in the global market with a global strategy. For many congressmen, competitiveness was a positive foreign trade balance. For some economists – low production costs per unit of output brought to the exchange rate. The controversy around competitiveness has not subsided and continues to this day. Porter developed a system of factors that determine international competitiveness. The scientist concludes that the competitive advantage reflects the productivity of the use of resources. This principle is fair both at the enterprise level and at the level of the national economy as a whole. According to Porter's arguments, the factors that shape the competitiveness of the country are divided into four groups:

- parameters production factors;
- demand for goods and services;
- the strategy of firms in this country, their structure and rivalry;
- the nature of subsidiary industries those are relevant to the country.

Competitive advantages and competitiveness are closely interconnected. Competitive advantages that characterize objects or subjects of management are factor features, and competitiveness is a resultant one. Proceeding from Porter's theory, it is clear that competitiveness is a manifestation of the system of many factors that create different competitive advantages depending on the competitive environment. The necessary element of a market mechanism is competition, which, in the conditions of globalization grows and its essence, forms, methods change as well. Each competitor has an individual set of benefits.

Recent work by Anglo-American scholars G. Hamel and K.K. Prahaladis devoted to improving the competitiveness of firms in terms of global markets. An important condition of intellectual leadership they call the skilful use of «basic product features» and «key competencies», which understand the potential development and new product use, as well as knowledge, skills, qualifications of staff that will help products in case of demand's loss to move forward to the market with other innovations [13]. According to the scientists of the XXI century, it is the stage of revolutionary decisions and innovations in business. Competition is no longer a «product against a product», «efficiency against inefficiency» but «nonlinear innovation versus linear». It is argued that the «era of progress», linear evolutionary development, and continuous gradual changes were completed in the twentieth century. The firms which are busy with new kinds of business, take non-standard solutions and use non-linear innovations will win. According to G. Hamel and K. K. Prahalad, in order to maximize profits from innovation, the company must outperform its competitors globally. They proposed a new category of «global advance», which includes the following prerequisites:

- proximity to the market – is characterized by availability to the most important national markets and sales channels;
- favourable consumer attitude – ahead of competitors, it is necessary that consumers around the world try to buy new products of the company;
- sales channels – the ability to create advantages in the world market is based on the movement of new products, as well as the promotion of its benefits, the monitoring of success or failure.

British researchers J. Tidd, J. Bessant, K. Pawitt in «Innovative Management» (2001) [14], to some extent, agree with the researchers, who emphasize that innovations contribute to the competitiveness of companies, as there is a strong correlation between market activity and new products. Food and technological innovations help to conquer and retain part of the market, as well as to increase profitability in these markets.

R. Kanter in his paper «How to succeed in the digital culture of the future» (2001) [15] emphasizes that «digital», «electronic culture» enhances the company's competitive advantages and innovations, introduces elements of constant changes in

the company's activities, activates human factor, creativity of the personnel. Scientist argues that by operating digital information in computer networks, e-commerce offers fundamentally new business opportunities. As R. Kanter emphasizes, constant changes are a method of the existence of electronic culture.

The experience of economically developed countries' leaders confirms that the evolutionary process in the economy is realized precisely through the innovations. They are like a train, entailing modernization and structural restructuring of the entire economy. It is innovations that serve as the main criterion for the development of society. Therefore, a country that stands aside from the «innovation competitions» is lagging behind in the hierarchy of world community development.

In our opinion, it is necessary to make a notional line between the categories «competitive economy» and the considerably broader notion of a «competitive country», «a competitive nation», since in many works, these concepts are used synonymously. Consequently, the international competitiveness of the country is the ability of the country to occupy and maintain stable positions in certain segments of the world market with a strong economic potential that provides dynamic growth of the economy on an innovative basis; developed system of market institutions; owning significant intellectual capital and investment resources; the ability to respond flexibly to changes in the world's situation and, accordingly, to diversify its production, maximizing the implementation of national interests for the sake of security of economic and high standards of living. The competitiveness of the nation is the assertion and growing of the importance in the world community of the state intellectual potential, which provides high rates of economic growth based on innovations.

The key characteristic that provides the ability to conduct tax competition is the competitive advantages that must be formed at the basis of identifying the mechanism of influence of tax factors on the competitiveness of economic entities of the country. Since the formation of these factors takes place under the influence of state regulation, the tax policy of the state, which creates a certain level of tax competitiveness, becomes of fundamental importance.

It should be noted that in the conditions of the development of international competition, there is no consensus on the definition of the essence of such categories as tax competition, in particular, international tax competition among scientists. Thus, in the broad sense, international tax competition is interpreted as the uncoordinated establishment of taxes by an independent state, the use of low effective tax rates, reduction of tax burden in order to increase the competitiveness of national business, increase of business activity in the state and attraction of foreign investments in it and attraction of mobile tax bases as well (R. Tyser, T. Field, C. Pinto, D. Rojas, J. Wilson) [16]. In a narrower sense, tax competition is considered as the effect of the tax system of one state formation on the tax system of another one, based on the ability of taxpayers to choose between jurisdictions with different levels of taxation and the transfer of a part of the gross national product to another territory, the impact of tax policy on the distribution of

income from taxation between state budgets (T. Goodspit, A. Puzin, D. Mitchell, J. Wilson, and D. Vildasin) [17]. At the same time, the supporters of both positions converge on the fact that international tax competition encourages governments to take active action on the use of all opportunities to create competitive advantages of their own tax system. Thus, by their very nature, the categories of «economic competition» and «tax competition» have the same meaning, that is tax competition, which takes place in the field of taxation, is a form of economic competition.

It can be argued that international tax competition is a struggle between states or their associations for attracting foreign investment and the transfer of mobile tax bases by creating an attractive tax environment that will facilitate the revitalization of business activity. In its economic sense, tax competition is essentially a form of economic competition, the content of which is to compete in order to achieve the goals, the best results in a particular field, are of the opinion that, on this basis, competition should be regarded as a set of relations for the effective management of their own competitive advantages for improving the competitiveness of the domestic tax system and the economy of the country as a whole in the strategic perspective [18, p. 136].

Considerable attention to the study of international tax competition indicates the scientific recognition of the importance of its impact on society and the economy of individual states. The tax sphere is a significant component of the formation of the potential of the national economic competitiveness; therefore, the structure of these ratings includes tax criteria and indicators, allowing assessing the level of development of the tax system and the work of tax authorities of individual countries. The main indicators of the competitiveness of the tax system assessment are: the total number of taxes and fees, rates of income tax (income) of individuals and legal entities, the level of the tax burden, the effectiveness of the tax authority, the stability of tax legislation [19, p. 48-53].

The consequence of a relatively high level of tax competition is the formation of such taxation conditions that promote the attraction of economic subjects, including non-residents, in economic relations [20, p. 131-136]. But, in our opinion, this concept is somewhat wider: it can be viewed as a macro level (states, subjects of power, regions), and at the micro level (subjects of management). The main source of the formation of the revenue part of the budgets on different levels is the distribution of taxes and fees and the consolidation of their specific types of state and local budgets. This ensures the relative independence of the budgets, increasing their role in the implementation of state policy on the socio-economic development of territories.

The mechanism of interaction between them is the tax policy, which from the point of view of the macro level is aimed at the organization of the tax environment and control of the opportunities, resources, benefits (especially financial) enterprises, institutions, etc., and at the micro level, this policy manifests itself as a reaction to the first to optimize the tax payments and economic performance.

Bearing in mind all the foregoing, it is necessary to emphasize the need to formulate the principles of tax competition in such a way that they ensure the interconnection between priorities and areas of fiscal and competition policy. On the one hand, the principles of fiscal policy are aimed at ensuring the fulfilment of taxes by its functions, and on the other hand, the principles of competition policy make it possible, in the right way, to form stable and dynamic competitive tax advantages and, if necessary, to choose the direction of strategic changes in the tax environment, aimed at the needs of the present.

Thus, fiscal regulatory instruments are essential for creating and forming of the favourable conditions for both the production process and the socio-economic development of regions and the country as a whole, where the level of the latter indicates, on the one hand, the standard of living of a given state, on the other hand, on the competitiveness of the national economy in the world, which, in its turn, depends on the effectiveness of fiscal policy and the application of tax regulation instruments.

Today the development of tax regulation makes for taking into account the external aspects of fiscal policy. The impact that taxes have on the competitiveness of the country in the world of space is more specified.

The fiscal regulatory instruments should provide additional factors for economic growth that will increase the level of the state competitiveness.

In the process of fiscal policy development, the interests of all parties in fiscal relations are taken into account. In practice, it is implemented through the appropriate tax mechanism, which is a set of organizational and legal forms and methods of tax management (i.e., a set of tools for implementing the fiscal policy of the state). The state adds to this mechanism the legal form through tax and budget legislation.

Tax policy is the activity of the state in the field of establishment, legal regulation and organization of taxes collection and tax payments to centralized funds of state resources.

By increasing or reducing the mass of tax revenues and formulating its state tax policy, the state changes its tax forms and tax rates, tariffs, exemption from taxation of certain industries, territories and population groups, can contribute to the growth or decline of economic activity, creation of the necessary conditions in the market, the conditions for the development of priority sectors of the economy and formation of a balanced social policy. Using these or other tax privileges, the state regulates proportions in the economic structure of production and exchange, as well as in the development of productive forces. The organization of taxation affects the social product realization, the rate of accumulation of capital and technical productive capacity upgrading of the state [21, pp. 64-68].

In our opinion, when implementing tax policy, it is necessary to take into account the fact that for the successful industrial development of the country, the realization of the tax system goals should not conflict with the goal of a general system – increasing competitiveness. Thus, the main objective of tax policy is to

create conditions for economic development, which, as we have already noted, includes economic growth and the creation of new competitive advantages [22].

At present, the classification of competitive advantages is rather complicated. For example, S. Yemelianov [23, pp. 60-73], based on the synthesis of the provisions of several theories that somehow affect the analysis of competition, distinguishes five main types of competitive advantages:

- resource advantages – formed by means of: the existence of a favourable tax and administrative environment created by the government of the country of allocation of capital and allows commodity producers to save on tax payments, as well as transactional costs; advantageous location (proximity to the main infrastructure nodes); favourable conditions for access to natural resources and real estate; low interest rates; the availability of natural resources and labour and their cheapness.

- technological advantages – conditioned by the presence and operation by producers of mass production technologies that provide economies of scale and increase the consumer effect associated with the price characteristics of the products;

- innovative advantages – formed due to timely implementation in the production of R&D results, which allow accelerating the update of the range of products and thereby increasing the consumer effect associated with qualitative parameters of products;

- global benefits – relate to the formation of non-economic (environmental and social) standards of economic activity and their implementation in the policy of firms and the state;

- cultural benefits – they are due to the cultural proximity of countries, which allows firms to support markets and resources in countries close to social culture.

The first three types of competitive advantages – resource, technological, and innovation – are basic or necessary, global and cultural competitive advantages can be noted as sufficient conditions for maintaining and increasing the competitiveness of the country.

Thus, the tax system itself can be a resourceful competitive advantage in case if it creates a more favourable environment for economic entities in the world market. In addition, tax policy in general has an impact on the last two types of competitive advantages.

Conclusions

One should also note that the components of any system are in a relationship and interaction, therefore, the tax policy as a component of the system of competitiveness, referring to the macro level, interacts with the components of the system at different levels, in particular:

- at the meta-level – it is the place where the main political and economic forms of organization of social life are formed, and tax policy can have a significant impact on society since the taxpayers are the vast majority of citizens of the country. In the field of tax relations, the interaction between taxpayers and the

state, their duties and responsibilities are formed one before another. Thus, tax evasion of a certain group of economic agents is a response to state measures in the form of an increase in the tax burden in order to preserve the general mass of fees and to increase tax administration. The latter, in its turn, worsens the position of bona fide payers, which cannot but affect their relation to the state as a whole and to non-taxpayers. Consequently, the most important determinants of the system of competitiveness, which are influenced by the tax policy, are social integration and agreement, the attitude of society to reforms, conditions for creating public opinion regarding the status of entrepreneurs and their role in the development of the country. Thus, if we turn to the classification of competitive advantages, then the meta-tax policy contributes to the formation of cultural and global competitive advantages;

- at the macro-level – the basic conditions of the economic system as a whole are determined here. Tax policy is the most important component of state policy at the macro level, within which the parameters of the money circulation from taxpayers to the state are determined. Changes in tax rates and levels of taxation affect many macroeconomic indicators that measure the competitiveness of the economy: the level of GDP, price level, interest rates, etc. At the macro level, it is determined how much tax policy can be considered by economic entities as a source of competitive advantage;

- at the meso-level – specific types of policies and institutions are formed, where, as a result of collective action, measures are taken that influence decisively the productivity of individual industries or the location of production. When implementing measures of meso-politics, the state can use macro tools. The main types of policies on the meso-level, where the tax instruments are applied, are the structural, industrial, and technological policies. Tax policy contributes to the formation of technological and innovative competitive advantages;

- at the micro-level – this level is the determining level of economic relations in the formation of competitiveness since it is the enterprises that realize competitive advantages.

At the same time, the conditions for the competitiveness of the micro-level are laid down on the meta-, macro-, and meso-level ones. Tax policy is designed to create the same activities conditions for all enterprises since the legislation prohibits the use of individual tax regimes and benefits. That is why in this dissertation study, we will not dwell on the analysis of the micro-level since the tax policy interacts with the micro-level in the system of competitiveness indirectly.

Consequently, the study of the current state of the tax system shows that the ongoing issues of reorientation of the current tax system in order to stimulate the processes of socioeconomic development of the country remain open, the solution of which may be a step towards increasing the state's competitiveness and contributing to the development of the Ukrainian economy.

References:

1. Tuchak T. V. (2011). Podatkova konkurencija v umovakh globalizaciji ta integraciji [Competition in the Conditions of Globalization and Integration] *Economic Bulletin of the University: Collection of Scientific Works*. Pereyaslav-Khmelnytsky, no 17 / 2. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Evu/2011_17_2/Tuchak.pdf (accessed 30 May 2019).
2. Vallerstajin Y. (2003). *Vallerstayn I. Konets znakomogo mira : Sotsiologiya XXI* [The end of the familiar world: Sociology of the XXI st.]. Moscow: Logos. (in Russian)
3. Filipenko A. S. (2000). *Ekonomichnyj rozvytok suchasnoji cyvilizaciji* [Philipenko A. S. Economic Development of the Modern Civilization]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
4. Birdsall N. (2006). Rising Inequality in the New Global Economy. Available at: http://www.cgdev.org/doc/commentary/birdsall/rising_inequality.pdf (accessed 30 May 2019).
5. Shnytko O. S. (2003). *Nacionaljna konkurentospromozhnistj: sutnistj, problemy, mekhanizmy realizaciji* [National competitiveness: the essence, problems, mechanisms of implementation]. Kyiv: scientific Thought. (in Ukrainian)
6. Sh. Maytal. (1996). *Ekonomika dlya menedzherov: desyat vazhnykh instrkmentov dlya rukovoditeley* [Economics for Managers: Ten Essential Tools for Managers]. Moscow: Delo. (in Russian)
7. Blaug M. (1994). *Marshallianskaya ekonomicheskaya teoriya //* [Marshallian economic theory]. Moscow: Delo. (in Russian)
8. Fatkhutdinov F. (2000). *Konkurentosposobnost : ekonomika, strategiya, upravlenie* [Competitiveness : Economics, Strategy, Management]. Moscow: Infra. (in Russian)
9. Schumpeter Y. A. (1982). *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya*. [Theory of Economic Development]. Moscow: Progress. (in Russian)
10. Bazyljuk Ja. B. (2002). *Konkurentospromozhnistj nacionaljnoji ekonomiky: sutnistj taumovy zabezpechennja: Monohrafija*. [Competitiveness of the National Economy: Essence and Conditions Provision: Monograph]. Kyiv: NISS. (in Ukrainian)
11. Khart D. A. *Innovatsionnye klasteri: osnovnye idei* [Innovative clusters: basic ideas]. Available at: <http://www.innosyspd.ru/?=886> (accessed 30 May 2019).
12. Porter Maykl (1993). *Mezhdunarodnaya konkurenciya*. (Konkurentnye preimushchestva stran). [International Competition. (Country's competitive advantages)]. Moscow: Mezhdunarodnye otnoshenia. (in Russian)
13. G. Khamel. (2002). *Konkuriruya za budushchee* [Competition for the Future]. Moscow: Olymp-business. (in Russian)
14. Tidd D., Bessant D., Pavitt K. (2001). *Managing innovation*. John Wiley & Sons, LTD, Chichester. – P. 38.
15. Kanter R. M. (2001). *Evolve! Succeeding in Digital Culture of Tomorrow* / R. M. Kanter. – Boston : Harvard Business school Press.
16. Wilson J. D. (2001). Tax Competition : Banc or Boon? [Electronic Source] J. D. Wilson, D. V. Wildasin. – Available at: <http://www.bus.umich.edu/otpr/up.11paper.pdf>. (accessed 30 May 2019).
17. Pedj I. V. (2009). *Podatkova konkurencija: monohrafija* [Tax Competition: monograph]. Kyiv: Expert-consulting. (in Ukrainian)
18. Maceljukh N. P., Maksymenko I. A., Telishhuk M. M. ta in. (2018). *Podatkova dijajlnistj derzhavy v umovakh stanovlennja informacijnoji postindustrialjnoji ekonomiky : monohrafija* [Tax activity of the state in the conditions of the formation of informational post-industrial economy: monograph]. Irpin : University of the State Fiscal Service of Ukraine. (in Ukrainian)
19. Rudj O. V. (2012). Ocinka podatkovykh system u strukturi mizhnarodnykh indeksiv konkurentospromozhnosti ekonomiky [Assessment of tax systems in the structure of international indices of the economy competitiveness] *Sustainable development of the economy*, no. 3(13), pp. 48-53.
20. Pedj I. V. (2008). Mizhnarodna podatkovaya konkurencija: sutnistj, umovy ta mekhanizm funkcionuvannja [International Tax Competition: Essence, Conditions and Mechanism of Functioning]. *Foreign Trade: Law and Economy*, no. 2(37), P. 131.

21. Krysovatyj S. V. (1998). Derzhavna podatkovna polityka i systema podatkov [State Tax Policy and Tax System]. *Finance of Ukraine*, no. 1, pp. 64-69.

22. Telishhuk M. M. (2004). Podatkova dijajlnistj derzhavy jak instrument realizaciji ekonomichnoji polityky [Tax Activity of the State as an Instrument of Economic Policy Implementation]. *Bulletin of Cherkasy Universit Series: Economic Sciences*. no. 5, pp. 24–30.

23. Emelyanov S. V. (2006). Mezhdunarodnaya konkurentosposobnost amerikanskikh proizvoditeley: politika pravitelstva i konkurentnye preimushchestva firm [International Competitiveness of American Manufacturers: Government Policies and Competitive Advantages of Firms]. *Bulletin MHU. Ser. Econ.* no. 6. pp. 60-75.

Ladychenko K. I.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of International Economic Relations
Kyiv National University of Trade and Economics*

Tunitska J. M.

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Instructor at Department of International Economic Relations
Kyiv National University of Trade and Economics*

FEATURES OF TRADE FACILITATION IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY

Summary

The article analyses the dynamics of trade facilitation indicators in Ukraine in comparison with other countries in 2012–2018 and the main obstacles faced by domestic subjects in export-import activities. The preconditions for existing problems in the field of customs control are determined and directions for their solution are outlined. The authors substantiate an impact model of trade facilitation in Ukraine on sustainable development as a combination of three main components – economic, social, and ecological. The main tendencies, results, and prospects of implementing the Trade Facilitation Agreement (TFA) provisions in Ukraine were explored. Identified and analysed the extent of providing the measures to facilitate trade in Ukraine with key success factors for their implementation including national responsibility, increasing level of interagency cooperation among stakeholders, financial, material, and human resources, the development of information technology, consistency of measures, transparency and monitoring. Studied the shortcomings and achievements in promoting interagency cooperation among stakeholders in the institutional mechanism of the reform implementation. Revealed achievements, obstacles, and conditions for establishing the effective functioning of the «Single Window» system in Ukraine are explained.

Introduction

According to the Strategy for Sustainable Development «Ukraine-2020», ratification of the Trade Facilitation Agreement (TFA) is one of the priority measures for its implementation.

The implementation by Ukraine and all other parties of the conditions of the TFA ratified in 2017 will be a new stage in the development of international trade and will be a significant impulse for the development of the multilateral trading system by reducing financial costs and time for their implementation, developing and establishing cooperation between supervising authorities and compliance with customs regulations.

Taking into account the potential for increasing trade flows and possibilities for reducing costs in the policy areas, Ukraine's expenses on foreign trade will decrease by 11-15%, including 3.7% – due to the harmonization and facilitation of trade documentation, 2.7% – facilitation of the border crossing procedure, 3.1% – automatization of trade and customs procedures, 2.5% – access to trade information, 2.5% – introduction of preliminary decisions. In addition, Ukraine can count on increasing US-EU technical assistance (from \$5 to \$50 million) in support of reforms to facilitate trade procedures and modernize borders [1].

The time required for import of goods will be reduced by 1.5 days, for export – by 2 days, or by 47% and 91%, respectively, compared with 2016, access to foreign markets for new enterprises will be facilitated [2].

To the issue of the sustainable development of economic systems and the possibilities of its achievement, a lot of scientific works by domestic and foreign scientists are devoted, in particular, O.O. Veklych, E.V. Hirusova, B.M. Danylyshyn, G. Daley, D. Meadow L.G. Melnik, O.I. Karintseva, O.G. Osaulenka, G.V. Platonov, O. Shubravska, and others.

Many works of Ukrainian scientists are dedicated to the problems of implementing the WTO Agreement on Facilitation of Trade Procedures and the implementation of its conditions by Ukraine, in particular, V. Dovhany, L. Akulenko, A. Melnyk, S. Maystron, M. Proskurov, Y. Fedchishin. In particular, to the issue of improving the activities of customs bodies of Ukraine – the papers of I.Kh. Bashirova, I.S. Gubina, Yu.M. Deminova V.T. Komzyuk, L.O. Koptseva, P.V. Pashko, L.M. Pismachenko, F.P. Tkachyk, I.O. Fedotova, and other authors.

However, the analysis of the results of research by the scientists shows that despite their high scientific and practical value, there is a need to identify and analyse the factors contributing to the success of the reform of trade facilitation in Ukraine as preconditions for achieving sustainable development of the state.

The purpose of the article is to study the preconditions, peculiarities, problems of implementing the provisions of the Agreement and factors that will facilitate the successful implementation of reforms to simplify trade procedures in the practice of foreign economic operations in Ukraine and achieve sustainable development of the state.

Using the methods of analysis and observation, we will focus on contemporary metrics of conducting international trade in the state, TFA activities that are

implemented in Ukraine first and foremost, as well as factors that accelerate the formation of an institutional mechanism to facilitate trade under conditions of sustainable development.

Part 1. Prerequisites for the introduction of trade facilitation procedures in Ukraine in the context of sustainable development strategy implementation

Ukraine is a vivid example of the need for and relevance of the TFA. A domestic business faces an extremely complex, opaque, and corrupt procedure for foreign trade operations. According to the World Bank's Doing Business rating, Ukraine ranks 154 out of 189 countries for the simplicity of international trade, although it looks good in the ranking of the LPI (Fig. 1).

The average duration of customs clearance, taking into account the timing of passing other types of state control in Ukraine at the time of the TFA ratification, was 96 hours, while in European countries – 1-2 hours. The average cost of customs clearance, including for the implementation of other types of state control – \$292, and in Germany – \$45, Sweden – \$55, Finland – \$70. In the leading transit Asian metropolises of Singapore and Hong Kong, the terms of the procedures are respectively 10 minutes and 1 hour, business expenses – \$37 and \$52 [3].

Indicators of trade facilitation in Ukraine in 2017 were or exceeded the average for countries with lower incomes in the area of access to information, the participation of the trade community, previous decisions, appeals procedures, fees and payments (Fig. 2). In the areas of fees and taxes, international cooperation of agencies at the border, the participation of trade cooperation Ukraine looks better than the average in Europe and Central Asia.

In 2012–2017, the situation in the area of information access, appeal procedures, and automatization has improved (See Table 1). Other indicators are stable, with the exception of the participation of the trade community, fees and payments, facilitation and harmonization of documents, streamlining of procedures, border cooperation agency (internal and external), governance and impartiality where stability has been lost. Productivity in all areas of trade facilitation is below the level of better performance.

The main obstacles encountered by domestic actors in the export-import activities are: inefficient mechanism of VAT refund, significant level of bureaucratization in the tax inspection policy, a large number of permits for export, unpredictability of Ukraine's trade policy, insufficient level of transport infrastructure and complexity of customs and tax legislation of Ukraine; unfavourable currency regulation, sharp exchange rate fluctuations, including difficulties with the implementation of international payments (exporters – in relation to the requirements for mandatory sale of most of the currency earnings, and importers – with the purchase of foreign currency).

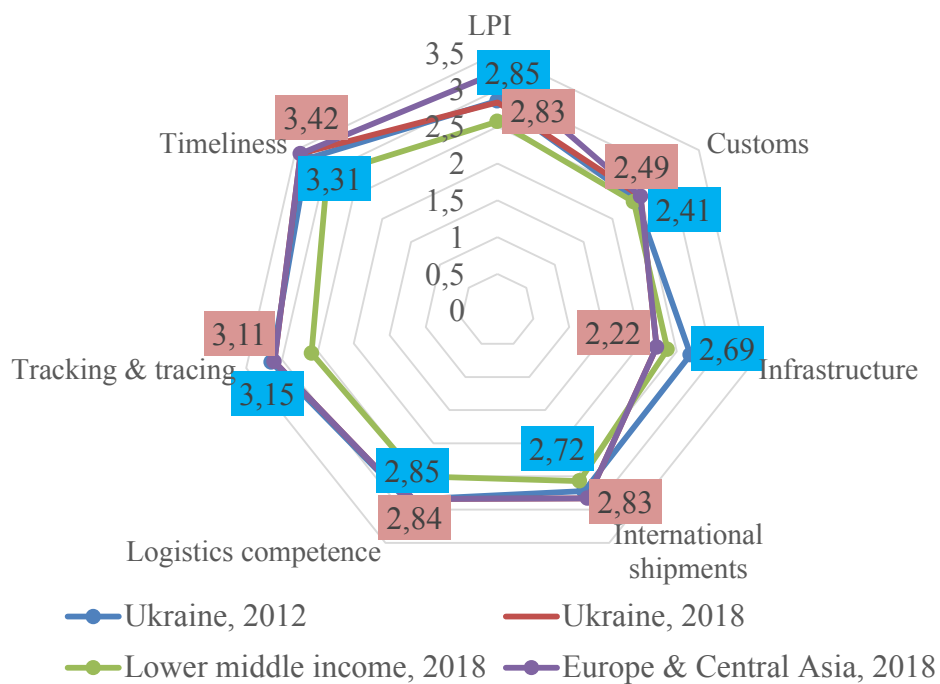

Fig. 1. Logistics Performance Index in Ukraine in 2012–2018 compared to the regions of the world

Source: according to the data [4]

Among the weaknesses of the system of customs control and design: the length and complexity of the procedure, bribery, significant terms of expertise, opaque definition and overvaluation of the customs value of goods, preliminary classification of goods, complication of the procedure for issuing certificates of origin of goods, in particular, due to the need to prepare a large number of additional documents; a different approach to the requirements of the legislation of the customs authorities and the auditors during the audit after the customs clearance (post clearance audit), including the groundless change in the customs value and the code of the goods in the presence of a registered customs declaration.

In general, in 2018, as exporters and importers increased the amount of financial costs, the number of administrative and court suits appealing against the actions of the customs authorities and positive decisions in favour of enterprises has increased, the time spent on customs procedures has slightly decreased, compared with 2014.

Long-term unresolved problems of interagency cooperation in the field of customs control in Ukraine are caused by over-complex and opaque control procedures; inconsistency of actions with the requirements of state bodies, duplication of control functions, non-compliance of certain norms with EU legislation.

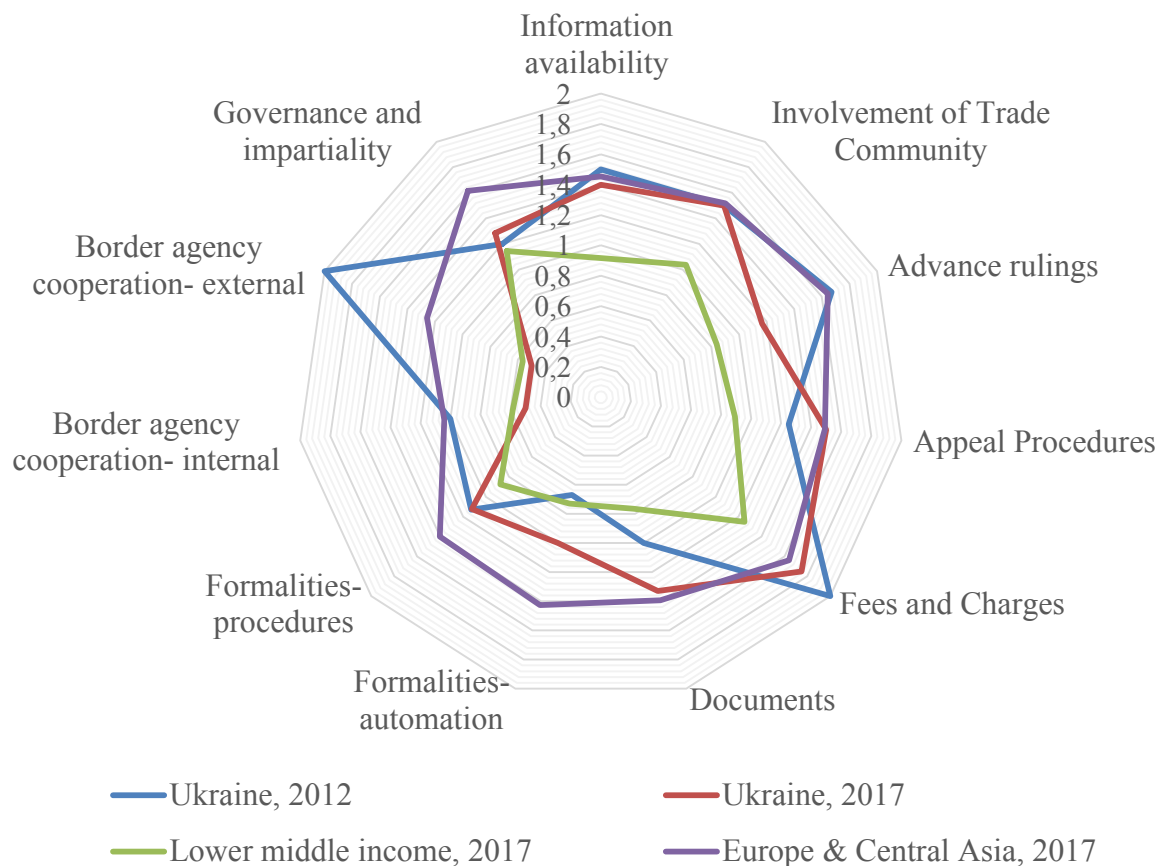

Fig. 2. Indicators of trade facilitation procedures in Ukraine and countries of the world in 2012–2017

Source: according to the data [5]

Inconsistency exists primarily in the rulemaking activity and practice of exercising control functions by state bodies and institutions; the blurring of responsibilities of departments before the state, business, and citizens for the negative consequences of the existence of the control system and the task of real losses; the reluctance of the officials of the controlling bodies to narrow their powers and leverage of influence on the control system, including corruption; low level of use of information technologies by the majority of controlling bodies; lack of funding for the development and implementation of up-to-date information systems that would accelerate the time and facilitate interagency interaction during the implementation of control functions. It results in an increase in the time required to obtain profound specialist knowledge of regulating normative or additional material costs for the services of experienced intermediaries; corruption at the customs; slowing down of trade, reducing public confidence in the state, and reducing its international image.

Table 1

Dynamics of international trade facilitation in Ukraine in 2012–2017

Index Name	Index content	2012	2015	2017
Information availability	Requests; publication of trading information, including on the Internet	1,5	1,7	1,4
Involvement of Trade Community	Consultations with traders	1,5	1,25	1,5
Advance rulings	Provisional furnishing of classification, origin, method of valuation, etc. by the customs administration at the request of companies regarding specific goods and time of import, rules and procedures for providing information	1,67	1,67	1,167
Appeal procedures	Ability to appeal administrative decisions by customs agents	1,25	1,38	1,5
Fees and Charges	The procedure for levying fees and charges on import	2	1	1,75
Documents	Acceptance of copies, facilitation of trade documents, harmonization in accordance with international standard	1	0,5	1,33
Formalities-automation	Electronic Data Interchange: use of risk management; automated procedures at the border	0,67	0,75	1
Formalities-procedures	Optimization of border control; single point of submission of all required documents; post customs audit; Authorized Economic Operators	1,13	0,69	1,125
Border agency cooperation–internal	Delegation of control to customs authorities; cooperation between different border agencies of the country	1	0,5	0,5
Border agency cooperation–external	Cooperation with neighbouring and third countries	2	0,5	0,5
Governance and impartiality	Customs structures and functions; accountability; policy of ethics	1,2	0,5	1,286

Source: according to the data [5]

The main directions of solution of problems in the field of customs clearance are: full automation of the procedure of preliminary customs clearance, and granting of permission to make changes to documents and unification of documents of the Ukrainian and international samples; determination of the customs value of the goods in accordance with the submitted documents, which confirm it; providing access to the «customs base of prices», reducing the list of documents required to confirm the price; facilitation of procedure and establishment of effective post-election control and audit service; assistance in the

implementation of joint customs control at customs of Ukraine and neighbouring countries.

In accordance with the concept of sustainable development, the basis of sustainable development of Ukraine is created by the ecological, social, and economic components.

Ukraine gains potential benefits from WTO compliance, such as: reducing corruption, improving the efficiency of public transactions, reducing the time and cost of customs control, increasing transparency, increasing fiscal revenues, expanding cooperation of private and public sectors, expanding cooperation with others countries; raising the level of international competitiveness of domestic producers at the expense of cost reduction; increase in export volumes, increase of investment inflow and acceleration of Ukraine's integration into the EU and world production chains, which are key to diversifying the economies and accounting for 80% of global trade; will be on the way of accelerated development of the country's foreign trade and international trade in general (Fig. 3).

The development of Ukraine's foreign trade (provided that all WTO member countries will carry out trade facilitation reforms) and international trade in general through rational and efficient use of resources, an increase of production volumes, an increase of incomes and investments will become a prerequisite for an increase of employment, economic growth.

Finally, the ability of the country to benefit from the development of trade, which depends on institutional and social preconditions within the country and abroad, leads to the expansion of human capabilities, a fairer distribution of income, guarantees the ability of future generations to increase their welfare, increases the full participation of a person in a social life and, consequently, to sustainable human development. Sustainable human development, ensuring a decent life, prosperity, and partnership, will ensure success in achieving the goals of sustainable development [7].

In accordance with the special provisions on trade and sustainable development of the EU-Ukraine Association Agreement, the trade policy of Ukraine should ensure economic development taking into account social justice, respect for human rights, high labour and environmental standards.

Timely and effective implementation of the EU environmental directives in Ukraine will help increase the volume of exports to the countries of the community and increase the level of competitiveness of domestic products in this market. Accession to the negotiation process on the conclusion of the WTO Agreement on Environmental Products will help to eliminate trade barriers for products that are important for the protection of the environment and the fight against climate change, increase export volumes and foreign investment in the relevant sectors of the economy.

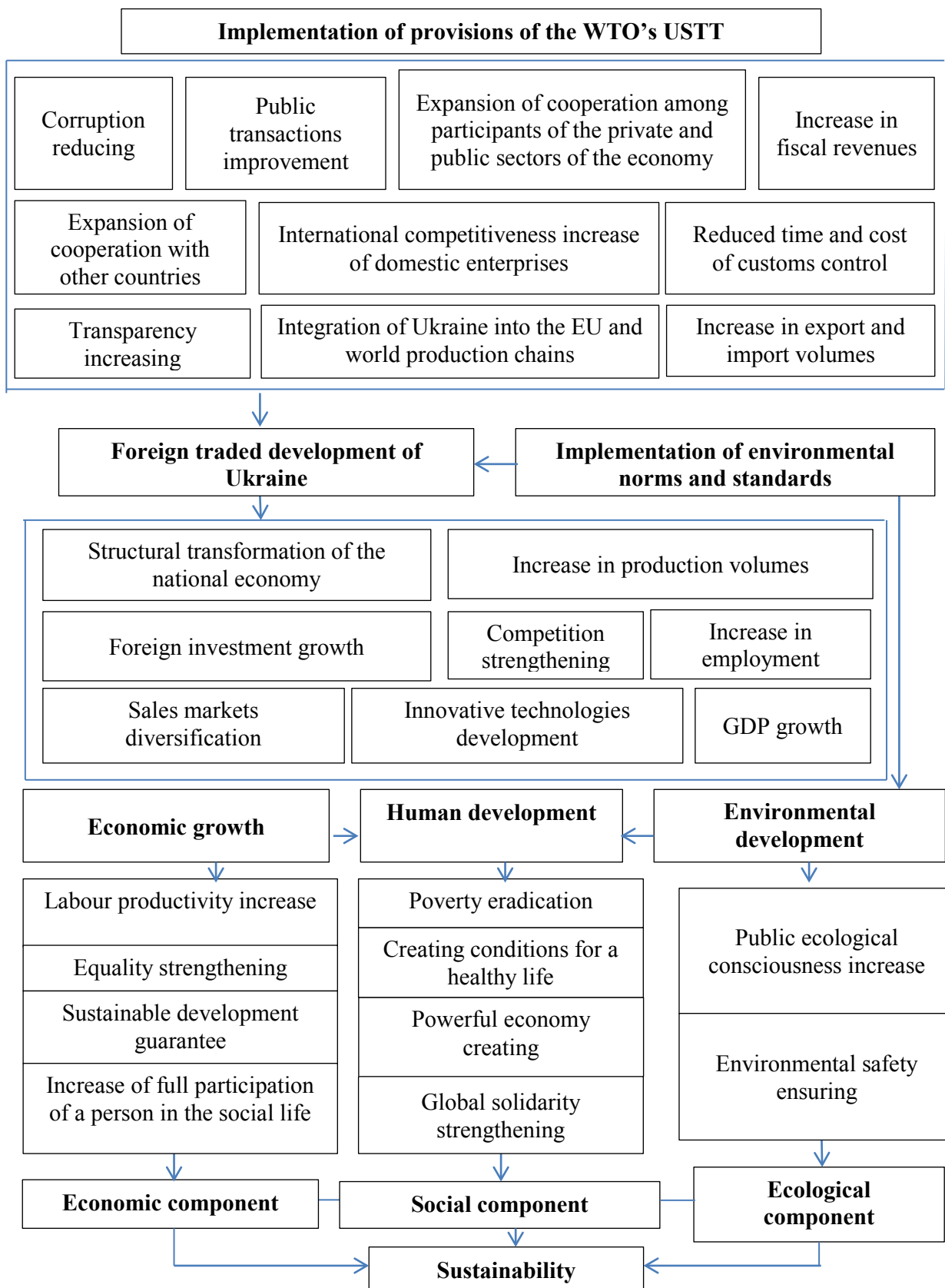

Fig. 3. Impact of trade facilitation procedures in Ukraine on sustainable development
Source: compiled on the basis of [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]

Part 2. Major trends, results, and prospects of implementing the provisions of the Trade Facilitation Agreement in Ukraine

An analysis of the main tendencies in implementing the provisions of the agreement in Ukraine has shown that this process is in line with the priority recommendations of the Interdepartmental Working Group on Facilitation of International Trade and Logistics Procedures (IWG). More than half of the provisions of the TFA are implemented, potential costs are limited to certain legal, institutional and procedural reforms that are already in place at different stages of adoption (Table 2, 3).

Table 2

OECD Recommendations for the Trade Facilitation Reform in Ukraine

Field of Activity	OECD Recommendations
Availability of information	Provide minimum information on import and export procedures in one of the official languages of the WTO.
Involvement of Trade Community	Further improvement of the provision of adequate and timely information on regulatory changes.
Advance rulings	Increasing the availability of information about prior regulations.
Fees and Charges	Enhance the availability of comprehensive information on relevant fees and charges on the Customs website; Reduction of the amount and nomenclature of charges and charges to be levied.
Formalities	Extend acceptance of copies of documents. Reduce the number of documents required for import/export and the time required to prepare such documents.
Formalities-automation	Complete the development of risk management procedures; Extend the availability of automated custom processing for customs; Improve the quality of telecommunications and information technology support of border processes automation.
Formalities-procedures	Complete the implementation of the «single window»
Governance and impartiality	Ensure the clarity and transparency of customs functions and structure; Promote effective sanctions against unlawful actions of officials of border authorities; Ensure clear provisions on the financing of customs administration; Implement the internal audit mechanism for border authorities.

Source: compiled on the basis of [5]

Table 3

State of Implementation of the Trade Facilitation Reform in Ukraine in 2015–2018

Field of Activity/Reforms in Ukraine	State of execution* (+/-)
<i>Availability of information</i> / Modernization of the MEDT website to provide the centralized provision of trade information, including in English.	+
<i>Involvement of Trade Community</i> / Ensuring the availability of a regulatory framework for the regulation of international trade and its publication on the Internet.	+
<i>Advance rulings</i> / Application of previous decisions.	+
<i>Fees and Charges</i> / Elimination of dependence of release of goods into free circulation from customs valuation and payment of customs payments: Revision of the list of customs duties for displaying the approximate cost of the services provided; Use of electronic payments.	+ +
<i>Formalities</i> / Development of a joint plan of measures to reduce the number of documents provided by participants of foreign economic activity to state bodies in the movement of goods and vehicles through ports and application of a unified administrative document.	+/-
<i>Formalities-automation</i> / Modernization of IT system of customs risk management; Improvement of the database and tracking system of the post clearance audit; Regular measurement of the time parameters for the implementation of logistics procedures and processes, with the analysis of efficiency.	+/- +/- +
<i>Formalities-procedures</i> / Creating and implementing a «single window»; The procedures introduced by the Centre for Inquiry and Notification WTO MEDT designed to send messages Committee on WTO trade facilitation; Procedure for preliminary processing of the declaration (including electronic declarations) prior to the arrival of the goods; Procedures for the introduction of the AEO; Procedures and manuals for the introduction of the system of post clearance audit; Procedures for the proper implementation of legislation and customs clearance of perishable goods by the State Veterinary and Phytosanitary Service of Ukraine.	+/- + + +/- +/- +/-
<i>Border agency cooperation– external</i> / Ensuring joint border control/creating a one-stop control of the border post with neighbouring countries.	+/-
<i>Governance and impartiality</i> / Establishment of the National Committee on Trade Facilitation; Introduction within the SFS of the structural and organizational unit concerning the administration of authorized economic operators (AEO); Appointment of National Transit Coordinator; Limitation of unfavourable personnel turnover in regulatory bodies, the introduction of incentive reform in order to increase motivation and eliminate corruption; Creation of interagency mobile groups.	+ +/- - +/- +

* + done, – not done, +/- in process of execution

Source: compiled on the basis of [5; 14; 15; 16-19; 20]

The vast majority of measures classified as category A have already been implemented: the Customs Code provides articles on preliminary customs clearance, and a draft law on the introduction of the Authorized Economic Operator (AEO) has been drafted. Notifications of measures of categories B and C are on the waiting list. In particular, the results of the Forum and the UN/CEFACT Plenary Session adopted recommendations on the interoperability of the «Single Window» System, a public-private partnership to facilitate trade procedures and monitoring mechanisms to facilitate trade and transport procedures.

The key factors behind the success of the implementation of trade facilitation measures in Ukraine are national responsibility; increasing the level of interagency cooperation among stakeholders; financial, material, and human resources; the level of information technology development; sequence of activities; transparency and monitoring, etc. (Fig. 4).

Achieving a high level of national responsibility, the manifestation of which is state support and political will in the face of a responsible specialized lead institution, team or individual, can be the most powerful factor in the success of reforms.

The effectiveness of the implementation depends on both government support and the involvement of stakeholders in each phase of trade facilitation at the national, regional, and international levels.

The fulfilment of Ukraine's obligations of Category A is entrusted to the State Ecological Inspection of Ukraine, the State Sanitary and Epidemiological Service of Ukraine, the State Fiscal Service, the State Enterprise «Administration of the Seaports of Ukraine», the State Border Guard Service: At the level of the State Environmental Inspectorate, a joint working group was created responsible for reviewing the list of shipping documents, preparation and application of common criteria for radiation and environmental safety, a list of checkpoints.

The State Sanitary and Epidemiological Service of Ukraine is obliged to implement software that will facilitate the connection to RASF systems, WHO databases, FDA, EPA, etc.; putting into operation border inspection posts at the points of entry through the customs border; development of a single database of goods imported to Ukraine; provision of modern laboratory equipment and transport of the laboratory network; arrangement of automated workplaces by installing the necessary software products; improvement of personnel qualification and maintenance of information communication systems; improvement of the procedure for the return of non-admitted goods, taking into account the experience of the EU countries; development of draft laws, by-laws and instructions.

The State Fiscal Service (SFS) (up to December 17, 2018; henceforth-named State Customs Service of Ukraine (SCSU)) is responsible for providing advice on risk management issues, conducting trainings and seminars on this issue for officials. Purchase of software products in the field of risk management and computer and server equipment for the storage and analysis of data on the results of customs control.

National responsibility		Sequence of events		
Financial, material, and human resources	Executive bodies: Customs (including mobile interdepartmental teams), Port Authority, Airport Administration, Coast Guard, Post Offices	Legislative bodies: International Trade Council at the Cabinet of Ministers, Public Council under the Ministry of Economic Development and Trade, Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, Ministry of Infrastructure, Ministry of Finance, Ministry of Industry, Ministry of Health, Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Justice, Ministry of Environment and Natural Resources, Antimonopoly Committee of Ukraine, Security Service of Ukraine		
	External donors: Donor countries, international organizations (UNECE, UNCTAD, ITS, EUBAM, CLDP, USAID, World Bank Group, GIZ, UNECE, etc.), Regional Banks	National authorities to simplify trade procedures: Interdepartmental Working Group on the Simplification of International Trade and Logistics Procedures in Ukraine (IWG), Working Party on Trade Facilitation of the National Council on International Trade Development (National Committee on Trade Facilitation), <i>National Coordinator for Transit, Institute of "Legal Advisers"</i>	Private sector: Exporters and Importers, <i>Authorized Economic Operators</i> , Chambers of Commerce, Business Associations (ASMAP, UKRZOVNISHTRANS), Port-community, Ukrainian Union of Automobile Transport and Logistics), Foreign Investors, Consumers, Gromadian society	Transparency and monitoring
	Border control bodies State Sanitary and Epidemiological Service of Ukraine, State Ecological Inspection of Ukraine, State Border Guard Service of Ukraine, State Service of Ukraine for Transport Safety, State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection, State Enterprise "Ad-ministry of Sea Ports of Ukraine", State Fiscal Service of Ukraine (up to 2018), State Customs Service of Ukraine			
	Level of development of information technology		Other factors	

Fig. 4. Key Success Factors of trade facilitation reform in Ukraine

Italics – subjects that are scheduled to enter into force

Source: compiled on the basis of [19; 21; 22; 23; 24]

In the framework of preparations for ratification of the Agreement, the IWG has been created. Since January 2017, the United States Agency for International Development (USAID) has launched a new aid project for Ukraine aimed at facilitating the implementation of trade facilitation measures, which is why the IWG is discussing the possibility of establishing an institution of «lawyers» of the UST, which will protect each of its measures to simplify procedures.

Particularly relevant is the creation of conditions for the introduction of the status of an authorized economic operator (UE) in Ukraine. On February 28, 2019, the Parliament of Ukraine adopted a bill № 7473 on amendments to the Customs Code, which in particular provides for the introduction of an Authorized Economic

Operator (AEO) at a customs office similar to that operating in the EU. This will simplify customs procedures for companies with a high degree of confidence in passing customs control and increase the competitiveness of Ukrainian enterprises to foreign and domestic markets.

International organizations are involved in reforming the trade facilitation process by consulting and providing advice on the implementation of the tasks set for Ukraine.

Unfortunately, potential donors do not get information on the real needs of the domestic economic sectors in providing international technical and financial assistance, the collection of which was initiated in 2015. A promising area of financing for the reform is a public-private partnership.

The main problems of implementation of the reforms related to the involvement of interested parties are: the passivity in the implementation of the established obligations by the authorities; lack of participation in the functioning of the UN Centre for Trade Facilitation and Electronic Business (UN/CEFACT), their low level of interest in the implementation of international standards; absence of national coordinator UN/LOCODE; neglect by authorized persons of ministries by offers of international organizations for providing free ready-made work, participation in work of IWG; inactivity in improving professional development WTO training for customs officers to introduce the «single window» system; long-term absence of national bodies for the facilitation of trade procedures in Ukraine, which leads to the unmanageability of systems and processes; loss of international influence in the absence of institutional and staffing reform; increase of expenses for foreign economic operations, corruption.

However, there are also facts indicating the establishment of interagency interaction between stakeholders in the organizational mechanism of implementation of the reform.

In order to prevent and control the implementation of customs legislation, since September 2016, an interdepartmental mobile group, consisting of representatives of the State Border Guard Service and the National Police, operates under the order of the DFS in Ukraine.

The Customs Department of the IFI in the working groups closely cooperates with people's deputies who are willing to lobby for the promotion of jointly developed draft laws on customs reform.

In the reform of the DFS, not only the authorities but also experts, business representatives, and the public were involved – all interested parties, for which it is important to achieve a balance of interests. The result was the approval in 2017 of the relevant Concept prepared by the IFI on the recommendations of the IMF, US customs authorities and EU customs standards, which approved the functional centralization of domestic customs.

By the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 1200 dated December 18, 2018, «On the Establishment of the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine», the Government adopted a decision to reorganize the State Fiscal Service of Ukraine (SFS) by dividing it into the State

Tax Service and State Customs Service, as separate central operating agencies. Their activities are to be directed and coordinated by the Cabinet of Ministers through the Minister of Finance of Ukraine.

The implementation of the Concept is conducted in the following areas: legislation, organization, and management, human resources management, customs ethics, training, communication, customs obligations, trade facilitation, supply chain security, risk management, border control and mid-country, law enforcement, customs transit, post-customs control and audit, intellectual property rights, information and telecommunication technologies, infrastructure and equipment, customs laboratory, internal audit [25].

The State Enterprise «Administration of Sea Ports of Ukraine» is obliged to introduce the system of the National Maritime Single Window and the national component of the Advanced National Networks for Administrations system and electronic pilotage of vessels in the seaports of Ukraine. Implementation of this project is not possible without attracting investment funds and technical assistance, which provides for the acquisition of computer facilities for projects in the national authorities.

The fruitful cooperation is between the State Enterprise «Administration of Seaports of Ukraine» (UMPU) and Ukrtransbezpeka, between which an agreement was reached on information exchange, security measures and dimensional and weight control in the port zones, and amendments to the regulatory acts and technological schemes.

Interdepartmental interaction is being established between the heads of the Ministry of Health and the State Committee for Health and Consumer Protection, the Verkhovna Rada of Ukraine Health Care Committee. During the meetings issues of health control in seaports are discussed, there is no division of competences between them in the part of health control and duplication of certain functions of the controlling bodies. The Commercial Law Development Program of the US Department of Commerce (CLDP) provided assistance to Ukraine and exchanged experiences in this area.

Also, there has been founded the International Trade Council at the Cabinet of Ministers, which include representatives of business structures, state bodies of executive power, IWG participants, working together with existing advisory bodies and coordinating their directions and activities.

Today, the powerful work of the IWG, SCSU, the Ministry of Economic Development, business associations, chambers of commerce and industry and other non-governmental organizations, independent experts is being carried out, which is expressed in seminars and round tables for domestic enterprises involved in export-import operations, aimed at monitoring reporting and evaluating trade facilitation initiatives are an important factor in success. Generating information on the results achieved by stakeholders enables timely adjustments to certain initiatives and contributes to ensuring adequate levels of external financing, as it is an effective way to assess project effectiveness and donor persuasion.

Associations expect the advancement of business interests primarily through the initiation of necessary regulations, changes and adaptations of legislation, preparation of comments on draft laws. In this case, suppliers or purchasers of products remain the main channel for obtaining information on regulatory procedures in the partner country.

In addition, a significant proportion of subjects of foreign economic activity are not familiar with the activities of the Public Council under the Ministry of Economic Development and Trade.

Pursuant to the Decision of the General Assembly of the Ukrainian National Committee of the International Chamber of Commerce (ICC Ukraine) of December 21, 2018, in Kyiv, there was launched the International Academy of Trade Facilitation, which is an innovative platform that has a tent combine leading national and international experts, using practical tools to facilitate trade procedures based on the recommendations of the International Chamber of Commerce, the World Trade Organization, the World Customs Organization, the United Nations Economic Commission for Europe and other leading international organizations. Among the advantages of the Academy: the provision of individual and group consultations in the field of training personnel, and information support (on request); synergy between market participants and government institutions during the process of preparation and consultation; Broadband ICC, including providing listeners with recent publications and research [26].

«Single window» – the most effective electronic system of information exchange in the course of customs control over the implementation of foreign trade operations. This process is long-term and complex; it involves professionalism, gradual implementation, and should be based not on political motives but on the actual facilitation of customs procedures [27].

Among the achievements in the implementation of the Single Window – Local Solution project – the Information System of the Port Community (ISPS), the technological scheme of which covers 12 ports, and provides an opportunity to analyse the risks arising from the sanitary and epidemiological control of ships. For the future, it is planned to connect the ISPS to the Cargo Targeting System (CTS) system set up by the World Customs Organization (WMO) to streamline the risk assessment process in international supply chains.

However, the use of the «single window» at the domestic customs has not yet reached the expected broad dissemination. Among companies that do not cooperate with customs brokers (1/3 of the respondents), the share of those who had the experience of using the «single window» in 2018 was 86%, demonstrating significant progress compared to 2016 (42%) [20]. At the same time, most companies did not submit all documents electronically. The duration of the customs clearance is not limited to four hours and the principle of «tacit consent» is not applied.

The main obstacles to the inadequate functioning of the Single Window in Ukraine are: opposition from the bureaucratic system, which is manifested in deliberate inhibition by the controlling bodies of the establishment of anticorruption non-contact work between business and government; outdated legal

and regulatory framework of state bodies that does not meet the requirements of the «Single Window» and requires the use of documents in paper form; unclear control procedures, lack of specific time limits for their conduct; the lack of adequate technological support in the control services and a single «control centre», whose authority would be to establish interagency cooperation between different government bodies (in particular, the State Committee for Proprietary Service and the State Inspection) regarding the operation of the «Single Window»; lack of proper computer software and the Internet in some regions of the country; financial and personnel difficulties in the process of creating a common system of inter-agency information exchange «Single Window», which would unite informational systems of other authorities (some of them absent) involved in the system of customs control.

Thus, in the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 364, there are no control dates for its implementation, which explains its non-compliance by the controlling bodies and is the biggest obstacle to the operation of the «Single Window». The specified normative document has earned only due to the order of the Ministry of Finance dated July 25, 2016, No. 657 «On approval of the lists of data necessary for the functioning of the information and telecommunication system of revenue and duty bodies». There are no changes in legislative acts of other authorities, which indicates the need to establish interagency coordination of state bodies and customs.

The status of an electronic document has not yet been approved, therefore, despite the introduction of electronic document circulation in seaports, customs authorities require most paperwork. During «electronic declaration» ordinary scanned electronic copies of paper documents are used.

Domestic enterprises partially implement electronic document management in foreign economic activity. Electronic, import, and transit declarations are predominantly electronic. The refusal to use electronic document circulation is conditioned by the requirement to submit only the paper document original in certain procedures or restrictions on the part of other counterparties.

Usually, the submission of documents in paper and electronic form is simultaneously due to some procedures and requirements of the legislation, distrust of electronic documents, poor organization of document circulation in government institutions, etc.

With the development and implementation of software products related to the Single Window system, taking into account international experience and with the support of software developers for customs clearance, the Ministry of Finance of Ukraine and SCSU (up to 2018 named DFS) are engaged. However, the facilitation of customs control procedures in full can only be achieved if business representatives and other state bodies involved in the system for controlling the movement of goods across the customs border are brought in to cooperation. All necessary permits will be sent to the customs authorities immediately in electronic form using an electronic digital signature.

A number of legal acts have been developed for implementing the information and telecommunication system «Marine Single Window»: a draft resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on amendments to certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, a draft order to approve the provision on the information system «Marine Single Window» and the appointment of the Ukrainian segment of SafeSeaNet system, a draft order amending the regulations to provide services in the ports of Ukraine. But still, the problem is to be solved with the introduction of automation exports of goods containers and other goods in the Odesa seaport. The reasons are the lack of control by the AMPU for the execution of their own orders and the unpreparedness of the Odesa port container terminals for the exchange of information and documents from the ISPS within the indicated technological framework.

The main obstacle to the development of ISPS is the position of the Ministry of Infrastructure, which, despite approval by the same Ministry in 2015 of the List of measures for further implementation of ISPS seaports of Ukraine for 2016–2020 (№ 29 Minutes of the meeting of the Interagency Task Group) is explicitly negative. The international experience, the position of numerous international experts, business associations, the Cabinet of Ministers of Ukraine, executive bodies, representatives of which are members of the Interdepartmental Working Group on Facilitation of International Trade and Logistics in Ukraine, in particular, the Ministry of Economic Development and Trade (concerning the prevention of public expenditures), are not taken into account. Deregulation measures are reduced to zero when registering the sea vessels by the state bodies; once again, the need arises for the services of the so-called «walkers» – forwarders, who will wait in queues for a customs decision on the movement of goods through ports and so on [19].

Consequently, the establishment of the «Single Window» effective functioning in Ukraine is possible under the following conditions: the attraction of international donor assistance, given the limited financial resources of the Ministry of Finance; creation at the level of the Cabinet of Ministers of Ukraine of a separate unit responsible for the development and implementation of the «Single Window», which would include representatives of the government and chairmen of business associations; Improvement of the state management of business processes of information exchange eliminating the necessity of its duplication during customs clearance, in particular, facilitation of the procedure of fixation of decision-making by an official through the introduction of an electronic digital signature, etc.

The adoption by the Cabinet of Ministers in 2016 of the draft Law of Ukraine on amendments to the Customs Code of Ukraine in respect of the transit of goods to the requirements of the European conventions on a single transit regime and on the facilitation of formalities in trade in goods will facilitate the introduction of certain types of transit customs declarations of the European type in the course of trade operations enterprises of the countries, signing these legal acts; the implementation of customs control through the use of innovative technological products of information systems of the EU, operating at the world level.

Conclusions

The results of the analysis of the dynamics of indicators of trade facilitation in Ukraine indicate the existence of an extremely complex, non-transparent, and corrupt procedure for the implementation of foreign trade operations, due to the shortcomings of the system of customs control and clearance. Therefore, the current level of Ukraine's involvement in international trade does not allow it to become a motive for the sustainable development of the state.

The full implementation of the Agreement in Ukraine will contribute to improving the position of the state in the world, expanding cooperation with other countries, increasing the efficiency of public procedures, active development of small and medium-sized businesses, accelerating cooperation between the private and public sectors of the economy, increasing foreign trade and foreign direct investment, and consequently – to economic growth, which in the complex taking into account the environmental and social components will contribute to the achievement of sustainable development in Ukraine.

In order to enhance the formation of the economic component of sustainable development through the implementation of trade facilitation initiatives in Ukraine, this process should be perceived as a coherent and long-term, whose effectiveness depends on taking into account the best international and regional practices in the area of regulatory regulation for the facilitation of trade procedures; Harmonization of national legislation with international standards, guidelines, and recommendations.

At present, the implementation of the provisions of the Agreement in Ukraine is relatively slow, despite the fact that they are already implemented for more than a half and preparations are underway for notifying measures of categories B and C. Among the main obstacles is the complexity of establishing interagency interaction between the parties in the organizational mechanism of reform implementation, enhanced the lack of sufficient financial, human, and material resources and the need to improve the development of information technology in the field of customs control and public administration, no business process of information exchange.

The provisions on the environment and sustainable development should be enshrined in the trade policy of our state, the openness of which should be ensured through the establishment of cooperation between all stakeholders, in particular, the public and environmental non-governmental organizations. In accordance with the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU, it is rational to create a Sustainable Development Advisory Group, as well as an analysis of the benefits of engagement in the negotiation process on the signing of the WTO Agreement on Environmental Products.

References:

1. Dovgan, V. (2015). *Perevahy Uhody SOT pro sproshchennya protsedur torhivli dlya Ukrayiny* [Benefits of the WTO Agreement on Trade Facilitation for Ukraine]. Proceedings of the *Final Workshop within the framework of the European Trade Days in Ukraine* «Implementation of the WTO Agreement on Facilitation of Trade Procedures: Challenges,

Opportunities and Needs». (Ukraine, Kyiv, Kyiv National University of Trade and Economics, Nov. 19, 2015). Available at: <https://www.knteu.kiev.ua/file/MTC=/a45f8330c3d771b8f5a91e9ee6caf7e4.pdf> (accessed 18.06.2019).

2. World Trade Organization (2017). *WTO's Trade Facilitation Agreement enters into force*. Available at: https://www.wto.org/english/news_e/news17_e/fac_31jan17_e.htm (accessed 18.06.2019).

3. NGO «Institute for Tax Reforms» (2016). *Analiz stanu orhanizatsiyi mizhvidomchoyi vzayemodiyi mytnytsi ta inshykh derzhavnykh orhaniv pry zdiysnenni mytnykh protsedur* [Analysis of the interagency interaction between the Customs and other state bodies in conducting customs procedures] Web-site materials, published on Oct. 5, 2016. Available at: <http://ngoipr.org.ua/zakonodavchi-iniciat/dorozhnya-karta-mytnoyi-reformy/> (accessed 18.06.2019).

4. The World Bank (2018). *International LPI. Country Score Card: Ukraine 2018*. [The World Bank Open Data file]. Available at: <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard/radar/254/C/UKR/2018/R/ECA/2018> (accessed 18.06.2019).

5. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2017). *Trade Facilitation Indicators Country note – Ukraine*. [OECD Open Data file]. Available at: <http://www.compareyourcountry.org/trade-facilitation?cr=oeed&lg=en&page=0&visited=1> (accessed 18.06.2019).

6. Economic Integration Forum Inc. (EIF), LLC «International Development Group» for USAID Ukraine (2015). *Proekt ahentstva SSHA z mizhnarodnoho rozvytku z torhovelnoyi polityky Ukrayiny» Uhoda SOT shchodo sproshchennya protsedur torhivli. Analitychnyy zvit shchodo vidpovidnosti Ukrayiny* [United States Agency for International Development Policy on Trade Policy of Ukraine «WTO Agreement on Trade Facilitation. An analytical report on Ukraine's compliance]. Kyiv, 2015. Available at: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00M2XC.pdf (accessed 18.06.2019).

7. Cherenega O.B., Kozhukhova, T.V. (2015). Mizhnarodna torhivlya yak dzherelo ta chynnyk staloho rozvytku [International Trade as a Source and Sustainable Development Factor]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 12(3), Kherson, pp. 32-38.

8. Bessonov, Ye.M., Andreev, V.I. (2015). Ekolohichna skladova staloho rozvytku: obgruntuvannya priorytetnosti ta shlyakhy zabezpechennya. [Environmental component of Sustainable Development: Grounds for Priority and Means of Provision]. *Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*, vol. 6, Vinnytsia, 2015. Pp. 23-28.

9. Andrushevich, N. (2018). Ekolohichnyy vplyv na eksport: pro shcho ne mozhna zabuvaty uryadu [Environmental impact on exports: what should not be forgotten by the Government.] *Yevropeyska pravda* [European truth]. (web edition of the newspaper, Ukraine, Jan. 11, 2018). Available at: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/01/11/7075845/> (accessed 18.06.2019).

10. Maslak O.I. (ed.) (2017). Stalyy rozvytok v umovakh hlobalizatsiynykh protsesiv suchasnosti [Sustainable development in the conditions of the globalization processes of the present], *Collective monograph*, Kremenchuk, National University of Mikhail Ostrogradsky, Department of Economics: Shcherbatiykh O. [publisher] – 181 p.

11. Ozarkiv I. M. [and a group of authors] (2017). Osnovy ekolohiyi v konteksti staloho rozvytku [Fundamentals of Ecology in the Context of Sustainable Development]; *Collective monograph; under the general editorship of the Doctor of Technical Sciences, Prof. Ozarkiv I.M. and Doctor of Technical Sciences, Prof. Maliovanyy M.S.* National Forestry University of Ukraine, National University «Lviv Polytechnic». Lviv: ЗУКИ [ZUKTS]. – 279 p.

12. Boyko A. I. [and a group of authors] (2017). Hlobalne partnerstvo v paradyhmi staloho rozvytku: osvita, tekhnolohiyi, innovatsiyi [Global partnership in the paradigm of sustainable development: education, technology, innovation]: *Collective monograph; under the general editorship of Berezina O.Yu., Tkachenko Yu.V. Cherkasy: Chabanenko Yu.A. [publisher].* – 523 p.

13. The United Nations Development Programme (UNDP) (2017). *Sustainable Development Goals*. Booklet, Web edition. Available at: http://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/brochure/SDGs_Booklet_Web_En.pdf (accessed 2018).

14. Fedchishin Yu. (2016). Reforma mytnytsi. Povna zmina systemy [Customs reform. Complete system change]. *Dzerkalo tyzhnya* [Mirror of the Week], no. 37. Available at: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/reforma-mitnici-povna-zmina-sistemi-.html> (accessed 2017).

15. MacKinnon, M. (2013). WTO Agreement on Trade Facilitation. Business Leadership for Developing Countries. Geneva: ITC, November 2013, 30 p. (Methodological assistance). Available at: <http://www.intracen.org/uploadedFiles/intracenorg/Content/Publications/AssetPDF/WTO%20.pdf> (accessed 2017).

16. Interagency Working Group on International Trade and Logistics Facilitation in Ukraine (2015). Rekomendatsiyi Mizhvidomchoyi robochoyi hrupy zi sproshchennya protsedur mizhnarodnoyi torhivli ta lohistyky v Ukrayini za rezultatamy spilnoho seminaru z Yevropeyskoyu ekonomich-noyu Komisiyeyu OON z otsinky hotovnosti Ukrayiny [Guidance of Interagency Working Group on International Trade and Logistics Facilitation in Ukraine based on the results of a joint workshop with the UN Economic Commission for Europe on the assessment of Ukraine's readiness to apply the WTO Agreement on Trade Facilitation]. *Materials of the Project «Yednye vikno. Lokalne rishennia»* [Single window. Local Solution] of Apr. 28, 2015. Kyiv. Available at: http://singlewindow.org/upload/documenty/protokoly/UKR/19%20RG/Dodatok_4.pdf (accessed 2018).

17. Interagency Working Group on International Trade and Logistics Facilitation in Ukraine (2015). Vid lokalnoho rishennya do natsionalnoyi stratehiyi : rekomendatsiyi pyatoho mizhnarodno-ho seminaru z pytan sproshchennya protsedur torhivli [From local solutions to national strategies: guidance of the fifth international seminar on Trade Facilitation]. *Materials of the Project «Yednye vikno. Lokalne rishennia»* [Single window. Local Solution] of «Jun. 2, 2015. Kyiv. Available at: http://singlewindow.org/upload/.../Dodatok_3.pdf (accessed 2018).

18. Interagency Working Group on International Trade and Logistics Facilitation in Ukraine (2017). *Protokol № 25 zasidannya Mizhvidomchoyi robochoyi hrupy zi sproshchennya protsedur mizhnarodnoyi torhivli ta lohistyky v Ukrayini*. [Minutes of meeting No. 25 of the Interagency Working Group on Facilitation of International Trade and Logistics in Ukraine]. Ukraine, Kyiv, Apr. 6, 2017. Available at: <http://singlewindow.org/docs/282?lang=ukr> (accessed 2018).

19. Interagency Working Group on International Trade and Logistics Facilitation in Ukraine (2018). *Protokol № 29 zasidannya Mizhvidomchoyi robochoyi hrupy zi sproshchennya protsedur mizhnarodnoyi torhivli ta lohistyky v Ukrayini* [Minutes of meeting No. 29 of the Interagency Working Group on Facilitation of International Trade and Logistics in Ukraine] Ukraine, Kyiv. Available at: [http://singlewindow.org/upload/protokol_z_dodatkami\(3\).pdf](http://singlewindow.org/upload/protokol_z_dodatkami(3).pdf) (accessed 2018).

20. Kuziakiv O., Fedets I. and others (2019). Sproshchennya protsedur torhivli v Ukrayini: otsinky ta ochikuvannya biznesu 2018/2019 [Trade Facilitation in Ukraine: Business Estimates and Expectations 2018/2019]. *Joint analytical report of the International Fund «Vidrodzhennya» and the Institute for Economic Research and Policy Consulting*. Kyiv, 165 pages. Available at: http://www.irf.ua/knowledgebase/publications/sproshchennya_protседur_torgivli_v_ukraini_2018_2019_rik/ (accessed 18.06.2019).

21. World Trade Organization (2018). *The World Trade Report of 2018*. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_trade_report18_e.pdf (accessed 18.06.2019).

22. Proskurov M. (2015) Implementatsiya polozhen Uhody SOT pro sproshchennya protsedur torhivli [Implementation of the WTO Agreement on Trade Facilitation Provisions]. Proceedings of the *Final Workshop within the framework of the European Trade Days in Ukraine «Implementation of the WTO Agreement on Facilitation of Trade Procedures: Challenges, Opportunities and Needs»* (Ukraine, Kyiv, Kyiv National University of Trade and Economics,

Nov. 19, 2015). Available at: <https://knteu.kiev.ua/file/MTc=/5bfc7df804972481a8019a187226da0b.pdf> (accessed (18/06/19)).

23. Akulenko L., Melnyk A., Maistruk S. (2016). Upovnovazheni ekonomoperatory: chomu vony potribni ta yak ne povtoryty pomylk Moldovy [Authorized economic operators: why they are needed and how not to repeat Moldova's mistakes]. *Yevropeyska pravda* [European truth]. (web edition of the newspaper, Ukraine, Nov. 29, 2016) Available at: (<http://www.eurointegration.com.ua/experts/2016/11/29/7058013>) (accessed (18/06/19)).

24. Institute for Economic Research and Policy Consulting (2017) *Reforma mytnoyi sluzhby. Yak realizuvaty radykalnu instytutsiynu reformu v 2017 rotsi?* [Reform of the customs service. How to implement radical institutional reform in 2017?] Available at: (<http://tfdialogue.ier.com.ua/archives/1294>) (accessed (18/06/19)).

25. Ministry of Finance of Ukraine (2017) *Minfin pidhotuvav proekt Planu diy z reformuvannya mytnytsi ta zaklykaye hromadskist do obhovorenniya.* [The Ministry of Finance has prepared a draft Action Plan for Customs Reform and encourages the public to discuss]. Kyiv. Available at: (<http://www.minfin.gov.ua/news/view/minfin-pidhotuvav-proekt-planu-dii-z-reformuvannia-mytnytsi-ta-zaklykaie-hromadskist-do-obhovorennia?category=derzhavna-fiskalna-sluzhba-ukraini-organi&subcategory=mitnicja>) (accessed (18/06/19)).

26. Zakharchenko K. (2019) *ICC UKRAINE zapochatkuvalo robotu akademiyyi sproshchennya protsedur torhivli* [ICC UKRAINE launched the Academy of Trade Facilitation] Ukraine, Kyiv: ICC UKRAINE news. Available at: (<http://iccua.org/icc-ukraine-zapochatkuvalo-robotu-akademiyyi-sproshchennya-protsedur-torgivli/>) (accessed (18/06/19)).

27. Omelchenko G. (2017) *Pohlyad u «yedyne vikno» cherez pivroku vid pochatku yoho vprovadzhennya* [A look through the «single window» six months after its introduction]. Ukraine, Kyiv: Institute for Economic Research. Available at: <http://ngoipr.org.ua/blog/poglyad-u-yedyne-vikno-cherez-pivroku-vid-pochatku-jogo-vprovadzhennya/> (accessed 2017).

Шедяков В. Е.

*доктор социологических наук,
кандидат экономических наук,
независимый исследователь*

ВЫБОР СТРАТЕГИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ: CUI PRODEST

Аннотация

Определение конечного вектора использования социальных коммуникаций связывается с субъектностью преобразований. В свою очередь, баланс стратегии, тактики и оператики глобальных трансформаций, соотношение их содержания, форм, очерёдности и т.п. во многом предопределяется исходом процессов в информационной сфере. Между тем, мощь обретений человечества может быть направлена либо для удовлетворения корыстно-эгоистической заинтересованности узкой клановой прослойки, либо для решения гораздо более фундаментальных задач исторического масштаба. При этом противостояние коренных интересов народных масс и элит

начинает приобретать отчётливые черты антагонизмов как между абсолютным большинством населения и транснациональной олигархией, так и между группировками стран. Таким образом, сами социальные коммуникации могут быть эффективно применены для обеспечения кардинально различных целей, становясь весомым фактором общественных изменений. Причём история апеллирования к народным помыслам (порой превращающаяся в формальную атрибутику) усиливает звучание именно социального, а не исключительно индивидуального уровня воздействия. Наряду с этим нарастают и возможности, открываемые средствами и приёмами коммуникаций, – в частности, открывающие доступ к широкому арсеналу из ресурсно-методологических баз манипулирования.

Вступление

Ясно проступившие черты новой общественной парадигмы заставляют применять для её характеристики такие определения, как «информационная», «риска», «нестабильности», «знания» (или же «познания») и т.д. Это дополнительный раз свидетельствует в пользу вхождения духовного производства в содержательно-смысловое ядро складывающейся эпохи. Соответственно, борьба за качество и характер социальных коммуникаций (или, если хотите, за власть над ними и их использованием) оказывается в «оке тайфуна» как проявляющейся парадигмы, так и периода форсированного перехода к ней.

Международное восприятие разнообразных аспектов социального уровня информационного воздействия испытало на себе воздействие работ У. Троттера «Стадные инстинкты в дни мира и войны» / «Инстинкты толпы во время мира и войны», Э. Бернейса «Кристаллизация общественного мнения», «Манипуляция общественным сознанием: как и почему», «Инженерия согласия» и «Пропаганда», Г. Лебона «Психология народов и масс», М. Конвея «Толпа времен войны и мира», Э. Мартина «Поведение толпы», Б. Эльтинге «Психология войны», а также Дж. Арквиллы и Д. Ронфельдта, А. Эдмюллера и Т. Вивльгельма, Б. Гарта, С. Каннингема, Э. Кассирера, Х. Кепплингера, М. Кунцика, Х. Лассвела, Э. Люттвака, М. Маклюэна, Э. Ноэль-Нойман, Р. Мак-Чесни, Дж. Ная, А. Понсонби, Дж. Шарпа, Г. Шиллера и др. Непосредственными теоретико-методологическими основаниями исследования являются, разработки, специалистов, во-первых, по психологии (индивидуальной и социальной) воздействий, их психоментальным основаниям, в частности – Э. Афонин, О. Блинов, Е. Доценко, Л. Сохань, С. Московичи, Д. Попов, Э. Цветков, В. Шейнов; во-вторых, по методам и средствам коммуникационного влияния (А. и Е. Аулины, В. Березин, В. Большаков, С. Блэк, С. Бухарин, Р. Вильсон, Н. Волковский, Д. Гавра, К. Гаджиев, А. Горбушкин, С. Кара-Мурза, В. Кузнецов, Д. Ольшанский, В. Пантелеев, С. Паршин, Н. Семечкин, О. Судоргин, С. Ткаченко, Г. Франке, В. Хозиков, Х. Хофбауэр, В. Цыганов и др.; в-третьих, по диффузии наработок в информационном пространстве на

прочие измерения общественной жизни: А. Ачлей, Р. Газенко, М. Делягин, В. Ефимов, А. Зимчев, А. Зиновьев, В. Иноземцев, С. Караганов, Г. Малинецкий, А. Мартынов, С. Михеев, Дж. Овертон, И. Панарин, С. Переслегин, Д. Перкинс, В. Пякин, Б. Славин, Е. Спицын, С. Хелемендик, О. Четверикова, А. Чичкин, П. Швейцер, С. Широкогоров. Идеалы народовластия воспевали, отстаивая свободу слова и право на информацию, А. Барбюс, В. Белинский, Б. Брехт, Я. Гашек, М. Горький, Т. Драйзер, Ф.Г. Лорка, П. Неруда, Д. Рашкофф, Р. Роллан, К. Симонов, Л. Фейхтвангер, Ю. Фучик, Э. Хемингуэй, И. Эренбург, а в новых условиях – А. Аллег, Дж. Ассанж, З. Ванагайте, А. Вассерман, В. Гринёв, Дж. Корбин, Е. Кушнарёв, В. Малинкович, В. Мещеряков, В. Скачко, Э. Сноуден, В. Третьяков и многие иные авторы. Соответствующие тенденции международной жизни специально интересовали Л. Абызову, А. Большакова, А. Бутенко, В. Дергачёва, И. Валлерстайна, С. Караганова, М. Кастельса, С. Кургиняна, А. Кушнерёву, А. Миграняна, Н. Нарочницкую, И. Острцова, А. Панарина, В. Пякина, Н. Старикова, М. Хазина, А. Харина и др. Определённую ценность представляют прогнозы аналитиков Брукингского института (Brookings Institution), корпорации Рэнд (RAND Corporation, Research and Development), Стрэтфор (Stratfor, Strategic Forecasting Inc.), Центра стратегических и международных исследований (CSIS, The Center for Strategic and International Studies), Римского клуба и Зальцбургского семинара. Применительно к окнам контролируемой уязвимости, опосредованным противостояниям и направленному хаосу, рефлексивному управлению конфликтами и гибридной войне – в трактовках А. Денисова, С. Кузина, В. Лефевра, А. Манойло, С. Маркова, Д. Назарова, Ф. Хоффмана, А. и Ю. Шипициных.

«Заражение» общества нравственностью и пассионарностью наряду с распространением практического гуманизма – важнейшее направление эффективной социальной инженерии. Вместе с тем, в зонах активных противостояний: как прямых, так и опосредованных, – нарастает диапазон возможностей, связанных с «мягкой силой» (в частности, идеологического, культурного, духовного влияния). Причём роль процессов, формирующих и оказывающих давление на трансформации ума / интеллекта, социального и индивидуального разума, а также восприятия и реагирования на информационный поток, – вполне прочувствована субъектами дипломатии: официальной, народной, теневой, силовой («канонерок») и т.д.

Таким образом, основным направлением исследования при подытоживании материала, выступает содержательная характеристика социальных коммуникаций в контексте происходящих глобальных, национальных и региональных трансформаций: их потенциал, вектор перемен, повышение эффективности использования. Для этого в работе интегрируются исторический и логический методы исследования и изложения, анализ, синтез и сравнение.

Раздел 1. Постглобальность и изменение структуры общественных отношений

Целостные черты социальных коммуникаций являются не изолированными, а, напротив, органично вытекающими из структуры общественных отношений. С усилением черт постглобального состояния ойкумены при сохранении всемирного охвата коммуникаций нарастает понимание ценности защиты своей идентичности (в т.ч. и для успеха участия в конкуренции). В частности, кросс-культурные характеристики обогащаются местной конкретикой. Интегрируются возможности и риски, даруемые человечеству развёртывающимися всемирно-историческими тенденциями, базируются на процессах стихийных и целенаправленных, уникальных и закономерных, прогнозируемых и непрогнозируемых, неуправляемых, самоуправляемых и управляемых, эволюционных и революционных, циклично-волнообразных и необратимо-поступательных (как прогрессивных, так и регрессивных). Действие закона неравномерности исторического развития приводит к постоянной смене лидеров развития в ойкумене, изменяя представления о должном, справедливом, нормативном и желательном и обостряя конфликтность как между культурно-цивилизационными мирами, так и внутри них, что обеспечивает конкуренцию подходов и многообразие поисков ответов на исторические вызовы [1-5].

Объективно осуществляется движение от постоянства оси «центр(ы) – периферия» к «стабильной нестабильности» ситуативных альянсов. Логика истории ведёт от попыток культуртрегерского неокOLONIALИЗМА с насаждением метрополиями удобных для себя моделей к полилогу культур. Переход к логике свободы является, вместе с тем, отказом от единственности любого базиса развития [6-11]. И речь идёт уже не только о политических условиях реализации свободы, но и о значительно более радикальных её перспективах, связанных с доминантой терпимости и многоукладности. Когда нет стабильной внешней опоры в виде общей идеологии, единственной культуры, стереотипной науки, тогда необходимо признавать право на существование непохожее, особенного и необычного.

Причём если предшествующие периоды развития человечества, как правило, могли быть охарактеризованы по доминирующей цивилизации (или нескольким сосуществовавшим), то ныне осуществляется конкуренция принципиально разнородных моделей организации жизнедеятельности. В частности, при многополюсности мира представления об «эталоне демократии» сменяются признанием наличия бесконечно широкого разнообразия подходов, моделей и вариантов их воплощения. Встречаясь с вызовами стратегического качества, каждый культурно-цивилизационный мир находит свой вариант ответа на них. Вместе с этим, усиливаются возможности осторожного заимствования части моделей трансформации, нарабатываемых другими народами, что деактуализирует подход, однозначно относивший международные отношения ко «вторичным»,

«производным». Полиструктура международных связей, основанная на выработанных и взаимоприемлемых нормативах отношений, а вовсе не блок из идентичных атомов-элементов, определяет вид новой действительности. В этом контексте и само понятие развития нуждается в обновлении: кроме стабильного и сбалансированного экономического роста, оно непременно должно включать на такие этические ценности, как солидарность, свобода выбора, терпимость. При этом ни одна система ценностей уже не может рассматриваться как единственно возможная ни для человечества как целого, ни для культурно-цивилизационных миров.

Фиксация состояния социальных коммуникаций осуществляется социокультурным капиталом общества. Производство материальной и духовной культуры происходит в пересечении потоков уровня: всей ойкумены, конкретного культурно-цивилизационного мира и отдельных локаций (мест жизнедеятельности). Социокультурные поля существуют в накоплении смыслов и вещей, их концентрирующих (по известному примеру, пила включает функцию распиливания). С нарастанием предпосылок «умного общества» в формах как материально-технической базы общественного производства, так и духовных практик закономерно повышается и значение социокультурного наследия [12-14].

Естественно, что формирование и изменение органичных социокультурных оснований экономического роста и комплексного общественного развития испытывает существенное воздействие ценностно-смысловых комплексов. Аксиологическая функция сознания участвует в выработке общественных норм и традиций, не только осуществляющих важнейшую регулятивную миссию, но и обеспечивающих сохранение, воспроизводство и развитие культурно-цивилизационных миров. В целом тип культуры и тип богатства – два выражения ценностного бытия общества. Причём если утилитарно-прагматические ценности производны от способа производства непосредственно либо через структуры потребностей, то абсолютные ценности, ценности-идеалы влияют на производство как первичные. Для них достойными могут быть признаны лишь сугубо личностные, соответствующие общественно-необходимым уникальным особенностям каждого и потому находящиеся вне конкурса цели (которые, тем самым, формируют определяющие особенности своего культурно-цивилизационного мира). Усиление новых медиа, глобальность масштаба социальных проектов сочетается с индивидуализмом восприятия. Подключение ценностных игровых и образовательных иерархий позволяет опираться на детские комплексы восприятия образов, отторгая взрослые ряды логической аргументации. Даже базовые ценностно-смысловые комплексы культурно-цивилизационных миров преломляются сквозь сонмы глубоко индивидуальных призм людей, в сознании которых плавают образы из разных эпох и событийных узлов – их встраивание в определённую схему восприятия позволяет в рамках формирования основных установок подготовить почву для самоубеждения и достраивания на этой основе

остальных фрагментов мировоззрения. В этой ситуации положение инакомыслящих – важный симптом социокультурного состояния общества, особенно чувствительное для постсовременной среды. Обретение образом смысла, включение в социокультурное пространство становится осознанным личностным выбором, становлением как гражданственности, так и социальности общественных отношений (сопровождая качество общественного доверия и порождая интегративные качества союзности и соборности).

Вместе с тем, социальные коммуникации становятся важнейшим ресурсом участия народа в выработке и реализации решений. Волны митингов, протестов, требований референдумов и внедрения мер электронной демократии оказываются важным фактором общественного согласия и развития. Напротив, десакрализация и вульгаризация власти граничат с дезинтеграцией культурно-цивилизационного мира, разъеданием его социальной ткани. Ныне осуществляются изменения не только отдельных социальных институтов, но и самих моделей жизнедеятельности и развития, культурной среды, отношений и структур. Отнюдь не формальные конструкты, а качество жизни и возможности творчества определяют показатели прогресса страны; новые горизонты развития открываются тем государствам, чей общественный строй максимально способствует реализации (прежде всего, в труде и управлении) творческого потенциала граждан. Само содержание общественной жизни всё больше задается не «руководящей элитой», а повседневными контактами личностей между собой, усиливая потенциал бесструктурного управления. Ведущее место в общественных отношениях принадлежит ролевым сетям, причем они велики и динамичны, а характер, длина и место выявления ролей переменчивы, степень же взаимодействия высока.

Вместе с тем, как программирование будущих социально-экономических процессов, так и управление тенденциями нынешней хозяйственной жизни ресурсами общественного стратегического дизайна коррелирует с особенностями постсовременности как среды моделей и практик формирования чернового наброска будущего, создания его замысла и выявления намерения, наиболее обострённо проявляясь именно в период форсированных трансформаций. Например, неоднократность, регулярность и множественность вбросов небылиц и постановочных сюжетов свидетельствует о системном качестве и, стало быть, потребности и заинтересованности именно в таком потоке информирования. Тенденции изменений общественных целостностей знают эпохи и моменты перехода на стыке между ними, характеризующими особенности развёртывающегося исторического процесса. Сущность процессов, наполняющих переходный период, связана с противоборством различных вариантов дальнейших изменений, а не только отмиранием прошлых стратегий и рождением грядущих. На этой фазе трансформаций общества интенсивно распространяются зоны гибридных взаимодействий, размывая однозначность

организационных правил и усиливая тенденции децентрализации хозяйственного управления, фрагментации огромных структур, повышения гибкости распределения деятельности и стратегического партнёрства, а значит, обостряя противоречия. В рамках переходного периода определяется соотношение сил в структурировании общественных противоречий и всей жизни культурно-цивилизационного мира; то, кем, в чьих интересах, насколько глубоко, последовательно и успешно будут осуществляться перемены – и динамика последующих трансформаций. В частности, подчинение внешним интересам вопреки собственным в состоянии серьёзно исказить работу социальных коммуникаций. Т.о. переходный период включает противоборство (вплоть до антагонизма) претендентов на статус лидеров и выразителей новой эпохи, «создателей» нового Сверхпроекта развития общества. Смена эпохи предполагает и новую модель в трактовке прошлого, настоящего и будущего. Участие в переструктурировании, упорядочении хаоса дарует премию непосредственным субъектам и использующим тенденции. В этот момент часто ожесточённо конкурируют факторы объективные и субъективные, закономерные и случайные, уникально невозвратимые и циклично повторяемые. Соответственно, борьба и смена элит – важнейшая черта переходности. В свою очередь, безответственность, самонадеянность, эгоцентризм, неблагодарность и оторванность элит с их незнанием и не желанием знать о бедах народа ведут не только к нравственно-интеллектуальному превосходству народных масс над элитой, но и системным для элит лицемерию, цинизму и склонности к манипуляциям.

Раздел 2. PR / GR и социальные коммуникации

Социокультурные коммуникации ныне становятся не только орудийным, но и сущностным ресурсом адекватности организационно-управленческих отношений требованиям, возможностям и рискам эпохи. Public Relations (PR, связи с общественностью), а также Government Relations (GR, связи с органами государственной власти) – важнейший фактор развития организационной структуры и качества как реализации, так и трансформации социокультурного капитала. Динамика использования при этом PR / GR тесно связана с общими изменениями как социально-политических, так и технико-технологических условий. Методология пиара характеризует знания и представления о методике осуществления (подготовки и проведения) PR выступает, с одной стороны, совокупностью социальных технологий, употребляемых в процессе целенаправленной деятельности, направленной на создание и поддержание доброжелательных отношений между организацией или публичной персоной и общественностью, а, с другой, – наукой об управлении общественным мнением с помощью комплекса коммуникативных процессов [15-19].

Социальный уровень информационного влияния трансформируется с изменениями общественных отношений. Для плодотворного использования

социальных коммуникаций ныне имеет принципиальное значение доминирование:

- среды развития творческой активности;
- условий развёртывания универсальной одарённости;
- инновационного развития базовых ценностно-смысловых комплексов, традиций и укладов,
- культивирования сонма конкретных, вдохновляющих и каждого отдельно, и всё человечество как целое, проектов развития.\

Стало быть, максимизация возможностей и минимизация рисков общества связаны с обеспечением наиболее полного просоциального развития и реализации сугубо индивидуальных комбинаций одарённости наибольшего числа людей. Другими словами, необходимы общественное признание ценности «иначемыслия» и, соответственно, постоянная борьба с проявлениями тоталитаризма, расизма, национальной нетерпимости и т.п.

Вместе с тем, социальные коммуникации могут служить как задачам развития при формировании общества познания, так и целям манипулирования при закреплении олигархической структуры общественных отношений. В значительной мере, наряду с логикой исторического процесса, на качественно-количественные характеристики социальных коммуникаций влияет субъектность переходных трансформаций: кто и в чьих интересах их осуществляет. Средством созидательного высвобождения как творческого потенциала человеческого фактора перемен, так и возможностей социальных коммуникаций становятся механизмы социального партнёрства. Особенно удачно техники бесструктурного управления осуществляются новыми медиа. Соответствие фиксации состояния и динамики социальных коммуникаций в социокультурном капитале общественным представлениям о справедливости, равенстве и свободе, о должном и нравственном рассматривается с позиций ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационного мира. При этом, очевидно, восприятие процессов и оценка общественной среды как стимулирующих социальное неравенство, может стать серьёзной и экономической (в частности, препятствуя циклам воспроизводства), и политической проблемой, создавая основу для массовых протестных движений. Так, если наличие физического неравенства – трюизм, то нарастание социального неравенства (прежде всего, в доступе к общественным благам, а, значит, в общественно полезных развитии и реализации) – весомый фактор подрыва общественного согласия и развития.

Бесструктурное управление наиболее эффективно при комплексности, когда инвалидные или отсутствующие социальные коммуникации замещаются прочими (или комбинациями прочих) – в частности, формируя превращённые и иррациональные общественные отношения, мнимые структуры и ложные социальные величины. Для формирования комплексной целостности фундамент системообразующих отношений труда, собственности и управления скрепляется плоскостями, как минимум,

мировоззренческого, исторического, идеологического, финансово-экономического, военного восприятия и развития. Информационное воздействие выходит на передний план взаимодействия и внешних, и внутренних сил. Вместе с тем, время трансформирует акценты в работе с информацией. Процессы развития дополнительно усиливают регулятивно-управленческое значение ценностей, трансформируют структуру и дизайн общественных отношений. Акцентирование методологий и ресурсных баз стимулирования желательных изменений на основе гибридного инструментария не прямых действий, мягкой силы, гибкой власти и т.п. расширяет границы ценностного мотивирования и побуждения, возможности социального и индивидуального уровней психического воздействия – вплоть до создания «социально-психологических автоматов» и ситуаций самовнушения. Качество стратегического управления в условиях концентрированных изменений приобретает решающее значение. Механизмы государственно-частного партнёрства содержат потенциал более органичного согласования интересов в процессах социоантропогенеза. С одной стороны, новая эпоха создаёт условия для развёртывания свободы, разнообразия, диалога. С другой стороны, если опущенные временем возможности будут упущены, тем самым могут быть необратимо лимитированы возможности последующего исторического развития. Выход за границы прежнего «коридора свободы» может обернуться не только прорывом к перспективам освоения постиндустриальных возможностей, но и срывом под внешней формой псевдозападности в социальный каннибализм и варварство. Теоретическое и практическое игнорирование диапазона изменений, ориентация стратегического управления исключительно на линейный характер развития общественных отношений, попытки некритического заимствования западных управленческих шаблонов, сформированных в пределах модернистского мировосприятия и акцентирующих узко корыстную составляющую организации общественных отношений, – всё это может усилить тенденции дезорганизации культурно-цивилизационного мира [20-25].

Таким образом, в плоскости ответственности и свободы общества находится, прежде всего, народный контроль над развитием и реализацией социальных коммуникаций и, соответственно, повышение уровня знаний для проявления разумной инициативы и гражданской активности, а также адекватная существующим и перспективным вызовам эпохи социальная педагогика. Содержание постсовременных информационных технологий и стратегий победы над конкурентом – не уничтожение конкурента и его ресурсов, а их превращение в подконтрольные (что позволяет эксплуатировать, но не нести ответственности). Соответственно, на основе информационных воздействий ресурсный потенциал не ликвидируется, а становится собственным, добавляясь к своему. В этой ситуации обладание и обмен жизненно важной информацией становится одним из ведущих факторов обеспечения безопасности и развития постсовременного

социального образования (системы, бессистемной целостности). Причём информационная революция и сама по себе рождает новые постсовременные модели: как для внутреннего использования, так и для внешних коммуникаций, – существенно меняющие мир, его информационную культуру. Например, информационный бум мультиплицировал возможности имиджеведения, связей с общественностью, управления социальной работой. В «покушении невидимыми средствами» с вычленением особенностей распространения и интерпретации сведений («спецпропаганды») на базе очень древнего вида коммуникаций, когда информации присущи неопределённость (исходный источник и достоверность часто неизвестны), бессистемность (информация имеет вид кома, где переплетены самые различные начала) и противоречивость, развивается и руморология (от англ. *rumour* – слух, молва и греч. *logos* – учение, изучение). Слухи не верифицируемы (невозможно достоверно установить их истинность/ложность), но именно поэтому их невозможно эффективно опровергнуть. Таким образом, многократно увеличенные средствами массовой информации в сетевом обществе слухи становятся мощным фактором формирования восприятия.

Между тем, они сами претерпевают значительные трансформации. Ресурсно-методологические базы «культуры клика» и «смайликового общения» отражают усиление и «новых медиа» с взаимодействием «многие с многими», и передачу эмоций, отношения. При этом ослабевают начала рационального подхода и определенности. Повышается избирательность. Зачастую решение принимается интуитивно, на уровне чувств, а потом логика лишь обосновывает уже решенное – доказывая правоту даже для себя. Создаются гораздо большие основания для индивидуального выбора, однако, зачастую, он осуществляется под определяющим влиянием либо иррациональных причин, либо внешнего канона «моды». Вместе с тем, не только всякий выбор имеет свою «цену». Отказ от выбора, попытки (сознательно или бессознательно) уйти от него или переложить его на других (т.е., по сути, готовность и тяготение к «внешнему управлению») также обладают ценой.

Выводы

Освоение горизонтов развития – функция не соответствия формальным штампам и занесенным информационными вирусами прокрустовым ломам стандартов, а результат повышения качества жизни и возможностей творчества населения. Социальные коммуникации могут (целенаправленно или стихийно) выступать фактором движения вперёд или вспять, помогая как образованию и воспитанию народа, так и его угнетению и деградации. Человечество переживает смену парадигм своей жизнедеятельности и моделей развития. Парадигмальность трансформаций означает, прежде всего, возможность «обогнать, не догоняя» при использовании и общечеловеческого опыта и особенностей конкретного культурно-

цивилизационного мира. Переходный период – время стратегического маневрирования. Сущность процессов, наполняющих переходный период, связана с противоборством различных вариантов дальнейших изменений, а не только отмиранием прошлых стратегий и рождением грядущих. Важность переходной межпарадигмальности связана, прежде всего, с выходом за пределы «коридора свободы», а, значит, кардинальным ростом диапазона как возможностей, так и рисков.

Нужно учиться жить и реализовывать свои интересы и ценностно-смысловые комплексы в «сверхновой» реальности, в частности, – используя как традиционные, так и инновационные свойства социальных коммуникаций. Постглобальное качество и динамики социальных коммуникаций плотно взаимодействуют с изменениями как внутренней, так и международной жизни. Новые условия соперничества и партнёрства культурно-цивилизационных миров трансформируют значение средств конкуренции, в т.ч. ресурсно-методологических баз информационного обмена. Своевременная модернизация информационных инфраструктур – необходимое условие не только успешного участия в конкуренции культурно-цивилизационных миров, но и сохранения суверенитета.

Предпосылкой для осуществления чего выступает, в частности, слом административно-бюрократического панциря, преодоление милитаристского окостенения, глубокие демократические преобразования, позволяющие широким кругам народа участвовать в выработке общественно значимых решений, в развитии и осуществлении гражданами своих дарований при формировании государственной политики. В свою очередь, обеспечение политического творчества широких народных масс требует качественно нового уровня социальной и индивидуальной педагогики.

Направленность, темпы, очерёдность, результаты общественных метаморфоз во многом зависят от состояния и динамики экономической культуры, особенно – в момент форсированных перемен парадигмального уровня. Определяется соотношение сил в структурировании общественных противоречий, то, в чьих интересах и кем будут осуществляться перемены.

Оптимизация научных разведок в исследовательском освоении темы может быть достигнута, по нашему мнению, при приоритетном изучении трансформации качества международной жизни.

Список использованных источников:

1. Люттвак Э.Н. СТРАТЕГИЯ. Логика войны и мира. Москва : Русский Фонд Содействия образованию и науке, Университет Дмитрия Пожарского, 2012. 392 с.
2. Новий формат стратегії і тактики соціально-економічного розвитку України: людина, громада, держава / Бондар І.К., Чечетов М.В., Жадан І.О., Дідур С.В. та ін. Київ : Корпорація, 2005. 383 с.
3. Шедяков В.Е. Осуществление парадигмальных трансформаций: сорезонирование стратегии, тактики и оперативного искусства в управленческих композициях. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* / Maria Curie-Skłodowska University. Lublin: Baltija Publishing, 2017. P. 282–307.

4. Шедяков В.Е. Стратегия постсовременного взаимодействия: методология и ресурсная база дальнейшего совершенствования. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 119. С. 34–52.
5. Шедяков В.Е. Стратегічна культура проведення трансформацій: можливості та загрози. *Розвиток економіки України під впливом економічних, соціальних, технологічних та екологічних трендів* / за ред. М.С. Пашкевич, Ж.К. Нестеренко. Дніпро : НГУ, 2015. С. 30–41.
6. Trout J., Rivkin S. Differentiate or Die: Survival in Our Era of Killer Competition. Wiley. 272 p.
7. Castells M. The Power of Identity, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. II Wiley-Blackwell, 2010. 584 p.
8. Шедяков В.Е. Организационно-управленческие ресурсно-методологические возможности обеспечения конкурентоспособности. *Theoretical and practical aspects of the development of modern science: the experience of countries of Europe and prospects for Ukraine* / scient. ed. & project dir. A. Jankovska. Riga: Baltija Publishing, 2018. P. 495–517.
9. Шедяков В.Е. Реактуализация регионального измерения общественной жизни как предпосылка устойчивого социально-экономического развития. *Стратегії економічного розвитку: мікро– та макроекономічний рівні* / заг. ред. О.Л. Гальцової. Запоріжжя : Гельветика, 2017. С. 209–225.
10. Шедяков В.Е. Новый регионализм: интеграция в условиях постглобализма. *Регіональна економіка та управління*. 2018. № 3(21). С. 102–108.
11. Шедяков В.Е. Постсовременная геополитика: социокультурное содержание, региональное измерение. *Регион: проблемы и перспективы*. 1998. № 2-3. С. 45–53.
12. Shedyakov V.E. Value-sense complexes as the basis for the consolidation of socio-cultural capital of civilizations: the contents, the trends of transformations, potential of management. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 13. С. 91–94.
13. Шедяков В.Е. Ценностные основания национальных моделей социально-экономического развития. *National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing, 2016. Vol. 2. P. 164–190.
14. Шедяков В.Е. (Пост)модерн – переход к политической культуре общества знания или контрмодерна? *Politicus*. 2018. Вип. 1. С. 88–94.
15. Кузнецов В.Ф. Связи с общественностью. Теория и технологии. М.: Аспект Пресс, 2007. 302 с.
16. Шедяков В.Е. Ресурсний потенціал методології: піар в соціальному просторі. *Розбудова іміджу інститутів сектору безпеки України: viribus unitis*. К.; Женева; Луганськ: Янтар, 2013. С. 76–117.
17. Шедяков В.Е. Public Relations информационной эры: использование постсовременных социально-политических коммуникаций. *Наукові праці: Наук.-методичний журнал*. Вип. 246. Т. 258. Соціологія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2015. С. 14–21.
18. Шедяков В.Е. Формирование умного общества и расширение оснований контрманипулятивных практик. *Час вибору: виклики інформаційної епохи* / заг. ред. О.А. Івакіна, Д.В. Яковлева. Одеса : Гельветика, 2016. С. 196–216.
19. Шедяков В.Е. Управление инфосферой и управление инфосферы: вектор постглобальных трансформаций. *Розвиток сучасних міжнародних економічних відносин: фінансово-економічні та соціальні чинники* : Матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2 березня 2018 р. С. 12–15.
20. Березин В.М. Массовая коммуникация: сущность, каналы, действия. Москва : РИП-холдинг, 2003. 174 с.
21. Шедяков В.Е. Социальный уровень информационного влияния: стратегическая культура и управленческие композиции. *Social sciences: development prospects in countries of Europe at the beginning of the third millennium*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2018. С. 157–174.

22. Шедяков В.Е. Общественные коммуникации как ресурс социальной педагогики. *Science and Technology of the Present Time: Priority Development Directions of Ukraine and Poland: Proceedings of the International Multidisciplinary Conference*. Z. Gloger Wolomin International and Regional Cooperation University. Wolomin, October, 19–20, 2018. Vol. 4. P. 161–163.

23. Shedyakov V. Social technologies and communications: basic trends of changes. *Scientific Development of New Eastern Europe: Proceedings of International Scientific Conference*. Riga, April 6, 2019. Part I. P. 128–130.

24. Шедяков В.Е. Социокультурные коммуникации в экономике: дрейф ресурсно-методологического воздействия. *From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: Proceedings of the International Scientific Conference*. Baltic Research Institute of Transformation Economic Area. Riga, August 24, 2018. P. 19–21.

25. Шедяков В.Е. Стратегии социальных коммуникаций: быть или манипулировать. *Key Issues of Education and Sciences: Development Prospects for Ukraine and Poland: Proceedings of the International Multidisciplinary Conference*. Wyzsza Szkola Ekonomiczna w Stalowej Woli. Stalowa Wola, July 20-21, 2018. Vol. 2. P. 172–174.

2. TERRITORIAL DEVELOPMENT STRATEGIES: CLUSTERS, REGIONS, CROSS-BORDER COOPERATION.

Гриценко С. І.

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри логістики
Національного авіаційного університету*

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ В МЕЖАХ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ КЛАСТЕРІВ

Анотація

Розглянуто сталий розвиток регіонів України з урахуванням конкурентних переваг раціонального використання ресурсів, концепції бажаного суспільного розвитку в його взаємодії з довкіллям. Конкурентоспроможним перевагам в сталому розвитку регіонів сприяють маркетинг і логістика. Маркетинг і логістика на рівні регіону передбачають: вивчення виниклого попиту або формування його, і забезпечення просування товарного потоку споживачеві, оптимізуючи витрати на кожній ділянці руху товару. Виявлено вплив чинників макросередовища, які формують можливості і погрози, як для ринкових суб'єктів, так і для самих регіонів. Запропоновано графічну модель можливостей маркетингу та логістики в сталому розвитку регіонів України. Поглиблено теоретико-методологічні засади дослідження взаємозв'язку системи цінностей еколанцюга постачань як домінанти транспортно-логістичних кластерів. Розглянуто моделювання впливу ланцюжка цінності підприємств на стан довкілля у географічному масштабі – транспортно-логістичних кластерів. Система цінностей розглядається як комплекс взаємозв'язаних ланцюжків цінності постачальників, для забезпечення виробництва; ланцюжків цінності компанії; ланцюжків цінності каналів збуту; ланцюжків цінності покупців. Математична формалізація елементів еколанцюгів постачань дозволяє системно, обґрунтовано досліджувати поведінку наявної системи, розкриває закономірності її перебігу в межах транспортно-логістичних кластерів.

Вступ

Відродження та сталий розвиток регіонів залежать від конкурентних переваг раціонального використання ресурсів в їх взаємодії з довкіллям для задоволення потреб сучасності за умови, що вони не ставитимуть під загрозу

здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. До питання конкурентоспроможних переваг країн через призму конкуренції, як важливої рушійної сили розвитку, що включає сегментовані ринки, диференційовані продукти, технологічні відмінності, а також економію, обумовлену зростанням масштабу виробництва, створюють певні цінності для своїх клієнтів на відповідному рівні звертався й М. Портер [1, с. 215]. Розвиток може бути сталим, коли конкурентні переваги враховують не лише економічні, а й соціальні та екологічні його аспекти. Конкурентоспроможним перевагам в сталому розвитку регіонів сприяють маркетинг і логістика. Маркетинг і логістика, що взаємодіють, на рівні регіону передбачають відповідно: вивчення виниклого попиту або формування його, і забезпечення просування товарного потоку споживачеві, оптимізуючи витрати на кожній ділянці руху товару.

Сталому розвитку регіонів присвячені наступні дослідження, в яких структура економіки держави і регіонів має велике значення для збалансованого розвитку, національного та регіонального господарства, їх ефективного та стабільного зростання [2, с. 45]. Нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів і країни в цілому не тільки підриває основи сталого розвитку регіональної і національної економіки, створюючи ситуацію протистояння, конфлікту і забезпечуючи умови для процвітання злочинності, але й заперечує демократичний принцип, на якому ґрунтується рівноправність людей [3, с. 5]. Діагностика розвитку регіону як економічної системи покликана ідентифікувати виділені параметри процесів раціонального розміщення і територіальної організації (форм і способів) продуктивних сил, а також окремі елементи (підсистеми), можливі екстремальні ситуації при взаємодії підсистем, визначивши причини їх відхилення від заданих величин (нормативних, еталонних або середніх) розвитку [4, с. 18]. Потребує подальших досліджень використання інструментів маркетингу та логістики в сталому розвитку регіонів.

На сучасному етапі одним із системоємних застосувань екології сьогодення є моделювання впливу ланцюжка цінності підприємств на стан довкілля як домінуючого чинника транспортно-логістичних кластерів – адже поняття системи є основним при побудові математичних моделей як на концептуальному, так і на формалізованому рівнях.

Ланцюжок цінності підприємств окремої галузі, що намагаються інтегрувати «зелені» підходи в ланцюги постачань, залучені в ширший потік видів діяльності у вигляді системи цінностей ланцюга постачань [1, с. 111].

Система цінностей розглядається як комплекс взаємозв'язаних ланцюжків цінності постачальників, пов'язаних з ключовою логістичною функцією, – управління закупівлями матеріальних ресурсів (сировини, комплектуючих) і послуг для забезпечення виробництва; ланцюжків цінності компанії з ключовою логістичною функцією – забезпечення і підтримка стандартів якості виробництва готової продукції і супутнього сервісу; ланцюжків цінності каналів збуту (дистрибуції) з ключовими логістичними функціями – транспортування, управління запасами, управління процедурами замовлень, інформаційно-

комп'ютерна підтримка; ланцюжків цінності покупців [5, с. 20]. Комплекс взаємозв'язаних ланцюжків цінності фактично є ланцюжком постачань.

Підсумкова цінність товару визначається не сумою витрат на сировину, виготовлення і транспортування товару, а способом його використання споживачем.

Розділ 1. Можливості маркетингу та логістики в сталому розвитку регіонів України

Розвиток регіонів, з представленими на них компаніями і їх постачальниками, ринковими посередниками, покупцями, конкурентами і громадськістю в цілому, – здійснюється під впливом чинників макросередовища, які формують можливості і погрози, як для ринкових суб'єктів, так і для самих регіонів. В умовах впливу на регіони країни, компанії і споживачів, що знаходяться на їх території, глобальних сил необхідно здійснювати моніторинг основних маркетингових чинників макросередовища: демографічних, економічних, природних, технологічних, політичних (законодавчих) і соціальних (культурних), з метою виявлення випадкових, які створюють передумови як для нових можливостей, так і для погроз взаємодій [6, с. 191]. Чинники макросередовища в контексті сталого розвитку тісно пов'язані з ноосферною концепцією про те, наскільки розумним є життя суспільства. Перед людством постала об'єктивна необхідність зробити рішучий вибір на користь розуму, справжньої розбудови ноосфери або загинути. Природною основою життя на Землі може бути збереження та оптимальність розвитку біосфери та людського суспільства. Дослідження сталого розвитку регіонів є багатограним і воно не може тільки зосереджуватись на еколого-економічному підході. Чинники маркетингового макросередовища сприяють адекватнішому розумінню сталого розвитку регіонів. Так, наприклад, вивчення маркетологами чисельності і темпів зростання населення регіонів, його вікової структури, рівня освіти, регіональних відмінностей, географічного переміщення (демографічний чинник) дозволяє своєчасно робити заходи по забезпеченню необхідними ресурсами населення, що проживає в цьому місті, регіоні, країні.

На показник загального рівня платоспроможного попиту (економічний чинник) чинять вплив поточні прибутки населення, рівень цін, заощаджень, боргів, процентних ставок, доступності кредитів. Від маркетингових досліджень по виявленню тенденцій в зміні прибутків і структури витрат залежатимуть одна з важливих характеристик ринку – купівельна спроможність населення регіону і особливості роботи на цьому ринку компаній, попит на товари яких чутливий до рівня цін і прибутків.

Перед маркетологами і логістиками стоїть завдання відстежування появи нових можливостей і погроз, які пов'язані із скороченням запасів природних ресурсів, дорожчанням енергоносіїв, небезпекою забруднення довкілля і розробки рекомендацій в сфері захисту довкілля (природний чинник).

Зростання економіки регіонів багато в чому визначається технологічними інноваціями, які не завжди вдається передбачати. Поява нових технологій призводить до «творчого» руйнування старих, що обумовлює необхідність відстеження технологічних тенденцій з метою усунення невизначеності (технологічний чинник). Маркетингові і логістичні стратегії орієнтовані на отримання громадської і державної підтримки для інновацій і забезпечення безпеки їх використання.

Своєчасна поява і дотримання законів, регулюючих підприємницьку діяльність, сприяють виникненню нових можливостей для бізнесу, активізації підприємницької ініціативи, захисту прав споживачів, прискоренню економічного розвитку регіонів (політико-законодавчий чинник).

На зміну відношення і поведінки людей (соціально-культурний чинник) чинять вплив компанії, які своїми діями із скорочення робочих місць знижують репутацію «добросесної організації». Для маркетингу і логістики необхідно знайти нові способи у вигляді базових переконань і цінностей завоювання довіри покупців серед різних верств населення регіонів і працівників компаній.

Поряд із дослідженням наукових засад сталого розвитку регіонів України була проведена конкретно-організаційна робота в цій галузі. Було розроблено «Концептуальні засади економічної програми щодо виходу України з кризи». У цьому документі докладно викладено: зарубіжний досвід; основні шляхи реформування економіки; основні напрями завоювання внутрішнього і зовнішнього ринків; роль держави в підтримці малого та середнього бізнесу; де взяти гроші для відродження промисловості країни; основні шляхи підвищення заробітної плати, пенсій, допомог; проблеми зниження цін на товари та послуги; роль науки і вчених у відродженні виробничого потенціалу країни; оптимізація податкової політики; ліквідація корупції [7].

Згідно з визначенням, що надано у Хартії регіоналізму, прийнятій Європейським парламентом в 1988 р., регіоном є «...гомогенний простір, який має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, а також спільність господарських структур та історичну долю» [3, с. 41]. Наведене європейське розуміння регіону для України означає зміну вектору суспільного розвитку як гомогенної, тобто однорідної по своєму складу території, інтегрованої до європейської спільноти. Задекларований курс України на євроінтеграцію передбачає широкі повноваження і компетенції регіонів, забезпеченні достатніми ресурсами. Для здійснення порівняльного статистичного аналізу стану та відносного рівня соціально-економічного розвитку територій з регіонами Євросоюзу в Україні на державному рівні потрібно визначити єдину систему економічних районів, які є важливим чинником територіальної організації влади, а також управління господарством країни. В територіальній системі України як відправну точку можна взяти за основу схему економічного районування України з наступними економічними районами: Придніпровський, Донецький,

Східний, Центральний, Поліський, Подільський, Причорноморський, Карпатський [3, с. 136].

Нині в соціально-економічному розвитку регіонів росте значення регіональних логістичних кластерів [8], які стають сприятливим середовищем для утворення індустріальних парків (рис. 1).

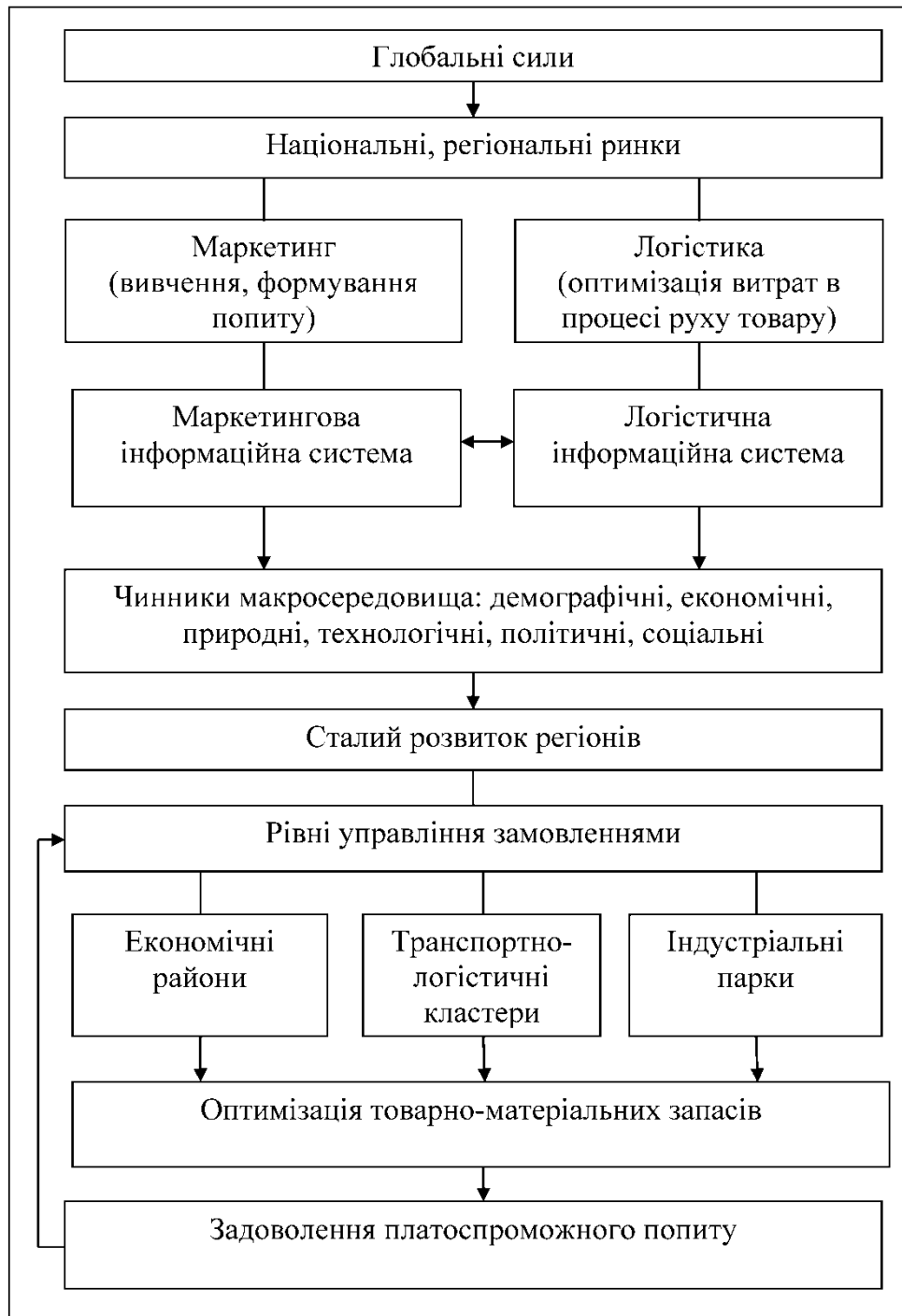

Рис. 1. Можливості маркетингу та логістики в сталому розвитку регіонів України

Правові та організаційні засади Закону України «Про індустриальні парки» визначають створення і функціонування індустриальних парків на території України з метою забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності територій, активізації інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури [9].

Регіональні структури управління, які використовують концепції маркетингу та логістики, повинні прагнути якнайкраще задовольнити платоспроможний попит, враховуючи правило Парето, тобто 20% асортиментних позицій дають 80% об'єму продажів [10, с. 180]. На рівні індустриальних парків може використовуватися пряма доставка 20% ходових товарів на локальні ринки, місцеві перевалочні пункти, оскільки попит їх можна передбачити. Значною мірою дієвість індустриальних парків, як інструментів стимулювання промислової активності, визначається низкою регулятивних механізмів їх функціонування, поміж яких найважливішими є питання механізму залучення інвесторів, системи стимулів та пільг, що надаються на їх території.

На рівні регіональних логістичних кластерів в регіональних центрах дистрибуції можуть зберігатися запаси середньої швидкості обертання, товари з менш передбачуваним попитом, використовуючи принцип урівноваження і збалансування логістичного навантаження на логістичному полігоні України [11, с. 22].

В економічних районах можна централізувати зберігання переважної більшості найменш передбачуваних товарів уповільненого збуту в універсальній (базовій) формі на глобальному складі, доки не стануть відомі реальні потреби в регіональних логістичних кластерах або в індустриальних парках.

Сучасна система управління інтегрованим ланцюжком постачань припускає централізацію закупівель, прогнозування, зберігання запасів не повністю готових виробів, а в універсальній (базовій) формі і як можна на меншій кількості складів, щоб при з'ясуванні реального попиту мати можливість локалізувати або індивідуалізувати ці товари відповідно до місцевих технічних умов [10, с. 176].

Скорочення витрат на утримання запасів товарно-матеріальних цінностей компенсується збільшенням витрат на експрес-доставку із залученням професійних перевізників, які розширили і доповнили свій пакет пропозицій, використовуючи нічну доставку.

Досягти регіональної синергії можна, якщо використовувати координацію трьох рівнів управління замовленнями: економічних районів, регіональних логістичних кластерів, індустриальних парків, а також маркетингові та логістичні інформаційні системи, забезпечуючи управління у рамках поєднання екологічної, економічної і соціальної регіональної політики і держави в цілому. Сукупність маркетингових і логістичних інформаційних процесів, які дають повне уявлення про попит і постачання в масштабах

країни, можна використовувати для обґрунтування управлінських рішень щодо вибору варіантів обслуговування з найменшими витратами. Інструменти комплексу маркетингових комунікацій дають можливість централізувати управління замовленнями і в той же час обслуговувати клієнтів, використовуючи методи відстрочення і локалізації в умовах прозорості каналів розподілу.

Розділ 2. Моделювання системи цінностей еколанцюга постачань як домінанта транспортно-логістичних кластерів

Вартість продукту зростає по мірі закупівлі сировини, виробництва і транспортування готового товару; фактична ж цінність цього продукту може бути визначена після його попадання до споживача, збільшуючись з часом по мірі [12, с. 26]:

- прискорення виробничого циклу за рахунок зміни дизайну продукту;
- збільшення швидкості доставки в потрібне місце;
- збільшення швидкості реалізації за рахунок поліпшення тимчасових показників;
- фактична цінність товару визначається після його попадання до покупця.

Отже, очевидно, вартість товару остаточно буде визначена після того, як товар буде куплений кінцевим покупцем (споживачем).

Потреби покупців залежать не лише від впливу продукту компанії на покупця, але також і від підтримувальних логістичних функцій:

- складування, що передбачає просторове розміщення продукції, проектування зон транспортування, сортування, навантаження – розвантаження;
- вантажопереробки, що здійснює одночасно із складуванням підтримку запасів, переміщення і комплектування вантажів;
- захисної упаковки, що забезпечує привабливість, збереження вантажів в процесі транспортування і складської вантажопереробки;
- прогнозування попиту на готову продукцію і витрати матеріальних ресурсів;
- підтримки повернення товарів, які з якихось причин не задовольняють покупців або не пройшли гарантійного терміну служби;
- забезпечення споживачів запасними частинами і супутнім сервісом;
- збору і утилізації зворотних відходів (управління вторинними матеріальними ресурсами).

Компанії можуть створити конкурентну перевагу за рахунок оптимізації або координації взаємозв'язків ланцюжків цінностей за межами свого бізнесу у географічному масштабі – транспортно-логістичних кластерів на основі низьких витрат або диференціації, прагнучі до тіснішої співпраці з постачальниками, каналами дистрибуції і покупцями, нейтралізувавши негативні соціальні та екологічні наслідки своєї діяльності.

Питання планування і моделювання на етапах вибору, створення і управління логістичними ланцюгами постачань розглядаються в науковому посібнику [13].

Інтенсивний антропогенний вплив на довкілля поставив людство перед необхідністю збереження природних систем, запобігання їх руйнуванню. Одна з передумов цього – моделювання і прогнозування спричинених людською життєдіяльністю процесів у природі, що прагматизує оцінки і висновки, допомагає знаходити оптимальні технічні, технологічні, організаційні природоохоронні рішення, які розкриті в цьому виданні [14].

В умовах ринкової економіки особливо важливо уміти використовувати методи ухвалення рішень в умовах ризику. У книзі [15] розглянуті методи, прийоми і принципи класичного підходу до управління ризиками стосовно аналізу і оптимізації логістичних процесів для конкретних ланок в ланцюгах постачань.

Актуальною проблемою на сучасному етапі розвитку є формування моделей і методів управління логістичними бізнес-процесами. Представлена класифікація моделей і методів, вживаних в теорії логістики, інтегральні моделі і алгоритми транспортно-складської логістики [16].

Регулювання та інші аспекти управління екологічною та економічною системою як теорія отримують нову віху розвитку. Дана стаття охоплює концепцію еколого-економічної безпеки держави як самостійної системи та в динаміці принагідно до умов військово-політичної нестабільності [17].

На даний час проблеми підвищення ефективності управління логістичною діяльністю підприємств різних галузей промисловості набувають все більшої актуальності. У дослідженні виявлено особливості матеріальних потоків та визначено напрями вдосконалення управління ними на вугільних підприємствах [18].

Проблемам реалізації кластерного підходу присвячена стаття на прикладі хімічної промисловості. Узагальнено досвід функціонування найбільших кластерних утворень в європейській хімічній індустрії, визначено перспективні напрями кластеризації хімічної промисловості України [19].

Дослідженню сутності і видам ефективності застосування інновацій у сфері охорони ґрунтів присвячена стаття [20]. Виокремлено технологічну, енергетичну, економічну, соціальну й екологічну ефективність застосування інновацій у сфері охорони ґрунтів.

По мірі розвитку і накопичення досвіду встає завдання розробки моделей, які описують характеристики реальної системи цінностей ланцюга постачань як домінанти транспортно-логістичних кластерів з урахуванням впливу на навколишнє середовище.

Конкурентна перевага у географічному масштабі – транспортно-логістичних кластерів полягає в раціональному використанні ресурсів, координації взаємозв'язку між ланцюжками цінності компаній, каналів дистрибуції, споживачів, створенні в еколанцюзі постачань спонукальних мотивів і механізмів щодо збереження довкілля.

Система цінностей ланцюга постачань (S) включає як елементи цієї системи ланцюжка цінності постачальників (X_1), які забезпечують чинники виробництва (сировина, комплектуючі і закупаювані послуги) для ланцюжка цінності підприємства.

До складу системи цінностей ланцюга постачань включений комплекс взаємопов'язаних та взаємообумовлених ланцюжків цінності, як доміанти транспортно-логістичних кластерів: ланцюжки цінності підприємства (X_2), ланцюжки цінності каналів дистрибуції (X_3), ланцюжки цінності покупців (X_4).

Якщо елементи, що утворюють систему, позначені символами $X_1, X_2, X_3, X_4, \dots, X_n$, де n – число елементів, то множини можна назвати складом (X)

$$X = \{X_1, X_2, X_3, X_4, \dots, X_n\} \quad (1)$$

системи S – тобто системи цінностей ланцюга постачань [14, с. 24].

Елементи $X_1, X_2, X_3, X_4, \dots, X_n$ об'єднують в систему системоутворюючими зв'язками.

Фактична цінність товару визначається тільки після його надходження до кінцевого покупця / споживача. Товар стає придбаним чинником виробництва в ланцюжку цінності покупця (X_4), який використовує його для виконання одного або декількох видів діяльності.

Взаємозв'язки не лише зв'язують види діяльності, що створюють цінність, усередині підприємства, але і створюють взаємозалежності між його ланцюжком цінності і ланцюжками цінності постачальників і каналів розподілу. Підприємство може створити конкурентну перевагу за рахунок оптимізації або координації цих зв'язків за межами свого бізнесу.

Якщо одні і ті ж логістичні операції можуть виконуватися різними ланками ланцюга постачань (наприклад, операції навантаження, розвантаження, експедиції в даному прикладі можуть здійснювати як виробник, так і перевізник), то виникає завдання вибору з декількох можливих альтернатив, закріплення логістичних операцій за ланками ланцюга постачань шляхом прямого порівняння цін перевізника (перевізників) і власних витрат на ці послуги виходячи з критерію мінімуму загальних витрат. При цьому враховуються якість послуг, забезпечення необхідного часу доставки, збереження вантажу, вплив на довкілля і т. п.

Щоб бути конкурентоздатною система цінностей ланцюга постачань повинна використовувати дані, моделі і системи моделювання для оптимізації і координації свого ланцюга нарахування вартості враховуючи взаємопов'язані чинники глобалізації, електронної комерції на основі низьких витрат або диференціації.

Таким чином, одна з найбільш вагомих причин, по яким усім підприємствам слід прагнути до тіснішої співпраці з постачальниками і покупцями, – це формування загального розуміння цінності упродовж усього ланцюжка постачань / цінності.

Кожна система цінностей ланцюга постачань (S) зазнає впливу з боку нескінченної множини інших систем S_1, S_2, S_k, S_{k+1} , і при цьому сама може також впливати на ці системи. На будь-якому підприємстві виконують і координують один з одним тисячі видів діяльності, і кожне підприємство в тій або іншій мірі залучене в стосунки з іншими підприємствами, характерні для ланцюжків постачань.

Якщо вибрати певну міру інтенсивності взаємодії, то обмежимося певною кількістю зовнішніх систем $V_1, V_2, V_3, \dots, V_m$, що взаємодіють з даною системою S. Множина V, що складається із зовнішніх систем, які перебувають в певних зв'язках з системою цінностей ланцюга постачань (S), представлена навколишнім середовищем (довкіллям) і позначена символом V:

$$V = \{V_1, V_2, V_3, \dots, V_m\}. \quad (2)$$

Множина зв'язків між елементами системи та довкіллям представлена бізнес-процесами, що відбуваються в структурі системи цінностей ланцюга постачань (S) як домінуючий чинник транспортно-логістичних кластерів і позначена як:

$$\Sigma = \{\Sigma_1, \Sigma_2, \Sigma_3, \dots, \Sigma_l\}, \quad (3)$$

де l – кількість ключових бізнес-процесів, що утворюють структуру системи цінностей ланцюга постачань (S).

Ключовими бізнес-процесами, що відбуваються в ланцюгах постачань є: управління взаєминами із споживачами, управління обслуговуванням споживачів, управління попитом, управління виконанням замовлень, управління виробничим потоком, управління постачанням, управління розробкою продукції і доведенням її до комерційного використання, управління зворотними потоками [21, с. 52].

Склад елементів X, довкілля V і структура системи Σ можуть змінюватися в часі, що представлено так:

$$X = X(t) = \{X_1(t), X_2(t), \dots, X_n(t)\}, \quad (4)$$

$$V = V(t) = \{V_1(t), V_2(t), \dots, V_m(t)\}, \quad (5)$$

$$\Sigma = \Sigma(t) = \{\Sigma_1(t), \Sigma_2(t), \dots, \Sigma_l(t)\}. \quad (6)$$

Функцією системи цінностей ланцюга постачань S називаємо формалізоване означення поняття системи S(t), за якою від стану довкілля V(t) відбувається зміна в часі внутрішніх елементів X(t) – комплексу взаємопов'язаних ланцюжків цінності і структури системи $\Sigma(t)$ – ключових бізнес-процесів, що відбуваються в ланцюжках постачань.

Система цінностей еколанцюга постачань S(t), що змінюється в часі, представлено як множину об'єктів:

$$S(t) = S(X, V, \Sigma, F), \quad (7)$$

утворену із сукупності комплексу взаємопов'язаних ланцюжків цінності X(t), які впливають на стан навколишнього середовища (довкілля) V(t) через

ключові бізнес-процеси $\Sigma(t)$, що відбуваються в ланцюжках постачань відповідно до домінантного чинника транспортно-логістичних кластерів $F(t)$ і запобігають руйнуванню природних систем.

Транспортно-логістичні кластери потребують суперництва компаній не лише на основі власних характеристик, але і завдяки масштабу і глибині мереж, до складу яких вони входять. Керівники компаній – учасників транспортно-логістичних кластерів повинні виявляти свої ключові компетенції і відмовлятися від функцій, які ефективніше можуть виконувати їх мережеві партнери. Отримувані в результаті цього мережеві прикладні моделі допомагають компаніям синхронізувати багато видів діяльності системи цінності, зокрема проектування нових продуктів, постачання, планування транспортування, планування виробництва, маркетинг. Основна мета – безперервний синхронний і скоординований рух товарів від виробника до споживача з максимально можливою швидкістю в масштабах транспортно-логістичного кластера, дотримуючись екологічних норм.

Охорона довкілля, збереження екологічної рівноваги біосфери у сучасному світі є глобальною проблемою людської цивілізації.

Розвинені країни переглядають систему природокористування, вводять закони по дотриманню чистоти довкілля і встановлюють суворіший контроль за викидами відходів у воду, атмосферу і на звалища. Розширення використання відходів в усіх країнах стало складовою частиною загальних програм збереження чистоти природи. Рециркуляція матеріалів має бути економічно і екологічно виправданою. При цьому в еколанцюзі постачань платити за видалення відходів і за нанесений їх учасниками збиток довкіллю повинні ті, хто створює відходи.

Зазвичай в ланцюгах постачань дотримуються одного з двох основних типів орієнтацій діяльності – попереджуючої або реактивної [22, с. 279-281].

Підходами «реактивного» типу, як правило, називають методи, орієнтовані на виконання мінімально необхідної сукупності дій, що забезпечують дотримання державних законів або вимог споживачів, що стосуються захисту довкілля.

Підходи «реактивного» типу часто реалізуються виключно методами та прийомами «Паблік рилейшенз», спрямованими на заспокоєння громадської думки з приводу стану довкілля. Такі підходи нерідко обмежуються вживанням «косметичних» заходів, наприклад, похованням виробничих відходів на звалищах (замість того, щоб спробувати понизити рівень цих відходів до нуля). Подібні хитрощі і півзаходи частенько використовуються як «доважки» до корпоративної стратегії – на відміну від справжньої готовності до вдосконалення технологічних процесів.

На відміну від реактивних, попереджуючі підходи орієнтовані на максимізацію результату. Вони спрямовані на скорочення витрат за рахунок зниження рівня відходів. Зазвичай це досягається в результаті реалізації безлічі програм, які сприяють не лише поліпшенню стану довкілля, але і зростанню прибутків компанії. Що стосується ланцюгів постачань, то фахівці

називають чотири конкретні функції, які можуть бути потенційними об'єктами таких програм:

1. Вибір і оцінка постачальників.
2. Утилізація надлишків і відходів.
3. Вибір вантажоперевізників і транспортування небезпечних матеріалів.
4. Проектування, упаковка і маркування продуктів.

Важливість для охорони довкілля кожної з перерахованих функцій залежить від конкретної галузі. Проте, щоб чинити реальний вплив на корпоративні ініціативи по захисту довкілля, менеджери ланцюга постачань в умовах транспортно-логістичних кластерів повинні мати вичерпне уявлення про можливості попереджуючих і реактивних підходів в кожній з перерахованих програм.

На сьогодні у літературі можна зустріти описи різних критеріїв, які використовували нині в корпоративних системах вибору постачальників. Такі системи зазвичай засновані на оцінках якості, витрат, технічного потенціалу, фінансового положення, післяпродажного сервісу, місця розташування, рівня обслуговування і надійності постачань. Проте нині багато провідних компаній розглядають відповідність своїх постачальників вимогам до захисту довкілля як один з найважливіших критеріїв ефективності їх функціонування. Більше того, такі компанії вибирають для себе постачальників так, щоб ті найбільшою мірою відповідали широко використовуваним цими компаніями методам, «дружнім» по відношенню до довкілля. Це відноситься не лише до їх джерел сировини і початкових матеріалів, але і до способів реалізації своїх виробничих відходів і надлишків, способів утилізації упаковки, заходів, спрямованих на скорочення енергоспоживання, і практичної реалізації ними методів, «дружніх» по відношенню до довкілля і дозволяючих скоротити витрати на матеріали.

При виборі (відборі) постачальників в більшості випадків застосовується рейтингова оцінка їх відповідності критеріям / чинникам.

Утилізаційні методи знешкодження відходів у наш час набувають все більшого поширення. Будь-яка утилізація передбачає попереднє сортування гетерогенної за властивостями і видами маси відходів і потім послідовну диференційовану обробку.

Турбота суспільства про захист довкілля серйозно вплинула на практику упаковки і обробку матеріалів. Багато пакувальних матеріалів можна використовувати повторно по каналах рециклінга. Застосування пакувальних матеріалів одноразового використання тепер вважається марнотратством, причому по мірі підвищення вартості вивезення сміття на звалище це обходиться все дорожче і дорожче.

Вважається, що промислова упаковка більше пристосована для повторного використання або повторної переробки, чим споживча, оскільки вона міцніша і її простіше збирати.

Екологічні і економічні аспекти змушують виробників забирати свою продукцію у кінці терміну її служби. Сьогодні по всьому світу ухвалюються

нові екологічні закони, а від структур бізнесу вимагають усе більш суворого і повного їх дотримання.

Прийнятним вважають світовий досвід, коли держава повинна сприяти усуненню перешкод на шляху до формування вітчизняних транспортно-логістичних кластерів шляхом розробки державних заходів прямої і непрямой дії щодо підтримки процесів кластеризації в Україні та її регіонах [23].

Тісна кооперація між компаніями-виробниками, логістичними і транспортними провайдерами, споживачами і такими партнерами як науково-дослідні інститути, навчальні і консалтингові організації, що розташовані в безпосередній географічній близькості, уже багатократно в різних країнах довела, що саме вона є найбільш успішною моделлю розвитку [24, с. 7]. Фірми-учасники динамічних і активних транспортно-логістичних кластерів мають кращі позиції для успіху в глобальній конкуренції, і як наслідок – це дозволяє їм сприяти зростанню регіонального і національного благополуччя, захисту навколишнього середовища. Саме такі формалізовані процедури системи цінностей еколанцюга постачань в умовах транспортно-логістичних кластерів і становлять предмет сучасної екологістики як науково-практичної діяльності.

Висновки

Використання інструментарію маркетингу і логістики у рамках триєдиної складової рівнів управління в Україні: економічні райони, регіональні логістичні кластери, індустріальні парки дасть можливість створити систему ефективного управління матеріальними і супутніми потоками, відстежувати щоденні зміни попиту, технологій, законодавства в Україні і світі, оптимізувати виробничі, транспортні потужності і товарно-матеріальні запаси, що в цілому буде сприяти відродженню та сталому розвитку регіонів.

Розв'язання важливих проблем екологістики неможливе без знання основних положень системного аналізу, методів математичного моделювання, які відображають найістотніші особливості реальних процесів ланцюгів постачань, їх впливу на навколишнє середовище. Математична формалізація елементів еколанцюгів постачань дозволяє системно, обґрунтовано досліджувати поведінку наявної системи, розкриває закономірності її перебігу в межах транспортно-логістичних кластерів.

Список використаних джерел:

1. Портер М.Э. Конкуренция. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2005. 608 с.
2. Дубницький В.І., Федулова С.О. Парадигма функціонування ринкових процесів в умовах трансформації регіонів. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1(30). С. 45–49.
3. Джаман М.О. Теорія економіки регіонів : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 384 с.
4. Василенко В.Н. О некоторых результатах экономической диагностики развития регионов. *Экономика Украины*. 2013. № 1. С. 12–25.
5. Корпоративная логистика. 300 ответов на вопросы профессионалов / под общ. и научн. ред. В.И. Сергеева. Москва, 2004. 976 с.

6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент. СПб. : Питер, 2005. 800 с.
7. Білопольський М.Г., Волошин В.С., Кленін О.В. Концептуальні засади економічної програми щодо виходу України з кризи. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 1(30). С. 208–215.
8. Региональные логистические кластеры (материалы блиц-опроса экспертов). *Логистика: проблемы и решения*. 2012. № 2. С. 12–24.
9. Про індустриальні парки: Закон України від 21 червня 2012 р. № 5018-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> (дата звернення: 13.06.2019).
10. Кристофер М., Пэк Х. Маркетинговая логистика. Москва : Издательский дом «Технологии», 2005. 200 с.
11. Сумец А.М. Возможна ли организация логистических кластеров в Украине? *Логистика: проблемы и решения*. 2010. № 6. С. 18–27.
12. Эммет С. Искусство управления складом: Как уменьшить издержки и повысить эффективность. Минск, 2007. 320 с.
13. Шапиро Д. Моделирование цепи поставок. СПб., 2006. 720 с.
14. Лаврик В.І., Боголюбов В.М., Полетаєва Л.М. та ін. Моделювання і прогнозування стану довкілля : підручник. Київ, 2010. 400 с.
15. Бродецкий Г.Л. Моделирование логистических систем. Оптимальные решения в условиях риска. Москва, 2006. 376 с.
16. Модели и методы теории логистики / под ред. В.С. Лукинского. СПб., 2008. 448 с.
17. Якимчук А.Ю., Семенова Ю.М. Аспекти управління еколого-економічною безпекою в умовах військово-політичної нестабільності у контексті природокористування. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1. С. 191–194.
18. Залознова Ю.С., Трушкіна Н.В. Удосконалення управління матеріальними потоками на вугільному підприємстві. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 1. С. 36–41.
19. Шевцова Г.З. Швець Н.В. Кластеризація хімічної промисловості: європейський досвід та уроки для України. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 2. С. 103–109.
20. Анісімова О.В. Ефективність застосування інновацій у сфері охорони ґрунтів: сутність і види. *Вісник економічної науки України*. 2017. № 1. С. 15–19.
21. Сток Д.Р., Ламберт Д.М. Стратегическое управление логистикой. Москва, 2005. 797 с.
22. Хэндфилд Р.Б., Николс, мл. Э.Л. Реорганизация цепей поставок. Создание интегрированных систем формирования ценности. Москва, 2003. 416 с.
23. Гриценко С.І. Парадигма інноваційного розвитку економіки України в контексті транспортно-логістичних кластерів. *Innovative development of the economy: global trends and national features. – Collective monograph. – Lithuania: Publishing House «Baltija Publishing»*, 2018. Р. 114–128.
24. Оскольський В.В. Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України. *Кластеризація – вагомий фактор підвищення конкурентоспроможності економіки України* : матеріали ІХ Пленуму Співки економістів України та Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 вересня 2014 р.). Київ, 2014. С. 3–29.

Dobryk L. O.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student at Department of Finance and Economic Security
Dnipro National University of Railway
Transport named after Academician V. Lazaryan*

THE THEORETICAL PLATFORM OF THE SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL OF THE REGION

Summary

The research is devoted to the relevant issues of the analysis of the theoretical foundations for the formation and development of the socio-economic potential of the region. On the basis of the comparative analysis conducted and based on an interdisciplinary approach to existing scientific directions, the structuring of socio-economic potential was made and an own view of the concept of «potential» was given. The content characteristics of the concepts «state» and «region» are investigated and their features are analysed taking into account the scientific and theoretical basis. The role of the state and regions in the national economy in terms of scientific approaches is revealed. The necessity of researching the imperatives of regional development in the process of formation of the potential of the state and its regions in the institutional system of the national economy is substantiated. The imperatives of regional development of the potential of the state are offered, their connection with each other is revealed, and the dominance of the economic imperative with respect to others is established. The nuclear-spherical model of the nature of the relations of the imperatives of regional development in the formation of the state's potential is presented. The basic hypothesis and the main (guiding) idea of the concept, which link the institutional, economic, and social subsystems of the potential, are determined. The concept of forming the potential of the state and its regions, taking into account the factors influencing this process, has been developed. The paradigm of development of the socio-economic potential of regions, as a separate subsystem of the state in the institutional system of the national economy, is presented in the form of a model. The structure of the socio-economic potential of a separate region of the state in the institutional system of the national economy is proposed.

Introduction

Modern conditions for the formation of the socio-economic potential of the state and its regions are characterized by processes of economic and socio-political instability and differences between the stated strategies and practices for their implementation in real norms, mechanisms, and institutions. At the same time, the changes taking place in society under the influence of integration processes form new requirements for the development management system of the state and its regions. Therefore, the study of issues related to the development of the concept of

state formation and regions potential is relevant and has scientific value for the national economy of Ukraine.

The study developed the following statements:

– justified the interdisciplinary, multidimensional nature of the definition of the term «potential»; when studying the theoretical foundations of the concept of the socio-economic potential of a region, the definition of the content «potential» should be considered in such categories as: «potential of natural resources», «ecological potential», «information potential», «scientific and technical potential», «economic potential», «social potential», «labour potential»;

– the concept of «potential» is defined as the most important value for further research: potential is a set of interacting resources and the possibilities of their realization, ensuring the maximum possible structural and functional conditions (parameters) of development. It is proposed to determine the social potential as a set of available and hidden opportunities, abilities and competencies of human resources, which in the process of interaction create values for economic actors;

– the potential of the region, as a complex category, characterized by different levels of the combination of natural conditions and resources (tangible and intangible), which are involved in the reproduction of the economic space and provide opportunities for further development of the region. «The socio-economic potential of the region» as an economic category reflecting the complex, multifaceted, aggregated and consolidated economic processes, connectives and relations arising between the economic actors of the region in accordance with the needs of the population and social needs.

The concept of capacity building of the state and the region was first developed on the basis of the basic hypothesis and the basic idea in accordance with the institutional, economic, and social potential subsystems. The necessity of the mechanisms for the implementation of the concept, combining economic methods, principles, and tools for the implementation of the concept into a single system. In order to carry out structural reforms that will ensure sustainable economic growth and help achieve the main goal – sustainable economic development of the state and its regions that meet the directions of national and regional policies;

In the course of the study, a model of the modern paradigm of development of the socio-economic potential of the regions of Ukraine was developed. This paradigm is formed under the influence of socio-economic processes in accordance with the decentralization of state power, the informatization of subjects in the regional economy, transformations in the division of labour, factors of mobilization in production. This development will highlight the core of the main components of the regional development plateau.

The structure of the socio-economic potential of a separate state region in the institutional system of the national economy has been improved.

Part 1. Comparative analysis of the concept of potential as a basic economic category of the socio-economic potential of the region

The size of the socio-economic potential characterizes the level of development of the productive forces, determines the country's competitiveness, the degree of capitalization of enterprises. The content of the socio-economic potential of the region reflects the complex, multifaceted, aggregated, and consolidated economic processes, relations and interrelations in accordance with ensuring the balance of its development mechanisms. Meanwhile, in the theoretical aspect, the category of socio-economic potential is not sufficiently studied; there is no systematic vision of this problem both in relation to the socio-economic potential of the state and in relation to the economic potential of Ukrainian entities.

Understanding the content of the paradigm of the formation and development of the socio-economic potential of the region requires an interdisciplinary study of the contradictions and the genesis of its main element – «potential».

Today, the concept of «potential» is the subject of extensive research by many scientists. Representatives of scientists who worked on the essence of this definition, the characteristics of the formation and areas of effective use of potential in the context of socio-economic systems are: I. Bobuch, O. Balatsky, A. Grinev, O. Grishnova, B. Danilishin, S. Doroguntsov, A. Zhulavsky, S. Ilyashenko, E. Kachan, I. Korotun, N. Krasnokutskaya, L. Martyusheva, L. Maslovskaya, V. Mishchenko, V. Reshetylo, V. Fyfurt, and others. However, despite the scientific studies of famous scientists, there is no single view on the definition of potential as a socio-economic category, as well as on the theoretical foundations of its formation based on scientific approaches that take into account the properties of development.

The dynamism of economic processes and the development of economic theory require clarification and rethinking of the essence of the concept of «potential». Scientific and technological progress, integration processes in science and the national economy lead to the interweaving of the use of well-known terms. Recognizing the interdisciplinary nature of the concept of «potential», we will make a comparative analysis of this definition according to the existing scientific directions, namely: humanitarian, precision, natural, technical, and social sciences.

Let's begin the analysis from the standpoint of the humanities (philosophy, psychology, theology, pedagogy, etc.), given that the first and most used is the interpretation of the potential just as a philosophical category.

Aristotle was the first of the philosophers to consider the definitions of «act» and «potency» as the basis of ontological development. Accordingly, life was divided into «potential» and «actual», and such concepts as «becoming» and «development» were seen as a transition from the first to the second [1].

In the philosophical encyclopaedic dictionary, the concept of «potential» is interpreted as the ability of things to be not what it is in the category: 1) substance, 2) quality, 3) quantity, 4) place, that is, the ability to perform respectively «motion» or «process» [2].

Psychological peculiarities of a person's potential in the general sense are considered as a set of means, opportunities, primarily internal, which are hidden, potential, and may manifest under certain conditions [3].

The theological approach emphasizes the connection of life with higher spiritual ideals and values, that is, with spiritual guidance. Consequently, the spiritual potential of a person is determined by the orientation of the individual to higher spiritual ideals, values, and meanings, in particular, aesthetic, humanistic, ecological, cognitive, self-improvement, and self-realization [4; 5].

Pedagogical science considers the potential for the most part in terms of the possibilities of disclosing children's creativity. However, it is important that a person's creative potential is perceived with the help of an integrative property, which reflects the degree of realization of his creative forces as «a set of manifestations of personal functions aimed at solving external and internal problems of a person, for transforming the surrounding world as well as himself» [6].

Consequently, in the above stated different views of scientists on the essence of the concept of «potential» from the point of view of the humanities, potential reserves of a person were discovered in the process of interaction with the outside world and other people.

From the viewpoint of the natural sciences (physics, chemistry, geology, biology, geography, ecology), the potential acts mainly as a functional characteristic of a certain process.

The economic point of view considers the potential of natural resources as a term used in geographical science. There is still no unanimous opinion among scientists about a clear definition of the concept «potential of natural resources». In science, an attempt was made to reveal its content load in various ways, and sometimes in this category, it would be possible to understand other terms, such as «natural resources» or «resource potential».

In most cases, the concept of «natural resource potential» is characterized as: the state of nature, taking into account the laws of the functioning of development: a set of all natural resources, stocks, sources that are and can be mobilized, used to achieve a certain goal [7]; non-renewable natural resources (mineral raw materials and fuel resources), renewable natural resources (land, water, recreation resources), and ecological capacity of the environment, which characterizes its ability to perceive various anthropogenic loads on a certain scale without changing the qualitative parameters of the natural system [8]; the state of the elements representing the development of economic relations: a set of natural resources that are within certain geographical boundaries, ensuring satisfaction of the economic, environmental, social, cultural, recreational, and aesthetic problems of man and society [9].

Exact sciences include mathematics, cybernetics, and computer science. In this case, mathematics operates with potential as an abstract category of measurement. Following the example of physics, astronomy, and chemistry in the natural sciences. But computer science and cybernetics use this concept to determine the information potential. Nevertheless, if computer science is focused on the technical side – on material carriers, then cybernetics is a more significant component.

Technical sciences, the main of which are metallurgy, mining, casting, mechanical engineering, electrical engineering, heating engineering, water management, radio engineering, construction, give an engineering view of the potential with an emphasis on the applied aspect of the concept. For our research, it is important to describe the concept of «scientific and technical potential», the content of which takes into account the interaction of industry, technology, science, and innovation.

At the same time, the «scientific and technical potential» may act as a combination of resources [10], structures [11] or operating factors [12] – that is, it may have the content, form or action.

Modern economic studies prove that the content of scientific and technological potential is more extensive. Indeed, today, the interconnections between enterprises-innovators and participating enterprises (state-owned enterprises, industrial associations, universities) are transformed and established depending on the level of demand for innovations, which allows considering the scientific and technological potential from an economic point of view.

The analysis of the concept of «scientific and technological potential» proves that, with a sufficient set of resources, organizational structures are capable of transforming them into products (goods, services) that will provide the needs of both the region and the country as a whole. In these circumstances, it is appropriate to define the scientific and technical potential as a factor in the innovation development of the state and to link it with the innovative potential.

From the point of view of social sciences (economics, sociology, political science, legal science, demography, etc.), the concept of «potential» is more often used in the economic scientific space and is mainly studied as a category of resources that provides certain business processes of an enterprise in order to establish high level of performance with maximum results.

In accordance with the subject of our study, more attention should be paid to the content of the concept of «economic potential», which is characterized by quite significant differences in the formulation: from extremely narrow, such as annual production and enterprise capacity, and to the socio-economic system, which is a generalizing concept [13, p. 29]. In a general sense, «economic potential» is defined as the ability of a country's economy, its industries, enterprises, farms to carry out production activities, produce products, goods, provide services, meet the demand of the population, social needs, to ensure the development of production and consumption [14].

In modern views of scientists, there are structural changes in the content of the concept of «economic potential», in which the production and resource (resources: material, financial, labour, natural, scientific, technical, informational) potentials are synthesized. So, O. Velichko calls the economic potential a macroeconomic category, which, using the available reserves, resources and production capacity optimally, is able to satisfy public needs. At the same time, according to the author, the formation of potential begins at the level of an individual household, enterprise, and the creation of the economic potential of the industry, region, and society as a whole [15].

Consequently, the study of capacity building as a macroeconomic category proves the deep significance of this concept, which varies under the influence of transformation processes. The analysis of the concept of «economic potential» as an economic category at the macro level allows us to present our own view on the historical stages of the evolution of the interpretation of this concept.

To study and improve the social conditions for the realization of potential, it is advisable to investigate not only the economic potential but also its social component. An interest in our research is a sociological aspect in which potential is viewed as a concept with its intrinsic integrity, integrability, opacity, and strategic properties, the development of which ensures continuity, the synergistic effect of resources and capabilities of the past (retrospective potential), present (output potential) and future (perspective potential) development of the social community based on primary internal and secondary external factors.

In the course of the study, it became clear that the only definition of the concept of «social potential» is not provided but the main characteristics form the content from the standpoint: the level of civil consciousness and social maturity, the degree of assimilation by the employee of the norms of attitude to work, value orientations, interests, needs and demands in the field of labour, based on the hierarchy of human needs [16]; the set of such relations of interest, the installations of economic actors in its internal and external environment, which, due to their actual implementation, affect or may have a significant impact on its activities of the enterprise [17]; a combination of resources, which has additional benefits due to the synergistic effect [18]; the set of such motives and installations of the economic entity in its internal and external environment, the impact of which is reflected in the effectiveness of achieving goals [19].

Conditions of readiness and the ability of social potential for the implementation at the country level should consider the following levels: culture and education of citizens of the country, quality of social conditions and relationships, degree of citizens' trust in government and business, the favourable environment in society.

The processed material allows us to offer the following correct definition of potential as a baseline for further research: potential – a set of interacting resources and the possibilities of their realization, which provide the maximum possible structural and functional conditions (parameters) of development.

On the basis of a comparative analysis, it was proved that when studying the theoretical foundations of the concept of the socio-economic potential of a region, the content of the definition of «potential» should be taken into account in the following categories: «Natural resource potential», «Ecological potential», «Informational potential», «Scientific and technical potential», «Economic potential», «Social potential», «Labour potential» and others. The interdisciplinary, multidimensional nature of this concept emphasizes that the potential acquires its specific characteristics in accordance with the stated goal.

Summing up the analysis of literary sources, the economic potential should be understood as a set of economic conditions and resources, the systemic interaction

of which will provide opportunities for their transformation to obtain high end results on the principles of consistency, dynamism, and purposefulness.

Then it is expedient to define social potential as a set of available and hidden possibilities, abilities, and competences of human resources, which in the process of interaction create values for economic entities.

That is, the potential becomes the basis for the processes of future transformations depending on the specific direction (or goal) of its formation and development, taking into account the substantive features of those varieties that influence the receipt of the final result.

Part 2. The concept of the formation of potentials of the state and its regions

The state of development of the national economy in the context of regulated socio-economic processes creates a market environment, in which business entities operate within the same «rules of the game» for all. The state, which controls almost all spheres of economic activity, shows that the main potential for the formation of the concept of potentials at both the state and regional levels is the socio-economic potential. The socio-economic potential of the state and regions plays a special role in the institutional system of the national economy, where the state is considered as a subject of management, which ensures the formation and effective functioning of all regions of the state in accordance with the levels of the system.

The size of the economic potential characterizes the level of development of the productive forces of the region, the degree of capitalization of enterprises in the region, which determines the competitiveness of the country. At the same time, the regions of the country, in accordance with the specifics of the distribution of productive forces, available production resources, natural conditions, develop economic activities that ensure a stable competitive position in the state market of the country. Combining these efforts should be aimed at minimizing the negative consequences and maximizing the benefits of deepening economic integration.

Consider the features of regional development in the formation of the state's potential, the theoretical basis of which is a meaningful description of the definitions of the «state» and «region» in the institutional system of the modern national economy.

In a market economy, the state was viewed primarily as a social management body, a «concentrated and organized power of society,» whose functional goal is to become the main tool by which society acquires the ability to solve its actual problems [20, p. 146]

Taking into account the peculiarities of modern state-building, scientists carried out a detailed understanding of the significant characteristics of the «state» in the following approaches:

I. The national approach, by which the state is defined as a subject of consolidation of national sovereignty, and manifests itself as a means of: defining the population as a nation, ensuring its interests; strengthening and protecting national sovereignty through the interests of the nation; providing opportunities for

the development of national minorities; securing their rights, the manifestation of the national characteristics of different nationalities and nations.

II. A general social approach, by which the state is characterized as a subject of the implementation of the functions of managing society in accordance with legislative consolidation and a real guarantee of human rights in accordance with international standards, which manifests itself as a means: creation of effective legislation (corresponding to the level of justice in a society that is not recognized as a higher value than the law, and the law does not contradict the principle of justice); ensuring equality in the legal status of subjects of social relations; the search for social compromise; ensuring social security and mechanisms for the implementation of social benefits; help low-income citizens.

III. The epistemological approach to the essence of the state characterizes it as a legal category, which: has certain features; characterized by functional purpose; protects people from each other and from external influences; carries out regulation of public relations with the help of the developed mechanism; creates and provides living conditions for the functioning of society; defined as a carrier of sovereignty; it is a social phenomenon that acts as a phenomenon «in itself», «for itself», «for others».

In the institutional direction of economic thought, scientists [21] determine the role of the state in the system of the national economy through the performance of institutional functions by the state. Based on this, an effective institutional environment is formed for the functioning of economic subjects of the market by building up legislative norms, public moral values, protecting established traditions and the like.

We agree with the views of A. Demidyuk on the separation of the main functions of the state, which govern the institutional system of the national economy: 1) specification and protection of property rights; 2) the creation and development of market infrastructure, the main channels of distribution and exchange of goods, services, information; 3) development of standards for weights and measures; 4) law enforcement, the role of the so-called «third» party (court) in conflicts and disputes; 5) the production of public goods, etc. [22, p. 96].

Accounting for the above allows developing the basic hypothesis of forming the potential of a state based, on the one hand, on the economic system of property rights, and on the other, on a social basis. Thus, we will associate the socio-economic potential of the state in the institutional system of the national economy with ensuring the rational use by subjects of the property of objects of state ownership through the existing structure of property rights (ownership, use and disposal). This will provide an opportunity to raise the level of welfare in society in accordance with the main provisions on which:

- recognize objects of state ownership: natural resources; means of production in all sectors of the economy; the property; financial objects (money, securities, precious metals and products from them); intellectual property; cultural and historical values; labour resources;
- subjects of the property include: legal entities and individuals, state bodies of local government and self-government;

– the state is an agent who sells services related to the exchange of its functions for taxes: «We pay the government, D. North points out, so that it establishes and protects property rights» [23, p. 26].

– the state divides the population and business entities into groups, setting ownership rights for each of them in such a way as to maximize state budget revenues.

Today, in legislative acts, there is the following interpretation of the content of the term «region». The laws of Ukraine «On Stimulating the Development of Regions» (Article 1) and «On Foundations of State Regional Policy» (Article 1) determine that «a region is the territory of the Autonomous Republic of Crimea, regions, cities of Kyiv and Sevastopol» [24; 25].

In the works of scientists, the substantive characteristics of the «region» differ in accordance with the goal-setting [26; 27; 28]. Most often, the concept of «region» is interpreted as an administrative-territorial unit of a state and is revealed by conditionally-defined development imperatives:

1. Territorial imperative: region as a spatial unit.

In the opinion of N. Nekrasov [29], who took part in the formation of a new direction of economic science – regional economy, the region is «a large part of the country's territory with relatively homogeneous natural conditions, a characteristic direction of the development of productive forces based on a combination of the natural resources available and perspective social infrastructure.»

P. Bubenko, analysing the general principles of the formation and development of regions, notes that the boundaries of the regions and the boundaries of the units of the administrative-territorial structure may not coincide. The idea of a region arises when programs of any specific activity (or a set of activities) are created and implemented in a certain territory: economic, cultural, educational, military, etc. where the goal is the formation of any specific characteristics of people's lives in this territory [30].

2. Political imperative: a region as an area of political space, characterized by a special political organization or the presence of particular political interest, taking into account foreign experience (V. Rebkalo, L. Shklyar, S. Maksimenko) [31; 32].

3. Administrative imperative: a region that has electoral power, legal independence, and its own budget. Thus, S. Romanyuk [33, p. 3] proposes to understand by region «the largest administrative-territorial unit of the subnational level, which has elected power, legal independence, and its own budget». V. Vorotin and J. Zhalilo characterize the region as a territorially specialized, administratively outlined part of the country's economy, which is characterized by the unity and integrity of reproduction processes and management [34].

4. Economic imperative: the region as a territorially specialized, administratively outlined part of the country's economy is characterized by the unity and integrity of reproducible processes and management [35]. The authors of the collective monograph A. Tishchenko, I. Kizim, A. Kubakh, E. Daviskiba [36, p. 13] define the region as a territorial entity that has clearly delineated administrative boundaries, within which social and economic processes of life

support of the population are reproduced, determined by the place of the region in the system of territorial and social division of labour. N. Verkhoglyadova and I. Olinichenko [37, p. 114] suggest considering the region as a separate part of the territory, which has the integrity and unity of its lands, a peculiar economic and geographical position, features of natural and climatic resources, as well as possessing the identity of the national cultural heritage, which arose under the influence of certain historical processes; characterized by the existence of an independent in its development of industrial and scientific-technical potential, the existing administrative-political management system, with the social infrastructure inherent only in this territory, which contributes to the welfare of the population.

5. Social imperative: a region as a socio-territorial community characterized by localization of unified social relations, a social community of people [38] or a region as a community of people with mechanisms of reproduction, group identity, peculiar legal and ethical norms developed over a long historical evolution [39, p. 4].

6. Cultural and ethnic imperative: a region as a part of a country's territory with certain differences in the climatic conditions of life, the history of the ethnic composition of the population, language, culture, religion, and other factors that in the process of interaction acquire an integrative, systemic character and reflect the originality of the territory [40; 41].

In the narrow sense, the term «region» is understood as an administrative-territorial unit of individual states, whose borders are primarily the product of political decisions. In this context, the concept of «region» has three dimensions [42]:

- 1) macroregion – groups of neighbouring regions, united by a common historical and geographical past, resources, structure, and organization of the economy;
- 2) mezoregion – the territory of the region;
- 3) microregions, each of which is a peculiar natural-economic, ethno-social part of the region.

The combination of the concepts of «region» and «potential» allows us to consider the «potential of the region» as a complex category, which is characterized by diversity of levels, a set of natural conditions and resources (tangible and intangible) that are participants in the process of reproduction of economic space and provide opportunities for further development of the region.

Economic space will be considered as a set of economic actions that are subject to existing goals and means, and as elements of economic activity, issues of limited resources, the possibility of their alternative use are analysed.

We believe that the socio-economic potential of the region as an economic category reflects the complex, multidimensional, aggregated, and consolidated economic processes, connectives and relations that occur between enterprises in the region in accordance with the needs of the population and society.

So, in the course of the study, the substantive characteristics of the concepts «state» and «region», whose potential plays a special role in the institutional system of the national economy, were considered separately. The size of the state's economic potential, on the one hand, influences the level of development of the region's socio-economic potential regarding the provision of complex,

multidimensional, aggregated, and consolidated economic processes, links and relations that occur between enterprises in the region, on the other hand, the size of the state's economic potential depends on development of the socio-economic potential of the region, which is characterized by the level of satisfaction of the needs of the population and society.

The relationship of imperatives of influence is proposed to be represented in the form of a nuclear-spherical model of the nature of the relationship (Fig. 1).

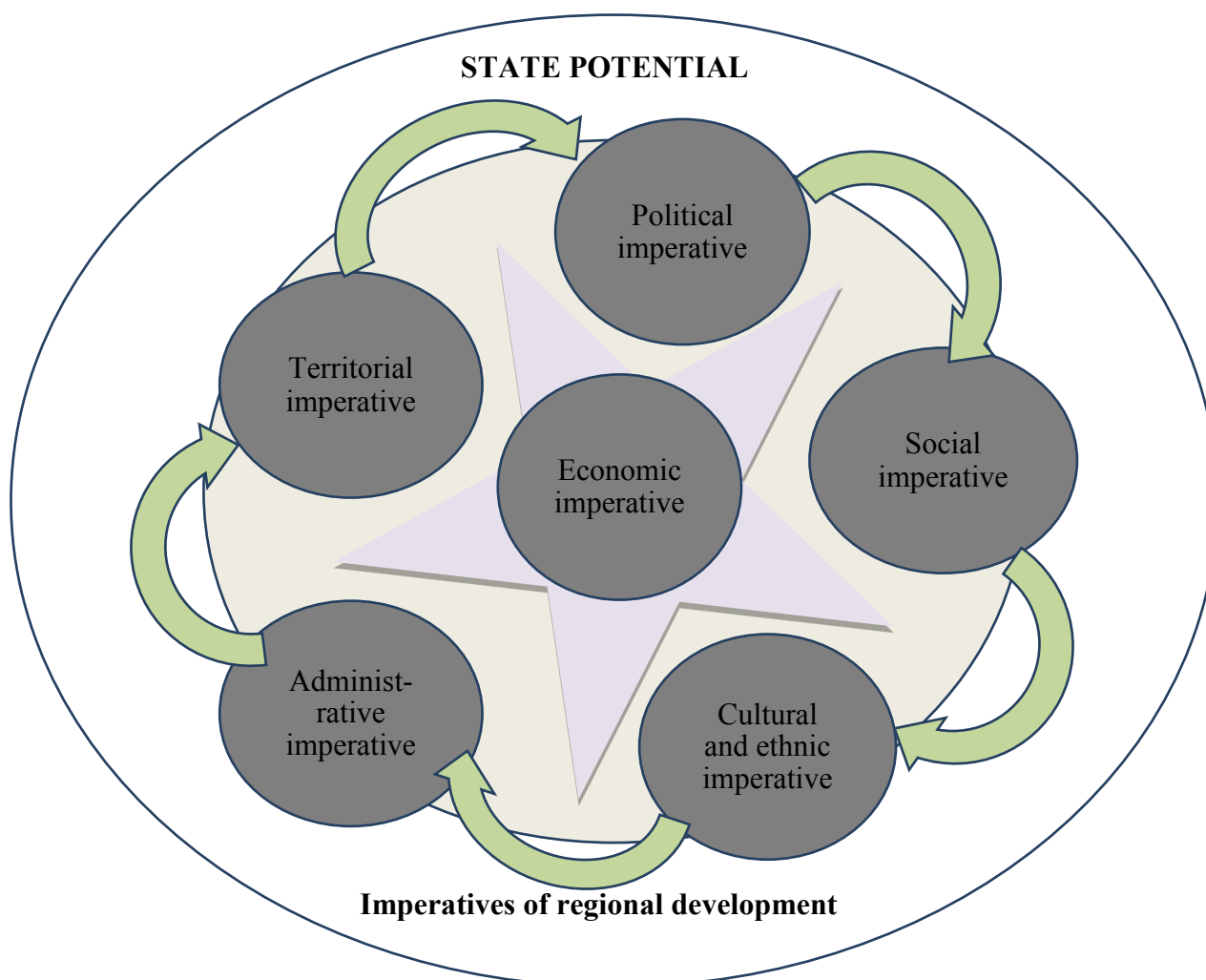

Fig. 1. Nuclear-spherical model of the nature of the relations of imperatives of regional development in the formation of the potential of the state

Source: suggested by the author

Such a nuclear-spherical model is commonly used in psychology and reflects human needs relative to the environment, when the nature of the relationship is based on the dominance of the noetic imperative with respect to the rest, which is the core of human integrity, while other needs create the core sphere and are driven by this imperative. In the plane of our research, this model demonstrates the

interrelation of imperatives of regional development, when it is the economic lever that is the activator for other imperatives, and the social, cultural, ethical, political, territorial, and administrative imperatives, in turn, they interact and complement each other creating the sphere of realizing the economic imperative of the development of the region.

Potentials of any level of management from the state to the enterprise and the individual employee function in constant interaction, which creates a synergistic effect, that is, contribute to the increase in the potential of the highest level.

We believe that the effective implementation of the concept of forming the potential of the state will be provided in interaction and interrelation with the socio-economic potential of the region, the potential of business entities that carry out their activities within the region, and the potential of an individual working at an enterprise in this region (Fig. 2).

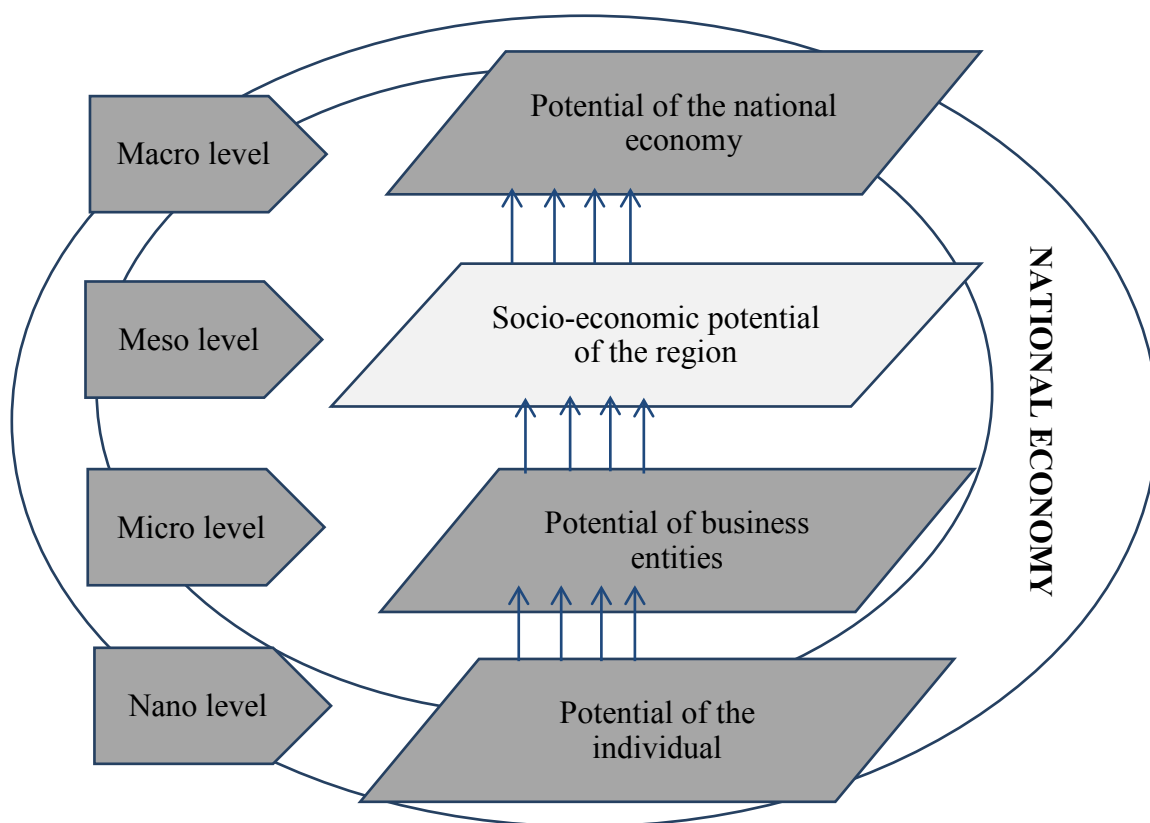

Fig. 2. The place of state and regional potentials in the institutional system of the national economy by the level of government

Source: suggested by the author

The study showed that the main idea of the concept of forming the potential of the state and its regions is to address the problems of their socio-economic development. And it should include factors that harmoniously interconnect the institutional, economic, and social systems of the potentials of the state and its regions.

Part 3. The modern paradigm of development of the socio-economic potential of the region

Ukraine has significant socio-economic potential and can be considered self-sufficient if you do not take into account the current crisis in the economic, social, and political environment. However, the changes taking place in society under the influence of integration processes and globalization transformations form new modern views on the features of the development of the socio-economic potential of a particular region of the state in the institutional system of the national economy.

Therefore, studies of the modern paradigm of development of the socio-economic potential of a region of a state based on a theoretical and methodological substantiation of the ways of its development are relevant, which will manifest itself in the developed model of the modern development paradigm at the regional level. We believe that the proposed model is able to ensure its self-organization and self-realization in accordance with the concept of forming the potential of the state and the regions, taking into account the state's course towards European integration and sustainable development.

The above information allows presenting the paradigm of development of the socio-economic potential of the regions, as a separate subsystem of the state in the institutional system of the national economy, in the form of a model (Fig. 3).

The regional development plateau occupies a central place in this model of the modern paradigm of development of the socio-economic potential of the region and is represented by a set of resources that form the potential of an individual region. We assume that the resource base of each individual region is represented by the following main resources: natural, labour, financial, informational, and administrative.

Despite the territorial regional specificity, the potential of a region of a state in a national economy realizes its potential through the set of resources that are characteristic only for this region in terms of quantitative and qualitative characteristics.

According to the totality of the region's resources (natural, labour, financial, informational, and administrative), we will conduct a scientific and theoretical consideration of the essence of the structural components of the socio-economic potential of the region and form our structure of components that will meet the needs of the region as a separate subsystem of the state in the institutional system of the national economy.

According to the totality of the region's resources (natural, labour, financial, informational, and administrative), we will conduct a scientific and theoretical consideration of the essence of the structural components of the socio-economic potential of the region and form our structure of components that will meet the needs of the region as a separate subsystem of the state in the institutional system of the national economy.

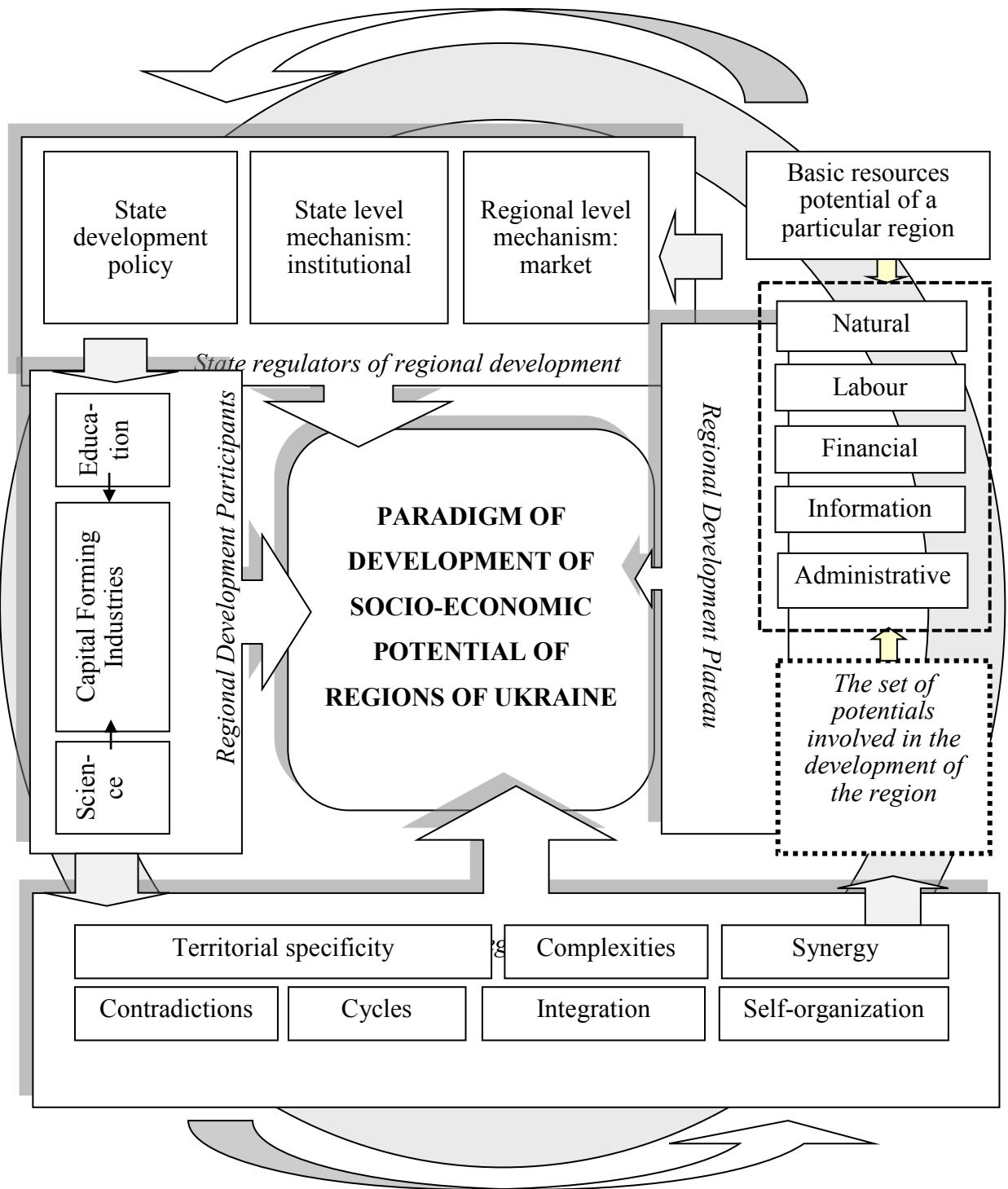

Fig. 3. Model of the modern paradigm of development of the socio-economic potential of the regions of Ukraine

Source: suggested by the author

The study of this issue shows that at present, there is no single approach to determining the structure of the socio-economic potential of the region. Scientists differently from its components, in particular:

- technological potential, information, natural, scientific, labour, organizational and economic relations, technical and economic relations, technical, economic mechanism, technological, property relations (I. Fedorenko) [43].

- ecological-economic (or natural-resource potential), production and technological, labour potential, research, internal economic potential, foreign economic, informational, the potential of social consumption, industrial and innovative potential (V. Shkola) [44];

- investment potential, innovation potential, natural resource potential, labour [36];

- labour potential, production, investment potential, natural resource, institutional potential (Y. Doroshenko, A. Zhulavsky) [45, p. 149];

- natural resource potential, production potential, labour potential, scientific, investment, foreign economic, management potential (M. Mironenko) [46];

- production potential, natural resource, human potential, financial potential, informational, institutional (S. Varnaly) [47].

After analysing the approaches of various authors to the formation of the components of the socio-economic potential of the region [48; 49; 50], we offer the author's view on the structure of the socio-economic potential of a particular region of the state on the following components:

1) the total component of the resource potential (production, financial, labour, information, natural resource);

2) the specific component of the resource potential (administrative, entrepreneurial, managerial);

3) a set of potentials (investment, innovation, transport, social consumption, foreign economic).

Let us reveal the content of the most significant for our state components of the socio-economic potential of the region: natural resources, production, financial, and labour.

We agree with the opinion of scientists, the basic component of the socio-economic potential of the region is the natural resource potential. This potential has its own characteristics that influence the formation of territorial-industrial complexes and the specialization of the regional economy. In most cases, the natural resource potential is considered as a set of all types of resources of a given territory.

In modern conditions, the attitude to the natural resource potential has changed, and the prospects for its use have pronounced regional features.

A group of well-known scientists considers the natural resource potential of the country as an integral system of complexly organized objects, which is determined by a natural combination of interdependent natural and socio-economic relations and dependencies that territorially unite all natural resources [51].

In the opinion of other researchers, the natural resource potential is considered as a combination of natural resources, which are a means of developing productive forces, an important environmental factor in the life of society, and can actually be used in economic activities with existing technologies and socio-economic relations [52].

A significant component of the socio-economic potential of the region is the production potential, which is considered as the material basis for the implementation of the processes of reproduction of resources and the development of economic entities and individuals, taking into account the means of production, which are involved in creating additional value of products.

In many studies, the authors concentrate their efforts on the study of individual aspects of the production potential; therefore, its specific definitions are given in the literature, which are weakly related to each other.

Thus, the concept of «production potential» is most often identified with the concept of economic, innovative, scientific, intellectual, and creative potentials [54]. According to others, the «production potential» is closer to the concept of the resource potential (natural resources of the region), the potential of functioning means of labour (basic production assets), scientific and technical potential (a set of scientific, technical, and technological knowledge) [53].

The financial potential of the region is the main tool for the implementation of the tasks in the development management system. To identify the essential characteristics of the concept of «financial potential of a region», we consider it in more detail.

V. Svirsky [54] defines the concept of «financial potential of a region» from the point of view of the resource approach and characterizes it as a set of existing and potential financial resources that can be mobilized and implemented by the financial system under certain conditions to ensure sustainable economic growth in a certain period of time. G. Wozniak [55] considers it as a set of financial resources that are at the disposal of regional authorities and are used to ensure the socio-economic (progressive) development of the region.

The process of reproducing the financial potential of a region is inherently dynamic and cyclical, the duration of which is at least the fiscal year. Depending on the strategic development programs of the state and its territorial entities in the system of state and local budgeting, it is necessary to envisage the organization of the process of a long (continuous) reproduction of the financial potential of the region. Restoration of the process of reproduction of the financial potential of a region is advisable to associate not only with its quantitative and qualitative characteristics but also to take into account its state depending on space and time [56].

We agree with the views of the authors and propose a structural division of the financial potential of the region as follows: the financial resources of budget enterprises (tax organizations and non-tax); financial resources of private enterprises; financial resources of financial institutions; household financial resources. However, it cannot be denied that the components of the financial potential may be determined in other areas, in particular, territorial or administrative.

The above features of the content and structure of the «financial potential of the region» prove the multidimensionality of this economic category.

At the present stage, when the rational use of labour resources becomes a necessary condition for development, great importance and priority in the

composition of the socio-economic potential of the region of the state are given to the labour potential. The concept of «labour potential» appeared in economics and the media in the seventies in connection with the development of production and a new attitude towards human labour, and it entered the 1980s in scientific circulation.

The labour potential of the region is the presently available and expected future labour opportunities, which are characterized by the number of the working-age population, its professional and educational level, and other qualitative characteristics. The total number of citizens of working age who, with certain characteristics (health, psycho-physiological features, educational, professional, and intellectual level, etc.) are capable of and intend to carry out labour activity [57].

We believe that the potentials that are formed by the basic resources of the regional development plateau are in close cooperation with other components of the paradigm model for the development of the region's socio-economic potential, and determine the realization of the possibilities for further growth of the region as a separate subsystem of the state in the institutional system of the national economy the concept of capacity-building of the state and regions, taking into account the time factor. Among the set of potentials involved in the socio-economic development of the region, innovative potential deserves special attention.

In most cases, the innovative potential of a region is understood as the ability of a region, using available resources and infrastructure, to create an innovative product and introduce it into the market [58, p. 386]. Separately, the innovation potential is considered as a measure of the ability and readiness of the economic entity to carry out innovation activity [59, p. 49]. And from the point of view of the structural characteristics, the innovation potential is «a set of scientific, technical, technological, infrastructural, financial, legal, socio-cultural, and other opportunities that ensure the receipt of innovation» [60, p. 141].

In the author's point of view, the innovative potential of a region is characterized as the region's potential for development in accordance with the resource content, which will allow business entities in the region to pursue innovative activities, the result of which is obtaining innovations.

Considering the above features of state regulation of regional development, we propose to consider the modern paradigm of development of the socio-economic potential of a region in accordance with the principles of regional development:

- 1) territorial specificity;
- 2) synergy;
- 3) contradiction;
- 4) cyclicity;
- 5) integration;
- 6) self-organization (Fig. 4).

During the implementation of the system self-organization and management model in the modern paradigm of development of the socio-economic potential of the region, there is a constant cyclical interaction between the subjects of state

administration at the regional level regarding the management of the development of objects that are represented by branches, economic relations, the social sphere, and the like.

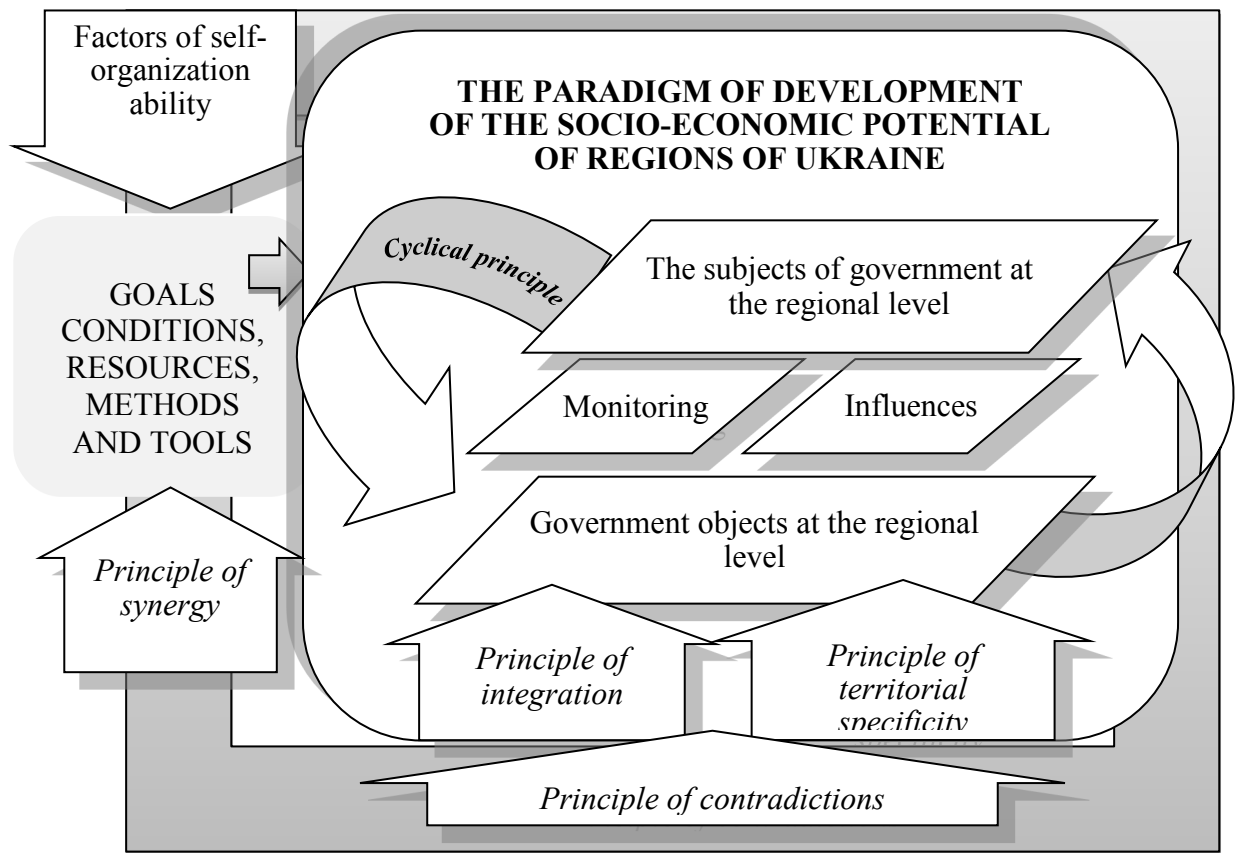

Fig. 4. Model of system self-organization and management by the principles of regional development in the modern paradigm of development of the socio-economic potential of the region

Source: suggested by the author

So, to implement the model of the modern paradigm of development of the socio-economic potential of the region, it is desirable to observe the following conditions for development, in particular:

1. Regions should be able to act as economic entities, that is, to behave strategically, have separate property and the right to make economic decisions.
2. The presence of a competitive environment, in which the regions of the country operate independently on competitive conditions.
3. The results of the strategic behaviour of the regions should influence the economic results of the region and the position of those who represent the region in the political and economic space.

Conclusions

Thus, the analysis of the theoretical foundations of the formation and development of the socio-economic potential of the region allowed us to obtain scientific results and come to the following conclusions:

1. It is substantiated that the theoretical basis for the study of the socio-economic potential of the region should be formed using a systematic, integrated, comparative approach.

2. Summarizing the analysis of literary sources, the economic potential is expediently understood as a set of economic conditions and resources, the systemic interaction of which will provide opportunities for their transformation to obtain high end results based on consistency, dynamism, and purposefulness. The social potential is proposed to define as a set of available and hidden opportunities, abilities, and competencies of human resources, which in the process of interaction create values for economic entities.

3. The role of the state and the regions in the national economy in accordance with scientific approaches is revealed, weighty imperatives of regional development that take part in shaping the potential of a region in the institutional system of the national economy are substantiated. This potential is based on the institutional, economic and social basis, which allows determining the relationship between the imperatives of regional development, establishing the dominance of the economic imperative in relation to others and reflecting the interdependence of imperatives in the form of a nuclear-spherical model of the nature of relations.

4. The concept of forming the potential of the state and the region was developed on the basis of the basic hypothesis and the main idea of the concept in accordance with the institutional, economic, and social subsystems of the potential.

5. The author offers an interpretation of the concept, methods and tools of the institutional mechanism for implementing the concept of building the capacity of the state and regions. At the regional level, the concept is proposed to be implemented through a market mechanism. At the local level, the concept of forming the potential of the state and regions is proposed to be implemented through a motivational and stimulating mechanism.

6. The author's definitions of key concepts of the concept are proposed, namely: «potential of a region» as a complex category, which is characterized by a variety of levels, a set of natural conditions and resources (tangible and intangible) that participate in the processes of economic space reproduction and provide opportunities for further development of the region; «The socio-economic potential of the region» as an economic category, reflecting the complex, multidimensional, aggregated, and consolidated economic processes, relations and relationships that occur between business entities in the region in accordance with the needs of the population and social needs; «The regional level market mechanism» as the best way to regulate economic relations, which ensures interaction between consumers and producers of a separate region of the national economy through a combination of economic laws, principles, and tools, will help create market equilibrium in the

regional market and create economic conditions for the formation of competitiveness of regional potential for price, supply, and demand.

7. A model of the modern paradigm of development of the socio-economic potential of the regions of Ukraine has been developed, which is formed under the influence of socio-economic processes in accordance with the decentralization of state power, informatization of economic entities in the region, transformation into the division of labour, the mobilization of production factors, which will allow separating the central place in this model for basic components of the plateau of regional development – the resource potential and the set of potentials involved in the sustainable development of the region.

8. The substantive characteristic of the resource potential of the region as an economic category is substantiated, which represents the aggregate amount of realized and unrealized opportunities to use the complex of material and intangible resources, as well as those that are identified as alternative, which will contribute to the purposeful and promising activities of economic entities in the region to acquire their economic benefits, influenced by internal and external factors.

References:

1. Krasnokutsjka N.S. (2010). *Potentsial torhovelnoho pidpryyemstva: teoriya ta metodolohiya doslidzhennya* [Potential of trading enterprise: theory and methodology of research]. Kharkiv: Kharkiv State University of Nutrition and Trade. (in Ukrainian)
2. Averyntsev S.S., Arab-Ohli E.A., Ylychev L.F. y dr. (1989). *Fylosofskyy ntsyklopedycheskyy slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Soviet Encyclopedia. (in Russian)
3. Maksymenko S.D. *Zahalna psykholohiya* [General Psychology]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
4. Pomytkin E.O. (2008). *Psykholohiya dukhovnoho rozvytku osobystosti: Monohrafiya* [Psychology of spiritual development of personality: Monograph]. Kyiv: Our time. (in Ukrainian)
5. Savchyn M. V. (2001). *Dukhovnyy potentsial lyudyny* [Human spiritual potential]. Ivano-Frankivsk : Plai. (in Ukrainian)
6. Shults O.B. (2005). *Razvitie tvorcheskogo potentsiala uchaschchikhsya v lichnostno-orientirovannom obrazovanii* [Development of creative potential of students in education, with a focus on their personality]. (PhD Thesis). Rostov-na-Donu: Rostov state University.
7. Kachan Ye.P. (ed.) (2005). *Rozmishchennya produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika: Navch. Posibnyk* [Placement of Productive Forces and Regional Economics: A Manual]. Kyiv: «Yurydychna knyha». (in Ukrainian)
8. Bobukh I.M. (2010). *Propozytsiyi ta perspektyvy formuvannya natsionalnoho bahatstva Ukrayiny* [Proposals and Prospects for the Formation of the National Wealth of Ukraine]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Economics and Forecasting. (in Ukrainian)
9. Danylyshyn B.M., Doroghuncov S.I., Mishhenko V.S., (1999). *Prirodno-resursnyi potentsial stalogo rozvytku Ukraini* [Natural-resource potential of sustainable development of Ukraine]. Kyiv: RVPS Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)
10. Hrynov A.V., (2003). *Innovatsiyyny rozvytok promyslovykh pidpryyemstv: kontseptsiya, metodolohiya, stratehichne upravlinnya* [Innovative development of industrial enterprises: concept, methodology, strategic management]. Kharkiv: VD «INZhEK». (in Ukrainian)
11. Miroshnyk I.M. (2003). *Natsionalni innovatsiyini systemy ta rozvytok vysokotekhnolohichnykh haluzey, pidpryyemstv, kompaniy* [National innovation systems and the development of high-tech industries, enterprises and companies]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)

12. Martjusheva L.S. (2012). Innovacijnyj potencial jak objekt ekonomichnogho doslidzhennja [Innovative potential as an object of economic research]. *Finance of Ukraine*, vol. 10, pp. 61-66.
13. Kozlovskij V.O., Prychepa I. V. (2007). Teoretyko-metodologichni pidkhody do vyznachennja potencialu pidpryjemstva [Theoretical and methodological approaches to the definition of enterprise potential]. *Bulletin of the Vinnitsa Polytechnic Institute*, vol. 3, pp. 28-33.
14. Balackij O.F. (2006). *Ekonomicheskij potentsial administrativnykh i proizvodstvennykh sistem* [The economic potential of administrative and production systems: monograph]. Sumy: Unyversytetskaya knyha. (in Russian)
15. Velychko O. V. (2015). Sutnistj ekonomichnogho potencialu pidpryjemstva [Essence of the economic potential of an enterprise]. *Aktualjni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy], (electronic journal) vol. 9, pp. 15-20. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2015_9_4 (accessed 10 June 2019).
16. Polyakova E.I. (2008). *Upravlinnya posylennyam ekonomichnoyi bezpeky pidpryjemstva za funktsionalnoyu skladovoyu – sotsialnyy potentsial*. [Management of the strengthening of economic security of the enterprise on the functional component – social potential]. Scientific works of Donetsk National Technical University. Series: economical, vol. 33-1, pp. 192-197.
17. Zaruba V.Ja. (2007). Cinnisnoorijentovane upravlinnja motyvacijnymy umovamy dijajnosti pidpryjemstva [The value-oriented management of the motivational conditions of the enterprise]. *Economy Regulation Mechanism*. Vol.4, pp. 214-218.
18. Ghrishnova O.A. (2009). *Ekonomika praci ta socialjno-trudovi vidnosyny* [The Economics of Labor and Social-Labor Relations]. Kyiv: Znannja. (in Ukrainian)
19. Ukrayinska L.O., Chebanova N. V. (2012). Sotsialno-ekonomichnyy potentsial pidpryjemstva: osoblyvosti vyznachennya i chynnyky vplyvu. [Socio-economic potential of the enterprise: features of definition and factors of influence]. *Visnyk UBS NBU*, vol. 1(13), pp. 71-75.
20. Petryshyn O.V. (2003). Ghromadjansjke suspiljstvo – pidgruntja formuvannja pravovoji derzhavy v Ukrajinu [Civil society is the foundation of the formation of a law-governed state in Ukraine]. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, no. 2-3 (33-34), pp. 142-161.
21. Bazylevych V.D., Leonenko P.M., Ghrazhevsjka N.I., Ghajdaj T.V. (2005). *Istorija ekonomichnykh uchenj* [History of Economic Studies]. K.: Znannja. (in Ukrainian)
22. Demydjuk O.O. (2014). Instytucijnyj pidkhid do analizu roli ta funkcij derzhavy v rynkovij ekonomici [Institutional Approach to Analyzing the Role and Functions of the State in a Market Economy]. *Economy and State: Economics*, no. 4, pp. 94-97.
23. North D., Wallis J. (1994). Integhracija instytucijnykh zmin ta tekhnichnykh zmin v ekonomichnij istoriji. Pidkhid do vytrat na tranzakciji [Integrating Institutional Change and Technical Change in Economic History. A Transaction Cost Approach]. *Institutional and Theoretical Economics*, no. 4, pp. 609-624.
24. Law of Ukraine On Stimulation of the Development of Regions No. 2850-IV. (2005, September 8). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 51, 548. Retrieved from: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2850-15> (in Ukrainian)
25. Law of Ukraine On the Principles of State Regional Policy No. 156-VIII (2015, February 5). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 13, 90. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19> (in Ukrainian)
26. Leshanych S.Je. (2014). Analiz pidkhodiv do formuvannja ponjattja ekonomichnogho potencialu rehionu na osnovi kontent-analizu [Analysis of approaches to the formation of the concept of economic potential of the region on the basis of content analysis]. *Socio-economic development of regions in the context of international integration*. Vol. 15. no. 4, pp. 97-104.
27. Semenov V. F., Basjuk O. V. (2012). *Teoretyko-metodologichni zasady doslidzhennja ekonomichnogho potencialu rehionu* [Theoretical and methodological principles of the study of economic potential of the region]. Sumy: «TD «Papyrus» Ltd. (in Ukrainian)

28. Kolomytseva, O.V., Pepchuk, S.M. (2016). *Koncepciya pozycionuvannya regionu v umovax globalnoyi konkurenciyi: monografiya* [The concept of positioning the region in the conditions of global competition: monograph]. Cherkasy: ChTTU. (in Ukrainian)
29. Nekrasov, N.N. (1978). *Rehionalnaya ekonomyka* [Regional economy]. Moskva: Ekonomyka. (in Russian)
30. Bubenko, P.T. (2002). *Rehionalni aspekty innovatsiynoho rozvytku* [Regional aspects of innovation development]. Kharkov: NTU «KHPI». (in Ukrainian)
31. Rebkalov, V.A. (1998). *Kultura derzhavnoho upravlinnya: orhanizatsiynyy aspekt* [Culture of public administration: the organizational aspect]. Kyiv: UADU. (in Ukrainian)
32. Maksymenko, S. (Eds) (2000). *Rehionalna polityka v krayinakh Yevropy: Uroky dlya Ukrayiny* [Regional Policy in Europe: Lessons for Ukraine]. Kyiv: Lohos. (in Ukrainian)
33. Romanyuk, S. A. (2001). *Polityka rehionalnoho rozvytku v Ukrayini: suchasnyy stan i novi mozhlyvosti: Rehionalni doslidzhennya* [Regional Development Policy in Ukraine: Current Situation and New Opportunities: Regional Studies]. Kyiv: UADU. (in Ukrainian)
34. Vorotina, V.Ye. & Zhalila, Ya.A. (2010). *Derzhavne upravlinnya rehionalnym rozvytkom Ukrayiny* [State administration of regional development of Ukraine]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)
35. Varnaliy, Z. S. (Eds) (2005). *Rehiony Ukrayiny: Problemy ta priorityetsotsialnoekonomichnoho rozvytku* [Regions of Ukraine: Problems and Priorities of Socio-Economic Development]. Kyiv: Znannya Ukrayiny. (in Ukrainian)
36. Tyshchenko, A.N., Kyzym, Y.A., Kubakh, A.Y., & Davyskyba, E.V. (2005). *Ekonomycheskyy potentsyal rehiona: analiz, otsenka, dyahnostyka* [The economic potential of the region: analysis, evaluation, diagnosis]. Kharkov: «YNZHEK». (in Russian)
37. Verkhohlyadova, N.I., Olinichenko, I.V. (2013). *Rehion yak samokerovana sotsialnoekonomichna systema* [The region is a self-governing social and economic system]. *Innovative economy*, no. 3, pp. 113-117.
38. Pyla, V.I., Shchepansky, E. V. (2012). *Okremi aspekty optymizatsiyi funktsiy derzhavnoho upravlinnya v konteksti provedennya administratyvnoyi reformy* [Separate aspects of optimizing the functions of public administration in the context of administrative reform]. *University Scientific Notes*, no. 4, pp. 431-438.
39. Lytvyn, V. (2002). *Problema «tsentr-rehion» v Ukrayini* [The problem is the «center-region» in Ukraine]. *Government Courier*, no. 4 pp. 6-10.
40. Vermenych, Ya.V. (2003). *Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoyi rehionalistyky v Ukrayini* [Theoretical and methodological problems of historical regionalism in Ukraine]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. (in Ukrainian)
41. Bezverkhnyuk, T.M., Sakhanenko, S.YE., Topalova, E.KH. (2008). *Yevropeyski standarty vryaduvannya na rehionalnomu rivni* [European Governance Standards at the Regional Level]. T.M. Bezverkhnyuk (Ed). Odessa: ORIDU NADU. (in Ukrainian)
42. Vernemich Ya. V. (2005). *Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoji rehionalistyky v Ukrajini* [Evolution of the administrative-territorial system in Ukraine: problems of conceptualization]. *Ukrainian Historical Journal (electronic journal)*, no. 4, pp. 114-145. Available at: <http://history.org.ua/Journall/journal/2005/4/6.pdf> (accessed 10 June 2019).
43. Fedorenko I.A. (2008). *Normatyvno-pravovi zasady rehuljuvannya rozvytku ekonomichnogho potencialu v Ukrajini* [Regulatory and Legal Basis for Regulating the Development of Economic Potential in Ukraine]. *Economic Sciences. Series: Regional Economics*, vol. 17. no. 5, pp. 4-7.
44. Shkola V. Ju. (2012). *Ekonomichnyj potencjal rehionu ta jogho skladovi* [Economic potential of the region and its components] *Proceedings of the Economic Problems of Sustainable Development: Materials of the reports of the International Scientific and Practical Conference on Economics and Management (Ukraine, Sumy)*. Vol. 3, pp. 165-166.
45. Doroshenko Ju.A., Zhulavskiy A.Ju. (2006). *Sostav i struktura ekonomicheskogo potentsiala* [Structure and structure of economic potential]. Sumy: ITD «Universitetskaya kniga». (in Russian)

46. Myronenko M.Ju. (2011). Orhanizacijni aspekty upravlinnja ekonomichnym potencialom rehionu [Organizational aspects of management of the economic potential of the region]. *State Administration: Improvement and Development*. no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_2_7 (accessed 10 June 2019).
47. Varnalij Z. S. (2005). *Rehiony Ukrainy: problemy ta priorytety socialjno-ekonomichnogho rozvytku : monohrafija* [Regions of Ukraine: Problems and Priorities of Socio-Economic Development: Monograph]. Kyiv: Znannja Ukrainy. (in Ukrainian)
48. Djachenko O. P. (2015). Teoretychni ta metodologichni aspekty efektyvnoji realizaciji potencialu rehionu [Theoretical and methodological aspects effective implementation of regional]. *Vestnik Kherson National Technical University*, vol. 55. no. 4, pp. 167-172.
49. Chushenko V.O. (2014). Socialjno-ekonomichnyj potencial jak instrument upravlinnja rehionalnym rozvytkom [Socio-economic potential as an instrument of regional development management]. *Scientific Bulletin (Bukovinsky State Financial-Economic University). Economic Sciences*. no. 27, pp. 287-292.
50. Krysovatyj A. I., Desjatnjuk O. M., Kachan Je. P., Babjak Gh. P., Bakulina N. M. (2016). *Stalij rozvytok aghrarno-industrialnogho rehionu : peredumovy, zaghyrozy i perspektyvy dosjaghnennja : monohrafija* [Sustainable Development of the Agrarian Industrial Region: Preconditions, Threats and Prospects for Achievement]. Ternopil: TNEU. (in Ukrainian)
51. Zhulavs'kyj A. Ju., Ghordijenko V. P. (2013). *Pryrodno-resursnyj potencial rehionu v systemi ekonomichnykh vidnosyn* [Natural Resource Potential of the Region in the System of Economic Relations]. *Effective Economics*. (electronic journal), no. 8. Available at: <http://www.economynayka.com.ua> (accessed 10 June 2019).
52. Jakovljevič A.I., Kosenko O.P. (2011). Ekonomichna sutnistj ta metodychni osnovy vyznachennja rivnja potencialu vyrobnychoji systemy [Economic essence and methodical basis for determining the level of the potential of a production system]. *Marketing and management of innovations*, no. 2. pp. 172-178.
53. Potapova A. Gh., Krasnopol'sjka N. V. (2016). *Ekonomichnyj potencial Volyn'sjkoji oblasti: monohrafija* [Economic potential of the Volyn region: monograph]. Luc'k : Volynjpolighraf. (in Ukrainian)
54. Svir'sjkyj V. (2007). Finansovyj potencial: teoretyko-konceptualjni zasady [Financial strength: theoretical and conceptual bases]. *Svit finansiv*. vol. 13. no. 4, pp. 43–51.
55. Wozniak G.V. (2010). *Financial potential of the region and its evaluation problems*. Available at: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/66671.doc.htm (accessed 10 June 2019).
56. Tughaj L. V. (2007). Ekonomichna sutnistj finansovogho potencialu rehionu ta jogho ocinka [The Economic Essence of the Financial Potential of the Region and Its Evaluation]. *Regional Economics*, no. 1. pp. 245-249.
57. Soroka O. V., Butenko I. A. (2012). Trudovyj potencial personalu: formuvannja ta rozvytok [Labor potential employee's: formation and development]. *Economic innovations: a collection of scientific works. Economics, organization and management of the main operational activity of the transport complex*, no. 50. pp. 347-356.
58. Shutenko V.O., Ghorodys'kyj T.I. (2001). Innovacijnyj potencial rehionu: teoretychnyj aspekt [Innovation potential of the region: theoretical aspect]. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic»: Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Developmental*, no. 436, pp. 427-431.
59. Zakharchenko V.Y., Merkulov N.N., Shyrjaeva L.V. (2011). *Ynnovacyonnoe razvytye v Ukrainy: nauka, tekhnologhyja, praktyka: monohrafyja* [Innovative development in Ukraine: science, technology, and practice]. Odessa: Favoryt. (in Ukrainian)
60. Rudj, N.T. (2011). Innovacijnyj potencial rehionu: novi pidkhody do ocinky [Innovative capacity of region: new approaches for assessment]. *Regional economics*, no. 4, pp.140-150.

Dobuliak L. P.

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at Department of Mathematical Modelling of
Socio-Economic Processes
Ivan Franko National University of Lviv*

LEVEL OF SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF UKRAINE

Summary

The development of a small business is a prerequisite for the functioning of the economy of any country. The regions of Ukraine are heterogeneous both in terms of economic development and in terms of the functioning of small business structures. The purpose of this paper is to highlight these regional features and quantify them in a complex indicator – the index of regional development of small business. To calculate this index, a cluster analysis is used, in particular, ideal point method, which allows arranging the regions of Ukraine simultaneously by several features that characterize the state and prospects of doing business. The calculated index values confirm the significant differentiation of regions of Ukraine in terms of small business development in 2017. The regions of Ukraine were divided into three homogeneous clusters – with high, medium, and low levels of small business development. The comparison of the obtained index with a similar, calculated on the basis of 2007 data was conducted, it was analysed how the ranking of the regions of Ukraine has changed for 10 years. This analysis provides an opportunity to develop effective ways of solving current problems for each group of regions separately, taking into account their features and capacity.

Introduction

Small business is an important structural part of the economy of any country. However, the unstable socio-political and economic situation in the country, the imperfection of the tax and banking system, the ambiguity of the legislative framework on entrepreneurship create a lot of obstacles for the activities of small business entities. Since the normal development and functioning of small business is the key to successful market transformation and the creation of an active middle class in the state, there is a need to carry out a thorough study of the state of small business in Ukraine in general and in regions in particular, to find out the needs of each region in small business structures (how much and what kinds of activities they need in order to provide the population with the relevant goods and services, as well as jobs) and compare these needs with the current state of business development.

Problems and prospects of regional development of small business were studied by such scientists as H. Kampo [1], O. Mezentseva [2], I. Mantsurov [3], V. Usyk [4], N. Poltarak [5].

Even though Ukraine is a unitary state, it is approaching countries with a federal system according to the composition of its ethnos. This is a consequence of the influence of historical factors. The population of different regions in Ukraine was formed under the influence of very different cultures and socio-economic systems. Of course, most of the problems facing the regions of Ukraine are mostly similar – unemployment, lack of funds in local budgets to finance the social sphere and social benefits, the need to revitalize production, etc. However, the acuteness of problems in different regions is not the same, which needs to strengthen the emphasis in economic policy and the appropriate choice – to stimulate job creation, to focus on replenishing local budget revenues or, for example, to focus on environmental security issues.

The purpose of this paper is:

- to distinguish the factors that influence the development of small business in Ukraine in the regional aspect,
- to collect the statistical data that describes them;
- to calculate the index of small business development in Ukraine;
- to organize and group the regions of Ukraine by the value of this index;
- to analyse the results obtained.

As an instrument for studying the state of small business in a regional context, cluster analysis was selected as one of the most powerful tools for studying the structure of socio-economic indicators or objects described by many a priori same factors.

Clustering of the regions of Ukraine gives grounds to judge the prevailing climate for the development of small business in each region, to identify weaknesses and reserves for their development, and to identify the priority directions of the state policy to overcome regional disproportions in the development of this sector of the economy.

Part 1. Calculation of the index of regional development of small business

For Ukraine, which seeks to join the European community, the problem of accelerating economic development is extremely acute. Under such conditions, the activation of entrepreneurial activity can lead to a significant positive shift in the structure of the gross domestic product, employment of the country's population, demand and supply of goods and services in the national market and, thus, have a significant positive impact on the domestic economy as a whole.

Entrepreneurship plays a significant role in the process of forming market relations, acting as the driving force of socio-economic development of both individual regions and the state as a whole.

According to the Commercial Code of Ukraine as of 22.03.2012, small enterprises are economic entities of any organizational and legal form and ownership, in which the average number of employees for the reporting period (calendar year) does not exceed 50 persons and the annual income from any activity does not exceed an amount equivalent to 10 million euro, determined by the average annual rate of the National Bank of Ukraine [6].

One of the main indicators characterizing the process of becoming a small business is the dynamics of the number of small business entities. During the whole period of existence of independent Ukraine, the tendency of an increase in the number of small enterprises continues (Fig. 1.1) [7], despite the fact that the formation of a small business passed (and continues) in dynamic, often changing conditions. In 2007, there were more than 320 thousand of them operating in Ukraine. In 2012, there is observed a slight decrease in the number of small business entities compared with the previous years (2010 and 2011). In 2013, the number of small businesses reached 373,809 units. This is the maximum value of this dynamic row. After 2013, the enterprises of the AR of Crimea and parts of Donetsk and Luhansk regions ceased to be taken into account in the total number of small enterprises of Ukraine, which reduced their number to the 2007 figure. The economic crisis has aggravated the decline of business activity in Ukraine in 2016. In 2017, the number of small enterprises once again increased somewhat and reached 322,920 units.

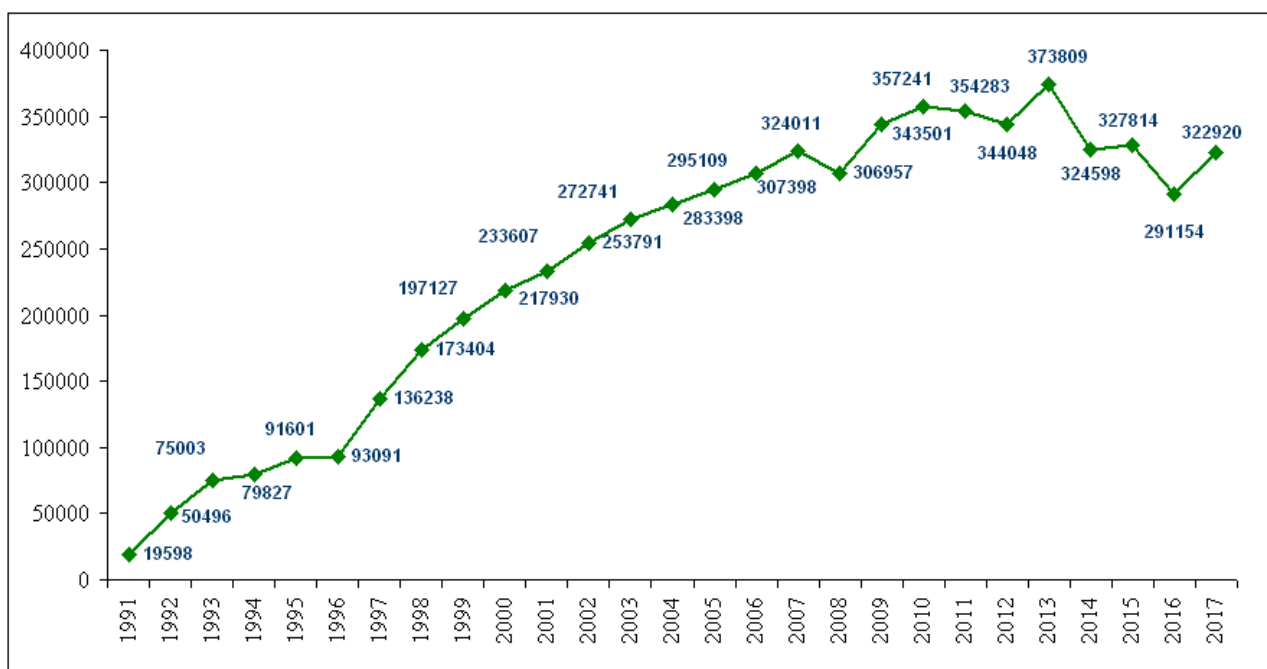

Fig. 1.1. Number of small enterprises in Ukraine in 1991–2017

As a rule, small business focuses its activities on servicing the local (regional) market, using local raw materials and energy base. The activities of small enterprises are aimed primarily at meeting the needs of the locality in which they are located, their business is predominantly local in nature, and small business is a guarantee of the economic development of regions: entrepreneurs produce goods in accordance with local demand, bring the offer to consumers from the most remote corners of the country, carry out their local distribution, provide local people with workplaces, sponsor local events and take an active part in them.

Describing the development of small business in the regional aspect, it should be noted that Ukraine is a set of very heterogeneous territories, each of which has a

unique national economic profile and its distinct properties. Regions of Ukraine are significantly differentiated according to factor conditions, economic development level, demographic characteristics, infrastructure, etc. The main reason for the uneven development of small business in the regions is significant differences in the levels of their socio-economic development, as well as the deepening of inter-regional disproportions and the concentration of economic activity and financial results in more developed regions. Over the past ten years, the differentiation of the social and economic development of the territories of Ukraine has increased.

In the territorial dimension, the small business sector is the most developed in two groups of regions. The first group consists of economically most powerful regions – Kyiv, Dnipropetrovsk, and Kharkiv regions, which are characterized by more favourable, compared with other regions, economic conditions for entrepreneurship and high capacity of the consumer market. By 2013, Donetsk and Luhansk regions were also a part of this group. The second group consists of the western regions – Zakarpattia, Lviv, Ivano-Frankivsk, and Chernivtsi. In these regions, the small business sector is developing most dynamically. This is primarily due to the structural transformations of regional economies and the development of cross-border cooperation.

The development of small business at the regional level depends on many factors, among which the most important role is played by the following [8]:

- specific geographic parameters of the region;
- economic capacity;
- availability of resources;
- sectoral structure of the regional economy;
- staff training;
- regional infrastructure (informational services, communication and transport, technical, consulting services, utilities);
- differentiation of the levels of socio-economic development of regions, the degree of their reformation and market development;
- traditions and psychology of the population of a certain region;
- the activities of regional authorities, the attitude of local authorities and the population towards entrepreneurship.

Methods of mathematical modelling were used to investigate the influence of these factors on the activity of small business entities in the regions.

Among the evaluative indicators used in scientific research, statistical indexes are common. The index method – a complex characteristic of the relative change of phenomena in time or space on the basis of comparison with any standard of such phenomena, which are represented by a system of interrelated indicators on the principle of representation of the integral result through its components.

Cluster analysis is selected as an instrument for studying the state of small business in a regional context and calculating the corresponding index [9]. Cluster analysis – a collection of methods for classifying multidimensional observations or objects that are based on the definition of the concept of distance between the

objects under study and the subsequent allocation of similar groups in them. These distances can be determined in one-dimensional or multidimensional space.

Cluster analysis involves the following four stages:

- formation of a feature set;
- choice of the way to standardize features;
- choice of measure of similarity of units of the set;
- definition of the procedure of grouping objects.

The main purpose of the cluster analysis is to divide the multidimensional set of input data into homogeneous groups so that objects inside the group are similar to each other according to some criterion, and objects from different groups differ from each other. Moreover, the classification of objects is carried out simultaneously by several features based on the introduction of a certain degree of proximity by all the features of classification.

Cluster analysis is used to study the structure of socio-economic indicators or objects: regions, enterprises, farms, countries, social surveys, described a priori by the same factors.

Applying multidimensional cluster analysis, we have calculated the index of small business (SB) development of Ukraine. The regional index of SB development – an ordered distance to the calculated ideal point of n -dimensional space, a standard of the SB development index, which is characterized by the highest indicators among stimulants and the lowest among destimulants. This index makes it possible to order the regions of Ukraine and divide them into groups with high, medium, and low levels of small business development.

In order to assess the development of Ukraine's SB, it is necessary to take into account its multifaceted structure, as well as the specifics of each of its components. We analysed two groups of indicators – those that describe the current state of small business in the region ($x_1 - x_7$), and those that characterize the economic potential of the region ($x_8 - x_{14}$).

- number of small enterprises, units (x_1);
- number of small enterprises per 10,000 people of the existing population, units (x_2);
- share of the number of small enterprises in the total number of enterprises, % (x_3);
- number of employed workers, thousand people (x_4);
- number of hired workers, thousand people (x_5);
- volume of sold products (goods and services) by small enterprises, million UAH (x_6);
- profit-making enterprises, in% to the total number (x_7);
- number of employees engaged in economic activity, thousand people (x_8);
- number of students of higher educational institutions per 10,000 people (x_9);
- gross regional product, million UAH (x_{10});

- available income per capita, UAH (x_{11});
- average monthly salary, UAH (x_{12});
- expenditure of the population per one person, UAH (x_{13}).
- capital investments, billion UAH (x_{14}).

Data on these indicators, obtained from the materials of the State Statistics Service of Ukraine for 2017, were entered in the table (Table 1.1 – Table 1.2) and served as the basis for calculations [10, 11].

Since all components of the SB of Ukraine have different units of measurement, we standardize them, normalizing the mean square deviation, that is, by the formula:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_j}, \quad (1)$$

where:

$$\bar{x}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}; \quad (2)$$

$$S_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2} = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}^2 - \bar{x}_j^2}; \quad (3)$$

$i = 1, 2, \dots, m$ – the number of observation (object); $m = 25$ – the number of regions (administrative units) of Ukraine;

$j = 1, 2, \dots, n$ – the number of indicator (factor); $n = 14$ – the number of investigated indicators;

x_{ij} ($i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n}$) – value of the J -th indicator for the i -th object;

\bar{x}_j, S_j ($j = \overline{1, n}$) – the arithmetic mean and the root-mean square deviation of the initial values for the J -th feature;

z_{ij} ($i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n}$) – standardized value of the J -th indicator for the i -th object.

As a result of the standardization of indicators, we obtain a matrix of the $m \times n$ size of the standardized values of observations. Then each region can be interpreted as a certain point P_i in n -dimensional vector space, which coordinates are z_{ij} , $j = 1, 2, \dots, n$.

Table 1.1

Statistical data for 2017.
Indicators describing the current state of small business

Regions of Ukraine	x₁	x₂	x₃	x₄	x₅	x₆	x₇
Vinnitsia region	8706	55	94,8	51,4	48	41552,3	77,3
Volyn region	5293	51	94,6	29,4	27,3	20651	77,2
Dnipropetrovsk region	26603	82	95,4	135,9	129,1	132503,5	73,1
Donetsk region	9909	24	94,8	44,6	42,3	29655,4	76,7
Zhytomyr region	6108	50	94,1	37,6	35,7	23438,6	71,2
Zakarpattia region	5543	44	95,8	27,2	24,6	14964,8	76,1
Zaporizhzhia region	13975	81	95,9	68,4	63	50980,2	77,6
Ivano-Frankivsk region	7342	53	96,1	35,3	32,7	22109,5	78,9
Kyiv region	18403	106	95,1	95,6	91,6	92731,8	75,4
Kirovohrad region	7406	77	95,8	38,5	34,5	32673	80,6
Luhansk region	3205	15	94,1	17,1	15,9	10957,9	78,9
Lviv region	17064	68	95,1	98,5	93,4	71756,3	72,1
Mykolaiv region	16459	91	96,8	45,9	46,7	35399,7	78,2
Odesa region	23203	97	96,6	115,4	108,1	96275,4	75,6
Poltava region	9609	68	94,3	51,5	48,3	41806,3	74,8
Rivne region	4995	43	94,6	30,2	28,3	18668,4	69,8
Sumy region	5324	49	93,3	31,8	30,1	21085,2	72,7
Ternopil region	4481	43	95,1	27,6	26	19112,1	77
Kharkiv region	21461	80	95	116,4	110,4	99231,6	70
Kherson region	7824	74	96,5	36,8	33,4	27009,5	76,7
Khmelnitskyi region	6575	51	94,6	38,4	35,7	23762,2	76,7
Cherkasy region	8414	69	94,9	43,2	40	34032	77,7
Chernivtsi region	3759	41	95,8	21,5	20	10528,6	69,9
Chernihiv region	5560	54	94,2	34,2	32,3	23191,3	73,6
Kyiv, the Capital of Ukraine	81699	279	95,9	386,5	370,6	487924,1	66,6

Table 1.2

Statistical data for 2017.

Indicators describing the economic capacity of the region

Regions of Ukraine	X₈	X₉	X₁₀	X₁₁	X₁₂	X₁₃	X₁₄
Vinnitsia region	640,9	285	74411	43725	6121	57516,3	11,7
Volyn region	366	244	35744	38068,7	5849	56592,3	7
Dnipropetrovsk region	1390,9	350	244478	54215,4	6939	71577,9	42,9
Donetsk region	734,3	94	137500	24947,5	7764	25924,7	17,3
Zhytomyr region	510,6	243	47919	41786,6	5836	57293,5	7,7
Zakarpattia region	496,3	188	32390	33281,7	6355	47721,9	5,6
Zaporizhzhia region	719,7	391	104323	52726,9	6863	68103,7	15,9
Ivano-Frankivsk region	559	269	51404	39325,5	6074	56686,7	9,7
Kyiv region	741,1	157	128638	50320,5	7188	73201,1	34,5
Kirovohrad region	376,8	151	46021	40877,2	5792	58777,3	7,3
Luhansk region	292,1	77	31356	16468,2	5862	16248,2	3,3
Lviv region	1050,8	487	114842	44194,2	6391	59854,6	24,1
Mykolaiv region	489,7	277	57815	43851,8	6709	59807,1	11,2
Odesa region	986,6	451	119800	48473,7	6542	74447,3	22,3
Poltava region	575	327	116272	47075,3	6551	59716,3	15,9
Rivne region	460,2	280	39469	38881,8	6013	51747,4	6,1
Sumy region	481,4	316	46287	44323,3	5946	55905,9	6,9
Ternopil region	399,1	390	31072	35211,2	5554	50323	7,2
Kharkiv region	1247,1	636	154871	46789,7	6244	75245,4	19,4
Kherson region	442,2	254	38743	40242,6	5852	59326,5	7,4
Khmelnyskyi region	516	243	48859	42349,6	5938	54097,5	10,5
Cherkasy region	518,4	303	59412	40589	6042	58067,4	8,1
Chernivtsi region	379,3	329	21239	35403,4	5621	49776,3	3
Chernihiv region	426,1	197	43362	41320,7	5636	57923,4	7,4
Kyiv, the Capital of Ukraine	1356,8	1265	559140	112704,7	11135	133534,7	136,1

Next, we determine the coordinates of the point $P_0 = (z_{01}, z_{02}, \dots, z_{0n})$, which is called the standard (the highest value for each of the features when this feature is a stimulant and the smallest value when the feature is a destimulant) and find the distance from point P_i to point P_0 by the formula of the Euclidean distance:

$$d_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_{0j})^2} \quad , \quad (4)$$

As a result of the calculations, we found the following ideal point:

$$P_0 = (4,362; 4,291; 1,859; 4,307; 4,315; 4,519; 1,609; \\ 2,357; 4,065; 4,219; 4,182; 4,212; - 2,143; 4,471).$$

The calculation of the majority function of the index of the SB of the i -th region $f(x_i)$ is carried out according to the following formula:

$$f(x_i) = 1 - \frac{d_{i0}}{d_0} \quad , \quad (5)$$

where

$$d_0 = \bar{d} + nS_d \quad , \quad \bar{d} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m d_{i0} \quad , \quad (6)$$

$$S_d = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (d_{i0} - \bar{d})^2} \quad , \quad (7)$$

d_{i0} – distance from point P_i to point P_0 .

According to this model of the calculation of the majority function (SB development index is ideally equal to 1), the closer the value of the majority function $f(x_i)$ of the i -th region to 1, the higher the SB development index within its limits.

The obtained values of the index of small business development in Ukraine are presented in the following table (Table 1.3).

The diagram illustrating the value of the Ukrainian SB development index is shown in Fig. 1.2.

The developed methodology for calculating the index of regional development of small business in Ukraine is simple and effective, it uses only official data of the State Statistics Service of Ukraine and makes it possible to order and cluster the regions of Ukraine by the level of small business development.

Table 1.3

Assessment of the SB development in Ukraine in terms of regions in 2017

№	Regions	Distance to ideal point d_{i0}	Regional index of small business development $f(x_i)$
1	Vinnycia region	218,9359	0,753362
2	Volyn region	246,9258	0,721831
3	Dnipropetrovsk region	143,2919	0,838577
4	Donetsk region	223,2027	0,748556
5	Zhytomyr region	247,8595	0,720779
6	Zakarpattia region	242,7044	0,726586
7	Zaporizhzhia region	186,205	0,790235
8	Ivano-Frankivsk region	227,9042	0,743259
9	Kyiv region	175,0353	0,802818
10	Kirovohrad region	233,5817	0,736863
11	Luhansk region	282,1829	0,682113
12	Lviv region	181,5875	0,795436
13	Mykolaiv region	204,4847	0,769642
14	Odesa region	162,8744	0,816517
15	Poltava region	211,0444	0,762252
16	Rivne region	251,3413	0,716856
17	Sumy region	250,3144	0,718013
18	Ternopil region	244,6336	0,724413
19	Kharkiv region	172,5126	0,805659
20	Kherson region	229,9662	0,740936
21	Khmelnyskyi region	235,1128	0,735138
22	Cherkasy region	224,8732	0,746674
23	Chernivtsi region	257,9975	0,709358
24	Chernihiv region	250,4024	0,717914
25	Kyiv, the Capital of Ukraine	50,78068	0,942794

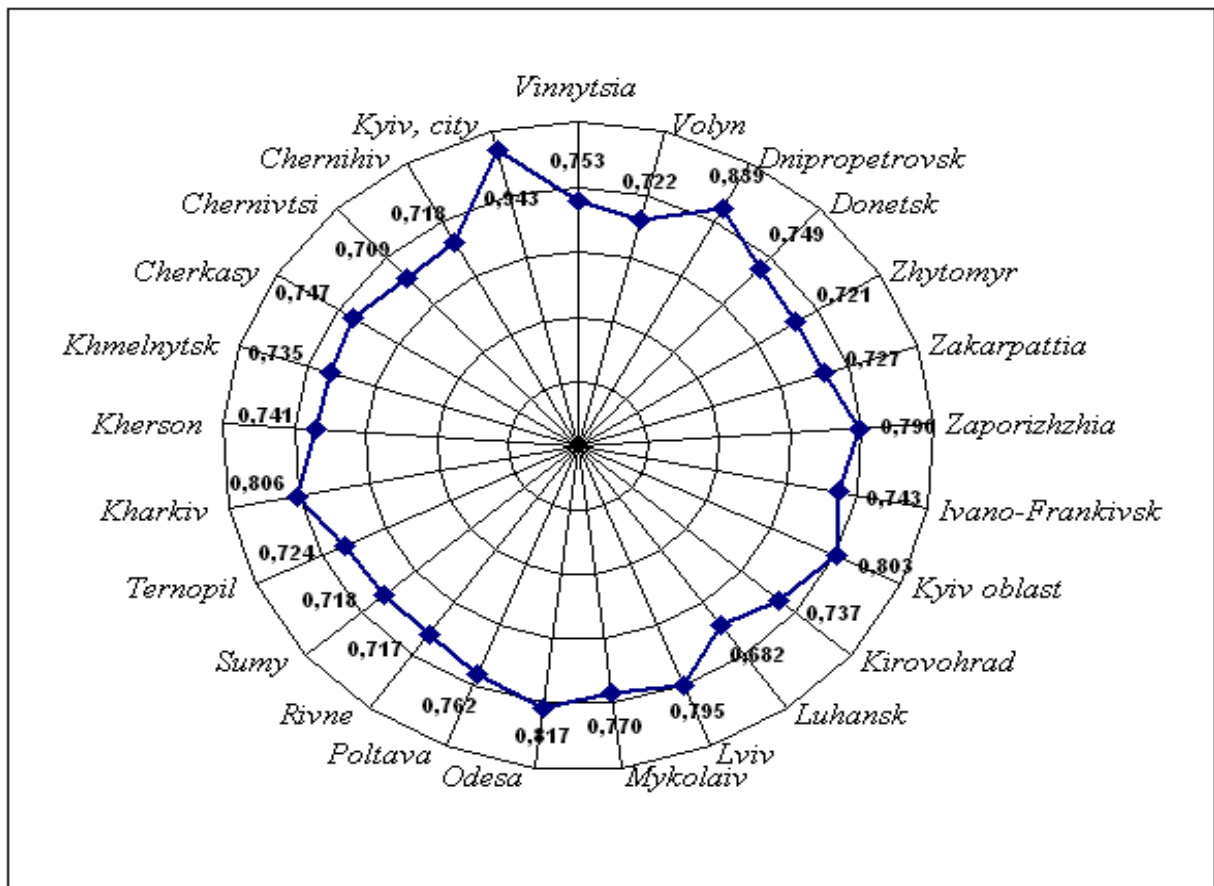

Fig. 1.2. Small business development index in Ukraine by regions in 2017

Part 2. Clusterization of the regions of Ukraine by the level of small business development

The rank of the regions of Ukraine according to the values of the index of small business development in 2017 is shown in the following histogram (Fig. 2.1).

Thus, the highest value of the SB development index is observed in the city of Kyiv, as well as in Dnipropetrovsk, Odesa, Kharkiv, Kyiv, Lviv, Zaporizhzhia, and Mykolaiv regions. The lowest one – in Luhansk, Chernivtsi, Rivne, Chernihiv, Sumy, Zhytomyr, Volyn, and Ternopil regions. Middle – in Zakarpattia, Khmelnytskyi, Kirovohrad, Kherson, Ivano-Frankivsk, Cherkasy, Donetsk, Vinnitsia, and Poltava regions.

The diagrams confirm the significant differentiation of the values of the index of small business development in Ukraine by regions and the presence of three groups of regions (clusters) by the index value (with high, medium, and low SB development index). This division into clusters and the maximum, minimum, and medium values of the SB development index calculated therein are given in the table (Table 2.1).

This division of the territory of Ukraine into clusters is presented on the following cartogram (Fig 2.2).

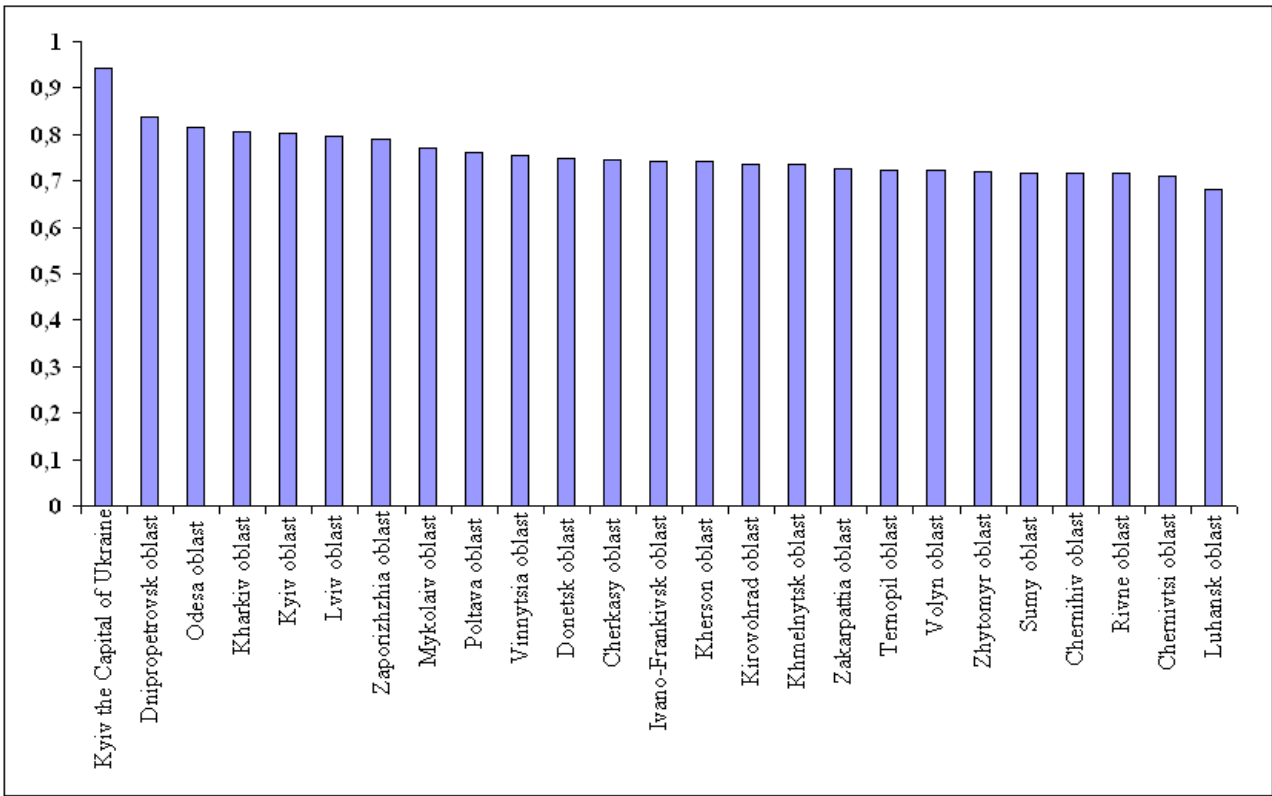

Fig. 2.1. Regional differentiation of the index of small business development in 2017

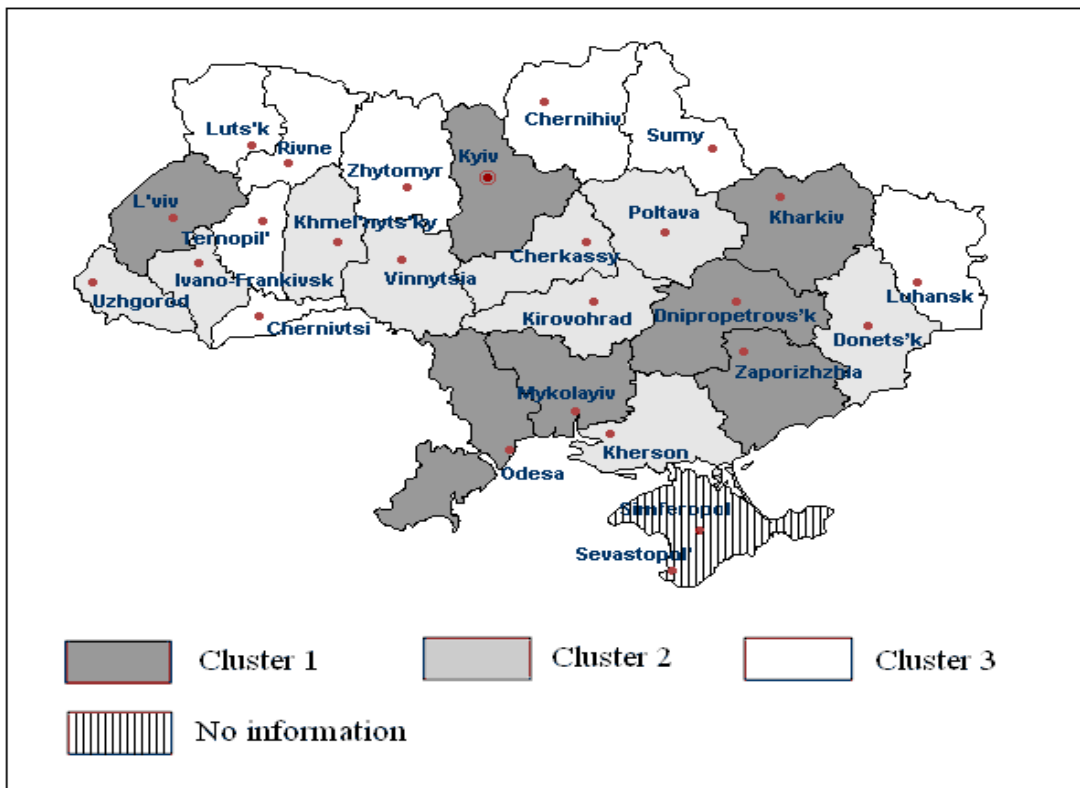

Fig. 2.2. Clusterization of Ukrainian regions by the value of the index of small business development in 2017

Table 2.1

Division of regions of Ukraine into clusters by value of the index of small business development in 2017

Cluster 1		
№	Regions	SB index value
1	Kyiv, the Capital of Ukraine	0,942794
2	Dnipropetrovsk region	0,838577
3	Odesa region	0,816517
4	Kharkiv region	0,805659
5	Kyiv region	0,802818
6	Lviv region	0,795436
7	Zaporizhzhia region	0,790235
8	Mykolaiv region	0,769642
Maximum	Minimum	Medium
0,942794	0,769642	0,827434
Cluster 2		
№	Regions	SB index value
9	Poltava region	0,762252
10	Vinnitsia region	0,753362
11	Donetsk region	0,748556
12	Cherkasy region	0,746674
13	Ivano-Frankivsk region	0,743259
14	Kherson region	0,740936
15	Kirovohrad region	0,736863
16	Khmelnitskyi region	0,735138
17	Zakarpattia region	0,726586
Maximum	Minimum	Medium
0,762252	0,726586	0,743736
Cluster 3		
№	Regions	SB index value
18	Ternopil region	0,724413
19	Volyn region	0,721831
20	Zhytomyr region	0,720779
21	Sumy region	0,718013
22	Chernihiv region	0,717914
23	Rivne region	0,716856
24	Chernivtsi region	0,709358
25	Luhansk region	0,682113
Maximum	Minimum	Medium

Consider the average value of SB development indices by regions as the value of the index of small business development in Ukraine as a whole. This value is 0.75866.

Such a clusterization of Ukraine according to the SB development index clearly shows that the capital of Ukraine (Kyiv) significantly outstrips other regions of Ukraine (where the best conditions for doing business exist) by the level of small business development. Only a few regions (the first cluster) hold leading positions, although their share is not too large. And most regions of Ukraine belong to the «problem» ones, in which the potential of small business is not able to appear.

Also, for any cluster, average values for each feature are calculated and presented in the following table (Table 2.2).

Table 2.2

**Average values of indicators for each cluster
that characterize small business development in 2017**

Features	Cluster 1	Cluster 2	Cluster 3
z1	0,903856	-0,33296	-0,52928
z2	0,834897	-0,25801	-0,54463
z3	0,634513	0,137712	-0,78944
z4	0,894237	-0,34426	-0,50694
z5	0,895466	-0,35035	-0,50132
z6	0,780806	-0,31151	-0,43036
z7	-0,40101	0,658833	-0,34018
z8	1,113127	-0,3368	-0,73423
z9	0,753253	-0,40473	-0,29793
z10	0,819626	-0,25653	-0,53104
z11	0,776258	-0,28739	-0,45294
z12	0,733318	-0,13984	-0,57599
z13	0,860461	-0,32074	-0,49963
z14	0,770489	-0,28576	-0,44901

These average values of indicators for each cluster are presented in the graph (Fig. 2.3).

To study how the state of the regions of Ukraine changed as a result of the economic crises of 2008–2010 and 2013–2015, military operations in the East of Ukraine, and the annexation of the Crimea, similar calculations were carried out also based on 2007 statistical data [12].

The comparison of the indices of small business development in 2007 and 2017 and the dynamics of change in the ranking of each region of Ukraine for this period are presented in the following table (Table 2.3).

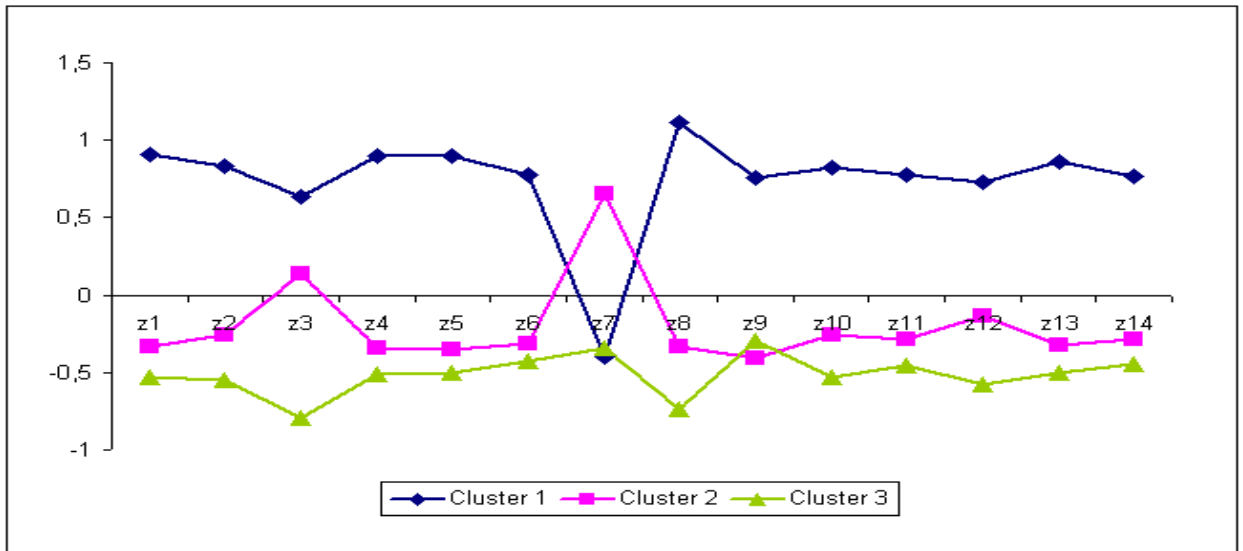

Fig. 2.3. Average values of indicators characterizing the state of small business development in 2017 for each cluster

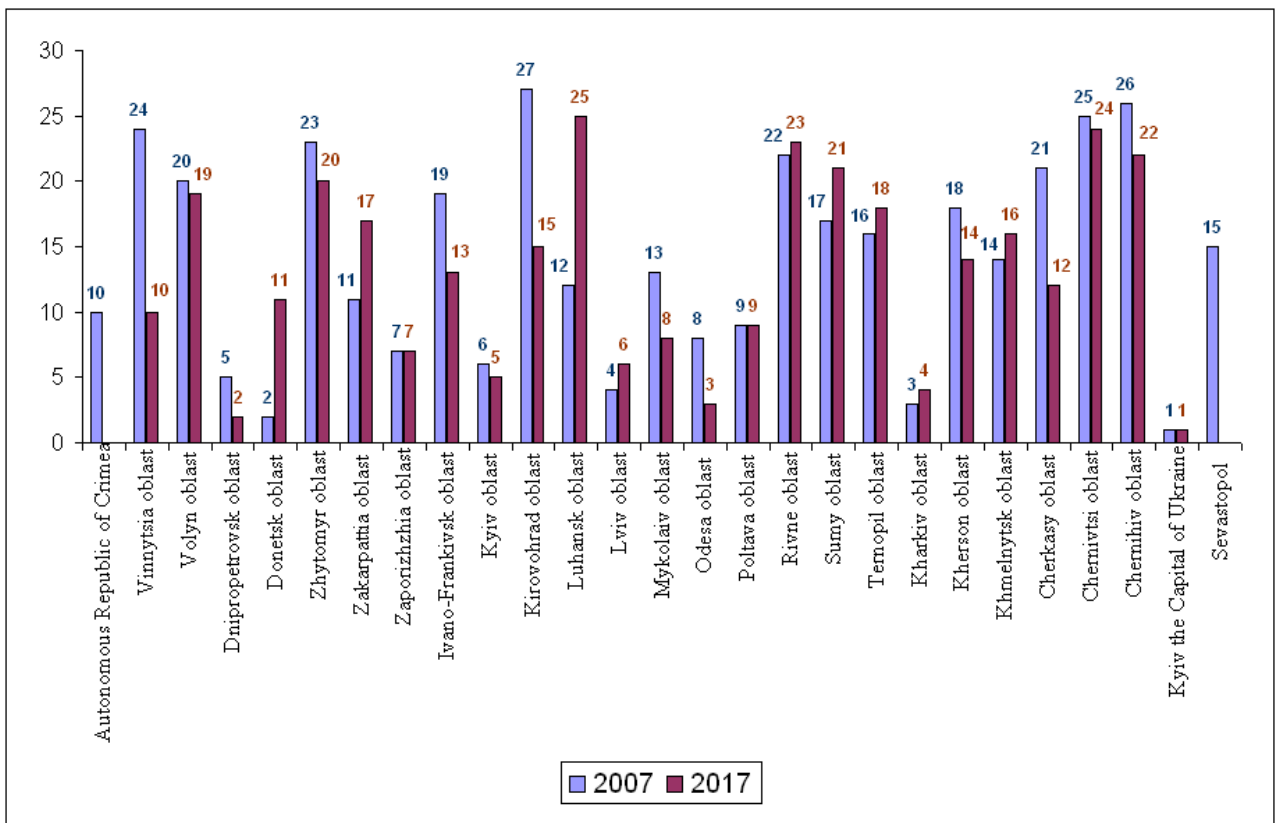

Fig. 2.4. Change in the ratings of regions of Ukraine from 2007 to 2017

Table 2.3

Comparison of ratings of Ukrainian regions in 2007 and 2017

№	Regions	2007		2017		Ranking change
		SB Development Index $f(x_i)$	Ranking	SB Development Index $f(x_i)$	Ranking	
1	Autonomous Republic of Crimea	0,5210	10	-	-	-
2	Vinnitsia region	0,5007	24	0,753362	10	14
3	Volyn region	0,5023	20	0,721831	19	1
4	Dnipropetrovsk region	0,5571	5	0,838577	2	3
5	Donetsk region	0,5926	2	0,748556	11	-9
6	Zhytomyr region	0,5009	23	0,720779	20	3
7	Zakarpattia region	0,5175	11	0,726586	17	-6
8	Zaporizhzhia region	0,5468	7	0,790235	7	0
9	Ivano-Frankivsk region	0,5046	19	0,743259	13	6
10	Kyiv region	0,5561	6	0,802818	5	1
11	Kirovohrad region	0,4962	27	0,736863	15	12
12	Luhansk region	0,5169	12	0,682113	25	-13
13	Lviv region	0,5629	4	0,795436	6	-2
14	Mykolaiv region	0,5169	13	0,769642	8	5
15	Odesa region	0,5376	8	0,816517	3	5
16	Poltava region	0,5260	9	0,762252	9	0
17	Rivne region	0,5021	22	0,716856	23	-1
18	Sumy region	0,5096	17	0,718013	21	-4
19	Ternopil region	0,5101	16	0,724413	18	-2
20	Kharkiv region	0,5722	3	0,805659	4	-1
21	Kherson region	0,5064	18	0,740936	14	4
22	Khmelnitskyi region	0,5146	14	0,735138	16	-2
23	Cherkasy region	0,5023	21	0,746674	12	9
24	Chernivtsi region	0,4996	25	0,709358	24	1
25	Chernihiv region	0,4968	26	0,717914	22	4
26	Kyiv, the Capital of Ukraine	0,7636	1	0,942794	1	0
27	Sevastopol city of republican subordination	0,5123	15	-	-	-

Also, the change in the ranking of each region from 2007 to 2017 is also presented in the following histogram (Fig. 2.4).

As can be seen from Tab. 2.3 and Fig. 2.4, Luhansk (from 12th to 25th place) and Donetsk (from 2nd to 11th place) regions have fallen the most for five years in the ranking. Undoubtedly, this is the result of hostilities in eastern Ukraine. Information on economic indicators of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol is absent at all. Also, the decline of a small business for 10 years is observed in Zakarpattia (from 11th to 17th place) and Sumy (from 17th to 21st place) regions. The largest progress in the development of small businesses was demonstrated by Vinnytsia (from 24th to 10th place), Kirovohrad (from 27th to 15th place), and Ivano-Frankivsk (from 19th to 13th place) region. All other regions of Ukraine during the analysed period did not undergo significant changes in the index of small business development. The positions of Kyiv (1st place), Zaporizhzhia region (7th place) and Poltava region (9th place) have not changed at all.

A comprehensive comparative assessment of the regions in terms of development and support of small businesses promotes the increasing attention of local authorities and self-government to the problems of small business in the regions, dissemination of progressive experience, activating the local initiative to more fully use its powers to introduce new effective forms of its support.

Conclusions

As a result of this study:

- features and differences in the development of small business entities in the regions of Ukraine are considered since the territory of Ukraine is very heterogeneous according to natural conditions, population structure, economic potential, and infrastructure;
- fourteen features are distinguished, which in a regional way characterize the present state of small business and economic potential for its development;
- statistical data on these features is collected, using official data of the State Statistics Service of Ukraine;
- a methodology for calculating the index of small business development in Ukraine was developed by using the ideal point method as a cluster analysis procedure, which allows organizing objects simultaneously by many features.
- the index of small business development in Ukraine for 2017 is calculated;
- regions of Ukraine are ordered by the value of this index and grouped into three clusters (with high, medium, and low index values);
- the obtained index and the similar one, calculated based on 2007 data, are compared, it is analysed how the rating of Ukrainian regions has changed for 10 years.

A thorough analysis and scientific research on this issue allow understanding, which regions of Ukraine are most favourable for the development of small business, which its forms and types of economic activity are appropriate in a particular territory, and which problems need to be pointed out and solved first of all.

References:

1. Kampo H. M. (2008). Metodychnyi pidkhid do vymiriuvannia rozvytku maloho biznesu v mistakh i raionakh rehionu. [Methodical approach to measuring the development of small business in cities and regions of the region]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 6(84), pp. 169–179.
2. Mezentseva O. M. (2009). Metodychni pidkhody do otsinky rozvytku malykh pidpriemstv [Methodological approaches to the assessment of the development of small enterprises]. *Ekonomichnyi analiz. Zbirnyk naukovykh prats*. Ternopil. vol. 4, pp. 54–57.
3. Mantsurov I. H. (ed.) (2009). Rozvytok malykh pidpriemstv : statystychno otsiniuvannia vplyvu na ekonomichne zrostantia ta konkurentospromozhnist krainy [Small business development: statistical assessment of the impact on economic growth and competitiveness of the country]. Kyiv : KNEU.
4. Usyk V. I. (2009). *Derzhavne rehuliuвання potentsialu sektoru maloho ta serednoho biznesu* [State regulation of the potential of the small and medium business sector] (PhD Thesis), Kyiv.
5. Poltarak N. I. (2008). *Otsinka yakosti tsilovykh prohram derzhavnoi pidtrymky rozvytku maloho biznesu* [Assessment of the quality of targeted state support programs for small business development] (PhD Thesis), Kharkiv.
6. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua> (accessed 20 February 2019).
7. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 February 2019).
8. Lukan L. P., Tsehelyk H. H. (2009). Zastosuvannia klasterneho analizu dlia otsinky rozvytku maloho pidpriemnytstva v rehionakh Ukrainy [Application of cluster analysis to assess the development of small business in the regions of Ukraine]. Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini. Finansovo-ekonomichni problemy rozvytku ekonomiky Ukrainy. Lviv : Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Vol. 19, pp. 73–80.
9. Pryimak V. I. (2013). Matematychni metody ekonomichnoho analizu : navchalnyi posibnyk [Mathematical methods of economic analysis: a manual]. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury.
10. Rehiony Ukrainy 2017 : derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Chastyna I, Kyiv.
11. Rehiony Ukrainy 2017 : derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Chastyna II, Kyiv.
12. Dobuliak L. P., Tsehelyk H. H. (2009). Rozrakhunok rehionalnoho indeksu rozvytku maloho pidpriemnytstva Ukrainy za dopomohoiu klasterneho analizu [Calculation of the regional index of small business development in Ukraine with the help of cluster analysis]. Humanitarno-ekonomichni problemy suspilstva: zbirnyk naukovykh prats. Lviv : Yevropeiskyi universytet, Lvivska filiiia. Vol. 5, pp. 84–88.

Задорожний В. П.

*доктор наук з державного управління,
професор кафедри фінансів і банківської справи
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

Неділько А. І.

*старший викладач кафедри фінансів і банківської справи
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОБУДОВИ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація

Для вітчизняної науки державного управління важливим сьогодні є вивчення зарубіжного досвіду побудови ефективних систем публічного управління, так як ми знаходимося на перехідному етапі від державного управління до публічного. Так як в публічному управлінні основну роль відіграє місцевий рівень, то для формування ефективної та дієвої системи публічного управління необхідно дослідити та вивчити досвід зарубіжних країн, зокрема, європейських, з приводу даного питання. Нами був досліджений досвід європейських країн на прикладі моделей розвитку публічного управління, основними з яких є англосаксонська, континентальна та змішана. Крім розгляду моделей ми також дослідили умови формування сучасних систем публічного управління в таких країнах, як Великобританія, Франція та Німеччина. Також нами було проведено порівняння моделей європейських країн та вітчизняної, що дало можливість більш детально визначити напрямки подальших досліджень.

Вступ

Питання ефективної роботи органів влади, публічного управління і місцевого самоврядування дуже важливе в кожній країні і в будь який час. Чим вище ефективність їх діяльності, тим вищий рівень довіри громадян державі, представникам центральних та місцевих органів влади і, в свою чергу, це забезпечить вищий рівень політичної стабільності в суспільстві.

Проблеми ефективного публічного управління досліджуються значною кількістю як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Така цікавість до даного питання викликана тим, що в умовах глобалізації розширюється коло завдань, які повинна вирішувати держава. Все помітніше стає зменшення можливості вирішення цих завдань, як в окремих країнах, так і в цілому в світі.

Незважаючи на досить велику кількість публікацій на дану тему, неможливо назвати її достатньо дослідженою. Зарубіжні країни накопили багатий досвід у вивченні теорії та практики вирішення проблем ефективності, дієвості та

взаємодії громадян та держави. Саме цей досвід являється дуже цікавим для сучасної України, так як ми знаходимося в процесі реформування системи державного управління, який направлений на створення системи публічного управління, яка буде відповідати системам європейських країн.

У кожній країні в залежності від історичних умов, національних особливостей, політичних подій, які відбувались на території певної країни, сформувалися свої відмінні системи публічного управління. Хоча так як всі країни при своєму формуванні та розвитку тісно взаємодіяли з сусідніми країнами, то можливо виділити у певних країн ряд спільних рис у системі публічного управління на місцевому рівні. Щодо місцевого рівня, то в більшості країн світу функціонує система територіального поділу відповідно до якої виділяють три рівні адміністративно-територіальних одиниць: центральний (загальнодержавний), проміжний (субнаціональний) та первинний (базовий). Відповідно місцевий рівень нижчий від загальнодержавного, тобто проміжний та первинний рівні в сукупності.

На нашу думку таке поєднання є досить вдалим і в сучасному суспільстві найбільш актуальним, бо самостійність органів місцевого самоврядування не передбачає повну незалежність від державного управління та взаємодії з ним, а, навпаки, вони повинні виробити ефективну систему їх взаємодії. В основі такої взаємодії повинні бути покладені подібні завдання та функції, але різні засоби, методи та форми їх реалізації.

Також важливим є організація місцевого самоврядування, яка також враховує адміністративно-територіальний устрій, історичні, політичні, політичні передумови розвитку та формування сучасних держав. У світі виділяють три основні моделі: англосаксонська, континентальна та змішана. Відповідно до назви можемо зрозуміти, яким країнам притаманна дана модель.

Розділ 1. Моделі розвитку публічного управління

Аналіз та порівняння систем публічного управління різних країн є дуже важливим елементом у побудові ефективної функціонуючої системи публічного управління в будь-якій країні світу. Адже використання досвіду країн з найбільш вдалою системою публічного управління дозволить зменшити кількість допущених помилок та негативних наслідків в ході розробки та впровадження чи модернізації системи публічного управління на місцевому рівні.

Система розвитку публічного управління розвивається за певними принципами та відповідно має притаманні їй риси. За допомогою таких рис та особливостей формуються моделі розвитку системи публічного управління. В науковій літературі науковці виокремлюють різні моделі публічного управління, а саме:

- англосаксонська (англійська, англо-американська);
- континентальна (європейська);
- змішана (гібридна);
- іберійська;
- радянська.

Для України найбільш цікавими в плані застосування принципів побудови системи публічного управління притаманної країнам європейського союзу, тобто країнам які відповідають таким моделям як: аглосаксонська, континентальна та змішана. Розгляд моделей публічного управління тісно пов'язаний з місцевим самоврядування та його розвитком.

Відповідно проведемо аналіз трьох найбільш цікавих моделей, використаємо отримані результати під час їх аналізу та порівняємо з існуючою моделлю в Україні для більш ефективного застосування зарубіжного досвіду. Так як бачення бажаного результату дозволить використати досвід саме тих країн які мають відповідну модель, що скоротить коло пошуку потрібного рішення.

Англосаксонська модель публічного управління притаманна таким європейським країнам як Велика Британія, Нідерланди, Ірландія. Дана модель виросла з місцевих громад і приходів, а також з міст, управління якими поступово «вишикувалося» у державну вертикаль управління країною. Територіальним органам на місцях надавалось багато напрямків і повноваження управління діяльності, навіть до здійснення судово-поліцейських функцій.

Місцеві органи влади в англосаксонській моделі не мають конституційного статусу, а зазвичай є породженням відповідного законодавчого акту, прийнятого вищим представницьким органом влади країни. Основні типологічні особливості англосаксонської групи місцевого самоврядування полягають у наступному:

1. Місцева влада наділяються повноваженнями за допомогою спеціальних нормативних правових актів, що видаються парламентом, що обумовлює їх високу легітимність і залежність від вищого законодавчого органу країни. Тут діють доктрини *inter vires* (функціонування муніципалітету в межах своєї компетенції, закріпленої в позитивній формі її регламентації) і *ultra vires* (вихід муніципалітету за межі звичайної компетенції). Держава стежить за тим, щоб нормативні правові місцеві встановлення не порушували загальнонаціональне законодавство і не виходили за межі запропонованої їм компетенції.

2. В межах власної компетенції обираються населенням місцева влада, яка володіє великою політичною самостійністю.

3. В цій моделі відсутня пряме підпорядкування нижчестоящих органів місцевого самоврядування вищестоящим; кожна місцева громада – це окремий світ, який живе за власними звичаями і правилами, але відповідно до загальнодержавних нормативними правових законодавчих актів.

4. В рамках даної моделі головна роль в управлінні місцевими справами належить не стільки органу місцевого самоврядування в цілому, скільки сформованим депутатами цього органу профільним комітетам і комісіям.

5. Дана модель не передбачає установи на місцях представництв центрального уряду, що опікуються місцевими органами і наглядають за ними. Відповідно до даної моделі існують свої форми державного контролю на місцевому рівні, але робота місцевої влади регламентується переважно побічно, наприклад, через суди або податкову систему.

6. Населення країн, що використовують англосаксонську модель, може обирати не лише депутатів представницького органу місцевого самоврядування, а й інших посадових осіб, які беруть участь у місцевому самоврядуванні.

7. У разі порушення законодавства санкції за судовими позовами до муніципалітетів можуть бути дуже жорсткими, аж до арешту муніципальних чиновників або радників, тюремного ув'язнення або відсторонення муніципальної ради від влади на певний строк або назавжди [1].

8. Контроль за діяльністю місцевих органів в англосаксонських країнах здійснюється в основному непрямым шляхом: через центральні міністерства, а також через суд. Для позначення організації та діяльності місцевих органів в законодавстві застосовується термін «місцеве управління», а саме місцеве управління є складовою частиною механізму держави.

На відміну від англосаксонської, континентальна модель ґрунтується на поєднанні прямого державного управління та адміністрування з місцевим самоврядуванням на конкретних територіях. Як правило, в громадах призначених чиновників немає. Вони з'являються на районному рівні. Представники державної адміністрації здійснюють нагляд за діяльністю місцевих нормотворчих і правозастосовних органів, а також виконують деякі інші значущі функції. Континентальна модель притаманна таким країнам як Франція, Італія, Іспанія, Бельгія.

Дана модель певною мірою обмежує права місцевого самоврядування адміністративною опікою з боку призначеного чиновника, який може призупинити рішення місцевого органу самоврядування, звернутися до центральних органів держави з пропозицією про зміщення мера чи розпуск колегіального органу, а також подати скаргу до спеціального адміністративного суду на діяльність органу самоврядування.

В країнах яким притаманна дана модель правове регулювання компетенції органів місцевого самоврядування відбувається за принципом негативного регулювання, тобто муніципальним органам дозволяються будь-які дії, які не заборонені законом. Останнім часом в дані моделі спостерігаються сильні процеси децентралізації.

Континентальна модель характеризується такими рисами:

1) поєднання прямого державного управління (державна адміністрація) на місцях і місцевого самоврядування;

2) жорстка система адміністративного контролю на місцях;

3) бюрократична субординація між органами різних рівнів управління;

4) широкі можливості адміністративного впливу центральної влади: попередній контроль щодо рішень органів місцевого самоврядування, можливість анулювання прийнятих рішень, тимчасове їх призупинення та перегляд, заміщення органів місцевого самоврядування, їх відгук, відставка, розпуск та ін.

Раніше, до 80-х років, в деяких країнах Європи представник держави в регіоні контролював доцільність прийнятих радою рішень, у зв'язку з чим вживався термін «адміністративна опіка». Зокрема, до набрання чинності

акту органу місцевого самоврядування префект (або комісар, губернатор та ін.) Візував кожен такий акт, без чого рішення ради не вступало в силу. Тепер цей контроль здійснюється в багатьох країнах тільки з точки зору законності прийнятих рішень. Він є набагато менш жорстким: комісари (префекти та ін.) перевіряють акти рад, але колишнє візування скасовано; оспорити законність актів вони можуть лише в місцевому адміністративному суді. Встановлено і термін для таких заперечень. Разом з тим у деяких країнах Європи діє колишня концепція опіки (наприклад, у Польщі, де воєвода не тільки скасовує акти ради зміни, але й може розпустити рада) [2].

Як і будь-яка теоретична абстракція, в чистому вигляді дані моделі не існують. На практиці в країнах континентальної Європи функціонують моделі, що знаходяться як би між обома моделями. За своєю ментальною суті вони ближче до континентальної моделі, проте реальна автономія муніципалітетів у них зазвичай істотно вище. Дослідники відзначають, що рівень автономії муніципалітетів в континентальній Європі диференціюється по осі «Північ – Південь», досягаючи максимуму в країнах Скандинавії (Фінляндії, Данії). Очевидно, такий стан справ пов'язаний як з ментальними особливостями громадян різних європейських країн (рівень громадянських свобод і сприйняття індивідуальних цінностей вище в Північній Європі), так і з географічного специфікою (ступінь фізичного освоєння територій, щільність населення і комунікаційна доступність, навпаки, вище в південно-європейських країнах) [3].

Змішана модель відрізняється своєю подвійністю. Справа в тому, що в ній присутні деякі риси англосаксонської і континентальної моделей, хоча при цьому мається і власна специфіка. Як правило, тут місцеве самоврядування автономне, але спостерігається сильний вплив з боку держави. На органи місцевого самоврядування покладено виконання як власних, так і делегованих державних повноважень. Подібна модель існує в Німеччині, Австрії і навіть Японії.

Характерні особливості змішаної моделі [2]:

- місцеві органи влади утворюються в районах, містах в ранзі районів та громад;
- громада виконує всі адміністративні функції за винятком тих випадків, коли законом виконання цих функцій доручено іншим структурам управління;
- громада регулює сферу своєї діяльності за допомогою статуту;
- громада має право самостійно вирішувати завдання на місцевому рівні під свою відповідальність, але відповідно до законів;
- держава делегує частину своїх функцій органам самоврядування;
- місцеве самоврядування виступає як орган державної влади – інститут виборності (автономії) доповнюється інститутом призначення (централізації);
- державні органи та муніципалітети працюють в зв'язаному режимі, при цьому створюються структури, одночасно підзвітні представницьким органам і вищим державним адміністраціям;

– сфера компетенцій місцевого самоврядування обмежується мінливим контуром в залежності від пріоритетів реалізованої державою економічної політики, що обмежує автономію муніципалітетів;

Всі ці рівні мають практично рівні (хоча й не абсолютно) повноваження. Відносини між ними будуються на основі розподілу компетенції та взаємодії. Не допускається підпорядкованість одного муніципального освіти іншому, так як місцеве самоврядування – це не вертикаль, а горизонталь влади.

Отже, Україна не зважаючи на достатньо багато спроб остаточно реформувати систему управління знаходиться на межі між декількома моделями. Для ефективного функціонування та досягнення бажаних результатів в управління необхідно чітко перейти до тієї чи іншої моделі, що в свою чергу значно спростить процес переходу до публічного управління від державного.

Крім даної класифікації в науковій літературі існує класифікація європейських країн за правовими сім'ями, що дозволяє оптимально систематизувати інформацію про закордонний досвід функціонування систем публічного управління. Розглянемо приклади систем державного управління в країнах англосаксонської й романо-германської правових сімей, а також у країнах Східної Європи.

До англосаксонської моделі в Європі, окрім Великої Британії, можна віднести хіба що Мальту, і то із застереженнями. Німецька модель включає в себе Німеччину і Австрію. Швейцарія, за практично одностайним визнанням дослідників, є унікальною з домінуванням федеративних механізмів і методів прямої демократії в більшості сфер державного управління та не піддається типологізації. «Наполеонівський» тип, можливо, включав Італію до адміністративної реформи 1992–1997 років, та й то головним чином у плані схожих із Францією принципів організації державної служби.

Проте зараз ситуація істотно змінилася [4, с. 344]. Типологічна схожість організації державної служби в Греції із французькою моделлю зберігається, а ось включення до цієї типологічної групи Іспанії (парламентське правління з широкою практикою урядів меншості, автономні провінції, інститути, сконструйовані деякою мірою за німецьким зразком) видається не зовсім обґрунтованим. Типологічна спільність державного управління у Швеції, Данії і Норвегії очевидна, але віднесення до цієї ж групи Фінляндії не є беззаперечним.

У структурі англосаксонської правової сім'ї традиційно виділяють дві підгрупи: англійську й американську. Виходячи з домінуючої ролі судового прецеденту, для країн англосаксонської правової сім'ї характерна вирішальна роль судових органів у системі державного управління. Нормотворча діяльність у процесі державного управління носить другорядний та такий, що доповнює, характер по відношенню до права, створеного судовою практикою.

Державне управління в країнах романо-германської правової сім'ї об'єднує правові системи всіх країн континентальної Європи, що виникли на основі римського права. Загальним для даної правової системи є верховенство нормативного акта як джерела права, а також поділ норм права за галузями, а галузей права – на дві підсистеми: приватне право і публічне право. У сучасній

науці порівняльного правознавства відсутня єдина точка зору з питання кількості країн, що входять до цієї правової системи, проте традиційно в рамках романо-германської правової сім'ї виділяють такі підгрупи:

- групу романського права (Франція, Італія, Бельгія, Іспанія);
- групу німецького права (Німеччина, Австрія, Греція, Португалія);
- групу скандинавського права (Данія, Швеція, Фінляндія).

Характерною рисою сім'ї романо-германського права з точки зору державного управління є підлеглий характер діяльності всіх органів державної влади нормам права, які, як правило, кодифіковані. При цьому саме право сприймається у цих країнах як «засіб регулювання відносин між громадянами» [5, с. 106], отже, управління соціально-політичними процесами здійснюється в рамках формальної регламентації порядку діяльності органів управління. Безперечне верховенство закону в системі джерел права романо-германської правової сім'ї зумовило те, що основним механізмом державного управління є нормативно-правове регулювання, покликане втілити в собі ідею загальної справедливості [6].

У країнах романо-германської сім'ї повноваження в галузі державного управління сконцентровані в системі органів виконавчої влади, як правило, на рівні урядів та глав держав.

Разом із тим є приклади наявності в системі центральних органів виконавчої влади романо-германської правової сім'ї спеціалізованих органів державної влади, предметом діяльності яких виступає державне управління різних сфер суспільного устрою [7, с. 334]. Так, наприклад, в Іспанії є Міністерство розвитку, основним завданням якого є цілеспрямований розвиток і перетворення різних сфер суспільно-господарського устрою. Міністр розвитку призначається і звільняється з посади королем Іспанії за пропозицією Голови Уряду (ст. 100 Конституції Іспанії) [8]. За діяльністю Міністерства розвитку та уряду в цілому здійснюється парламентський контроль шляхом направлення запитів і постановки питання про довіру.

Державне управління здійснюється в країнах романо-германської правової сім'ї також на рівні підрозділів органів виконавчої влади. Так в Італійській Республіці в структурі Президії Ради Міністрів (спеціального «інструменту підтримки прем'єр-міністра у виконанні покладених на нього функцій по виробленню єдиного урядового курсу, спрямування і координації діяльності міністерств» [5, с. 244]) функціонує спеціальний Департамент реформи державних інститутів, який «вивчає можливість і необхідність реформування державних інститутів та виборчого законодавства, готує конкретні законопроекти в цій галузі».

Отже, у німецькій моделі за основу взятий правовий підхід, де ключовими цінностями є верховенство права та захист прав громадян, в основі англосаксонської моделі – менеджеріальний підхід, в якому основними цінностями державного управління є ефективність, економічність і результативність, а у скандинавській моделі відзначено поєднання

менеджеріальних, правових і переговорних управлінських культур і ознак на всіх рівнях держави.

Розділ 2. Аналіз сучасних моделей публічного управління на прикладі європейських країн

На нашу думку необхідно приділити важливу увагу порівняльному аналізу основних теоретичних шкіл і напрямів публічного управління в чотирьох провідних країнах західного світу: Великобританії, Франції та Німеччині. Вибір цих країн не випадковий: саме тут склалися найбільш ефективні демократичні моделі управління які відрізняються одна від одної і притаманною історично сформованою моделлю публічного управління. Також розглянемо досвід країн які мали подібні умови як і в Україні та побудували дієву систему публічного управління

Розглянемо основні аспекти сучасної моделі публічного управління Великобританії. За форму державного устрою Великобританія конституційна монархія, на чолі з королевою, що має широкі повноваження: призначає прем'єра-міністра і членів уряду, дипломатів, церковних службовців суддів, офіцерів армії та ін. Вона відкриває сесії парламенту, виступає з основними напрямками внутрішньої і зовнішньої політики. Є головнокомандуючим армією і може оголошувати війну. Тим не менш, реально її повноваження здійснюються членами уряду, які підписують акти, які видаються королевою, і несуть за них відповідальність.

Державне управління Великобританії почало трансформуватися в сучасну модель з 1979 року з обранням на виборах до Парламенту консервативної партії, на чолі з її лідером М. Тетчер. Ця реформа продовжувалася під час всього періоду правління М. Тетчер (1979–1990 рр.) та продовжена її наступником Дж. Мейджором (1990–1997 рр.). Якщо проаналізувати всі роки за які проводилась реформа та узагальнити результати, то можна виділи дві основні стратегії які були покладені в основу реформи, а саме [9]:

1. «Стратегія маркетингу» – впровадження в діяльність органів державної влади концепцій відкритої ринкової конкуренції. Ця стратегія, як її ще називають «відсторонення держави» (push the state back), спрямована на здійснення радикальних змін у «традиційних» функціях державного управління. Консерватори піддали сумніву спроможність «бюрократичної держави» ефективно вирішувати сучасні проблеми суспільства та здійснювати непосильне для держави фінансування надання державних послуг населенню. У положеннях цієї стратегії уряду було запропоновано зменшити і мінімізувати державні видатки шляхом скорочення максимально можливої кількості функцій, які виконували державні установи, через приватизацію та інші ринкові механізми, розроблення і впровадження нових, почасти досить інноваційних форм організації міжсекторальної суспільної співпраці, зокрема державно-приватне партнерство (Public Private Partnerships), а також запровадження принципів економічної ефективності в державному управлінні.

2. «Стратегія мінімізації» – скорочення чисельності державних службовців і бюджетних видатків на утримання органів державного управління [9]. Ця стратегія полягає в здійсненні заходів, які спрямовані на реформування структури й організації діяльності державного сектору. Підходи до трансформації в управлінні полягали в основному в запровадженні ринкових сил і, таким чином, створення умов для конкуренції. Водночас було розроблено інноваційні моделі фінансування суспільних благ і сфери послуг. Оскільки визначені державні послуги для громадян стали платними, потрібно було вжити низку заходів щодо підвищення платоспроможності населення та створити альтернативу – систему задоволення свободи вибору споживачів (клієнтів).

Останнім часом уряд підкреслює необхідність співпраці муніципальних органів влади та населення (відкритості муніципальних властей для населення). Так зокрема, у Великобританії існує давня традиція взаємодії муніципальної влади і громадських організацій. Зараз ці традиції знову актуальні так, як відновлюються у зв'язку з розвитком стратегічних партнерств, в діяльності яких громадські організації беруть активну участь. Спостерігається істотний прогрес у відносинах між муніципальною владою та громадськістю: практикується створення веб-сайтів, випуск різного роду брошур про діяльність органів місцевого самоврядування і так далі [10, с. 40].

Наступна країна, на яку необхідно звернути особливу увагу це Республіка Франція, яка має багатий досвід у питаннях розвитку публічного управління.

Основними територіальними рівнями публічного управління Республіки Франції є: комуни (синдикати комун); дистрикти; контон; округи; регіони.

Основу територіальної диференціації Республіки Франції складають територіальні колективи: комуни, департаменти, заморські території. У Франції термін «самоврядування» не використовується взагалі, широко застосовується назва «муніципальна влада» і «децентралізація». Децентралізація (з 1972 р.) ґрунтується на передачу функцій управління територіям.

Розглянемо систему місцевого самоврядування більш детальною. Систему місцевого самоврядування Республіки Франції утворюють 22 регіони, 100 департаментів і 36,5 тис. комун. Відмінною особливістю є жорстка ієрархічна підпорядкованість центральної влади. Існуючий попередній державний контроль вів до обмеження діяльності комун і департаментів, зазіхаючи на їх самостійність [11, с. 253].

У 1982 р. у Республіці Франції була проведена реформа муніципального управління. Важливим моментом реформи стало зменшення державного контролю над місцевим управлінням. Державна опіка, при якій місцева влада приймала рішення лише після попереднього схвалення префекта (намісника державної влади), була замінена контролем апостеріорі, тобто контролем після прийняття рішення муніципальною радою і тільки з точки зору його відповідності закону. Було змінено положення державних служб на місцях і, зокрема, статус префектів. Вони втратили три основних своїх повноваження: виконавчу владу в департаменті, керівництво регіонами і адміністративну опіку за комунами і департаментами. Частина служб префектури, необхідних

для управління департаментом, перейшла у владу голови генеральної ради. Щоб символізувати ці зміни і нововведення, було запропоновано змінити і назву посади державного представника в департаменті та регіоні. Замість префектів і супрефектів вони стали іменуватися комісарами республіки і помічниками комісарів республіки.

Департаменти як органи місцевого управління існують з 1838 року. Як Керівним органом департаменту як місцевого органу управління є генеральна рада, що обирається населенням кантонів терміном на 6 років. Кантони – об'єднання декількох комун, вони є виборчими округами по виборах департаментських органів місцевого управління. Від кожного кантону обирається один генеральний радник.

Після проведеної реформи голова генеральної ради став очолювати виконавчий орган департаменту замість префекта і його стали називати мером. Мер готує і виконує рішення ради, розпоряджається фінансовими та іншими засобами, є главою адміністративних і технічних служб департаменту, несе відповідальність за управління департаментом і в цій якості здійснює поліцейські функції. Вперше з часу свого створення департамент почав управлятися особою, обраною шляхом загального голосування. Реформою 1982 року були також розширені права департаментів у сфері урбанізації, будівництва житла, професійної освіти, архівної справи, в санітарній та соціальній областях.

На рівні комуни схема управління в цілому аналогічна як і в департаменті. У результаті реформи 1982 було дещо розширено склад вищого органу комуни – ради комуни. Мер в комуні виконує 3 ролі: голови ради, керівника виконавчого органу, уповноваженого представника держави. Контроль за законністю будь-якого рішення муніципальної ради здійснював префект, а з 1982 р. – комісар республіки.

Залученню населення до участі в місцевому управлінні в Республіці Франції приділяється значна увага. Підтримка та координація діяльності громадянського суспільства є однією з виключно важливих областей діяльності французького мера. Це є взаємовигідним співробітництвом: мер може отримати від організацій громадянського суспільства неоціненну допомогу, перекладаючи на них частину своїх повноважень і зберігаючи за собою лише функції контролю і мотиватора. У свою чергу муніципалітет може надавати фінансову і матеріальну допомогу асоціаціям.

Спільна робота муніципальних службовців з лідерами асоціацій благотворно впливає на чиновників, запобігаючи їх бюрократизації. У той же час, заходи, що проводяться громадськими організаціями, несуть в собі заряд позитивної енергії та емоцій і сприяють залученню великої кількості людей в життєдіяльність комуни. А для мера така форма співпраці дозволяє придбати авторитет і популярність, а також зміцнити свою владу в комуні.

Слід визнати, що муніципальне управління у Республіці Франції – досить відкрите і прозоре. Так, наприклад, сесії муніципальної ради відкриті для населення, короткі звіти про засіданнях ради вивішуються біля дверей мерії,

крім того, будь платник податків має право зажадати повний протокол засідання. Кожен житель має право доступу до адміністративної документації.

Систему державного та муніципального управління Федеративної республіки Німеччини становить взаємодія між п'ятьма адміністративними рівнями: Федерація, землі, округи, райони, громади. Суб'єктами муніципального управління Федеративної республіки Німеччини є: громади (комуни), до складу яких входять міста і села, що складають у сукупності всю територію Німеччини; райони – кілька громад входять до складу районів, з поділом між ними компетенції

Громади є головними суб'єктами муніципального управління. Структура управління та сфери діяльності громади регламентуються комунальними конституційними законами земель.

До обов'язкових завдань громади відносяться будівництво та експлуатація шкільних будівель, пожежна охорона, будівництво та експлуатація общинних доріг, санітарний нагляд та ін. До добровільно взятих завдань відноситься створення об'єктів соціально-культурного призначення (бібліотеки, місцеві музеї, спортивні майданчики, будинки престарілих та ін.). Причому якщо обов'язкові завдання не виконані, то добровільно взяті не підлягають виконанню (наприклад, не можна почати будівництво театру, поки не вирішені питання пожежної охорони території).

У Німеччині дуже розвинене делегування державних повноважень виконавчої влади. Значна частина повноважень земель делегується громадам. Відповідальність за виконання делегованих повноважень лягає на виконавчий орган громади. Делеговані повноваження настільки різноманітні і численні, що їх число перевищує 80% всіх общинних завдань і поступово зростає. Причому їх значення і кількість зайнятого в їх вирішенні персоналу значно перевищують все, що пов'язано з власною сферою роботи громад.

Одночасно з покладанням на громади державних завдань їм виділяються необхідні кошти. Практично покриття витрат здійснюється не в формі розрахунків за здійснення конкретних завдань, а згідно з нормами закону про фінансової взаємодопомоги. Відповідно до нього громади отримують відшкодування своїх адміністративних витрат у вигляді фінансових надходжень, відповідних числу їхніх жителів, а не в розмірі фактично зроблених витрат або на основі оцінки витрачених зусиль. Проте реальні субсидії часто недостатні, а критерії їх надання розцінюються громадами як необґрунтовані [10]. Райони формують самостійний рівень місцевого самоврядування. Деякі автори вважають, що сутність району – в його триєдності: це одночасно місцеве самоврядне суспільство, союз складових його громад і сукупність територіальних служб земель.

Поряд з районами, що включають в свій склад кілька громад, існують міста-райони. Це великі міські центри (більше 50 тис. або більше 100 тис. жителів), які володіють як компетенцією громад, так і компетенцією районів і мають єдині органи управління. Великі міста не підпорядковуються районам, виробляють свій напрямок діяльності. Статус міста-району мають

Бремен і Гамбург. Вони поєднують земельний і общинний рівні управління. У Німеччині немає виборних органів самоврядування округами, вони на більш низькому рівні.

Історично в Німеччині склалися наступні типи місцевого самоврядування [2]:

1. Південнонімецький тип. Основним органом є представництво громади (рада). Воно обирається громадянами шляхом загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів терміном на 6 років. Члени представництва громади не є штатними працівниками і не зобов'язані виконувати доручення за вказівкою виборців. До компетенції представництва входять усі питання громади, за винятком тих, вирішення яких входить до компетенції бургомістра.

2. Північнонімецький тип пристрою місцевого самоврядування. Основним органом є представницький орган (рада). Воно обирається громадянами шляхом загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів терміном на 5 років. Члени представництва громади не є штатними працівниками і не зобов'язані виконувати доручення за вказівкою виборців. Головує в раді бургомістр, який виконує свої обов'язки за сумісництвом, він же є представником громади у зовнішніх відносинах.

3. Магістратний тип. Згідно з положенням про громади вищим органом громади є рада. Вона обирається громадянами шляхом загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів терміном на 4 роки. Його члени працюють на громадських засадах і не зобов'язані керуватися дорученнями і вказівками своїх виборців. Представництво громади (рада) відповідає за всі питання, які не віднесені законом до компетенції виконавчої влади.

4. Бургомістрський тип. Вищим органом також є представницький орган (рада), який обирається громадянами громади шляхом загальних, вільних, рівних і таємних виборів на термін 5 років. Члени ради працюють на громадських засадах і не зобов'язані у своїй діяльності керуватися дорученнями і вказівками своїх виборців. До компетенції представництва входять усі питання, якщо вони не передані законом бургомістру.

Як ще однією особливістю цієї форми слід зазначити, що поряд з радою та бургомістром існує ще один важливий орган правління міста. Він утворюється з бургомістра, штатних уповноважених та уповноважених на громадських засадах з власною сферою діяльності. Його завдання полягають у тому, що він заступає на місце бургомістра при підготовці рішень ради з питань про план бюджету, про статутах, про призначення та звільнення чиновників, розробці планів будівництва.

Висновки

Отже, на основі проведеного аналізу можемо сказати, що в кожній з розглянутої нами країни виділяються особливості які притаманні лише їм та слугують основними відмінностями між сформованими системами загальнодержавного та місцевого управління. На основі цього можемо сказати, що в сукупності ці спільні і відмінні риси формують моделі

публічного управління, за якими легко відрізнити один тим побудови системи управління від іншого.

Також необхідно зазначити, що для України є необхідним застосування досвіду розглянутих країн для побудови власної ефективної системи публічного управління, адже ми зможемо обрати необхідні нам риси та адаптувати, а потім уже використати для реформування, що дозволить спростити процес введення змін і існуючу систему. Основним критерієм є врахування національних особливостей та історичних умов формування вітчизняної системи публічного управління, тобто необхідно досконало співставити вітчизняну систему державного управління елементами систем інших країн.

Також можемо зазначити, що в зарубіжних країнах важливу роль у формуванні та розвитку публічного управління відіграє місцевий рівень, а саме місцеве самоврядування та надання публічних послуг. Тобто процеси децентралізації, що активно проходять в Україні, вдосконалення системи надання адміністративних послуг наближають вітчизняну систему до рівня європейських країн. Але з розглянутого нами досвіду європейських країн можемо сказати, що на сьогоднішній день Україна значно відстає у розвитку публічних послуг, в той час як децентралізація має більші успіхи, тому необхідно розглянути ефективність та якість публічних послуг в європейських країнах більш детально.

Список використаних джерел:

1. Прудников А.С. Местное самоуправление (управление) в зарубежных странах: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». Москва : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2007. 271 с.
2. Бутырина М.В. Зарубежные модели местного самоуправления. *Вестник ИГЭУ*. 2008. № 1. С. 26–37.
3. Анимца Е.Г., Тертышный А.Т. Основы местного самоуправления. Москва, 2000. 136 с.
4. Пронкин С.В., Петрунина О.Е. Государственное управление зарубежных стран : учебное пособие. Москва : КДУ, 2007. 496 с.
5. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. Москва : Международные отношения, 1996. 400 с.
6. Конституция Французской Республики. Конституции государств Европейского Союза / Под общей редакцией Л.А. Окунькова. Москва : Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. С. 665–682.
7. Чиркин В.Е. Система государственного и муниципального управления : учебник. Москва : Юрист, 2005. 382 с.
8. Офіційний Веб-сайт The Law Commission. URL: <https://www.lawcom.gov.uk/> (дата звернення: 19.03.2019).
9. Bringenberg L. First Management Reform Wave in Great Britain : [The Great Problems of Transforming Public Administration with 'New Public Management' Reforms]. *Lena Bringenberg*. Germany : Norderstedt, Grin Verlag, 2008. 88 p.
10. Надолішній П.І. Теорія та історія державного управління (Опорний конспект лекцій до навчальної дисципліни) : навч. посіб. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. 126 с.
11. Лис А.Б. Світовий досвід надання послуг населенню державними і самоврядними органами влади. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 9(23). С. 71–83.

Кожина А. В.

*кандидат наук з державного управління, доцент,
докторант кафедри регіонального управління,
місцевого самоврядування та управління містом
Національної академії державного управління при Президентові України*

ІНКЛЮЗИВНИЙ МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМАТИКА ТА ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Анотація

У дослідженні визначено актуальність, сучасні науково-теоретичні підходи до розуміння і визначення сутнісних характеристик та базових понять інклюзивного розвитку, зокрема на місцевому рівні, ідентифіковано основні проблеми і виклики та обґрунтовано теоретико-концептуальні засади, пов'язані з даним питанням. Виявлено етимологічні відмінності термінів «розвиток» і «зростання», що дає змогу вважати «інклюзивний розвиток» ширшою категорією, а «інклюзивне зростання» його органічною складовою. Здійснено аналіз сучасного категоріально-понятійного апарату, зокрема, наступних дефініцій: «місцевий розвиток», «інклюзивний розвиток», «інклюзивне зростання», та на цій підставі запропоновано авторське визначення поняття «інклюзивний місцевий розвиток» і виділено його сутнісні характеристики. Виявлено та обґрунтовано теоретико-концептуальні засади інклюзивного розвитку в контексті глобальних проблем людства. Досліджено сучасні тренди глобальних проблем людства в Україні та світі, які можуть бути вирішені в межах новітньої парадигми інклюзивного розвитку, що пропонує більш ефективні механізми поєднання економічної ефективності і соціальної справедливості, розподілу суспільних благ серед різних груп населення та підвищення якості життя населення на рівні держави, громади, людини. Виявлено, що інклюзивний розвиток забезпечує певні темпи економічного зростання при якому повинні зменшуватися нерівність, бідність, соціальне виключення. Виділено відмінності концептуально-методологічних підходів щодо розв'язання фундаментальних проблем людства.

Вступ

Загальносвітові тренди свідчать про посилення уваги до проблематики інклюзивного розвитку, що визначає її актуальність. Передусім, це пов'язано з визнанням необхідності у зміні акцентів щодо розподілення суспільного добробуту та підвищенні якості життя людей з боку урядів різних країн та міжнародних організацій. Оскільки зростання та розвиток розподіляються нерівномірно між секторами та регіонами, то важлива роль інклюзії [1].

Тривалий час в наукових дискусіях з питань розвитку превалював підхід, в межах якого економічне зростання вважалося найважливішим чинником.

З часом стало очевидним, що економічного зростання недостатньо для поліпшення добробуту населення. Останні десятиліття все більше акценти почали зміщуватися в бік нематеріальних вимірів якості життя. Поступово विकарбовується підхід, за якого потреби та виклики сучасного розвитку визначають і формують соціальні, економічні, політичні та екологічні чинники в конкретному контексті країни і місцевостей. Такий інтерес до інклюзивного зростання та інклюзивного розвитку, які з'явилися у другій половині ХХ ст., виник як відгук на посилення ідей людиноцентризму, пошуку ефективних механізмів розподілу суспільних благ та підвищення якості життя, зосереджуючись на різних рівнях, включаючи індивідуальність, державу та міжнародні відносини [2, с. 35–36].

Разом з тим, глобальні процеси сучасності призвели до значного розриву в доходах між багатими і бідними, посилення нерівності, маргіналізації та соціального відчуження населення в різних країнах світу, зокрема, в Україні. Сьогодні для вимірювання економічного зростання застосовується ВВП, але він не дозволяє продемонструвати як розподіляється багатство всередині країни. ОЕСР, ВЕФ та інші міжнародні організації наголошують на необхідності переходу від традиційного підходу, що використовує в якості вирішального показника функціонування економік країн зростання ВВП на душу населення, до розуміння, яке виходить за межі понять доходу і матеріального рівня життя і включає негрошові величини, що служать підставою для процвітання [3, с. 6].

В Україні теж відчутні зазначені ефекти глобальних процесів і забезпечення ефективного місцевого розвитку стає дедалі складнішим завданням для органів публічної влади та вимагає системного підходу. Це посилюється нестабільністю політичної системи, загостренням суспільних протиріч, військовим конфліктом на Сході країни та залишками радянської системи територіальної організації влади.

Незважаючи на те, що в Україні останні декілька років тривають реформа публічного управління та децентралізація влади, існуючи на сьогодні підходи до місцевого розвитку не призвели до системного подолання проблем, що накопичились в територіальних громадах. Гострими залишаються питання щодо вироблення нових принципів та підходів до місцевого розвитку, пошуку ефективних моделей управління, спрямованих на вирішення соціально-економічних проблем та підвищення якості життя населення.

Тому, постала нагальна потреба у нових концептуальних рішеннях розв'язання існуючих проблем місцевих спільнот. У зазначеному контексті заслуговує на увагу новітня концепція інклюзивного розвитку.

Розділ 1. Основні поняття та сутнісні характеристики інклюзивного місцевого розвитку

Теоретичні та прикладні аспекти інклюзивного розвитку та інклюзивного зростання, зокрема, на місцевому рівні, вивчали зарубіжні вчені: А. Сен, Дж. Гомес, Р. Гомес, Б. Джонсон [1], А.Д. Андерсен [1], Р. Канбур [4; 12],

Г. Рауніар [4; 12], Л.А. Уінтерс [6], Р. Дійтон-Сміт [8], А. Ербаччі [8], С. Кауфманн [8], С. Класен [10], Т. Мак-Кінлі, Х. Мусахара [15], Дж. Гупта [2; 14; 35; 36], Н. Поув [14], М. Рос-Тонен [2; 14], В. Корнелісен [2], Ш. Ван-Гент [37], С. Хікі [13; 39], К. Сен [13], Б. Букеня [13], Р. Ранієрі [38], Р.А. Рамос [38], Ц. Вегелін, Н. Богдан [16], С. Вархурст [16]. Серед українських досліджень можна виділити наукові праці Т.Г. Затонацької, С.С. Кожемякіної, Л.І. Федулової, І.В. Тараненка, А.В. Базилук [25], О.В. Жулиної [25], О.Д. Ковальчука.

Дослідження глобальних проблем людства, таких як бідність, нерівність та різні види соціального відчуження, у їх взаємозв'язку з суспільним розвитком, викладені в працях: Е.М. Лібанової, Т. Пікетті [25; 26], Д. Стигліца [27], Х. Сілвер [28]. Також коло зазначених проблем досліджено міжнародними організаціями: Світовим банком [21], ОЕСР [7; 8;], ПРООН [11; 20; 28], Oxfam [29], ВЕФ [9] та іншими. Особливості забезпечення інклюзивного сталого та інклюзивного зеленого зростання відображені в дослідженнях С.Дж. Саломуна, П. Дюран [11], Дж. Боума, Е. Беркута.

Поняття інклюзії походить від англійських термінів «inclusion» та «inclusiveness», що мають українські відповідники «включення», «залучення» та «залученість». Зазвичай, «інклюзія» використовується у протилежність поняттю «ексклюзія» (англ. exclusion), тобто «виключення», «відторгнення».

Проаналізувавши значний пласт наукових джерел Дж. Гупта, В. Корнелісен та М. Рос-Тонен зазначають, що термін «інклюзивний розвиток» вперше було вжито в академічній літературі в 1998 році, однак тільки з 2008 року він почав активно використовуватися [2, с. 36]. Концепція інклюзивного розвитку визріла наприкінці 90-х років ХХ ст. і швидко інтегрувалася в наукові праці та політики міжнародних організацій і урядів багатьох країн.

Часто в наукових джерелах інклюзивний розвиток ототожнюють з інклюзивним зростанням і під ними розуміється «зростання разом з рівними можливостями», що складається з економічних, соціальних та інституційних аспектів [4]. Для того, щоб з'ясувати зв'язок та відмінності між інклюзивним розвитком та інклюзивним зростанням, слід розрізняти спочатку сутність понять «розвиток» (англ. development) та «зростання» (англ. growth).

Загалом, розвиток означає якісні зміни та перетворення, що підносять об'єкт на новий досконаліший рівень існування, а зростання – це кількісна категорія, яка характеризує збільшення чисельності або інтенсивності. Як правило кількісне зростання не завжди може призвести до якісних змін та перетворень. Можна стверджувати, що поняття «розвиток» і «зростання» є взаємопов'язаними, взаємодоповнюючими та взаємозалежними явищами, при чому, розвиток є ширшою категорією, а зростання є його органічною складовою.

Що стосується інклюзивного зростання та інклюзивного розвитку, то західні вчені зазначають, що на даний час не існує чітких та лаконічних консенсусних визначень цих понять [2; 4; 5; 10].

Дослідимо детальніше зміст зазначених понять та спочатку розглянемо основні дефініції інклюзивного зростання (табл. 1).

Визначення поняття «інклюзивне зростання»

Автор	Визначення поняття
Азійський банк, І. Алі і Х.Х. Сон (2007)	Зростання, яке не лише створює нові економічні можливості, але й забезпечує рівний доступ до можливостей, що створюються для всіх верств суспільства, особливо для бідних [5, с. 12].
Азійський банк, Г. Рауніар і Р. Канбур (2010)	Зростання, що супроводжується створенням можливостей та доступності для всіх, коли всі члени суспільства беруть участь у процесі зростання і роблять це в рівній мірі, незалежно від їхніх особистих обставин, а економічні можливості, створені шляхом зростання, доступні для всіх, зокрема бідних, в максимально можливому ступені [4].
Азійський банк, Л.А. Уінтерс (2014)	Зростання разом з рівними можливостями, що включає три основні напрями: стійке зростання зі створенням продуктивних робочих місць для широкого кола населення; соціальне включення задля вирівнювання доступу до можливостей; мережі соціальної безпеки для пом'якшення вразливості та ризиків і запобігання крайній бідності [6, с. 4].
ОЕСР, (2014)	Новий підхід до розуміння економічного зростання, спрямований на підвищення рівня життя і більш рівномірний розподіл переваг від збільшеного добробуту серед соціальних груп [7].
ОЕСР, Р. Дійтон-Сміт, А. Ербаччі і С. Кауфманн (2016)	Економічне зростання, яке створює можливості для всіх верств населення і більш справедливий розподіл в суспільстві переваг від збільшеного добробуту, як у грошовому, так і в не грошовому виразі, що включає доход і достаток, зайнятість, професійні навички та освіту, стан здоров'я, якість навколишнього середовища, особисту безпеку, інфраструктуру та житлові умови [8, с. 6–7].
Всесвітній економічний форум (2017)	Стратегія зростання продуктивності економіки для створення суспільних благ на основі максимального розширення економічних можливостей та процвітання [9, с. 4].

При відмінності деяких аспектів у наведених підходах до етимології поняття «інклюзивне зростання», можна виокремити спільні ознаки, такі, як присутнє в них поєднання комбінації зростання з соціальними аспектами в декількох вимірах: економічні покращення, якість життя, розширення прав і можливостей. «Якорями» тут є: 1) високі і стійкі темпи зростання для створення продуктивних і гідних можливостей для працевлаштування та 2) соціальна інтеграція для забезпечення рівного доступу усіх до можливостей [5, с. 12].

Інклюзивне зростання: забезпечує участь та внесок усіх членів суспільства, з особливим наголосом на здатності бідних і знедолених брати участь у

зростанні («недискримінаційний» аспект); пов'язує із зменшенням нерівності в рівнях добробуту, що не є доходами, що важливо для сприяння економічним можливостям, включаючи освіту, охорону здоров'я, харчування та соціальну інтеграцію (аспект «зменшення негативних наслідків» [10, с. 10].

Отже, на даний час існує значна кількість наукових підходів та визначень терміну «інклюзивне зростання». Здійснивши аналіз найбільш відомих його дефініцій, можемо констатувати, що явище інклюзивного зростання має складну структуру та багатовимірне значення. Інклюзивне зростання має носити всеохоплюючий характер і, як зазначає П. Дюран, полягає не тільки в розширенні національних економік, а й у забезпеченні можливостями найбільш уразливих людей суспільства, що ґрунтується на підходах «рівність можливостей» та «участь усіх у зростанні», з особливим акцентом на працюючих бідних та безробітних, як основи для інклюзивного зростання [11].

Як ми дослідили вище, зростання є складовою частиною розвитку, відповідно поняття інклюзивного розвитку є ширшим від поняття інклюзивного зростання. Інклюзивне зростання є важливою компонентою інклюзивного розвитку, взаємопов'язаною зі змінами та покращенням.

Розглянемо деякі визначення інклюзивного розвитку (табл. 2).

Із таблиці 2 видно, що визначення інклюзивного розвитку охоплюють різні аспекти: економічне і соціальне включення, якість життя, розширення прав і можливостей, безпеку, екологію, широку соціальну участь, соціальну справедливість, недискримінацію тощо.

Порівнюючи інклюзивне зростання та інклюзивний розвиток, можна стверджувати, що ці поняття є взаємопов'язаними, але не рівнозначними; вони мають різні структури та компоненти [2, с. 36]. Інклюзивне зростання включає параметри, які обмежені доходами, а інклюзивний розвиток, включає також параметри, не пов'язані з доходами [10, с. 3]. Тобто, ці поняття обов'язково включають не лише економічні та матеріальні досягнення, а й широке коло добробуту та нематеріальні чинники.

Найчастіше зустрічається використання поняття «розвиток» у взаємозв'язку з поняттям «зростання» в економічній сфері. Коли ж мова йде про місцевий розвиток, то дефініція «місцевий» означає той, який діє або має значення в межах певної території, краю, місцевості; поширює свою дію тільки на частину цілого; чинний тільки в певних межах [17, с. 679]. Часто замінюється синонімом «локальний» (лат. *localis*, від *locus* – місце).

Місцевий розвиток вважається відносно новою теорією, що базується на ідентифікації та використанні ресурсів і ендегенних можливостей громади, сусідства, міста, муніципалітету [18]. Метою місцевого розвитку є нарощування потенціалу певної території муніципалітету або регіону для покращення економічного майбутнього та якості життя мешканців. Місцевий розвиток забезпечує важливий внесок у розвиток національної економіки, особливо з посиленням глобальної інтеграції та конкуренції, мобільності населення, технологічних досягнень та просторових відмінностей і

диспропорцій; ефективний місцевий розвиток може зменшити розбіжності між бідними і багатими місцями [19, с. 11].

Таблиця 2

Визначення поняття «інклюзивний розвиток»

Автор	Визначення
Г. Рауніар і Р. Канбур (2010)	Покращення розподілу добробуту за різними параметрах (крім доходу) одночасно з покращенням середніх досягнень [12, с. 3].
Б. Джонсон і А.Д. Андерсон (2012)	Процес структурних змін, що дає голос і силу турботам і прагненням соціально виключених груп населення; перерозподіляє доходи, отримані як у формальних, так і неформальних секторах, на користь цих груп, що дозволяє їм формувати майбутнє суспільства у взаємодії з іншими групами зацікавлених сторін [1].
С. Хіккі, К. Сен і Б. Букенія (2014)	Процес, який відбувається, коли соціальні та матеріальні блага розподіляються справедливо через розподіл у суспільстві по групах доходів, статі, етнічних групах, регіонах, релігійних групах тощо [13].
Дж. Гупта, Н. Поув і М. Рос-Тонен (2015)	Розвиток, що включає маргіналізованих людей, сектори та країни в соціальні, політичні та економічні процеси для підвищення добробуту людей, соціальної та екологічної стійкості та розширення можливостей [14, с. 546].
Х. Мусахара (2016)	Покращення розподілу добробуту за критеріями поза зростанням, де водночас здійснюється середнє поліпшення досягнутих результатів [15].
Н. Богдан і С. Вархурст (2014)	Процес структурних змін, які забезпечують увагу влади до проблем і сподівань всіх груп населення у формальному і неформальному секторах економіки, що дозволяє формувати майбутнє регіонального співтовариства з метою зростання добробуту на основі інновацій во взаємодії з усіма зацікавленими групами [16].

Відтак, «місцевий розвиток» – це процес соціально-економічних змін в межах певної території, що відбувається на основі підвищення соціальної активності місцевого населення з використанням місцевих ресурсів задля покращення якості життя.

На основі вищезазначеного, інклюзивний місцевий розвиток слід розглядати, як багатоаспектну категорію, котра включає різні виміри (економічне зростання, економічне покращення, соціальне включення, якість життя, розширення прав і можливостей, безпека, екологія) та принципи (всеохопність, рівність, сталість, широка соціальна участь на місцевому рівні, соціальна справедливість, суспільне надбання).

Аналіз і узагальнення наукових праць та матеріалів міжнародних організацій дозволяє виділити основні сутнісні характеристики інклюзивного місцевого розвитку та класифікувати їх за певними ознаками (табл. 3).

Таблиця 3

Сутнісні характеристики інклюзивного місцевого розвитку

Класифікаційна ознака	Сутнісні характеристики
соціальне включення	широке соціальне включення, у т.ч. молоді, жінок, людей з інвалідністю, мігрантів; участь в управлінні місцевими справами
	наявність рівних можливостей для усіх у доступі до суспільних благ та ресурсів
	наявність та застосування механізмів більш справедливого розподілу суспільного надбання (доходів)
економічне включення	відсутність явищ крайньої бідності та безробіття
	наявність можливостей для працевлаштування, підвищення рівня і якості життя
	створення робочих місць для повної продуктивної зайнятості та умов гідної праці
	наявність можливостей до самозайнятості та розвитку підприємницької діяльності, особливо в сільських місцевостях (передусім серед незаможних прошарків населення)
доступність послуг	доступність послуг (освітніх, медичних, транспортних, цифрових, фінансових тощо)
збереження довкілля та ресурсів	ощадливе використання природних ресурсів та запобігання деградації навколишнього середовища
	створення «зелених» робочих місць
стан безпеки	наявність умов індивідуальної, соціальної та територіальної безпеки для запобігання крайній бідності

Джерело: розроблено автором

Таким чином, правомірно зазначити, що інклюзивний місцевий розвиток є відносно новим концептуальним підходом соціально-економічного розвитку територій і місцевих спільнот. Переваги цього підходу полягають у зростанні включення різних соціальних груп місцевого населення в процеси виробництва і перерозподілу суспільних благ на принципах широкої участі та недискримінації, з залученням місцевих ресурсів, таким чином підвищується економічне зростання і створюються нові «точки росту», що

дозволяє територіям (містам, селищам, селам) нарощувати свої конкурентні переваги і отримувати соціально-економічний ефект.

Відтак, «інклюзивний місцевий розвиток» – це процес структурних змін, який супроводжується економічною та соціальною активністю на місцевому рівні й забезпечує підвищення добробуту на основі максимальної зайнятості, індивідуальну й соціальну безпеку, рівний доступ до можливостей та послуг для широкого кола місцевого населення з використанням місцевих ресурсів.

Розділ 2. Актуальні проблеми та виклики в Україні та світі в контексті інклюзивного місцевого розвитку

За визначенням ПРООН, багато груп виключено з розвитку через їх стать, етнічність, вік, сексуальну орієнтацію, інвалідність чи бідність, результатом чого є зростання рівня нерівності у всьому світі. Інклюзивний розвиток полягає у забезпеченні того, щоб всі маргіналізовані та виключені групи були зацікавленими сторонами у процесах розвитку, а його метою є досягнення інклюзивного суспільства, здатного враховувати відмінності та цінувати різноманіття. Ефективно зменшити бідність може такий розвиток, в якому всі групи сприяють створенню можливостей, поділяють переваги розвитку та беруть участь у прийнятті рішень [20].

Відповідно, інклюзивний розвиток – це новий вимір розвитку, який зосереджує увагу на найбідніших та найбільш маргінальних членах суспільства, беручи до уваги економічні, соціальні й екологічні аспекти та структурні фактори, які перешкоджають найбіднішим учасникам брати участь у процесі розвитку [14, с. 544].

Інклюзивний розвиток спрямований на групи людей, їх інтереси, права та можливості. Ключовими групами є: молодь, жінки, люди з інвалідністю, безробітні, внутрішньопереміщені особи, мігранти, люди похилого віку та інші.

Інклюзивний розвиток вперше з'явився в публікаціях Азійського банку розвитку (АБР, 2007) як стратегія забезпечення справедливості та розширення можливостей на основі скорочення бідності, розвитку людського капіталу (освіта, охорона здоров'я), розвитку соціального капіталу (спільне прийняття рішень та управління громадою), гендерний розвиток (здоров'я, добробут та участь у соціальному розвитку для жінок) та соціальний захист (зменшення ризиків та вразливостей, пов'язаних з віком, хворобою, інвалідністю, стихійними лихами, економічними кризами та громадянськими конфліктами) [14, с. 544].

Глобальні проблеми, такі як бідність, нерівність, різні види соціального та економічного відчуження, переслідують людство протягом майже всього часу його існування, однак не втрачають своєї актуальності й досі остаточно не вирішені, незважаючи на цивілізаційні та економічні досягнення. Викоріненням бідності та нерівності у світі займаються різні міжнародні організації, серед яких лідируюча роль належить ООН та Світовому банку. Так, Світовий банк у 2013 році поставив дві головні цілі: покінчити з бідністю у глобальному масштабі протягом життя одного покоління і

сприяти загальному добробуту в кожній країні в умовах сталого розвитку. За словами президента Групи Світового банку Д. Ен Кіма, бідність дуже широко поширилася і глибоко вкоренилася, тому необхідно застосувати більш охоплюючий підхід до розгляду проблеми бідності на різних рівнях і в різних вимірах по всьому світу, щоб ліквідувати крайню бідність до 2030 року [21]. Для цього кожна країна повинна сприяти добробуту своїх найменш привілейованих громадян для формування інклюзивного і справедливого суспільства. Цілі Світового банку перетинаються з Цілями сталого розвитку (ЦСР) ООН від 2015 року, червоною ниткою яких проходить подолання бідності у всіх її формах та проявах, як найбільшого глобального виклику і обов'язкової вимоги до сталого розвитку.

Що стосується рівня бідності в Україні, то за інформацією директора Світового банку з питань України, Білорусі та Молдови С. Кахконен, за останні п'ять років станом на середину 2018 року він зріс на 10%, за межею бідності перебувають 25% населення [22]. За даними Рахункової палати за 2017 рік рівень бідності в Україні збільшився до 27% [23]. Розмір прожиткового мінімуму на одну особу відповідно до ст.7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» [24] з 1 січня 2019 року становить 1853 гривні, тобто \$68 на місяць або \$2,3 на день, що майже в 2 рази нижче межі бідності, яка встановлена для України Світовим банком у розмірі \$5,05 на день, або \$151,50 на місяць.

Окрім того, аналіз досліджень відомих учених (Т. Пікетті [25; 26], Д. Стигліц [27]) та міжнародних організацій (ПРООН [28], Oxfam [29]) свідчить про тенденції наростання нерівності у світі, як між країнами, так і в середині країн і регіонів. Наймасштабніший прояв мають економічна і соціальна нерівність, що найчастіше проявляється як нерівність за доходами і накопиченим багатством, що спричиняє нерівність у доступі до основних соціальних благ та неоднакового рівня споживання різних людей та груп.

Найбідніша половина світового населення колективно володіє менш ніж 1% світового багатства, в той час як найбагатші 10% дорослого населення володіють 85% всього багатства, а найбагатші 1% володіють 46% всіх глобальних активів [30, с. 11]. Загалом кількість мільярдєрів у світі за 10 років після фінансової кризи майже подвоїлася [29, с. 12].

У звіті «The High Net Worth Handbook 2019» міжнародної консалтингової компанії Wealth-X значиться, що Україна увійшла в десятку країн, у яких протягом найближчих п'яти років з'явиться більша кількість долларових мільйонерів [31]. Офіційно в Україні задекларовано за 2017 рік доходів у розмірі понад 1 млн.грн. 1061 особою, тоді як вже за 2018 рік кількість таких осіб становила 4817, тобто в 4,5 рази більше [32]. За даними Центру Разумкова різниця між грошовими доходами найбільш та найменш забезпечених 10% українців складає 5 разів, а враховуючи тіньові доходи – 40 разів [33, с. 16–17].

Слід зазначити, що на думку сучасних дослідників, процес наростання нерівності в суспільстві є об'єктивним і пов'язаним із самою сутністю

постіндустріального та фінансового капіталізму, приватизацією та глобалізацією. Разом з тим, вчені ще не знайшли науково вивіреного стандарту «оптимального» рівня нерівності в суспільстві [25; 26].

В Україні поряд із проблемами бідності та нерівності гостро стоїть проблема соціального відчуження, яка часто є їх наслідком та виражається обмеженим доступом до життєвоважливих благ та послуг, низьким рівнем доступності соціальних та житлово-комунальних послуг для широких верств населення, особливо для соціально вразливих категорій [23].

Відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії з економіки Дж. Стігліц, вказав на те, що всі соціальні, політичні, економічні проблеми та їх трагічні наслідки вкорінені в нерівності, яка досягла такої стадії, на якій перетворилася на серйозну перешкоду для розвитку. На його думку, тенденції зростання нерівності свідчать про те, що в майбутньому кількість можливостей стане ще меншою, а нерівність далі зростатиме, якщо не приймати серйозних заходів [27].

Видатний французький економіст Т. Пікетті у своїй популярній праці «Капітал у XXI столітті» довів, що в країнах Заходу, починаючи з 80-х років XX століття, відбувається більш швидко зростання доходів від спекулятивно нажитого капіталу на відміну від продуктивної праці, що є найважливішою причиною посилення нерівності [25].

Всесвітня лабораторія нерівності на чолі з Т. Пікетті випустила свій перший щорічний «Звіт про нерівність» станом на 2018 рік, метою якого було вивчення останніх тенденцій економічної нерівності в усьому світі. Під час дослідження понад 100 економістами з різних країн світу було здійснено аналіз значного масиву офіційної та конфіденційної інформації і створено базу даних «World Wealth and Income Database» щодо розподілу доходів і багатства. Головними висновками дослідження є положення про те, що відбувся соціальний регрес у розвинених країнах і за рівнем соціальної нерівності вони відкотилися на 100 років назад, розвивається середній клас та наростає пауперизація населення, таким чином, «вибухове» зростання нерівності стало однією з головних загроз людству поряд з глобальним потеплінням [26; 34].

Дослідження ПРООН та ОЕСР свідчать про те, що зростання нерівності доходів заважає економічному зростанню ВВП на душу населення, і найбільшим фактором у цьому є розрив між більшістю населення і нижчими чотирма децилями розподілу доходів, а не тільки найбіднішими [3; 7; 28].

Відповідно, хоча у світі спостерігається значний прогрес у зниженні бідності та посилення економічного зростання протягом останнього десятиліття, цього недостатньо для сталого та ефективного суспільного розвитку. При цьому, все ще існують мільйони бідних та вразливих груп населення, які залишаються поза процесом розвитку. Також посилюються процеси наростання нерівності та розшарування суспільства. Найбільш відчутні зазначені проблеми в територіальних громадах.

Розділ 3. Теоретико-концептуальні засади інклюзивного місцевого розвитку

Теорія та концепція інклюзивного розвитку набувають усе більшої популярності у світі в контексті розв'язання глобальних проблем людства, що стало логічним продовженням пошуку кращих моделей розвитку суспільства, і виникло впродовж ідей концепцій: базових потреб, суспільного добробуту, людського розвитку, людського та соціального капіталу. Особливо актуальним є застосування інклюзивного розвитку на місцевому рівні для соціально-економічного розвитку територій і місцевих спільнот, коли зростає включення різних груп місцевого населення в процеси виробництва і перерозподілу суспільних благ на принципах широкої участі та недискримінації, з залученням місцевих ресурсів.

Дж. Гупта, Н. Поув, М. Рос-Тонен виділяють низку важливих передумов, завдяки визнанню яких стало можливим формування теорії інклюзивного розвитку, що призвело до зростаючої потреби в новому, інклюзивному міжнародному економічному порядку:

- 1) загальні права людини в 1940-х роках;
- 2) інвестування в країни, що відстають у розвитку в 1950-х роках;
- 3) права людини на захист політичних, економічних та соціальних прав у 60-х роках;
- 4) зовнішні впливи на навколишнє середовище та необхідність організованого реагування на виклики шляхом сталого розвитку в 1980-х роках;
- 5) безробіття, нерівність та бідність вимагають значної спрямованості розвитку, перерозподілу доходів, покращення показників сільської місцевості та показників людського розвитку в 1970-х роках;
- 6) включення громадських рухів для підтримки участі в розвитку, зосередження уваги на правах, можливостях та свободах людей в 1990-х роках, відображених у Порядку денному на XXI ст. ООН (1992 р.);
- 7) Цілі розвитку тисячоліття в 2000 році як спосіб визначення пріоритету «нижнього мільярду» [14, с. 543].

З 1990-х років основна увага щодо проблематики розвитку була перенесена на людський розвиток, скорочення бідності та збільшення прав, посилення уваги до можливостей та свобод, гендерної рівності тощо. В останнє десятиліття навколишнє середовище стало додатковим аспектом розвитку через зростаючу стурбованість змінами клімату та екологічні проблеми [35].

Теоретична база інклюзивного розвитку включає теорію еволюції, соціальні теорії (наприклад, права людини, соціальна справедливість, показники людського розвитку), права та можливості, засоби до існування та участь, підходи до міжнародного права, а також теорію сталого розвитку й екологічні теорії [36, с. 483].

Дж. Гупта робить акцент на тому, що інклюзивний розвиток підкреслює соціальні та екологічні аспекти сталого розвитку, хоча спочатку основна

увага була переважно на соціальних аспектах, він має значну екологічну складову, оскільки найбільш часто залежать від місцевих ресурсів [36].

Таким чином, інклюзивний місцевий розвиток містить: а) соціальне включення, що покращує життя найбільш маргіналізованих людей, груп та держави; б) екологічне включення, яке враховує те, що найбільш маргіналізовані люди сильно залежать і вразливі до змін в їх середовищі та екосистемі послуг; в) реляційне включення, що вимагає вирішення структурних причин, у т. ч. політика влади, бідність та екстерналізація навколишнього середовища [36, с. 483].

К. Бос і Дж. Гупта виділяють наступні складові інклюзивного розвитку на місцевому рівні: а) справедливий розподіл вигод розвитку та рівних можливостей; б) економічні можливості для місцевих жителів (продуктивна зайнятість); в) громадська участь; г) охорона навколишнього середовища; д) адаптивна спроможність (пом'якшення потрясінь існування) [36, с. 484].

Ш. Ван-Гент акцентує увагу на взаємозв'язках різних аспектів інклюзивного розвитку таких, як: інклюзивний розвиток, інклюзивне зростання та зростання серед бідних верств населення; соціальне включення, виключення та громадська участь; бідність та розподіл національного багатства, а також розглядає політичний та екологічний виміри інклюзивного розвитку [37]. Автори наукової праці «Політика інклюзивного розвитку» С. Хікі, К. Сен і Б. Букеня звертають увагу на те, що інклюзивний розвиток фокусується як мінімум на трьох галузях: економічній, соціальній та політичній, і особливу увагу звертають на політику накопичення й на те, що основна увага залишається на економічному зростанні та розвитку, незважаючи на те, що багато дослідників певний час були більш зосереджені на соціальних аспектах розвитку [13].

Варто зазначити, що у зв'язку з посиленням у світі інтересу до концепції інклюзивного зростання та розвитку, важливим є виокремлення особливостей інклюзивного підходу від існуючого розмаїття концептуально-методологічних підходів щодо розв'язання проблем бідності. Наприклад, як результат посилення уваги до скорочення бідності, в 1970-х роках ХХ століття з'явився підхід «зростання в інтересах бідного населення». Ідея цієї концепції полягала в тому, що розвиток малозабезпечених верств населення відбувається через активну участь бідних у економічній діяльності, в результаті чого вони значно виграють від неї. Такий підхід дозволяє посилити економічне зростання та зменшити бідність, однак нерівність може зростати, тому це не є інклюзивним розвитком [1; 13].

В працях інших провідних вчених також підтримується лінія розмежування підходів щодо «інклюзивного зростання» та «зростання в інтересах бідного населення», коли останнє визначається як зростання, пов'язане зі скороченням бідності. Так, Р. Ранієрі та Р.А. Рамос наголошують на тому, що в основі сенсу інклюзивного зростання закладено зниження бідності і нерівності та посилення справедливості [38]. На думку С. Класена, «зростання в інтересах бідного населення» фокусується на людях, чий рівень життя знаходяться нижче межі

бідності, тоді як «інклюзивне зростання» є більш загальним поняттям, де відіграють усі верстви суспільства, включаючи бідних, малозабезпечених, середніх дохідних груп і навіть багатих груп населення [10].

Така концептуалізація інклюзивного зростання, як складової інклюзивного розвитку, забезпечує спільне використання переваг для різних прошарків суспільства з акцентом на неблагополучних групах, окрім того, люди повинні активно брати участь у процесі зростання, що є наслідком розширення можливостей для участі, включаючи залучення до продуктивної економічної діяльності та формування відносин довіри [38].

С. Хікі пропонує інший концептуально-методологічний підхід, наголошуючи на зміщенні фокусу «поза межі бідності і бідних». На його думку, дискусія про бідність може ускладнити політичне мислення і відволікати увагу від досягнення більш повної мети соціальної справедливості, що впливає з терміну «інклюзивний розвиток» [39, с. 4].

Також, науковці С. Хікі, К. Сен і Б. Букеня пропонують змістити акценти з бідності на включення, що передбачає прогресивні зміни у владних відносинах та системі управління, для забезпечення сталого та інклюзивного розвитку. Такий підхід передбачає більш широке мислення для розвитку життєдіяльності всього суспільства, а не окремих груп, і досягнення соціальної справедливості, для якої скорочення бідності є суттєвим, але недостатнім кроком [13, с. 5].

Дж. Гупта, Н. Поув та М. Рос-Тонен акцентують увагу на тому, що сьогодні існує безліч причин вразливостей людей, які одночасно відбуваються від глобального до місцевого рівнів і тому необхідні відповідні заходи на всіх рівнях [14]. Соціальне включення є просторово нерівномірним через те, що: домінуючий образ, структура, ідеал або парадигма інклюзивного суспільства залежить від країни та регіону; різні місця мають різні історії, культури, інститути та соціальні структури, які впливають на економічні, соціальні та політичні аспекти соціального виключення та взаємодію між ними; контекст місця проживання формує доступ до ресурсів і можливостей та соціальну близькість. Такий контекст має значення для виявлення певних механізмів, за допомогою яких національні держави та місцевості впливають на процеси економічного, соціального та політичного включення людей і груп [28, с. 2].

Узагальнюючі аналіз різних науково-теоретичних та концептуально-методологічних підходів щодо виявлення та вирішення глобальних проблем людства, можемо стверджувати, що інклюзивність забезпечує певні темпи економічного зростання при якому повинні зменшуватися нерівність та бідність. Інклюзивний розвиток передбачає акцент на розподілі соціальних та матеріальних благ серед різних груп населення, а також вплив на структурні чинники з метою зменшення проявів винятковості та маргіналізації уразливих груп суспільства. Загалом, коли покращуються середні показники у доходах та не дохідних вимірах благополуччя та нерівності, можемо говорити про інклюзивний розвиток, який спрямований на підвищення рівня життя і більш рівномірний розподіл переваг від збільшеного добробуту серед різних груп населення.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що внаслідок процесів демократизації, інформатизації та глобалізації, в суспільстві зріс запит на більш справедливий розподіл переваг від збільшеного добробуту між членами суспільства, включаючи економічно незахищених людей та найбільш уразливі групи населення; створення рівних можливостей для всіх верств населення у доступі до справедливого ринку праці, гідних робочих місць та економічних можливостей, і загалом, до суспільних благ, ресурсів, послуг, підвищення рівня і якості життя.

Разом з тим, глобальні проблеми людства не тільки не вирішені, але перейшли на інший проблемний рівень, а подекуди ще більше загострюються. Наведені дані вказують на те, що тенденції щодо зростання бідності і нерівності в Україні будуть продовжуватися, якщо органами публічної влади не буде вжито дієвих заходів щодо підвищення рівня життя населення, спираючись на більш справедливий розподіл суспільного добробуту. Це потребує зміни підходів щодо соціально-економічного розвитку, особливо на місцевому рівні.

Окреслені проблеми можуть бути вирішені в межах парадигми інклюзивного розвитку, що пропонує більш ефективні механізми поєднання економічної ефективності і соціальної справедливості, розподілу суспільних благ та підвищення якості життя населення на рівні держави, громади, людини. Інклюзивний розвиток враховує соціальні, економічні, політичні та екологічні чинники сучасного розвитку в конкретному контексті країни і місцевостей.

В ході дослідження виявлено, що інклюзивний місцевий розвиток є відносно новим концептуальним підходом соціально-економічного розвитку територій і місцевих спільнот. Переваги цього підходу полягають у зростанні включення різних соціальних груп місцевого населення в процеси виробництва і перерозподілу суспільних благ на принципах широкої участі та недискримінації, з залученням місцевих ресурсів, таким чином підвищується економічне зростання і створюються нові «точки росту», що дозволяє територіям (містам, селищам, селам) нарощувати свої конкурентні переваги і отримувати соціально-економічний ефект.

Концепція інклюзивного розвитку передбачає зменшення нерівності, подолання різних форм виключення, розширення трудових прав та доступу до основних послуг для більшості населення, соціальну та екологічну безпеку, формування людського потенціалу для задоволення потреб економічно незахищених людей та найбільш уразливих груп населення, створення широких можливостей в різних сферах життєдіяльності суспільства, що має призвести до зниження рівня бідності, подолання різних форм дискримінації та підвищення рівня і якості життя. В політичному аспекті це означає гарантування прав людини і громадянина для всіх громадян, зміцнення демократичних інститутів та розширення участі на всіх рівнях влади.

Тому, існує нагальна потреба у формуванні нових теоретичних засад місцевого розвитку у відповідності до реалій і викликів, які стоять перед українським суспільством і, насамперед, органами місцевої влади і територіальними громадами. Така необхідність також викликана пошуком нових ефективних концепцій і моделей місцевого розвитку в умовах проведення реформи публічної влади і децентралізації з метою створення комфортного середовища життєдіяльності територіальних спільнот. Наразі, враховуючи сучасні наукові світові тенденції і міжнародні практики, на наш погляд, розроблення теорії інклюзивного місцевого розвитку може допомогти подолати вказані проблеми. Таким чином, теорія і практика інклюзивного розвитку потребують подальших досліджень, виходячи з актуальності і перспективності цієї тематики.

Список використаних джерел:

1. Johnson B., Andersen A.D. Learning, Innovation and Inclusive Development: New perspectives on economic development strategy and development aid. *Globelics Thematic Report*. Aalborg Universitetsforlag, 2012. Vol. 2011/2012.
2. Gupta J., Cornelissen V., Ros-Tonen M. Inclusive development. *Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics* / ed. : P.H. Pattberg, F. Zelli. Northampton, 2015. P. 35–44.
3. Стимулирование инклюзивного роста с помощью более совершенного регулирования: роль оценки регулирующего воздействия : матер. 12-х зборов ОЭСР. Париж : OECD Publishing, 2015. 39 с.
4. Rauniyar G., Kanbur R. Inclusive growth and inclusive development: a review and synthesis of Asian Development Bank literature. *Journal of the Asia Pacific Economy*. 2010. № 15(4). P. 455–469.
5. Ali I., Son H.H. Measuring inclusive growth. *Asian Development Review*. 2007. № 24(1). P. 11–31.
6. Winters L.A. Globalization, Infrastructure, and Inclusive Growth. *ADB Working Paper*. Tokyo : Asian Development Bank Institute, 2014. 21 p.
7. All on Board: Making Inclusive Growth Happen. Paris : OECD Publishing, 2015. 198 p.
8. Deighton-Smith R., Erbacci A., Kauffmann C. Promoting inclusive growth through better regulation: The role of regulatory impact assessment. *OECD Regulatory Policy Working Papers*. Paris : OECD Publishing, 2016. № 3. 55 p.
9. The Inclusive Growth and Development Report 2017. Geneva : World Economic Forum, 2017. 75 p.
10. Klasen S. Measuring and Monitoring Inclusive Growth: Multiple Definitions, Open Questions, and Some Constructive Proposals. *ADB Sustainable Development Working Paper Series*. 2010. Vol. 12.
11. Duran P. What does inclusive economic growth actually mean in practice? URL: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/blog/2015/7/31/What-does-inclusive-economic-growth-actually-mean-in-practice-.html> (accessed: 12.06.2019).
12. Rauniyar G., Kanbur R. Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective. Ithaca, New York, 2010.
13. The Politics of Inclusive Development: Interrogating the Evidence / edited by S.Hickey, K.Sen and B.Bukenya, Oxford : Oxford University Press, 2014. 396 p.
14. Gupta J., Pouw N., Ros-Tonen M. Towards an Elaborated Theory of Inclusive Development. *European Journal of Development Research*. 2015. № 27. P. 541–559.
15. Musahara H. Inclusive growth and development: Issues in Eastern and Southern Africa. Organizations for Social Science Research in Eastern and Southern Africa (OSSREA), 2016.

16. Богдан Н.И. Инновации для инклюзивного развития регионов Беларуси. *Економічний вісник університету*. 2014. № 22/1. С. 14–20.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.
18. Metodologia para el desarrollo economico local / A.L. Francisco [etal.]. NU. CEPAL. ILPES, 1997. 49 p.
19. Delivering Local Development in Derry~Londonderry, Northern Ireland : Inclusive Growth through one plan. Paris : OECD, 2012. 84 p.
20. Inclusive development. URL: http://www.hiproweb.org/fileadmin/cdroms/Handicap_Developpement/www/en_page61.html (accessed: 12.06.2019).
21. Nearly Half the World Lives on Less than \$5.50 a Day. *Press release Worldbank № 2019/044/DEC-GPV*. URL: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/10/17/nearly-half-the-world-lives-on-less-than-550-a-day> (accessed: 12.06.2019).
22. В Україні 25% населення за межею бідності. URL: https://dt.ua/POLITICS/v-ukrayini-25-naseleण्या-za-mezheyu-bidnosti-svitoviy-bank-283300_.html (дата звернення: 12.06.2019).
23. У ситуації з бідністю в Україні відбулися позитивні зрушення. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16757361> (дата звернення: 12.06.2019).
24. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 23 листопада 2018 р. № 2629-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19> (дата звернення: 12.06.2019).
25. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century. Cambridge : Harvard University Press, 2014. 452 p.
26. World Inequality Report 2018 / F. Alvaredo et al. World Inequality Lab, 2017. 300 p.
27. Stiglitz J. E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York: W.W. Norton & Company, 2012.
28. Silver H. The Contexts of Social Inclusion. *DESA Working Paper*. № 144. UN Department of Economic & Social Affairs, 2015. 30 p.
29. Public good or private wealth? *Oxfam Briefing Paper*. 2019, 106 p.
30. Global Wealth Report 2018. Zurich : CREDIT SUISSE AG, Research Institute, 2019, 60 p.
31. Global HNW Analysis: The High Net Worth Handbook. URL: <https://www.wealthx.com/report/high-net-worth-handbook-2019/> (accessed: 12.06.2019).
32. Прес-служба Державної фіскальної служби України. URL: <http://mk.sfs.gov.ua/deklaruvannya-dohodiv-gromadyan-2019/informatsiyi-364776.html> (дата звернення: 12.06.2019).
33. Україна: час вибору. Київ : Центр Разумкова, 2014. 47 с.
34. Добров Д. «Вибухове» зростання нерівності у світі є однією з головних загроз людству. URL: <https://ua.112.ua/mnenie/vybukhove-zrostannia-nerivnosti-u-sviti-ie-odniieiu-z-holovnykh-zahroz-liudstvu-428083.html> (дата звернення: 12.06.2019).
35. Gupta J. «Inclusive Development» Working Group. URL: <https://www.eadi.org/wg/inclusive-development/> (дата звернення: 12.06.2019).
36. Bos K., Gupta J. Inclusive development, oil extraction and climate change: a multilevel analysis of Kenya. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*. 2016. № 23:6. P. 482–492.
37. Van Gent Sh. Beyond buzzwords: What is «inclusive development»? *Synthesis report*. INCLUDE Secretariat, 2017. 21 p.
38. Ranieri R., Ramos R. A. After All, What is Inclusive Growth? *IPC-IG's One Pager*. № 188. March. 2013.
39. Hickey S. Thinking about the politics of inclusive development: towards a relational approach. *ESID Working Paper*. № 1. October. Manchester. 2013. 34 p.

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 - 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2019. gada 27. jūnijs
Tirāža 300 eks.